

# MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

X.

SZERKESZTI  
KÁLMÁN BÉLA

UN RÉSUMÉ SE TROUVE À LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1964

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM  
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

© *Kálmán Béla, 1964*

KIADÁSÁT A MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER RENDELTE EL

## Bárcki Géza 70 éves

Bárcki Géza akadémikus, egyetemi tanár, egyetemünknek tíz éven át tanára, évkönyvünknek pedig egy évtizeden át szerkesztője, 1964. január 9-én töltötte be 70. életévét.

Bárcki Géza klasszika-filológusnak indult, majd hosszas és kényszerű franciaországi és svájci tartózkodása alatt kitűnő gyakorlati francia tudását kamatoztatva, a romanisztikát kezdte művelni. Egyetemi magántanárságot is romanisztikából szerzett. A Trefort utcai gyakorló gimnáziumban mint francia szakos vezető tanár működött.

A harmincas években már erősen foglalkoztatták a magyar-francia nyelvi kapcsolatok. Ennek az érdeklődésnek értékes terméke A Magyar Nyelvtudomány kézikönyvében megjelent (I, 12 f a) *A magyar nyelv francia jövővényszavai* című összefoglalása (1938). Egy tervezett, de végül is meg nem jelent egynyelvű kis értelmező szótár munkálatai — amelynek magam is munkatársa voltam — adhatták meg Bárcki Gézának az indítékot arra, hogy a magyar nyelvtudomány felé forduljon. A szótár szerkesztőbizottsága ugyanis őt kérte fel arra, hogy a készülő köznyelvi szótárhoz etimológiai utalásokat írjon. A szótár a főszerkesztő halála következtében és anyagi támogatás híján nem jelent ugyan meg, de Bárcki Géza nem hagyta abba a munkát, hanem jelentékenyen kibővítve és teljes tudományos apparátussal felszerelve 1941-ben kiadta a *Magyar Szófejtő Szótárt*. Ezzel egy csapásra a legismertebb és legtöbbet idézett magyar nyelvészek közé jutott.

A szófejtő szótár a legkeresettebb könyvek közé tartozik itthon és külföldön egyaránt. Legtöbbet forgatott kézikönyvünk. Ha van etimológiai ötletünk, első dolgunk, hogy szótárához forduljunk. Általában a legtöbbet használt, legtöbbet idézett és fogalomná vált könyveket szoktuk csak szerző nélkül idézni. Bárcki Géza számára a legnagyobb dicsőség, hogy a már névtelenül idézett kézikönyvek, a NySz., OklSz., EtSz., TMNy. „sorsára jutott” a SzófSz. is. Minden kitűnő összefoglaló munka egyik legfőbb érdeme az, hogy rámutat a tennivalókra, felhívja a figyelmet az eddigi kutatások gyenge pontjaira. A SzófSz. nem kompiláció, de nem is lehet az, hiszen a szerzőnek a sok, egymásnak ellentmondó magyarázat között kellett sokféle szempont mérlegelésével döntenie, állást foglalnia. Számos új, először közölt etimológia is napvilágot látott művében. A SzófSz. mutatott rá először arra, hogy a világszerte elismert magyar szófejtő irodalom ellenére is a magyar köznyelvi szókincsnek milyen nagy tömege ismeretlen eredetű. A magyar szófejtésnek ezért hatalmas lendületet adott Bárcki pompás kézikönyve. Hogy az ismeretlen eredetű szavak száma azóta csökkent, hogy számos etimológia módosult, abban nem csekély része van a SzófSz. ösztönző hatásának, amely először adott teljes áttekintést a magyar köznyelvi szókincs eredetéről.

Már a francia jövevényszavakról szóló összefoglalása is megvillantotta Bárczi egyik nagyszerű tudós erényét, az összefoglaló, szintetikus látásmódot, de ezt az erényt a szövejtő szótár bontakoztatta ki teljes pompájában. A miniszterium 1941-ben a tragikus hirtelenséggel elhunyt Csúry Bálint debreceni tanszékére nevezte ki. Több, mint tíz évig oktatta, nevelte a debreceni egyetemen a magyar szakos hallgatókat, többszáz középiskolai tanár és tekintélyes tudósgárda került ki keze alól. Ő szerkesztette a Csúry Bálinttól megindított évkönyvünket, először *Magyar Népryelv*, majd *Magyar Nyelvjárások* címen. A „romanista” nemcsak hogy megismerkedett a magyar nyelvtudomány minden ágával, hanem alkotó módon művelte, tovább is fejlesztette azokat. A helyi örökségképpen Debrecenben megindult és szép eredményeket felmutató nyelvjáráskutatás vezetését, irányítását is kezébe vette. A több sikertelen próbálkozás után végre meginduló nyelvatlasz-munkálatok első megszervezésével, a kérdőívek kidolgozásával, a próbagyűjtések megindításával a későbbi nyelvatlasz-munkálatoknak is nagy szolgálatokat tett. Mikor felszabadulásunk után a most befejezéshez közeledő nyelvatlasz-munkálatok megindultak, kezdetben tanácsadóként, majd a munkálatok irányítójaként több, mint egy évtizedig hasznos tanácsokkal, megszívlelendő iránymutatással volt segítségére a munkaközösségnek. Részt vett a közös ellenőrző kiszállásokon, munkamegbeszéléseken. Sok egyéb elfoglaltsága mellett a nyelvatlasz számára mindig szakított időt.

Mikor egyetemi tankönyvek megírásáról volt szó, számos magyar nyelvészeti diszciplínában Bárczi Géza volt az egyetlen, aki alkalmasnak bizonyult erre a feladatra. Egymás után jelentek meg az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozatban a következő kézikönyvei: *Fonetika*, *A magyar szókincs eredete*, *Bevezetés a nyelvtudományba*, *Magyar hangtörténet*, *Magyar történeti szóalaktan I. A szótövek*. Szinte egymaga alkotott a sorozatban annyit, mint a többi szerző együttvéve. Egyetemi tankönyvei több kiadást is megértek, ma is nélkülözhetetlenek. Egyes tankönyveit, így elsősorban Magyar hangtörténetét több bírálat érte: túlságosan részletesnek, nehezen tanulhatónak mondták. A bírálat részben jogos, de az kétségtelen, hogy a legtöbb ilyen jellegű munkából Bárczi volt az első összefoglalás, és mint ilyennek, egyszerre kellett betöltenie a tudományos kézikönyv és az egyetemi tankönyv szerepét is. Világos, hogy két — gyakran egymásnak ellentmondó — követelménynek nehezen felelhet meg egy könyv. Bárczi a tudományos kézikönyv igényeit választotta. Meggondolása bölcs előrelátásra vall, hiszen egyetemünk óriási létszámnövekedése miatt a tanszékek száma is és az előadók száma is a felszabadulás előttinek többszörösére duzzadt fel. A fiatal, kezdő előadóknak és gyakorlatvezetőknek nélkülözhetetlen egy-egy olyan tudományos kézikönyv, amely a tudományos kérdéseket fölveti, megadja a rájuk vonatkozó szükséges irodalmat, végül tagolja, rendszerezi az előadandó anyagot. Rendes hallgatóknak, az órák rendszeres hallgatása mellett nem jelentettek tankönyvei nagyobb nehézséget, sőt nagyszerű segédeszközül szolgáltak a szűkös óraszám miatt elő nem adható anyag megtanulásában. Csak az esti és levelező hallgatók tekintették túlságosan tudományosnak előadásmódját. Ha azonban a felsőoktatási reform folytán új egyetemi tankönyvek megírására kerül sor — ezeknek írásába remélhetőleg Bárczi Géza is bekapcsolódik —, ezek mindenképpen Bárczi Géza eredményeire fognak támaszkodni, bárki is írja őket, hiszen könnyebb egy gazdagabb anyagú, tudományos apparátussal megírt kézikönyvből tankönyvet készíteni, mint fordítva.

Bárcki Géza tudományos munkásságából kiemelhetjük még Kossuth-díjas könyvét, a sokszor idézett *A tihanyi apátság alapítólevele, mint nyelvi emlék* című művét (Bp. 1951). Ebben példát ad egy fontos nyelvemlék alapos, részletekbe menő feldolgozására. Műve mintául szolgált több részletes nyelvemlék-monográfiának. Közülük csak kettőt említek: B. Lőrinczy Éva könyvét a Königsbergi Töredékről és Imre Samuét a Szabács Viadaláról.

Egy új tudományág, a *nyelvjárástörténet* is nagyrészt az ő ösztönzésének köszönheti létét. *Régi magyar nyelvjárások* (Néptud. Int. 1947) című úttörő tanulmánya nyomán, valamint *A történeti nyelvjáráskutatás* (MNy. XLIII, 81) és a *Nyelvjáráskutatásunk időszerű feladatai* című előadásában (I. OK. VI, 80 kk.) vázolt irányelvek alapján számos kutató indult meg ezen az úton, és ért el jelentős eredményeket (Benkő Loránd, Papp László, Abaffy Erzsébet és mások).

Nem akarom ezúttal felsorolni kisebb terjedelmű értékes tanulmányait, szövejtéseit, amelyek főleg a Magyar Nyelv hasábjain láttak napvilágot. Néhány elvi jelentőségűt azonban mégis meg kell említenünk: *A pesti nyelv* (MNy. XXVII—XXVIII, és kny.), *A városi népnyelv kérdéséhez* (MNépn. III, 70), *Jegyzetek a budapesti népnyelvről* (uo. IV, 71), *Egy kezdődő magyar hangváltozás* (uo. VI, 111), *A magyar nyelvatlasz munkálatai* (Mnyj. I, 145), *Az igei átvételek kérdéséhez* (MNy. XLIV, 81), *A nyelvi elkülönülés és egységesülés* (uo. 231), *A magyar nyelvtörténet korszakai* (uo. XLVI, 1), *A nyelvművelés elvi kérdéseiről* (uo. XLVII, 10), *A nyelvtudományi kritikáról* (uo. XLIX, 4), *A magyar személynevek XVI. századi történetéhez* (uo. LII, 144), *Nyelvjárási és nyelv* (uo. 393) stb.

Mint finnugor nyelvésznek meg kell említenem, hogy Bárcki Géza a finnugor nyelvtudományt sem hanyagolta el. Szövejtéseiben és nyelvtörténeti munkáiban nyomon követte a finnugor nyelvtudomány eredményeit. A második világháború nehéz éveiben az óvóhelyen osztjákot tanult, és Steinitz szövegeihez szótárt készített magának. A budapesti finnugor kongresszuson kellemes meglepetés volt számomra, hogy Ravila akadémikussal franciául kezdték el beszélgetni, majd amikor olyanok is bekerültek a társaságba, akik nem tudtak franciául, a társalgás részben finnül, részben magyarul folyt. Mikor a két tudós ismét kettesben maradt, észre sem véve a változást, úgy folytatták a beszélgetést, hogy Ravila finnül, Bárcki pedig magyarul beszélt — és nagyszerűen megértették egymást. Ekkor jöttem rá, hogy Bárcki finnül is jól ért.

A nyelvművelés területén nem csekély része volt a sportnyelv megmagyarosításában. Bács megyei Géza néven írta ilyen tárgyú cikkeit. A sportnyelve ifjúkoromban még teljesen idegen volt. Akkor még *bekkekről, tréneréről, rekordokról, halfokról* írtak az újságok, beszéltek a gyerekek. A mai ifjúság már *hátvédeket, edzőket, csúcsokat, összekötőket* ismer csak. A magyar sportnyelv megteremtése és elterjesztése olyan tüneményes gyorsasággal sikerült, amelyre példát csak Kazinczy idejéből, a nyelvújítás hőskorából ismerünk.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak Bárcki Géza régtől fogva választmányi tagja, évek óta elnöke. Egyéni munkáin kívül irányító szerepet vállalt nemcsak a Magyar Nyelvjárások Atlaszában munkálataiban, hanem számos más akadémiai munkaterületen, tervmunkában, így a Szótári Bizottságban is, elnöke a Magyar Nyelvtudományi Munkabizottságnak, tagja a MTA Nyelvtudományi Intézet Tudományos Tanácsának, opponense számos kandidátusi és doktori értekezésnek. Az ő vezetése alatt indultak meg az *Új Magyar Tájszótár* munkálatai. Alig van a magyar nyelvtudománynak az elmúlt másfél

évtizedben olyan nagyobb szabású vállalkozása, amelyben Bárczi Géának ne volna jelentékeny szerepe.

Nem idegen tőle a névtan sem. Néhány kisebb idevágó cikke után *A magyar szókincs eredete* című művének második kiadásában rövid, de igen alapos, mélyreható szintézisét nyújtja mind a személynevek, mind a helynevek történetének.

Végül örömmel említjük meg a közelmúltban megjelent pompás könyvét, *A magyar nyelv életrajza* című népszerűnek szánt, de a művelt nagyközönségen kívül a szakembereket is elsősorban érdeklő összefoglalást. Mivel e könyvet évkönyvünkben még ismertetjük, itt nem térünk ki rá bővebben.

Bárczi Géza tizenegy évet töltött Debrecenben, dékán is volt egy évig. Bár igazi otthona mindig Csillaghegy maradt, debreceni kollégái tisztelték és szerették, magukénak érezték. Tréfásan szokták emlegetni, de komolyan gondolom, hogy Bárczi Géza Pestre való távozásával olyan úr támadt a debreceni egyetemen, hogy csak ketten tudják betölteni.

Emberi magatartását a kedves közvetlenség jellemzi. Ellentétben számos tudós kollégájával, rá igazán nem jellemző a hiúság és sértődöttség. Ki az, akit életében nem ért még sohasem valódi vagy vélt mellőzés, bántás? Van, aki évekig elrágódik sérelmein. Bárczi Géát ilyen szempontból „reálpolitikusnak” ismerem. Neki a tudomány ügye mindig előbbre való volt, mint saját személyes hiúsága. Ha megbízták valamilyen munkával, jó szívvel elvállalta — ha el tudta vállalni —, nem utasította vissza álszerénységből, hogy azután azon keseregjen, hogy lemondását el is fogadták. Tudományos meggyőződését a legnehezebb időkben sem adta föl. Az új irányokkal igyekezett megismerkedni. Tárgyilagosan látott tanulmányozásukhoz. Nem az eleve csatlakozás vagy az eleve elutasítás álláspontjára helyezkedett. Ha az új irányzatból fel tudott valamit használni, azt értékesítette. Korábbi nézeteit nem egyszer az újabb eredmények alapján módosította. Nem ragaszkodott makacsul egyes saját magától is meghaladottnak ítélt állásfoglalásához, de sohasem szegődött a legfrissebb, legdivatosabb irányzatok lelkendező apostolaihoz sem. Tudós pályáját az egyenes vonal, nem a szédületes hajtűkanyarok jellemzik. A jubiláló tudósnak, Évkönyvünk régi munkatársának és volt szerkesztőjének ezúttal is töretlen munkakedvet, jó egészséget kívánunk a magyar nyelv-tudomány javát szolgáló szép és eredményes munkájához.

KÁLMÁN BÉLA

## Nyelvi statisztikai vizsgálatok

### Bevezetés

1. Korunkban a matematika a társadalmi életnek számos területét, a társadalom életével foglalkozó tudományoknak számos ágát meghódította. Közgazdaságtudomány és szociológia, konkrét termelési és gazdasági szervezési feladatok stb. el sem képzelhetők ma már magasabb matematika nélkül. Szinte természetes, hogy a nyelvtudomány problémáinak megoldásában is kísérleteznek vele. — A magyar nyelvtudományban hosszú múltra tekintenek vissza a nyelvi statisztikai vizsgálódások (vö.: VÉRTES EDIT: ALH. III, 125 kk.; PAPP LÁSZLÓ: ALH. XII, 69—70; úó: Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika. Bp., 1963.). A nyelvtudomány különféle új irányzatai egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a matematikai módszereket. Ezekről az újabb irányzatokról is kapunk ismertetéseket (vö.: ANTAL LÁSZLÓ: Nyr. LXXXIII, 307—11; FODOR ISTVÁN: Nyr. LXXXIV, 196—205; PAPP FERENC: Valóság. 1961. 1. sz. 76—82; úó: I. OK. XVII, 289—306; úó: FilKözl. VII, 69—85). A nyelvi jelek gyakoriságát, előfordulásuk szabályszerűségeit matematikai formulákba öltöztetik, sőt még a rokon nyelvek szétválásának idejét is „csalhatatlan” képletekkel vélik kiszámítani. (A glottochronológiára vonatkozóan l.: FODOR ISTVÁN: NyK. LXIII, 308—56.)

2. A Magyar Tudományos Akadémia 1962. március 8—9—10-én „A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás problémái” címen tartott munkaértekezletet Budapesten. A háromnapos konferencián matematikusok, nyelvészek, mérnökök vettek részt igen nagy számban. Az első nap programja a matematikai nyelvészet és a nyelvstatisztika kérdése volt. Az előadások és a hozzászólások feltárták a matematikai módszerek nyelvtudományi alkalmazásának lehetőségeit, de korlátait is.

Mint hogy már hosszabb idő óta foglalkoztam statisztikai vizsgálatokkal nyelvjárástörténeti tanulmányaim során (ezeknek a vizsgálatoknak az eredménye „Application de la statistique linguistique aux recherches de dialectologie historique”. ALH. XII, 67—94; illetőleg „Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika.” Bp., 1963.), az említett értekezleten elhangzott felszólalásomban a következő kérést és kérdést terjesztettem elő:

Tapasztalatom szerint minden vizsgálati egység („corpus”) bármely olyan jelenségét, amelyet példák és ellenpéldák szembeállítására alapján vizsgálhatunk,  $ö t a b s z o l ú t s z á m m a l$  és a belőlük adódó két összértékkel vagy — talán még pontosabban —  $ö t s z á z a l é k s z á m m a l$  jellemezhetjük:

$$+A \text{ és } -B = C;$$

$$+D \text{ és } -E \text{ és } \pm F = G;$$

illetőleg:

$$+m \text{ és } -m;$$

$$+c \text{ és } -c \text{ és } \pm c.$$

(A verzális betűk számlálásal nyert értékek szimbólumai, a kurrens betűk százalékszámonkat jelölnek.) — Nyilvánvaló, hogy ennyi számértéket jellemzésre felhasználni túlságosan nehézkes. Vizsgálataim során úgy találtam, hogy ezek között az értékek között a leghívebb jellemző a  $-c$  számszerű értéke (a jelekre vonatkozott statisztika ellenpéldáinak százalékszámja). Ezzel az értékkel fordított arányban áll a vizsgálati egység kérdéses jelenségének a mértéke. Ez a hosszadalmas számlálással és fáradtságos számítással kapott mutatószám objektív ugyan, de csak viszonlag a leghívebb kifejezője az éppen vizsgált jelenségnek. Ezért arra kértem a matematikusokat, segítsenek megformulázni egyértelműbben és jellemzőbben a számlálásból adódó értékek közötti összefüggést.

Felszólalásomra KALMÁR LÁSZLÓ válaszolt: úgy látja, rossz helyre intéztem kérésemet, a matematikusok nem fognak engem holmi csodálatos képlet birtokába juttatni; az öt paraméter, amelyet vizsgálataim alapján nyertem, eléggé egyszerű a nyelvi rendszer bonyolultságához képest.

Engem megnyugtatót a válasz, mert nem vagyok híve a nyelvi tények erőszakos sematizálásának. Sőt annak ellenére, hogy nagyon sok időmet fordítottam statisztikai vizsgálódásokra — vagy talán éppen azért —, nagyon is jól láttam a matematikai módszerek nyelvtudományi alkalmazásának korlátait.

3. Azt, hogy a nyelv jelek rendszere, ma már nem kell bizonyítani. Rendkívül problematikus azonban az, hogy a nyelvi rendszer elemei matematikai formulákkal is leírható viszonyban vannak-e egymással. A vonatkozó irodalom alapján úgy látszik — eltekintve a strukturális vizsgálatok matematikai problémáitól —, hogy a nyelvtudományi vonatkozású vizsgálatokban a valószínűségszámítás játszik a legnagyobb szerepet. Nagy mennyiségű nyelvi anyagon végzett statisztikai vizsgálatok alapján állapítják meg, hogy egy-egy nyelvben mi a valószínűsége egy bizonyos jel vagy jelelem gyakoriságának. Ezzel a módszerrel mind a gyorsírás elméleti szakemberei, mind a híradástechnika nyelvész-mérnökei sok hasznos és gyakorlatilag felhasználható eredményre jutottak. Eredményeik az egyes nyelvek jellemzésére, két vagy több nyelv hangtani arculatának összehasonlítására is felhasználhatók. — Ha azonban az ilyen vizsgálatoknak egy nyelven belüli eredményeit vetjük egybe, gyakran igen nagy különbségek mutatkoznak a számértékekben.

Hogy valaminek a bekövetkezését a valószínűségszámítás alapján számszerűen kifejezhessük, ahhoz ismernünk kell az összes lehetséges esetek számát. Pontosan ki lehet fejezni, hogy mennyi a valószínűsége pl. egy ötös találatnak a lottón, egy tizenkettesnek a totón, mert pontosan tudjuk az összes lehetőségek számát. De vajon ki tudja egyetlen nyelvnek is bármely jelével kapcsolatban azt, hogy az hány lehetséges esetben, hány lehetséges kombinációban fordul elő? Igaz, hogy a statisztikus bizonyos reprezentatív anyag, az egésznek 10%-a alapján következtetni tud az egészre,



ha ez a reprezentatív 10% abszolút számmal kifejezve is megfelelően nagy. Elfogadjuk-e azt, hogy egy 400 000 szavas vagy 1 000 000 szótagos, bármilyen természetű — vagy éppen vegyes természetű — szöveg kellőképpen reprezentálja a mai magyar nyelv egészét? Elfogadjuk-e azt, hogy ilyen nagy terjedelmű anyagból nyert számszerű eredmények általánosíthatók az egész mai magyar nyelvre? — Nyilvánvaló, hogy a magyarul beszélők és írók napi nyelvi megnyilatkozása nem tízszerese, hanem sokkal többszöröse az egymillió szótagszámnak. Gyakorlatilag tehát — a ma rendelkezésünkre álló eszközökkel — lehetetlen ilyen terjedelmű anyagot statisztikailag úgy feldolgozni, hogy az a valószínűségszámítás céljaira felhasználható alapot adjon bármely nyelv egészére vonatkoztatva. (Ebbe a vizsgálatba természetesen nemcsak leírt nyelvi műveket, hanem magnetonra vett beszédeket és beszélgetéseket is be kellene vonni.)

Ha egy nyelvet a maga egészében nem is lehet számértékekkel jellemezni, arra kétségtelenül jó a nyelvi statisztika, hogy az egy nyelven belüli stílusrétegeket, a különböző nyelvhasználati formákat objektíven jellemezhessük eredményeivel. Erre volt kísérlet az én statisztikai vizsgálódásom is. — Hasonlóképpen fel lehet használni bizonyos filológiai kérdések megoldására; ilyen irányú próbálkozást magam is végeztem (vö.: A Szabács Viadala és a Csicsery család. MNy. LVII, 442—50). Hasznosnak bizonyulhat írói és költői stílusok összehasonlításakor (vö.: PAPP FERENC: FilKözl. VII, 69—85) és számos más területen, mindenütt, ahol a számok pontosan, objektíven fejezik ki azt, amit számok nélkül kénytelenek volnánk szubjektív megfogalmazásban kifejezni.

Még súlyosabb problémák merülnek fel, ha a nyelvfejlődés törvényszerűségeit próbáljuk matematikai formulákba öltöztetni. S itt nemcsak a glottochronológia rendkívül keves eredményekre gondolok, hanem általában a nyelvi változások matematizálásának lehetőségeire. Minden nyelvi változás annyi nyelvi és nyelven kívüli tényezőnek a függvénye, és annyira különböző mértékben függ minden nyelvi változás a különféle tényezőktől, hogy itt a matematikai függvények semmiféle gyakorlati segítséget nem tudnak adni a nyelvész számára. A történeti nyelvtudományban is csak egyes korok, egyes elmúlt korbéli szinkrón metszetek leírásához kapunk segítséget a statisztikai módszer alkalmazásával.

4. Nem beszéltem a nyelv struktúrájának matematikai modellálásáról, a halmazelmélet nyelvészeti hasznosításáról és más kérdésekről. Ezekkel kapcsolatban ugyanis az a véleményem, hogy nem a nyelvtudomány sajátos problémáinak megoldását segítik elő, hanem csupán matematikai problémákat vizsgálnak vagy illusztrálnak velük nyelvi anyagban.

Véleményem szerint tehát a matematika csak segítője lehet a nyelvtudománynak. Alkalmazásának korlátait az a tény szabja meg, hogy a nyelv törvényszerűségei rendkívül bonyolultak mind a szinkroniában, mind a diakroniában. A nyelvi statisztika azonban minden tekintetben hasznos és objektíven értékelhető adatokat szolgáltat nyelvi jelenségek leírásához is és különféle nyelvhasználati formák egymással való összehasonlításához is.

5. Ilyen megfontolások alapján végeztem el azokat a vizsgálatokat, amelyekről már korábban beszámoltam és azokat is, amelyekről a következőkben kívánok számot adni. Ezek közül az itteni három többé-kevésbé az *í*-zéssel kapcsolatos kutatásaim kiegészítése.

# I. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag szóvégi helyzetben\*

(A *keze* : *kezi* szembenállás)

1. Az *i*-zés problémáinak vizsgálata során nem foglalkoztam a *keze* : *kezi* szembenállás kérdésével. Annak ellenére, hogy DEMÉNÉL (Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., 1956. 202—5) ennek a jelenségnek az *i*-zés harmadik kategóriájába (vö.: DEME: i. m. 201) való besorolására láttam példát, úgy gondoltam, mindenképpen helyesebben járok el, ha ide vonható adataimat elkülönítem az *é* : *i* (*i*) szembenállás (a tulajdonképpeni *i*-zés) eseteitől. Bár nyelvtörténetileg kétségtelenül összefügg a *keze* : *kezi* típusú szembenállás a *kezét* : *kezeit* ~ *kezeit* típusúval (a kérdés újabb irodalmából lásd például: BÁRCZI: Tih. Al. 103, 132; B. LÓRINCZY: KTSz. 85; BÁRCZI: MNy. XLIX, 324—35, L, 287—301; BERRÁR: TörtMondt. 45; IMRE: SzabV. 159—60; BÁRCZI: Htört.<sup>2</sup> 85—7; UŐ: Szótöv. 31—34), leíró szempontból mégsem lehet őket együtt tárgyalni. Mint majd az adatokból ki fog derülni, adódnak problémák a kérdés nyelvtörténeti magyarázatával kapcsolatban is, földrajzi elterjedésével kapcsolatban is.

A vizsgálatban pozitív adatnak (példának) tekintem a *kezi* típusú előfordulást, negatív adatnak (ellenpéldának) a *keze* típusút. A  $\pm$  jel arra utal, hogy a vizsgált iratban példa és ellenpélda is található, illetőleg hogy egy bizonyos szóalak ugyanabban az iratban példaként is, ellenpéldaként is megvan.

## 2. Az adatok statisztikája táblázatokban.

### 1. Az iratok csoportosítása

1.	Nincs adat	75 iratban	18,75%
2.	Csak + adatok	8 iratban	2,00%
3.	Csak — adatok	270 iratban	67,50%
4.	$\pm$ adatok	47 iratban	11,75%
Összesen		400 iratban	100,00%

### 2. A csak + adatokat tartalmazó 8 irat

1 adat	6 iratban	6 adat
2 adat	1 iratban	2 adat
3 adat	1 iratban	3 adat
Összesen	8 iratban	11 adat

\* Mind ebben a fejezetben, mind a következőkben ugyanazt a négyszáz iratot dolgoztam fel, amelyet „Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika” című munkámban. Helykímélés céljából nem közlöm most a négyszáz regestát, ezek megtalálhatók idézett

3. A csak — adatokat tartalmazó 270 írat

1 adat	64 iratban	64 adat
2 adat	71 iratban	142 adat
3 adat	42 iratban	126 adat
4 adat	32 iratban	128 adat
5 adat	23 iratban	115 adat
6 adat	8 iratban	48 adat
7 adat	6 iratban	42 adat
8 adat	5 iratban	40 adat
9 adat	4 iratban	36 adat
10 adat	7 iratban	70 adat
11 adat	1 iratban	11 adat
13 adat	5 iratban	65 adat
14 adat	1 iratban	14 adat
18 adat	1 iratban	18 adat
Összesen	270 iratban	919 adat

4. A ± adatokat tartalmazó 47 írat

A) A + adatok száma nagyobb a — adatok számánál

3 adat	2 iratban	6 adat
6 adat	1 iratban	6 adat
15 adat	2 iratban	30 adat
16 adat	1 iratban	16 adat
29 adat	1 iratban	29 adat
108 adat	1 iratban	108 adat
Összesen	8 iratban	195 adat

B) A + adatok száma egyenlő a — adatok számával

2 adat	1 iratban	2 adat
4 adat	2 iratban	8 adat
Összesen	3 iratban	10 adat

munkámban. Bizonyos esetekben azonban egyszerű sorszámmal hivatkozom a forrásra. Ezek a sorszámok tehát említett munkámnak „A vizsgált anyag földrajzi elrendezése” című fejezetében található 1–400. tételszámra utalnak, e számok alatt közöltem az iratokra vonatkozó minden fontos tudnivalót.

C)  $A \pm$  adatok száma kisebb a — adatok számánál

3 adat	7 iratban	21 adat
4 adat	3 iratban	12 adat
5 adat	5 iratban	25 adat
6 adat	1 iratban	6 adat
7 adat	3 iratban	21 adat
8 adat	3 iratban	24 adat
9 adat	2 iratban	18 adat
11 adat	1 iratban	11 adat
12 adat	1 iratban	12 adat
13 adat	1 iratban	13 adat
15 adat	1 iratban	15 adat
16 adat	1 iratban	16 adat
17 adat	1 iratban	17 adat
18 adat	3 iratban	54 adat
28 adat	1 iratban	28 adat
30 adat	1 iratban	30 adat
31 adat	1 iratban	31 adat
Összesen	36 iratban	354 adat

#### 5. Összesítés

1. +	8 iratban	11 adat
2. —	270 iratban	919 adat
3. $\pm A)$	8 iratban	195 adat
4. $\pm B)$	3 iratban	10 adat
5. $\pm C)$	36 iratban	354 adat
Összesen	325 iratban	1489 adat

3. Vizsgálati módszerem — az *i*-zéssel kapcsolatban is — voltaképpen a „type-token” viszony vizsgálatának a tárgyhoz mérten módosított változata. Mostani kérdésünkkel kapcsolatban is érdemes lesz megvizsgálnunk, hogy a fentebbi táblázatokkal bemutatott egyes kategóriákon belül hogyan alakul ez a viszony, vagyis hogy az egyes iratokban előforduló adatok hány különböző szóalak között oszlanak meg. Az egybevetés megkönnyítése céljából az arányt százalékokban adom meg. A 100% azt jelenti, hogy annyi különböző szóalak fordul elő az illető iratban, ahány adat; mennél kisebb a százalékszám, annál nagyobb a különbség az adatok száma és a különböző szóalakok száma között.

1. A csak + adatokat tartalmazó 8 iratban a type-token viszony minden esetben 100%.

2. A csak — adatokat tartalmazó 270 iratban:

Az adatok száma iratonként	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13	14	18	Összesen
100%	64	58	23	13	5			1							164
76%—90%					8	4	1	1		2		1	1		18
55%—75%			14	11	9	1	3	1	2	2	1	4		1	49
28%—50%		13	5	7	1	3	2	2	1	2					36
10%—25%				1					1	1					3
Összesen	64	71	42	32	23	8	6	5	4	7	1	5	1	1	270

3. A ± adatokat tartalmazó 47 iratban:

A) A + adatok száma nagyobb a — adatok számánál

Az adatok száma iratonként	3	6	15	16	29	108	Összesen
+100%—100%	1						1
+60%—100%		1					1
+50%—100%	1						1
+8,33%—100%			2				2
+7,14%—100%				1			1
+11,76%—66,66%					1		1
+1,29%—12,90%						1	1
Összesen	2	1	2	1	1	1	8

B) A + adatok száma egyenlő a — adatok számával

Az adatok száma iratonként	2	4	Összesen
+100%—100%	1	1	2
+50%—100%		1	1
Összesen	1	2	3

C) A + adatok száma kisebb a — adatok számánál

Az adatok száma iratonként	3	4	5	6	7	8	9	11	12	13	15	16	17	18	28	30	31	Össze- sen
+100%—100%	4	1	3															8
+100%—60% 90%		2	2	1	2	3	1					1						12
+100%—25% 50%	3						1		1	1	1		1	1	1	1	1	12
+66,66%—80%														1				1
+50%—80%					1													1
+12,50%—50% 20%								1							1			2
Összesen	7	3	5	1	3	3	2	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	36

4. Mint a fenti táblázatokból kitűnik, a palatális hangrendű névszók egyes szám harmadik személyű birtokos személyragos alakjainak toldalék nélküli formái a 400 irat közül 325-ben 1489-szer fordulnak elő. Ez az 1489 adat — minden adatra egy szótágot számítva — a vizsgált szövegek 230 000 szótagnyi terjedelmének 0,65 %-át teszi ki. A toldalékos formák (*kezét : kezít ~ kezít stb.*) ugyanabban az anyagban 352 szövegben 1753-szor fordulnak elő, vagyis a teljes terjedelemből 0,76 %-ot foglalnak el. A különbség olyan csekély, hogy a vizsgált XVI. századi szövegekben a *keze* típusú és a *kezét, kezével stb.* típusú alakok előfordulásának arányát 1 : 1 formulával is kifejezhetjük. — Némileg módosítja ezt az arányt az a tény, hogy a most vizsgált jelenség példái között szerepel 16 személyragos határozószó (*belőle, benne, ellene stb.*) összesen 446 adattal és 7 személyragos igenév (*eresztenie, jőnie stb.*) 13 adattal, amelyek továbbragozott alakban nem fordulnak elő. Így voltaképpen csak 1030 adatot (0,45 %-ot) állíthatunk szembe 1753 adattal (0,76 %-kal).

5. Figyelmet érdemel az is, hogy a személyragos határozószók, még kevésbé a személyragos igenévek nem fordulnak elő *i*-vel; mind a 459 adat az ellenpéldák közé tartozik. Ezt természetesnek tarthatjuk akkor, ha a *keze : kezi* szembenállást a ragozott alakok szembenállásával magyarázzuk: a *kezét*

típusnak megfelel a *keze*, a *kezi* > *kezi* típusnak pedig a *kezi*. Minthogy a *benne*, *vele* stb. alakoknak sohasem volt \**bennét* ~ \**bennit* stb. továbbragozott formája, így \**benni*, \**veli* típusú alak nem jöhetett létre.

A kérdés azonban sokkal bonyolultabb, mint első pillanatra gondolni lehetne. Figyelmem kívül hagyva a személyragos határozószókat és igeneveket, amelyek csak az ellenpéldák között fordulnak elő, 122 személyragos szóalak van képviselve a vizsgált anyagban összesen 1030 adattal. E 122 szóalak közül 24 (19,67%) szerepel a példák között 208 adattal, de a 208 adat közül 146 a *híti* ~ *hüti* szóra esik!

Az *i-ző* morfémák számbavételénél alkalmazott formulával (vö.: Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika 34 kk.) ezekre a szóalakokra nézve is meghatározottam az átlagszámokat: 4 iratban 8 adat. Az átlagnál gyakrabban előfordul 22 (18,03%) szóalak. Ezek közül csak példaként fordul elő 2: *kettei* 5 iratban 8 adat; *pecséti* 9 iratban 9 adat. Csak ellenpéldaként fordul elő 17: *embere* 7 iratban 10 adat; *esztendeje* 8 iratban 14 adat; *felesége* 35 iratban 51 adat; *felsége* 45 iratban 113 adat; *földe* 13 iratban 23 adat; *gyermeke* 6 iratban 10 adat; *helye* 9 iratban 12 adat; *híre* 8 iratban 8 adat; *ideje* 10 iratban 10 adat; *kegyelme* 73 iratban 179 adat; *keze* 9 iratban 10 adat; *levele* 8 iratban 14 adat; *neve* 19 iratban 21 adat; *pénze* 16 iratban 16 adat; *teleke* 8 iratban 9 adat; *törvénye* 22 iratban 23 adat; *viselése* 9 iratban 9 adat. Példaként és ellenpéldaként előfordul 3: *feli* 2 iratban 2 adat, *fele* 14 iratban 32 adat; *feli* ~ *fele* 1 iratban 4 adat (+1; ±3); *híti* ~ *hüti* 9 iratban 146 adat; *hite* 1 iratban 1 adat; *részi* 1 iratban 1 adat, *része* 35 iratban 57 adat.

Ez a 22 szóalak, amely az összes szóalakoknak csupán 18,03%-a, gyakoriság tekintetében az iratokból 63,50%-ot, az adatokból 76,79%-ot vesz el.

Az átlagnál gyakoribb adatok statisztikája azt mutatja, hogy a *kezi* típusú alakok előfordulását nem lehet közvetlen kapcsolatba hozni az *i-z* ésszel. Különösen szembeszökő módon látszik ez a *pecséti* és a *pénze* esetében. A *pecsét* szó a legritkábban *i-ző* tömorféma, a *pénz* viszont az egyik leggyakoribb. Úgy látszik, hogy a XVI. század második felében a *kezi* típusú alakok néhány szóra, illetőleg bizonyos fonetikai helyzetre korlátozódtak.

6. Hogy a probléma további kutatását lehetővé tegyem, valamennyi pozitív adatomat bemutatom betűrendben, feltüntetve az adatot tartalmazó irat keltezési helyét is.

*becsi*: 1× Butka (333.); *böcsöleti*: 1× Nyaláb vára (237.); *dombi*: 1× Kraszna (47.); *elei*: 1× Daróc (255.); *épületi*: 1× Gyulafehérvár (13.), 1× Kraszna m. (67.); *feli*: 1× Szilágysomlyó (54.), 1× Imreg (355.), 1× Sárospatak (364.); *feleleti*: 2× Karánsebes (1., 5.); *híti* ~ *hüti*: 12× Gyulafehérvár (11.), 14× Hídalmás (31.), 8× Szilágysomlyó (53.), 12× Komlód (152.), 1× Istvándi (218.), 16× Kapos (297.), 5× Lasztóc (350.), 77× Zemplén m. (353.), 1× Szendrő (383.); *ismereti*: 1× Butka (329.); *kerti*: 1× Kölcse (216.), 1× Kapos (298.); *kerületi*: 2× Sárospatak (364.); *kettei*: 2× Fejéregyháza (19.), 2× Szilágysomlyó (54., 55.), 2× Tivadar (246.), 2× Imreg (355.); *közepi*: 1× Torda (21.), 1× Daróc (255.), 2× Sárospatak (364.); *közi*: 1× Debrecen (103.), 1× Nagyszőlős (235.), 1× Daróc (264.), 1× Kapos (297.), 1× Eger (396.); *lelki*: 1× Butka (329.); *meneti*: 2× Cégény (159., 160.); *nemzeti*: 1× Debrecen (103.); *pecséti*: 1× Kraszna (44.), 2× Szilágysomlyó (54., 55.), 1×

Nagyvárad (84.), 1× Körösszeg (87.), 2× Szinerváralja (228., 229.), 1× Ungvár (306.), 1× Tarcal (365.); *peri*: 1× Karánsebes (3.), 1× Eperjes (369.); *rendi*: 1× Debrecen (104.), 1× Oroszi (243.), 3× Daróc (265., 268., 270.); *részi*: 1× Butka (334.); *seregí*: 1× Gyula (90.); *széki*: 1× Nagyvárad (81.), 1× Ung m. (276.), 1× Deregnő (343.), 2× Eperjes (370.); *végi*: 1× Tiba (312.), 1× Eperjes (367.).

7. Vizsgáljuk meg most mindazokat az iratokat, amelyekben pozitív adat található, az iratok keltezési helyének földrajzi rendjében. Állítsuk szembe az egyes iratok példáit az ellenpéldákkal, és vessük össze a most tárgyalt jelenséget az *i*-zés mértékével (mértékjelzőnek a *-c* értékét tekintve, amelynek számszerű értékével fordított arányban áll a kérdéses szöveg *i*-zésének mértéke, l. fentebb).

**Karánsebes** (1., 3., 5.: egy-egy adat). — Az 1577 körül írt 1. számú irat — Várkonyi Jánosné „felelete” (responsio-ja) — csupán ezt az egy adatot tartalmazza a szóban forgó nyelvi alakra: *feleletj*. Az *i*-zést is csupán a *theoruint* szóalak egyszeri előfordulása képviseli ( $-c = 66,66\%$ ). Az 1578. március 10-éről keltezett 3. számú iratban az egyetlen *pery* adattal szemben áll *leucle* (6×), *leucle* és *velle*. Az *i*-zést a kétszer előforduló *teoruij* képviseli ( $-c = 87,50\%$ ). Az 1580 körül keletkezett 5. számú iratban a *feleletti* szóalakkal szemben ellenpélda nincs. Az *i*-zést 9 szótag, 5 különböző jel (*Jdes* 2×; *vir*, *Teruint*, *ereksig*, *erekssig*, *ereksigril* 2×; *fejjenkint*) képviseli ( $-c = 50\%$ ).

**Gyulafehérvár** (11.: tizenkét adat; 13.: egy adat). — Az 1585. március 18-án kelt transsumptum (11.) szövegében a *hiti* (9×); *hitj* és *hwti*, *hwtj* alakokkal szemben a *benne*, *kedue* és *reze* képviseli az ellenpéldákat. Csupán a *Czikkeliuuel* és *czikkeliuuel* szóalakok *i*-zők ( $-c = 94,12\%$ ). Az 1588. május 12-i transsumptum *epewleti* adatával szemben állnak a következők: *benne*, *eleotte* (2×); *eo felsege*, *zekercezie*, *teole* (2×). Az *i*-zésre nincs példa ( $-c = 100\%$ ).

**Fejéregyháza** (19.: két adat). — Haller Gábornak 1589. július 20-án kelt magánadományozási okiratában a kétszer előforduló *kettej* adat ellenpéldái: „Ennek *Eleötteis*”, „Ezeknek *felette*”. Az *i*-zést 7 szótag, 4 különböző jel képviseli (e 4 jel közül  $\pm 2$ ): „hatar *sid*”, „*feiregjhazat*” (2×); „*Feiregjhaza*”, *ketteit*, *zeliben*, *retezjket* ( $-c = 75\%$ ).

**Torda** (21.: egy adat). — Az 1557. június 26-án kelt menedéklevél *közepj* adatának nincs ellenpéldája. A szövegben *i*-ző adat nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Hidalmás** (31.: tizennégy adat). — Az 1581. május 18-án kelt tanúvallatási jelentőlevélnek a transsumptuma a fentebb idézett 11. számú, gyulafehérvári keltezésű irat. Ebben a *hitj*, *hutj* (3×); *huty*, *hutj*, *hutj* (8×) alakok ellenpéldája csupán a *kedue* és a *reze*. Az *i*-zésre példa nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Kraszna** (44.: egy adat; 47.: egy adat). — A két alispán és a két szolgabíró nevében 1571. november 6-án kiadott ítéletlevél (44.) szövegében a *pechetj* adat ellenpéldái: *beleole*, *benne*, „annak *felette*”, *teorwenje*. Az *i*-zés egyetlen példája *zerjyre* (de vö.: „*Terhetjys*”;  $-c = 85,71\%$ ). Az 1580. április 24-én kelt záloglevél (47.) szövegében az egyetlen példa az egyetlen ellenpélda szomszédságában fordul elő: „az pap *Dombi zele* alath”. Minthogy az



egész átvizsgált anyagban ez az egyetlen adat a veláris hangrendű szó ilyen birtokos személyragos alakjára, feltehető az is, hogy a *Dombi* elírás *Dombia* helyett. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Szilágysomlyó** (53.: nyolc adat; 54.: három adat; 55.: két adat). — Kraszna megye hatósága az 1574. április 20-i törvényszéki ülés anyagából 1574. május 4-én kiadja az 1572. szeptember 23-i tárgyalásról való adiudicata-t (53.). Ebben a szövegben a nyolcszor előforduló *hjtj* példa ellenpéldái: *beleole*, *ellene*, „*ew kegme*” (6×); „*ew tule*”, *wege*. Az *i*-zés példái: *enjm*, *Eleje*, „*feleletjbennj*” ( $-c = 92,26\%$ ). Az 1574. május 18-i keltezésű megyei kiadvány (54.) *felj*, *kettej*, *pechetj* adatai ellenpéldák nélkül fordulnak elő. Az *i*-zés egyetlen példája: *wegjn* ( $-c = 95\%$ ). Az előbbinek másodpéldánya az 55. számú irat. Ebben is ellenpéldák nélkül találjuk a *kettej*, *pechetj* adatokat — a *felj* itt nincs meg —, az *i*-zés egyetlen példája itt is a *wegjn* ( $-c = 90,53\%$ ).

**Kraszna megye** (67.: egy adat). — Maróti Nagy Mihály 1587. március 12-én kelt végrendeletének az a példánya, amelyről a gyulafehérvári keltezésű 13. számú transsumptum készült, az egyetlen *epeuletj* példa ellenpéldáiként a következő adatokat tartalmazza: *benne*, *eleotte*, „*eo felsege*”, *zekerczeie*, *teolle* (2×). Az *i*-zés példái: „*megh igrte vala*”, *zeginnek* ( $-c = 86,36\%$ ).

**Nagyvárad** (81.: egy adat; 84.: egy adat). — Bihar megye hatóságának 1577. május 15-én kelt felterjesztésében (81.) a *Zekj* példa ellenpéldái: *benne*, *Embere* (2×); *feleole*. Az *i*-zésre példa nincs ( $-c = 100\%$ ). Nagyvárad város hatóságának 1589. december 15-én kelt ítéletlevelében a *pecheti* példa ellenpéldái: *beleole*, *eleotte*, *felesege* (2×); *feleole*, „*eo teole*”, *teóruinie*, „*zam vetese*”. Az *i*-zés példái: *pinzel* (2×); *teóruin* (6×); *teóruinie*, *teóruinire*, *teóruint* (2×); *teóruint*, *hitire* (2×); „*megh ertuin*”; „*kj kúlduin*”, *azirt* (7×) ( $-c = 73,68\%$ ).

**Körösszeg** (87.: egy adat). — Az 1562. január 12-én kelt iuramentalis *pechethi* adatával a következők állnak szemben: *benne*, *felesege*, *kjwüle*, „*eo Thüle*”. Az *i*-zés egyetlen példája *Zerjben* ( $-c = 90\%$ ).

**Gyula** (90.: egy adat). — Az 1564. augusztus 7-én kelt litterae arendati-tiae egyetlen példája a *papokserghj* földrajzi név, ellenpéldák: *elese*, „*Ew felsege*”; „*Ew kgme*” (4×); „*Annak felette*”, *nekje*, *kewlese*, *keze* (2×); *Newe*. Az *i*-zés egyetlen példája *Elejbe* ( $-c = 95,24\%$ ).

**Debrecen** (103.: két adat; 104.: egy adat). — Az 1554. május 20-i adóslévlél (103.) *kozj* és *Nemzethj* példájával két ellenpélda áll szemben: *zerzese*, *vegezese*. Az *i*-zés egyetlen példája a *Njgen* ( $-c = 90\%$ ). Az 1565. évi tanácsi határozat (104.) *Rendj* adatával szemben ellenpéldásként találjuk a következőket: *benne*, *wegezesse*, *wele* (4×). Az *i*-zés példái: „*wjdyk Ember*”, „*wjdyk hal Arostwl*” ( $-c = 92,86\%$ ).

**Komlód** (152.: tizenkét adat). — Az 1579. április 23-i tanúvallatási jegyzőkönyv *huti* (4×); *huti* (5×); *hütj* (3×) adatainak ellenpéldái: *irette*, *felesige*, *nekie*. A szöveg egyébként erősen *i*-ző ( $-c = 10,79\%$ ).

**Cégény** (159.: egy adat; 160.: egy adat). — Kende Mihály végrendeletének egyik példányában (1563. december 21—1564. február 9.: 159.) a *menetj*

példa ellenpéldái: *benne, folde, helie* (2×); „*leueleis*”, *rize, szuletise*. Ez a szöveg erősen *i*-ző ( $-c = 14,81\%$ ). A másik példányban (160.) teljesen azonos formában találjuk a példát, az ellenpéldák a következők: *Bene, feölde, helye, helje, Teuedelme*, „*lewelejs*”, *reze, zuletese*. Ebben a szövegben csupán a következő *i*-ző példák fordulnak elő: *pechýtletem, tertinik, ketejben* ( $-c = 88,90\%$ ).

**Kölcse** (216.: egy adat). — Az 1597. szeptember 23-án kelt egyezséglevélben „Nagj Gaspar *kerti*” példájának ellenpéldái: *fele, felesége, Felesége, Felesige, helie*. Ez az emlék a kevésbé *i*-ző kölctei keltezésű iratok közé tartozik; *i*-ző példái a következők: „*czikkelibenis*”, *epületiuel, neninek, rendiben, maradikit, maradikiual, Felesige* ( $-c = 80\%$ ).

**Istvándi** (218.: egy adat). — Az 1572. március 7-i feljegyzés *huti* példájával szemben a következő ellenpéldákat találjuk: *bellöle, bene* (2×); *ellene* (3×); *irete, fele* (2×); *felle* (2×); *földe* (2×); *földe* (4×); *hire, Mellete, rize* (4×); *vige, vele, velle* (2×). A szöveg erősen *i*-ző ( $-c = 13,64\%$ ).

**Szinérváralja** (228.: egy adat; 229.: egy adat). — Az 1570. november 20-án kelt egyezséglevél egyik példányában (228.) *pechýeti*, másik példányában *pechietj* a példa, ellenpéldák nélkül. Az *i*-zés példája mindkét szövegben a *rendiben*, illetőleg *rendibe*, csak az elsőben az *egienessigh* (228.:  $-c = 75\%$ ; 229.:  $-c = 87,50\%$ ).

**Nagyszöllös** (235.: egy adat). — A nagyszöllösi tanács 1573. április 5-én kelt felterjesztésében a példa: *keozj*, ellenpéldák: *benne* (2×); „*annak eleottejs*”; „*Annak felette*”; *kedwe, Newe, wele*. A szöveg erősen *i*-ző ( $-c = 12,50\%$ ).

**Nyaláb vára** (237.: egy adat). — Ruskai Dobó Anna, özvegy Perényi Istvánné 1580 körül kelt végrendeletében a *Böchöletj* példa ellenpéldái a következők: *Elése*, „*Ennekeleöthe*”; „*Ennekeleötte*”, *felesége, fjzetese* (2×); *Jedeie, Eözuegýje, szwksége, Tehetsége, thermese, wele* (4×). Az *i*-ző példák: *nýháj, wýdjik, Rendýbe, szerzeödis, Mýrth* ( $-c = 84,375\%$ ).

**Oroszi** (243.: egy adat). — Az 1564. december 6-án kelt egyezséglevél *Rendj* példájának ellenpéldái: *Ellene* (2×); *felesýge*. A szöveg erősen *i*-ző ( $-c = 10,53\%$ ).

**Tivadár** (246.: két adat). — Tivadari Mihály 1557. június 17-én kelt végrendeletében a *ketej* és *ketej* ellenpéldája csupán a *fizetisse*. A szöveg viszonylag erősen *i*-ző ( $-c = 28,57\%$ ).

**Daróc** (255.: két adat; 264.: egy adat; 265.: egy adat; 268.: egy adat; 270.: egy adat). — Daróczi Borbála 1580. szeptember 25-én kelt kelengyelajstromában (255.) az *elej* és a *keozepj* ellenpéldái: *benne* (7×); *kez eleoije*, „*ennek ellotte*”, *mellette* (7×). A szöveg a közepesnél erősebben *i*-ző ( $-c = 26,66\%$ ). Daróczi Sérafinnak 1586. január 13-án kelt saját kezű feljegyzésében (264.) a *keozi* ellenpéldái: *Benne, Ideje*. A szöveg a közepesnél erősebben *i*-ző ( $-c = 26,09\%$ ). Ugyancsak Daróczi Sérafinnak 1586. február 4-én kelt terjedelmes, saját kezű végrendeletében (265.) az egyetlen *Rendi* ellenpéldái a következők: *Beleole, Elegsege* (4×); *Elethe*, „*Ennek Eleotthejs*”, *Engedetlensege, feletthe* (2×); *felsege* (6×); *fjzethese*, „*eo kegjelme*” (4×); „*eo keg:me*” (2×); *melletthe, Rjze, Rýze, Teorwýnje*, „*Gongja wjselese*”, „*Gond wjseleoije*”. A szöveg a közepesnél erősebben *i*-ző ( $-c = 23,21\%$ ). A Daróczi Ferenc írásában,

1594. szeptember 17-én Sárközüjlakon kelt inscriptionales (268.) *Rendj* példájának ellenpéldái: *benne* (2×); *ellene* (2×); *eleotte*, „eo *kégme*” (7×); *neve*, *segetsege*, *teole*. Az *i*-zõ példák: „*Rijz* Joszagochkam”, *Rendibenn* ( $-c = 90\%$ ). Ugyancsak Daróczi Ferenc írta Darócon, 1599. december 25-én Dálnoki Székely Boldizsár örökvallását (270.), amelyben a *rendj*-vel szemben a következõ ellenpéldákat találjuk: *Benne*, *engedelme*, *erette*, „eo *felsege*” (2×); „*gondviselese*”, „eo *kégme*” (8×); *segetsege* (2×). A szöveg *i*-zõ példái: „*elejyteol* fogwa”, *rendiben* ( $-c = 95,43\%$ ).

**Ung megye** (276.: egy adat). — A megye nótáriusának az 1562. évbõl való terjedelmes fogalmazványában ellenpélda nélkül fordul elõ a *zekj* adat. A szöveg enyhén *i*-zõ ( $-c = 59,375\%$ ).

**Kapos** (297.: tizenhét adat; 298.: egy adat). — Az 1576. június 29-i hivatalos megyei kiadvány (297.) *hiti* (16×) és *keozi* példáinak ellenpéldái: *beleole* (3×); *beñe*, *embere*, *estue*, *esztendeie*, „añak *feleotthe*”, *teoruẽnie*, *vegezese*, *vele* (2×). A szöveg egyetlen *i*-zõ példája: „egj *nihã*” ( $-c = 95\%$ ). Az 1580. július 1-i keltezésû, megyei törvényszéki irat (298.) *kerthj* példájának ellenpéldái: „aznak *elotte*”, *fele* (8×); „megh *fizetese*”, *Resze*. Az *i*-zõ példák: *erejuel*, *fizetesjben*, *heljn*, *heljuel*, *Reszjre* (2×); ( $-c = 92,86\%$ ).

**Ungvár** (306.: egy adat). — A városi tanács 1584. február 15-én kelt hivatalos kiadványának *Peczõtj* példájával csupán a *felessége* és *neive* áll szemben. Az egyetlen *i*-zõ példa a *rendiben* ( $-c = 88,89\%$ ).

**Tiba** (312.: egy adat). — Az 1568. január 11-én kelt egyezséglevél *weghj* példájával szemben csupán a *feleseghe* (2×) adatot idézhetjük ellenpéldának. Az *i*-zõ példák: *Erejwel*, *zjnyjre* ( $-c = 95,24\%$ ).

**Butka** (329.: két adat; 333.: egy adat; 334.: egy adat). — Butkay Lajos 1561. október 20-án kelt levelének (329.) *Lelkj Jsmerti* példájával szemben csupán az „w *felsige*” adatot idézhetjük ellenpéldaként. A szöveg erősen *i*-zõ ( $-c = 10,53\%$ ). Butkay Lászlónak 1592. április 1-én, Zemplénen kelt saját kezû záloglevelében (333.) fordul elõ az „annak az *beczj*” példa. Ellenpéldák: *epitese*, *felesege*, „Annak *felette*” (2)×; „annak *felette*”; „õ *kñe*” (5×); „*pinzejjs*”, *vele*. A szöveg *i*-zõ példái: *pinz*, „*pinzejjs*”, *pinzeket*, *pinzel* ( $-c = 88,24\%$ ). Ugyancsak Butkay Lászlónak 1592. április 21-én kelt levélfogalmazványában (334.) a *rezj* alak fordul elõ példaként; ellenpélda: *benne* (2×). Az *i*-zés példái: *perire*, *rezirul* ( $-c = 88,89\%$ ).

**Deregnjõ** (343.: egy adat). — Deregnyei Pálnak keltezés nélküli levéltöredékében találjuk az „az w *felsige sekj*” példát; ellenpéldák: *fele*, „w *felsige*”, *reze*, *uele*. Az *i*-zõ példák: *kjyrẽ*, *lyggyen*, *segjyn*, *eleiben*, *kozyben*, „w *felsige*”; „megy *nyernjnk*” ( $-c = 66,66\%$ ).

**Lasztóc** (350.: öt adat). — Az 1590. augusztus 9-i tanúvallatási jegyzõkönyv *hiti* (3×) és *hitj* (2×) példáival a következõk állanak szemben: *folde* (4×); *mellette*, *rete*. A szöveg *i*-zõ példái: „az *enjme*”; „az bot *mezzejn*” ( $-c = 71,42\%$ ).

**Zemplén megye** (353.: hetvenhét adat). — Az igen terjedelmes, 1568. április 8—9—10. napján kelt tanúkihallgatási jegyzõkönyv példái: *hythj*, *hythj* (9×); *hythj* (3×); *hjhthy* (2×); *hjhthy* (39×); *hjhthy* (7×); *hjhthy* (11×);

*híjthj* (5×). Az ellenpéldák: *Jrtte, fele* (5×); *felsige* (24×) és *tewleo*. A szöveg viszonylag erősen *i*-zű ( $-c = 18,52\%$ ).

**Imreg** (355.: három adat). — Palojtay Miklós törvényszéki hites assessor írásában az 1591. február 8-án kelt divisionales példái: *felj, kettey, kettey*; ellenpéldái: *czymere, egyke, fele* (3×); „annak felette”; „ö felsige”; *hýwele*, „ő kegyelme”, *kjlencze, kylencze, kőzepe, Menyegzeye, Newe, wele*. A szövegben határozott nyomai vannak az *i*-zésnek. ( $-c = 69,23\%$ ).

**Sárospatak** (364.: öt adat). — Az 1596. április 19-én kelt, és Ragyóci Péter írásában ránk maradt osztálylevél *felí, kerületi* (2×); *kozepi* (2×) példái-val szemben ellenpéldaként csak az *egike* adatot idézhetjük. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Tarcal** (365.: egy adat). — Az 1580. november 25-én kelt venditionales *pechetti* példájának ellenpéldái: *Zőleie, zőleie*. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Eperjes** (367.: egy adat; 369.: egy adat; 370.: két adat). — Pesti Ferencnek 1567. július 22-én kelt, deák írta levelében (367.) egyetlen példa a *végghj*; ellenpéldái: *előtte, nekye* (2×). A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ). Fejérvári Lőrinc deák 1575. május 13-án kelt levelének (369.) példája *peri*; az ellenpéldák: „*w kme*”; *vele*, „gongia *Viselóie*”. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ). Horváth Kristófnak 1575. május 19-én kelt levelében (370.) a *zekj* (2×) ellenpéldái: *benne, embere*, „*w felsege*” (2×); *wele*. A szövegben határozott nyomai vannak az *i*-zésnek ( $-c = 54,55\%$ ).

**Szendrő** (383.: egy adat). — Az 1556. augusztus 13-i egyezséglevélben a *hýttj* ellenpélda nélkül fordul elő. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ).

**Eger** (396.: egy adat). — Thenki Pál 1588. január 8-án kelt végrendeletében a *kőzi* ellenpéldái: *belőle, előtte*. A szövegben *i*-zés nincs ( $-c = 100\%$ ).

**8.** Maguk a pozitív adatok (földrajzi elterjedésük, valamint a tulajdonképpeni *i*-zéshez való viszonyuk) azt mutatják, hogy a *keze* : *kezi* szembenállást már a XVI. század második felében sem lehet közvetlen kapcsolatba hozni a *kezét* : *kezeit* ~ *kezeit* szembenállással. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag szóvégi *-i* alakja csak annyira függ össze a tulajdonképpeni *i*-zéssel, mint az *-i* többesjel: eredetileg mindkettő olyan nyelvjárásnak volt a sajátsága, amelyben a *i*-s diftongus *i*-vé fejlődött. Minthogy azonban a tulajdonképpeni *i*-zésnek csak egyik forrása a *i*-s kettőshangzó *i*-vé válása, minthogy továbbá valószínűnek tarthatjuk, hogy az *i*-zés különféle összetevőinek tekintett hangváltozási jelenségek nem egyidejűleg érvényesültek, és nem azonos területeken terjedtek el, így a *kezi* típusú alakok nem feltétlenül tartoznak az *i*-zű nyelvjárások sajátságai közé, illetőleg a nem *i*-zű nyelvjárásokban éppen úgy vagy még gyakrabban találkozunk velük.

Ez a jelenség földrajzilag sokkal kevésbé lokalizálható, mint az *i*-zés. A vizsgált iratok alapján még megközelítő pontossággal sem mutathatunk rá olyan területre, amelyet a jelenség góciának tekinthetnénk. Úgy látszik, főként bizonyos szóalakokhoz szorosan társulva, írott nyelvi sajátságként találkozunk vele a nyelvterület legkülönbözőbb pontjain. — A *kezi* típus mai elterjedését,

az *i*-zés mai állapotával és földrajzával való összefüggését nem vizsgáltam (vö. mégis HORGER: Mnyj. 138), de a mai helyzet futólagos áttekintése azt látszik igazolni, hogy szorosabb összefüggést nem is kereshetünk.

## II. Az *-i* többesjel

1. A 'gyermekét' jelentésű *gyermekit* alaknak a 'gyermekeit' jelentésűtől való megkülönböztetése végett vontam be az *i*-zéssel kapcsolatos vizsgálódásaim körébe az *-i* többesjeles alakokat (vö.: BÁRCZI: MNy. L, 287—301; BERRÁR: TörtMondt. 19—20; 1. még — legalább részben — az előbbi fejezetben idézett irodalmat is). E formánsunk eredetével azonban nem kívántam — most sem kívánok — foglalkozni, csupán a *baráti* : *barátai*, *gyermeki* : *gyermekei* szembenállás alaki problémáival.

A vizsgálatban pozitív adatnak (példának) tekintem a *baráti*, *gyermeki* típusú előfordulást, negatív adatnak (ellenpéldának) a *barátai*, *gyermekei* típusút. A  $\pm$  jel arra utal, hogy a vizsgált iratban példa és ellenpélda is található, illetőleg hogy egy bizonyos szóalak ugyanabban az iratban példaként is, ellenpéldaként is megvan.

### 2. Az adatok statisztikája táblázatokban.

#### 1. Az iratok csoportosítása

1.	Adat nincs	145 iratban	36,25%
2.	Csak + adatok	53 iratban	13,25%
3.	Csak — adatok	80 iratban	20,00%
4.	$\pm$ adatok	122 iratban	30,50%
	Összesen	400 iratban	100,00%

#### 2. A csak + adatokat tartalmazó 53 irat

1 adat	28 iratban	28 adat
2 adat	17 iratban	34 adat
3 adat	4 iratban	12 adat
5 adat	3 iratban	15 adat
10 adat	1 iratban	10 adat
Összesen	53 iratban	99 adat

#### 3. A csak — adatokat tartalmazó 80 irat

1 adat	46 iratban	46 adat
2 adat	18 iratban	36 adat
3 adat	8 iratban	24 adat
4 adat	5 iratban	20 adat
5 adat	2 iratban	10 adat
6 adat	1 iratban	6 adat
Összesen	80 iratban	142 adat

4.  $A \pm$  adatokat tartalmazó 122 írat

A)  $A \div$  adatok száma nagyobb a  $-$  adatok számánál

3 adat	9 iratban	27 adat
4 adat	4 iratban	16 adat
5 adat	4 iratban	20 adat
6 adat	7 iratban	42 adat
7 adat	3 iratban	21 adat
8 adat	3 iratban	24 adat
9 adat	2 iratban	18 adat
10 adat	2 iratban	20 adat
11 adat	2 iratban	22 adat
13 adat	1 iratban	13 adat
14 adat	1 iratban	14 adat
15 adat	2 iratban	30 adat
20 adat	1 iratban	20 adat
24 adat	1 iratban	24 adat
85 adat	1 iratban	85 adat
Összesen	43 iratban	396 adat

C)  $A +$  adatok száma kisebb a  $-$  adatok számánál

3 adat	12 iratban	36 adat
4 adat	7 iratban	28 adat
5 adat	7 iratban	35 adat
6 adat	1 iratban	6 adat
7 adat	4 iratban	28 adat
8 adat	4 iratban	32 adat
9 adat	3 iratban	27 adat
10 adat	4 iratban	40 adat
11 adat	1 iratban	11 adat
12 adat	1 iratban	12 adat
14 adat	1 iratban	14 adat
17 adat	1 iratban	17 adat
19 adat	1 iratban	19 adat
21 adat	1 iratban	21 adat
23 adat	2 iratban	46 adat
26 adat	1 iratban	26 adat
Összesen	51 iratban	398 adat

B)  $A \div$  adatok száma egyenlő a  $-$  adatok számával

2 adat	20 iratban	40 adat
4 adat	4 iratban	16 adat
6 adat	4 iratban	24 adat
Összesen	28 iratban	80 adat

5. Összesítés

1. $+$	53 iratban	99 adat
2. $-$	80 iratban	142 adat
3. $\pm A)$	43 iratban	396 adat
4. $\pm B)$	28 iratban	80 adat
5. $\pm C)$	51 iratban	398 adat
Összesen	255 iratban	1115 adat

3. Ugyanolyan részletezésben, mint a *keze* : *kezi* típus vizsgálata során, elkészítettem a type-token viszony százalékos ábrázolását tartalmazó táblázatokat. Közlésüket azonban fölöslegesnek tartom; a vizsgált jelenség lényegére vonatkozóan nagyon keveset árulnak el. Csupán annyit jegyeznek meg, hogy itt maximálisan 6 adat előfordulása esetén találkozunk 100%-os aránnyal, míg a *keze* : *kezi* szembenállás példái között — egyetlen iratban ugyan — 8 adat előfordulása esetén is.

Mint mondtam, lényegében az *i*-zéssel kapcsolatban is a type-token viszony vizsgálatának módszerét követtem, bár a százalékos arányt nem számítottam ki egyetlen esetben sem. Utólag elvégeztem ezt a számítást az *i*-zésre vonatkoztatva is, a nyílt *é*-zésre vonatkoztatva is; és az eredmények azt mutatják, hogy nem követtem el lényeges mulasztást. Egyetlen jelenség vizsgálata során az arányok kiszámításának akkor volna értelme, ha a vizsgálati egységek egyenlő terjedelműek volnának. Különböző jelenségek összehasonlítása végett azonban érdemes elvégezni az arányok kiszámítását.

4. Mint a fenti táblázatokból kitűnik, az *-i* többesjellel ellátott alakok a 400 irat közül 255-ben 1115-ször fordulnak elő. Az 1115 adatot 122 szóalak előfordulása teszi ki. A fentebb említett formulával kiszámított átlagszámok: 5 iratban 9 adat. Az átlagnál 19 (15,57%) szóalak fordul elő gyakrabban. Ezek részletezése a következő: Csak példaként fordul elő 4: *jobbágyi*- 48 iratban 78 adat; *jószági*- 5 iratban 9 adat; *maradéki*- 60 iratban 127 adat; *successori*- 8 iratban 33 adat. Csak ellenpéldaként fordul elő 12: *árvái*- 20 iratban 33 adat; *bírái*- 11 iratban 13 adat; *dolgai*- 18 iratban 22 adat; *fiai*- 81 iratban 155 adat; *földei*- 19 iratban 20 adat; *hasznai*- 6 iratban 10 adat; *javai*- 8 iratban 9 adat; *levelei*- 9 iratban 17 adat; *lovai*- 8 iratban 11 adat; *rétéi*- 10 iratban 11 adat; *szolgái*- 24 iratban 33 adat; *vétkei*- 7 iratban 9 adat. Példaként és ellenpéldaként előfordul 3: *baráti*- ~ *barátai*- 17 iratban 21 adat; *gyermeki*- ~ *gyermekai*- 58 iratban 130 adat; *leányi*- ~ *leányai*- 12 iratban 15 adat.

Ez a 19 szóalak, amely az összes szóalakoknak csupán 15,57%-a, gyakoriság tekintetében az iratokból 61,99%-ot, az adatokból 67,80%-ot vesz el.

5. A csak példaként előforduló négy szóalak tővégi mássalhangzói: *g*, *gy*, *k* és *r*. A csak ellenpéldaként előforduló tizenkét szóalak közül négy magánhangzós, kettő *v*-s, három hangugrató tő. A fennmaradó három tővégi mássalhangzói *d*, *l* és *t*. A példaként és ellenpéldaként előforduló három szóalak a mássalhangzóra végződő tövek csoportjába tartozik. A pozitív adatok száma mindhárom esetben nagyobb a negatív adatok számánál: egyetlen iratban csupán egyszer fordul elő *leányai*, a *leányi* viszont tizenegy iratban tizenegyszer; a *barátai* egy iratban egyszer, de egy *baráti* mellett; a *gyermeki* is csak egy iratban egyszer, de öt *gyermeki* mellett. A tővégi mássalhangzók: *k*, *ny* és *t*.

Ha az átlagnál kevesebbszer előforduló 103 szóalakot tekintjük végig a tőtípus, illetőleg a tő végső mássalhangzója szempontjából, a következő eredményekre jutunk.

1. A csak példaként előforduló 57 szóalak mind mássalhangzós tő. A tővégi mássalhangzók a következők:

<i>b</i>	<i>porkoláb</i>	1 szóalak	1 irat	1 adat
<i>d</i>	<i>szomszéd</i>	1 szóalak	3 irat	4 adat
<i>g</i>	<i>álnokság, bizonyosság, ékesség, ellenség, igazság, költség, nemzetség, örökség</i>	8 szóalak	14 irat	17 adat
<i>k</i>	<i>nyomdok, telek</i>	2 szóalak	2 irat	2 adat
<i>m</i>	<i>jövedelem, remedíom, szerszám, vám</i>	4 szóalak	7 irat	8 adat
<i>n</i>	<i>ispán</i>	1 szóalak	1 irat	1 adat
<i>ny</i>	<i>edény, irtvány, néhány</i>	3 szóalak	4 irat	4 adat
<i>r</i>	<i>antecessor, assessor, ember, eviktor, határ, kurátor, patvar, prókátor, tutor, zsellér</i>	10 szóalak	17 irat	18 adat
<i>s</i>	<i>béres, csapás, dézsmás, fogyatkozás, folyás, heres, írás, kevés, kezes, ős, patvarkodás, peres, processus, posteritás, testamentomos, vallás, végezés</i>	17 szóalak	29 irat	41 adat
<i>t</i>	<i>akarat, cselekedet, esküdt, felelet, ígélet, követ, magzat pecsét, szent</i>	9 szóalak	14 irat	14 adat
<i>z</i>	<i>köz</i>	1 szóalak	2 irat	2 adat
Összesen		57 szóalak	94 irat	112 adat

2. Csak ellenpéldaként fordul elő 44 szóalak. Ezek közül magánhangzós tő 24, *v-s* tő (*hű: híve-*) 1, hangugrató tő (*berek: berk-*) 1, mássalhangzós tő 18. — E 18 szóalak tövégi mássalhangzói a következők:

<i>cs</i>	<i>ős</i>	1 szóalak	4 irat	7 adat
<i>d</i>	<i>rend</i>	1 szóalak	1 irat	1 adat
<i>g</i>	<i>húg</i>	1 szóalak	1 irat	2 adat
<i>h</i>	<i>juh</i>	1 szóalak	2 irat	2 adat
<i>k</i>	<i>kerék</i>	1 szóalak	1 irat	1 adat
<i>l</i>	<i>nyíl</i>	1 szóalak	1 irat	1 adat
<i>n</i>	<i>bűn</i>	1 szóalak	5 irat	5 adat
<i>r</i>	<i>ár, bor, per, pór</i>	4 szóalak	8 irat	9 adat
<i>s</i>	<i>társ</i>	1 szóalak	5 irat	7 adat
<i>sz</i>	<i>rész</i>	1 szóalak	3 irat	4 adat
<i>t</i>	<i>kert, punkt, út</i>	3 szóalak	3 irat	3 adat
<i>z</i>	<i>ház, víz</i>	2 szóalak	6 irat	6 adat
Összesen		18 szóalak	40 irat	48 adat



3. Példaként és ellenpéldaként előfordul két szóalak: egyikük  $m$ -re végződő hangugrató tő; másikuk a *szükség* szó: 3 iratban 3 pozitív adat; 4 iratban 4 negatív adat.

A pozitív adatok között leggyakoribb tővégi mássalhangzók:

$s$	17 szóalak	29 irat	41 adat
$r$	11 szóalak	25 irat	51 adat
$t$	10 szóalak	15 irat	15 adat
$g$	9 szóalak	19 irat	26 adat

A negatív adatok között ennyire megterhelt tővégi mássalhangzók nincsenek:

$r$	4 szóalak	8 irat	9 adat
$t$	4 szóalak	4 irat	4 adat
$z$	2 szóalak	6 irat	6 adat

Figyelmet érdemel, hogy a  $t$  és az  $r$  mindkét csoportban szerepel. A pozitív adatok között azonban csak a több szótagú szavak  $r$  végűek, a  $t$  végűek között viszont van egy egyszótagú is.

6. Ha az imént elvégzett formális vizsgálat alapján próbáljuk szabályba foglalni a *baráti* : *barátai* szembenállást, néhány szabályszerűségekre rámutathatunk ugyan, de a szembenállás oka, illetőleg az, hogy miért van bizonyos szavakban szembenállás, miért tartozik egyik szó csak a pozitív típusba, másik csak a negatív típusba, homályban marad. — Ilyen szabályszerűségnek látszik az, hogy a pozitív adatok elsősorban azok közül a szavak közül kerülnek ki, amelyek toldalék nélküli alakjukban mássalhangzóra végződnek. Igen kevés számú pozitív adat kerül ki a hangugrató tövek közül. Csak negatív példákat szolgáltatnak a  $v$ -s tövek és az alapalakjukban magánhangzóra végződő tövek. — Az 1115 adat, illetőleg a 122 különböző szóalak kevés ahhoz, hogy a  $+$ , a  $-$ , a  $\pm$  típus jelentkezését a szó toldalék nélküli formájának végső mássalhangzójával kapcsolatba hozhassuk. Az erre irányuló vizsgálat eredménye (a szóvégi  $s$  viszonylag nagy megterheltsége a pozitív adatok között) véletlen is lehet.

7. A most vizsgált jelenség éppen úgy nem köthető meghatározott földrajzi területhez, mint a *keze* : *kezi* szembenállás. A *baráti* : *barátai* típusú alakok a HB.-től kezdve a legújabb időkig egymás mellett éltek az írásbeliség nyelvében. Használatukat talán stilisztikai szempontok, esetleg még felderíthetlenebb tényezők szabályozták. Valószínűleg számolnunk kell azzal is,

hogy bizonyos szavakhoz (tehát nem is típusokhoz!) inkább asszociálódott az egyik forma, mint a másik. Lehetőnek tartom, hogy a tőlem vizsgáltnál nagyobb anyag alapján — a vizsgálat időbeli határait is kiterjesztve — a most homályban maradt kérdésekre is fény fog derülni. — (Vö.: HORGER: Mnyj. 120.)

### III. A nyílt *é*-zés

1. Ezt a jelenséget a zárt *i*-zés ellentétének szokás tekinteni, s — mint közismert — abban áll, hogy egyes köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *i*, illetőleg *i* hangokkal szemben *é* jelentkezik (a kérdés irodalmát lásd DEME: Nyelvatlaszunk 161—5). Az *i*-zésre vonatkozó vizsgálataim során különös gondot fordítottam a nyílt *é*-zés adatainak számbavételére is, mert részben az *i*-zés földrajza, de főképpen szociológiája — hangtörténeti eredetüktől függetlenül is — erős szálakkal fűzi össze ezt a két jelenséget. — Amikor a következőkben kutatásaimról beszámolok, csak igen kis részben haladok párhuzamosan az *i*-zés kérdéseit tárgyaló dolgozatom szerkezetével. Nagyobb gondot fordítok a két jelenség összehasonlítására, de természetesen nem hanyagolom el az *é*-zés sajátos kérdéseit sem. — Az alkalmazott szimbólumok ( $+m$ ,  $-m$ ;  $+c$ ,  $-c$ ;  $\pm c$ ) jelentése azonos az *i*-zést tárgyaló munkámban megadott jelentéssel.

#### 2. Az adatok statisztikája táblázatokban.

##### 1. Az iratok csoportosítása az adatok száma alapján

A nyílt *é*-zés

Adat nincs	38 iratban	9,50%
1 adat	38 iratban	9,50%
2—5 adat	148 iratban	37,00%
6—10 adat	107 iratban	26,75%
11—15 adat	35 iratban	8,75%
16—20 adat	16 iratban	4,00%
20-nál több adat	18 iratban	4,50%
Összesen	400 iratban	100,00%

A zárt *i*-zés

Adat nincs	1 iratban	0,25%
1—5 adat	35 iratban	8,75%
6—10 adat	42 iratban	10,50%
11—20 adat	124 iratban	31,00%
21—30 adat	68 iratban	17,00%
31—50 adat	80 iratban	20,00%
51—75 adat	30 iratban	7,50%
76—100 adat	11 iratban	2,75%
100-nál több adat	9 iratban	2,25%
Összesen	400 iratban	100,00%

2. Az iratok csoportosítása a — c értéke alapján

1.	$-c = 0\%$	11 iratban	2,75%
2.	$-c = (0\% - )25\%$	2 iratban	0,50%
3.	$-c = 26\% - 50\%$	46 iratban	11,50%
4.	$-c = 51\% - 75\%$	74 iratban	18,50%
5.	$-c = 76\% - 100\%$	229 iratban	57,25%
6.	Adat nincs	38 iratban	9,50%
Összesen		400 iratban	100,00%

3. A —c értéke alapján felállított csoportok viszonya az adatok száma alapján alkotható csoportokhoz

A)  $-c = 0\%$  11 iratban

1 adat	4 iratban	4 adat
2 adat	3 iratban	6 adat
3 adat	2 iratban	6 adat
4 adat	1 iratban	4 adat
6 adat	1 iratban	6 adat
Összesen	11 iratban	26 adat

C)  $-c = 26\% - 50\%$  46 iratban

2 adat	5 iratban	10 adat
3 adat	10 iratban	30 adat
4 adat	6 iratban	24 adat
5 adat	4 iratban	20 adat
6 adat	6 iratban	36 adat
7 adat	2 iratban	14 adat
8 adat	3 iratban	24 adat
12 adat	1 iratban	12 adat
13 adat	1 iratban	13 adat
14 adat	2 iratban	28 adat
15 adat	1 iratban	15 adat
16 adat	1 iratban	16 adat
17 adat	1 iratban	17 adat
18 adat	1 iratban	18 adat
19 adat	1 iratban	19 adat
40 adat	1 iratban	40 adat
Összesen	46 iratban	336 adat

B)  $-c = 25\%$  2 iratban

7 adat	1 iratban	7 adat
14 adat	1 iratban	14 adat
Összesen	2 iratban	21 adat

D)  $-c = 51\% - 75\%$  74 iratban

3 adat	7 iratban	21 adat
4 adat	9 iratban	36 adat
5 adat	8 iratban	40 adat
6 adat	8 iratban	48 adat
7 adat	12 iratban	84 adat
8 adat	6 iratban	48 adat
9 adat	8 iratban	72 adat
10 adat	2 iratban	20 adat
11 adat	1 iratban	11 adat
12 adat	2 iratban	24 adat
13 adat	2 iratban	26 adat
14 adat	2 iratban	28 adat
15 adat	1 iratban	15 adat
16 adat	1 iratban	16 adat
18 adat	1 iratban	18 adat
21 adat	2 iratban	42 adat
37 adat	1 iratban	37 adat
58 adat	1 iratban	58 adat
Összesen	74 iratban	644 adat

E)  $-c = 76\% - 100\%$  33 iratban

7 dat	1 iratban	7 adat
8 adat	3 iratban	24 adat
9 adat	4 iratban	36 adat
10 adat	3 iratban	30 adat
11 adat	5 iratban	55 adat
12 adat	2 iratban	24 adat
13 adat	2 iratban	26 adat
15 adat	1 iratban	15 adat
16 adat	1 iratban	16 adat
18 adat	2 iratban	36 adat
19 adat	1 iratban	19 adat
21 adat	1 iratban	21 adat
22 adat	2 iratban	44 adat
29 adat	1 iratban	29 adat
30 adat	1 iratban	30 adat
38 adat	1 iratban	38 adat
39 adat	1 iratban	39 adat
64 adat	1 iratban	64 adat
Összesen:	33 iratban	553 adat

F)  $-c = 100\%$  196 iratban

1 adat	34 iratban	34 adat
2 adat	30 iratban	60 adat
3 adat	19 iratban	57 adat
4 adat	22 iratban	88 adat
5 adat	22 iratban	110 adat
6 adat	13 iratban	78 adat
7 adat	9 iratban	63 adat
8 adat	9 iratban	72 adat
9 adat	12 iratban	108 adat
10 adat	4 iratban	40 adat
11 adat	3 iratban	33 adat
12 adat	3 iratban	36 adat
13 adat	2 iratban	26 adat
14 adat	1 iratban	14 adat
15 adat	2 iratban	30 adat
16 adat	4 iratban	64 adat
17 adat	1 iratban	17 adat
18 adat	1 iratban	18 adat
21 adat	1 iratban	21 adat
22 adat	1 iratban	22 adat
26 adat	1 iratban	26 adat
31 adat	1 iratban	31 adat
83 adat	1 iratban	83 adat
Összesen	196 iratban	1131 adat

## 4. Összesítés

1.	A)	11 iratban	26 adat
2.	B)	2 iratban	21 adat
3.	C)	46 iratban	336 adat
4.	D)	74 iratban	644 adat
5.	E)	33 iratban	553 adat
6.	F)	196 iratban	1131 adat
Összesen		362 iratban	2711 adat

3. A fenti táblázatokból mindenekelőtt az tűnik ki, hogy a nyílt *é*-zés lényegesen kevésbé gyakori jelenség, mint a zárt *i*-zés. A zárt *i*-zés adatai a 400 irat közül 399-ben 11 472-szer fordulnak elő, a nyílt *é*-zés adatai viszont 362 iratban 2711-szer. Minden adatra egy szótagot számítva, a zárt *i*-zés példái és ellenpéldái az egész terjedelemnek 4,99%-át teszik ki, a nyílt *é*-zés példái és ellenpéldái pedig 1,18%-át.

Hasonlóan nagy különbséget veszünk észre, ha a két jelenség példáit és ellenpéldáit a m o r f é m á k számát hasonlítjuk össze: az *i*-zés adatai között szerepel 168 morféma, az *é*-zés adatai között pedig 25. Ez a 25 morféma három csoportba sorolható: 1. a tőmorféma első szótagjában *é*-ző 14; 2. a tőmorféma nem első szótagjában *é*-ző 8; 3. suffixumokban *é*-ző 3. — Az ismert formulával kiszámított átlagszámok a következők:

1. A tőmorféma első szótagjában: 8 iratban 13 adat. Az átlagnál gyakrabban csupán három tőmorféma fordul elő: *hija*, *hiján* 10 iratban 18 adat; *é*-ző 2 iratban 7 adat, *i*-ző 8 iratban 11 adat; *kínál*- 9 iratban 15 adat; *é*-ző 5 iratban 10 adat, *i*-ző 4 iratban 5 adat; *kíván*- 73 iratban 113 adat; *é*-ző 21 iratban 23 adat, *i*-ző 50 iratban 86 adat; *é* ~ *i* váltakozás 2 iratban 4 adat. Összesen 146 adat.

2. A tőmorféma nem első szótagjában: 76 iratban 198 adat. Az átlagnál gyakrabban előfordul három morféma: *forint*- 201 iratban 507 adat; *é*-ző 4 iratban 6 adat, *i*-ző 197 iratban 501 adat; *pedig* 194 iratban 481 adat; *é*-ző 24 iratban 45 adat, *i*-ző 163 iratban 387 adat; *é* ~ *i* váltakozás 7 iratban 49 adat; *szerint* 183 iratban 550 adat; *é*-ző 84 iratban 230 adat, *i*-ző 93 iratban 291 adat; *é* ~ *i* váltakozás 6 iratban 29 adat. Összesen 1538 adat.

3. A suffixumokban: 144 iratban 314 adat. Az átlagnál gyakrabban előfordul két morféma: *-ig* 161 iratban 347 adat; *é*-ző 6 iratban 8 adat, *i*-ző 145 iratban 310 adat; *é* ~ *i* váltakozás 9 iratban 27 adat, *i* ~ *ei* váltakozás 1 iratban 2 adat; *-ít* 223 iratban 528 adat; *é*-ző 23 iratban 55 adat, *i*-ző 183 iratban 422 adat; *ei* diftongus 5 iratban 7 adat; *é* ~ *i* váltakozás 8 iratban 29 adat, *i* ~ *ei* váltakozás 4 iratban 15 adat, *i* ~ *é* ~ *ei* váltakozás 2 iratban 14 adat. Összesen 875 adat.

Az átlagnál többször előforduló 8 morféma összesen 2559 adatban, az összes adatok 96,59%-ában szerepel. A fennmaradó 152 adatból 48 iratban 68 adat esik a *-nyi* képzőre (*é*-ző 7 iratban 9 adat, *i*-ző 40 iratban 56 adat; *é* ~ *i* váltakozás 1 iratban 3 adat), így tehát a többi 16 morfémára 96 adat esik.

4. Továbbra is szem előtt tartva a nyílt *é*-zés és a zárt *i*-zés összefüggését, vizsgáljuk meg a type-token viszony alakulását a két jelenség adataiban. Mindkét jelenség adatait azonos kategóriák szerint mutatom be, így az *i*-zés bizonyos arányeltolódást szenved, mert a körébe vonható, iratonként húsznál több adat még több csoportba volna sorolható. Az iratok arányát a 400-hoz viszonyítva adom meg:

1. A nyílt *é*-zés

Az adatok száma iratonként	1-5	6-10	11-20	20-nál több	Összesen
100%—76%	101 (25,25%)	3 (0,75%)	—	—	104 (26,00%)
75%—51%	58 (14,50%)	52 (13,00%)	6 (1,50%)	—	116 (29,00%)
50%—26%	25 (6,25%)	47 (11,75%)	35 (8,75%)	2 (0,50%)	109 (27,25%)
25%—	2 (0,50%)	6 (1,25%)	10 (2,50%)	16 (4,00%)	33 (8,25%)
Összesen	186 (46,50%)	108 (26,75%)	51 (12,75%)	18 (4,50%)	362 (90,50%)

2. A zárt *i*-zés

Az adatok száma iratonként	1-5	6-10	11-20	20-nál több	Összesen
100%—76%	25 (6,25%)	24 (6,00%)	15 (3,75%)	1 (0,25%)	65 (16,25%)
75%—51%	8 (2,00%)	14 (3,50%)	91 (22,75%)	66 (16,50%)	179 (44,75%)
50%—26%	2 (0,50%)	2 (0,50%)	18 (4,50%)	121 (30,25%)	143 (35,75%)
25%—	—	2 (0,50%)	—	10 (2,50%)	12 (3,00%)
Összesen	35 (8,75%)	42 (10,50%)	124 (31,00%)	198 (49,50%)	399 (99,75%)

E két táblázatból kitűnik, hogy mind a nyílt *é*-zés, mind a zárt *i*-zés adatainak és az adatokat kitevő különböző szóalakoknak az aránya 26% és 75% között van az iratoknak több, mint a felében. Ez azért figyelemre méltó, mert — mint láttuk — a nyílt *é*-zésben jóval kevesebb morféma vesz részt, mint a zárt *i*-zésben. Az arányok között azonban nincs lényeges különbség, ha csupán az átlagos szövegterjedelemre vonatkoztatjuk a type-token viszony százalékos értékét; ez az érték ugyanis az *é*-zésre vonatkoztatva 45,19%, az *i*-zésre vonatkoztatva pedig 44,39%. E két százalékszám ismeretében másképpen értékelhetjük a fenti két táblázat hasonlóságait és főleg különbségeit.

Az átlagértékek közötti különbség nem okolja meg a 100%—76% kategória közötti viszonylag nagy különbséget: *é*-zés 104 iratban, *i*-zés 65 iratban. A valóságban még nagyobb a különbség, mint a táblázatban megadott 400-hoz viszonyított százalékszámok mutatják. A nyílt *é*-zés ugyanis csak 362 iratban fordul elő, a zárt *i*-zés pedig 399 iratban, e két számhoz viszonyított százalékszám értéke pedig 28,73%, illetőleg 16,29%. A különbség oka abban

van, hogy nagyobb számban találkozunk olyan irattal, amelyben csak egy *é-ző* adat fordul elő (itt a type-token viszony mindenképpen 100%), mint olyannal, amelyben csak egy *i-ző* adat fordulna elő. Ezt a különbséget jól mutatja a két táblázat 1–5 adatot feltüntető oszlopának végösszege: 186, illetőleg 35. Az a 186 irat, amelyben csak 1–5 *é-ző* adat fordul elő, a 362 iratnak 51,58%-a, az a 35 irat viszont, amelyben csak 1–5 *i-ző* adat fordul elő, a 399 iratnak csupán 8,772%-a. Az egyes oszlopok végösszege a két táblázat alsó sorában feltárja azokat a különbségeket, amelyek a type-token viszony durván részletezett összesítéséből is kitűnnek, annak ellenére, hogy a két jelenség átlagértékei viszonylag igen közel állnak egymáshoz.

5. A nyílt *é-zés* és a zárt *i-zés* összehasonlítását abból a szempontból is elvégeztem, hogy e két jelenség mértéke hogyan viszonylik egymáshoz. — Az *i-zéssel* kapcsolatos vizsgálataim során az egyes „corpus”-okat jellemző öt százalékszám közül (+*m*, −*m*; +*c*, −*c*, ±*c*) a −*c* értékét tekintettem a legjellemzőbb mutatószámnak az *i-zés* mértékére nézve; ennek (−*c*) számszerű értékével fordított arányban áll a vizsgált szöveg *i-zésének* a mértéke. Jeleztem azt is (l. fentebb is), hogy ez az érték csak viszonylag tekinthető a leghűbb jellemző számnak. Éppen ezért további kísérletezésem alapján arra az eredményre jutottam, hogy ha a százalékszámok közül a +*m*, a +*c* és a ±*c* értékeit összeadom, a kapott szám (nevezzük kulcsszámnak és jelöljük **K**-val) reálisabban jellemzi a vizsgálati egység szóban forgó — példák és ellenpéldák alapján megállapított — jelenségét. Ennek a **K**-nak a számszerű értéke 0-tól 200-ig terjedhet, tehát finomabb különbségek regisztrálására alkalmas, mint a −*c* = 0–100% értéke. A **K** számszerű értékével egyenesen arányos a szöveg vizsgált jelenségének mértéke: mennél nagyobb a **K**, annál erősebben *é-ző*, *i-ző* stb. az irat, mennél kisebb, annál kevésbé fordul elő a szövegben a kérdéses jelenség.

Az *é-ző* adatokat tartalmazó iratok közül ebbe az összehasonlításba csak azokat vonhatom be, amelyekben 7 vagy 7-nél több adat található. Ez összesen 148 irat; a **K<sub>é</sub>** értéke alapján tehát a következő csoportokba sorolhatjuk őket:

1.	$K_{\acute{e}} = 0$	59 iratban
2.	$K_{\acute{e}} = 1-20$	6 iratban
3.	$K_{\acute{e}} = 21-40$	27 iratban
4.	$K_{\acute{e}} = 41-60$	14 iratban
5.	$K_{\acute{e}} = 61-80$	13 iratban
6.	$K_{\acute{e}} = 81-100$	17 iratban
7.	$K_{\acute{e}} = 101-120$	6 iratban
8.	$K_{\acute{e}} = 121-140$	4 iratban
9.	$K_{\acute{e}} = 141-150$	2 iratban
Összesen		148 iratban



A következő táblázatokban azt mutatom be, hogy a fenti kilenc csoport irataiban milyen értékeket ér el a  $\mathbf{K}_i$ :

1. A  $\mathbf{K}_e = \emptyset$  csoport 59 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	9 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	10 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 21-40$	5 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 41-60$	4 iratban
5.	$\mathbf{K}_i = 61-80$	2 iratban
6.	$\mathbf{K}_i = 81-100$	1 iratban
7.	$\mathbf{K}_i = 101-120$	3 iratban
8.	$\mathbf{K}_i = 121-140$	7 iratban
9.	$\mathbf{K}_i = 141-160$	5 iratban
10.	$\mathbf{K}_i = 161-180$	6 iratban
11.	$\mathbf{K}_i = 181-200$	7 iratban
	Összesen	59 iratban

2. A  $\mathbf{K}_e = 1-20$  csoport 6 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	2 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	2 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 119,47$	1 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 176,76$	1 iratban
	Összesen	6 iratban

3. A  $\mathbf{K}_e = 21-40$  csoport 27 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	4 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	14 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 21-40$	6 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 81-100$	2 iratban
5.	$\mathbf{K}_i = 101,85$	1 iratban
	Összesen	27 iratban

4. A  $\mathbf{K}_e = 41-60$  csoport 14 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	5 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	5 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 21-40$	3 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 132,16$	1 iratban
	Összesen	14 iratban

5. A  $\mathbf{K}_e = 61-80$  csoport 13 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	3 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	5 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 21-40$	2 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 53,56$	1 iratban
5.	$\mathbf{K}_i = 135,60$	1 iratban
6.	$\mathbf{K}_i = 177,48$	1 iratban
	Összesen	13 iratban

6. A  $\mathbf{K}_e = 81-100$  csoport 17 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = \emptyset$	6 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	6 iratban
3.	$\mathbf{K}_i = 21-40$	4 iratban
4.	$\mathbf{K}_i = 47,22$	1 iratban
	Összesen	17 iratban

7. A  $\mathbf{K}_e = 101-120$  csoport 6 iratában

1.	$\mathbf{K}_i = 1-20$	5 iratban
2.	$\mathbf{K}_i = 131,36$	1 iratban
	Összesen	6 iratban

8. A  $K_e = 121-140$  csoport 4 iratában

1.	$K_i = \emptyset$	1 iratban
2.	$K_i = 1-20$	3 iratban
Összesen		4 iratban

9. A  $K_e = 141-150$  csoport 2 iratában

1.	$K_i = \emptyset$	1 iratban
2.	$K_i = 9,80$	1 iratban
Összesen		2 iratban

Ezek a táblázatok azt mutatják, hogy az  $\acute{e}$ -zés és az  $\acute{i}$ -zés mértéke csak igen kevésé függ egymástól. Nem lehet általános érvényű szabályként kimondani, hogy mennél erősebb az  $\acute{e}$ -zés, annál kevésbé erős az  $\acute{i}$ -zés, vagy megfordítva. Közepes erősségű  $\acute{i}$ -zés szépen megfér együtt közepes erősségű  $\acute{e}$ -zéssel, az  $\acute{e}$ -zés hiánya az  $\acute{i}$ -zés hiányával. Csupán az látszik törvényszerűnek, hogy erős fokú  $\acute{e}$ -zés nem jár együtt erős fokú  $\acute{i}$ -zéssel.

A fenti kilenc táblázat 31 iratában  $K_i = \emptyset$  értékkel találkozunk. A következő táblázat azt mutatja meg, hogy ezeknek az iratoknak  $K_i = \emptyset$  értékéhez hogyan viszonylik a  $K_e$  értéke.

A  $K_i = \emptyset$  viszonya a  $K_e$  értékéhez

1.	$K_i = \emptyset$	$K_e = \emptyset$	9 iratban	59 közül
2.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 1-20$	2 iratban	6 közül
3.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 21-40$	4 iratban	27 közül
4.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 41-60$	5 iratban	14 közül
5.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 61-80$	3 iratban	13 közü
6.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 81-100$	6 iratban	17 közül
7.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 121-140$	1 iratban	4 közül
8.	$K_i = \emptyset$	$K_e = 141-150$	1 iratban	2 közül
Összesen			31 iratban	

6. Az  $\acute{e}$ -zés földrajzának megállapítása végett szövegeimet ugyanúgy a  $-c$  értéke alapján csoportosítottam, mint az  $\acute{i}$ -zés földrajzának vizsgálata során. Ezt a csoportosítást tünteti fel a fentebb (27. lapon) közölt 2. számú táblázat, amelyet fölösleges volna itt újra bemutatni.

1. Az első csoportba tartozó legerősebben  $\acute{e}$ -ző 11 irat keltezési helye: Kraszna megye (64.); Mezőtúr (96., 97.); Ecsed (154.); Kölcse (210., 214.); Ubrezs (313.); Homonna (317.); Lasztóc (350.); Szendrő (389.); Putnok (393.).

2. A második csoportba tartozó 2 irat keltezési helye: Nagykálló (119.). Gyülvész (143.).

3. A harmadik csoportba tartozó 46 irat keltezési helye: Karánsebes (1.); Gyulafehérvár (11.); Fejéregyháza (19.); Hídalmás (31.); Szilágysomlyó (52.); Bihartorda (72.); Nagyvárad (73., 76.); Tiszavarsány (99.); Kállósején (116.);

Nagykálló (118., 123.); Tiszalök (129.); Vis (134.); Anacs (135.); Csenger (150.); Zajta (156.); Cégény (158.); Olcsva (190.); Kölcse (194., 205., 215.); Istvándi (222.); Cseke (226.); Nyaláb vára (237., 238.); Huszt (239.); Daróc (267., 269., 270.); Kisszelmenc (280.); Csicsér (288.); Vaján (296.); Ungvár (307.); Csicsva (319.); Butka (328.); Deregyő (342., 344.); Lasztóc (347., 348.); Imreg (354.); Tokaj (366.); Barca (382.); Szendrő (385., 386.); Eger (398.);

4. A negyedik csoportba tartozó 74 irat keltezési helye: Karánsebes (4., 7., 8.); Gyulafehérvár (10., 13., 14.); Torda (23.); Kolozsvár (24., 28.); Kisküllő (29.); Kecel (34.); Kraszna (44., 46.); Szilágysomlyó (53.); Kémer (59.); Szántó (61., 62.); Félegyháza (69.); Nagyvárad (79., 83., 85.); Gyula (89., 91.); Mezőtúr (92., 95.); Debrecen (102., 110., 111., 113., 114.); Nagykálló (120.); Bakta (127.); Ibrány (130.); Szatmár (141., 142.); Szatmár megye (153.); Rozsály (157.); Ecsed (163., 168., 171.); Kér (176.); Kérsejény (186.); Kölcse (211., 217.); Cseke (223.); Szinérváralja (228., 229.); Daróc (256., 266., 268.); Ung megye (276.); Szürte (278.); Kisszelmenc (281.); Csicsér (286., 292., 293.); Kapos (297.); Ór (304.); Székó (308.); Homonna (318.); Kisazar (323., 324.); Butka (330., 335.); Szilvásújfalu (341.); Lasztóc (349.); Gercely (352.); Sátoraljaújhely (360.); Eperjes (367., 369.); Kassa (373.); Jászó (378.); Szendrő (383.); Eger (396.).

Az ötödik csoportba tartozó 229 irat felsorolását mellőzhetjük.

Ha az erősen, közepesen vagy még mindig számot tevő mértékben *é-ző* iratok keltezési helyét térképre vetítjük, korántsem kapunk olyan világosan körülhatárolt területet, mint amikor ugyanezt a műveletet a zárt *i-zéssel* kapcsolatban végeztük el. Hasonló eredményre jutott DEME a kódexek *é-ző* adatainak vizsgálata alapján: „Nincs egyetlen olyan kódexkezünk sem, amelyikben akár a nyíltabb, akár a zártabb alak egyeduralgó lenne. A mai nyelvjárásokban ez nem így van, a jelenség azóta területileg polarizálódott.” (Nyelvatlaszunk 165.) Az én adataim alapján alig valamivel lehet többet mondani a jelenségről. Annyi mindenesetre valószínűek, csaknem bizonyosnak látszik, hogy a tulajdonképpeni *i-ző* területen található *é-ző* iratok *é-ző* adatai a nem *i-ző* (de nem is *é-ző*) írott nyelvi norma hatására fellépő túlkompensálásnak tudhatók be. Ezzel a kérdéssel az *i-zés* szociológiájával kapcsolatosan foglalkoztam, ezért most nem megyek bele részletes tárgyalásába. A problémának pusztán földrajzi vonatkozásait tekintve, meg kell elégednünk — legalábbis egyelőre — azzal az erősen általánosságban mozgó megállapítással, hogy a nyílt *é-zés* a zárt *i-ző* területeken kívül nem ritka jelenség, de az ellenpéldák szinte mindenütt jelentkeznek. — A földrajzi helyhez kötést egyébként az is nehezíti, hogy ez a hangtani jelenség lényegesen kevesebb morfémát érint, mint a zárt *i-zés*, és ez a kevés számú morféma — egy-két kivételtől eltekintve — ritkán is fordul elő szövegeinkben. Ennek következtében ugyanolyan terjedelmű szöveg alapján kevesebb adattal operálhatunk, mint az *i-zés* vizsgálatában.

PAPP LÁSZLÓ

## Лингвостатистические исследования

### (Резюме)

Автор изучал недавно фонетическое явление иканья на обширном материале, собранном из памятников XVI века (*Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika*. Budapest, 1963. [Историческая диалектология и лингвистическая статистика.] Budapest, 1963.; ср. еще *Application de la statistique linguistique aux recherches de dialectologie linguistique: Acta Lingu. Hung.* XII. 67—94). Он применял при этом несколько видоизмененный вариант того метода, который практикуется в исследовании соотношений типа «type-token». Тот же самый метод применяется автором и в данной работе, в которой исследуются некоторые иные явления и используется тот языковой материал XVI века, на котором основано исследование об иканье.

В введении затрагивается проблема применимости математических методов в лингвистике. Автор констатирует, что наиболее подходящим методом является статистическая обработка обширного языкового материала. По вопросу о математическом моделировании закономерностей языковых изменений и языковых структур он высказывается скептически.

Собственный предмет настоящей работы — исследование оппозиций типа *keze : kezi ; barátai : barátai ; kíván ~ kéván : tanít ~ tanét*. Результаты работы заслуживают внимания прежде всего с точки зрения методики. Они способствуют к разрешению проблемы, состоящей в том, каким образом возможна объективная и точная характеристика исследовательских единиц, использованных в целях исторической диалектологии, или же диалектологии вообще, и — каким образом — можно осуществлять надежное сравнение разных единиц.

Л. Папп

## A felszólító módjel kérdéseihhez\*

1. A közelmúltban PAPP ISTVÁN foglalta össze a felszólító módjel problémáit (vö.: FUF. XXXII, 282—301; MNyj. IV, 25—36). PAPP ISTVÁN összefoglalását BÁRCZI GÉZA is igen hasznosnak tartja, bár több ponton más véleményen van (vö.: MNy. LIII, 117—27). Bizonyára nem érdektelen, ha megvizsgáljuk, hogy a XVI. század végén hogyan viselkedik a felszólító módjel egy nyelvelméünkben, illetőleg annak nyelvjárásában. Erre a célra igen alkalmasnak látszik a „XVI. századi magyar orvosi könyv” címmel nyomtatásban megjelent kódex, amely Lencsés György alkotása (vö.: ALFÖLDI REZSŐ: IrtörtKözl. LIV, 62—8; FARCZÁDY—SZABÓ T. ATTILA: MNy. LVII, 173—83; JAKAB LÁSZLÓ: MNy. LVIII, 76—7; uő: MNyj. VIII, 29—36). Lencsés ugyanis, miközben leírja az egyes recepteket, tanácsokkal látja el az olvasót az orvosságok készítésére, alkalmazására stb. vonatkozólag, s így érthető módon sok felszólító módú állítmányt használ. Könyvében tehát sok adatot találunk a felszólító módjelére, s minthogy a kódex néhány kiegészítéstől eltekintve, végig Lencsés keze írása, ezek az adatok jellemzőek lehetnek a szerző nyelvjárására is.

PAPP ISTVÁN a felszólító módjel alakjának következő típusait különbözteti meg: a) *j* + magánhangzó; b) *-j*, *-j̄*; c) *-θ*; d) a *-j* összeolvadása a tővégi mássalhangzóval; e) a módjel teljes hasonulása; f) a *t* végű igék felszólító módja; g) *-gy* (*-ggy*) az *sz*-szel bővülő *v* tővéknél; h) *-gy* (*-ggy*) az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v* tővű igéknél (MNyj. IV, 25). Ezt a felosztást még kiegészíthetjük a *j*-re végződő tövekkel, amelyekben a *-j* módjel a tővégi mássalhangzóval együtt hosszú, illetőleg kettőzött *jj*-t eredményez, pl.: *vájj* ~ *vájjad*, *toj**j* ~ *tojjon* stb. A felszólító módjel problémái közül természetesen csak azokat érintjük, amelyekre vonatkozólag az orvosi könyv anyaga alapján valamilyen következtetést vonhatunk le.

2. A felszólító módjel nyelvelméünkben a csonka tőhöz járul. Az utána következő magánhangzóval *-jo/-j̄j̄ö-*; *-ja/-j̄je-* formát alkot. Pl.: *ch̄iyorogj̄on* (OrvK. 80, 98); *forj̄on* (286); *járj̄on* (34); *ragj̄on* 'rágjon' (44); *vagj̄on* 'vágjon' (524); *egj̄en* 'égjen' (101, 259); *erj̄en* (610); *ferj̄eon* (47); *bele ferj̄en* (259); *Pwz̄egj̄en* (104); *ter̄emj̄en* (290); *el turj̄en* (43) stb.; minthogy a kódex *ö*-zű, a *-j̄* változat nem fordul elő (vö.: MNyj. VIII, 36—59); *be dugj̄ad* (86, 294); *megh fachj̄arj̄ad* (25); *nj̄omj̄ad* (276); *ragj̄ad* 'rágjad' (114, 123, 517); *zabj̄ad* (32); *takarj̄ad* (142, 293); *varj̄ad* 'várjad' (28); *ragj̄a* 'rágja' (141); *járj̄anak* (45); *kewerj̄ed* (57, 258, 451, 572); *el nj̄ried* (42); *zwrj̄ed* (409); *t̄erj̄ed* (57, 65, 73) stb.

\* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportja által Bárczi Géza 70. születésnapja alkalmából rendezett felolvasó ülésen.

Ugyancsak ezekkel a magánhangzókkal fordul elő a módjel a *v* tövű igékben: *kj̄ j̄wiēn* (65); *Neoj̄ēn* (447); *fuj̄ad* (9, 97, 99, 141); *megh ojad* (113, 397); *z̄jiad be* (140, 141); *leoij̄ed* (320); *j̄wiēnek* (604). A *-j* a *j̄ōn*, *fuj̄* szavakban rövid, minthogy ezeknek a töve a kódex nyelvjárásában *j̄ū-*, *fū-*. A *v* nélküli tőhöz járul, és rövid a módjel az *ōv*, *sziv* igéknél is.

A felső nyelvválású (*-ju-*/*-jū-*) és a hosszú magánhangzós (*-já-*/*-jé-*) változatra nincs adatunk.

3. A felszólító módjel magánhangzó nélkül, pusztán *-j* formában az alanyi ragozás egyes második személyében fordul elő: *fachj̄arj̄* (79, 103, 260); *furj̄ megh* (107); *habarj̄ eoꝝwe* (85, 115, 525); *n̄jomj̄* (339); *ragj̄ 'rágj'* (105, 112); *takarj̄ be* (36); *t̄rj̄ megh* (86, 120, 271); *t̄rj̄ ēꝝwe* (618, 635, 642); *vagj̄ 'vágj'* (638, 641); *lvj̄ megh* (403).

A harmadik személyű tárgyias alakokban látszólag szintén pusztán *-j* a módjel, de a személyraggal egybeolvadva megvan a jelvéghangzó is (vö.: MNy. LIII, 119); *dugj̄a* (376); *ragj̄a 'rágja'* (107, 135); *oija* (34, 62, 299); *feol fuj̄ja* (32, 312), többes számban: *z̄jiak* (277). Hasonló a helyzet az ikes igéknél a harmadik személyben: *megh erj̄ek* (58); *lakj̄ek* (99).

4. PAPP ISTVÁN megállapítja, hogy a mai nyelvben zöngétlen *-ŋ* módjel van szóvégi helyzetben *k*, *p*, és *f* után (MNy. IV, 26). A *-ŋ*-t GOMBOCZ nyomán előreható zöngétlenüléssel magyarázza. Az ilyen hasonulás a Dunántúlon ma is általános. Bizonyára zöngétlen *-ŋ* szerepel nyelvemlékünkben hasonló hangtani helyzetben: *rakj̄* (8, 18, 282); sőt valószínűleg akkor is, ha nem szóvégén van a módjel: *kj̄ p̄k̄j̄ed*, *p̄k̄je kj̄* (112); *z̄k̄j̄ek* (471). HORGER például a dunántúli *kaptyam*, *kaptyad* stb. alakokat azzal magyarázza, hogy a szóbeljei *ŋ* ezek kialakulásakor már nem volt használatos, s helyébe a „hozzá leghasonlóbb hangkapcsolat, a *ty*, azaz (*t̄ŋ*) került” (A magyar nyelvjárások 100–1). Nyelvemlékünk keletkezése idején a *ŋ* hang még élethetett ebben a helyzetben is.

5. A *-j* felszólító módjel összeolvad a tövégi *l*, *n*, *d* mássalhangzókkal. Adataink között mindhárom mássalhangzóra vonatkozólag találunk példát.

Az *l* + *j* összeolvadására mintegy kétszáz adatunk van. Pl.: szóvégi helyzetben mássalhangzó előtt: *azalj̄ megh* (71, 116, 140, 265, 403, 555); *ch̄jnalj̄ flastromot* (102, 266); *ch̄jnalj̄ lagj̄ . . .* (97, 145); *ch̄jnalj̄ rea* (24); *forralj̄ feol* (79, 136); *forralj̄ megh* (19, 83, 112, 254); *healj̄ megh* (71, 123, 136, 471); *N̄jelj̄ benne* (106); *eolj̄ megh* (287); *z̄j̄talj̄ megh* (109); *vagdalj̄ megh* (406); szóvégi helyzetben magánhangzó előtt: *alj̄ ellene* (80); *ch̄jnalj̄ eoꝝwe* (71); *haj̄olj̄ ala* (103); *rezelj̄ aranyat* (471); *t̄j̄mporalj̄ eoꝝwe* (77, 555); szóbeljében intervokális helyzetben: *alj̄on* (93, 106, 141, 294); *ch̄jnalj̄a* (62, 451, 522); *chynalj̄on* (26); *el̄j̄ēn* (12, 43); *erlelj̄ed* (86, 127); *forralj̄ad* (284, 407, 450); *fwst̄lj̄ed* (262, 277, 275); *ḡj̄akorolj̄ad* (92); *haj̄olj̄on* (87, 135); *hulj̄on* (258, 403); *hulj̄janak* (472); *hwlj̄ēn* (43, 116); *j̄ndulj̄on* (449); *j̄ozanulj̄on* (15); *kelj̄en* (38, 115, 573); *kerulj̄e* (57); *lagj̄ulj̄janak* (297); *metelj̄ed* (25); *m̄j̄welj̄e*, *m̄j̄welj̄ēn* (13); *mozdulj̄on* (56); *nagj̄ulj̄on* (466); *n̄jelj̄ēn* (133); *megh n̄j̄lj̄janak* (56); *orwofolj̄ad* (28, 78, 271, 447); *oꝝolj̄janak* (53); *Ēorwlj̄ēn* (11); *parolj̄ad* (68, 114, 275, 281); *p̄rkeolj̄ed* (449); *romolj̄on* (289); *rutulj̄on* (472); *Spontolj̄ad* (595); *zagalj̄ad* (516); *zalj̄on* (21, 55, 286); *zalj̄janak* (55, 67); *zolj̄on* (99); *zolj̄unk* (255); *taplaj̄ad* (33, 71, 78); *telj̄ek* (407); *t̄j̄ztulj̄on* (49, 516); *tolj̄ad* (262); *t̄r̄elj̄ed* (119, 273); *twzefwlj̄ēn* (117); *wlj̄ēn* (50, 403); *v̄j̄felj̄ed* (110, 281); *v̄j̄felj̄ēn* (51);

*vűzelyek* (33); *věrě//wljěn* (16) stb.; egy adatunk van a *lly*-s írásmódra: *chjnnalljád* (473).

A hangot Lencsés *l + j*-nal jelöli, s csak elvétele találunk *l + i* betűt; *orwofoliad* (52), *zalion* (78). Az adatokban egy kivétellel minden fonetikai helyzetben rövid mássalhangzót találunk. Az írásból nem lehet eldönteni, hogy az *lj* betűvel jelölt hang valóban rövidnek hangzott-e, vagy etimologikusan írta le a szerző, minthogy azonban a hosszú *lly*-re is akad példa, arra gondolhatunk, hogy a rövid és a hosszú ejtésmód egyaránt élt.

Az *n + j* adatai intervokális helyzetben már mindig *geminált* mássalhangzót mutatnak. A *kennyed* szóalakra például 79 adatunk van, s mindben hosszú mássalhangzót találunk: *kennyed* (80, 146, 283, 410 stb.). Ugyancsak *gemináta* van a következő igékben intervokális helyzetben: *měnnjěn* (92, 98, 284, 596, 636); *zwnnjěk* (285, 316); *vonnjja* (271); *kj vonnjad* (276); *vonnjjon* (45). Szó végén mind mássalhangzó, mind magánhangzó előtt rövid *ny* van: *kenj Mezeth* (18); *měnj kj* (515); *kenj jrhara* (281). Az *l + j*-hez viszonyítva az *n + j* összeolvadása, amit az adatokból kiderül, előrehaladottabb állapotban van.

A *d* végű igék felszóllító módjának adatai érdekes megoszlást mutatnak. — Lencsés fonetikusán írja a *d + j* összeolvadást, több száz adatunk között mindössze egy van etimologikusan írva: *adj* (260). Mássalhangzó után, szó belsejében természetesen rövid hang van: *kezzjyed* (445); magánhangzóközi helyzetben viszont általában *gemináta ggy* fordul elő: *aggjad* (16, 73, 123, 142, 254, 278, 404, 471, 618); *apaggjjanak* (45, 474); *apaggjjon* (23, 51, 107, 145, 254, 407, 471); *elegjjeoggjyek* (108); *erěkeoggjyek* (47); *feketěggjyek* (575); *feketěggjjenek* (65); *forraggjjon* (89); *forgologgjyek* (13, 34, 43, 50); *feoggjyed* (24, 78, 89); *fěreěggjyek* (11, 15); *fěreěggjyel* (83); *halaggjja* (30); *hűggaggjjon* (136); *maraggjjon* (37, 104, 287, 405); *mosoggjjanak* (273); *okaggjyek* (25, 135, 607); *olwaggjjon* (89, 517); *ěregběggjyek* (299); *ragaggjjon* (258); *rekeggjjen* (572); *rezěgěggjyek* (16); *rossaggjjanak* (448); *rossaggjjon* (273, 399, 401); *lwrvaggjyek* (126, 269, 405); *zaraggjjon* (291, 451); *zeneřeggjyek* (127); *zěggjyed* (99, 107, 610); *tuggjja* (101, 135); *tuggjjad* (92); *věrěřřeggjyek* (289, 446, 447). Az adatokból látjuk, hogy a szerző rendszerint *ggy* betűvel jelöli a *geminált* hangot, de ritkábban előfordul a *ggi* jel, sőt elvétele a *gj* is. Pl.: *aggiad* (142); *apaggion* (44, 446); *halaggja* (30); *ijzaggion* (260); *ragaggion* (472); *tuggia* (261); *viggaggion* (11); *forgologgjek* (12). Találtunk olyan adatot is, amelyben intervokális helyzetben rövid *gy* van: *es ezt agjad jnnjja* (39). A szavak végén mássalhangzó és magánhangzó előtt egyaránt rövid *gy*-t jelöl a szerző a *d + j* összeolvadás eredményeként. Az *adj* szóalakra pl. 61 adatunk van: *agj be* (33); *agj běfegěřfen* (617); *agj hěrpěgetwe* (288); *agj megh . . .* (35, 123, 253, 266, 400, 473); *agj Nekj* (33, 43) stb.; *agj az* (37, 475); *agj ez* (297); *agj ebben* (141); *agj ebběl* (12); *agj Egj* (401); *agj elězěr* (281); *agj jnnjja* (32, 38, 280, 407, 471); *agj eonnj* (35, 42, 80, 404); de hasonló helyzetet tapasztaltunk más igéknél is: *zegj chjjalan* (286); *zegj jjo* (86); *zegj, mjnd* (635); *zeogj, es* (62); *zegj vgj* (402); *zegj Eotwen* (82); *tugj erthenj* (272).

Hogyan értékeljük a *-j* módjelnek az előtte levő mássalhangzóval való összeolvadására vonatkozó adatainkat? A különböző írásmódot lehet-e helyesírási következetlenségnek tartani? Úgy hisszük, nem. A szerző a háromféle összeolvadás jelölésekor egy dologban következetes: *szó végi helyzetben*, bármilyen hang következzen is az összeolvadás után, mindig rövidnek jelöli az összeolvadás eredményét. Szó bel-

sejében, intervokális helyzetben viszont különbözik a jelölésmód: az  $l + j$  egy adat kivételével rövid (*ly*), a  $n + j$  mindig hosszú (*nny*), a  $d + j$  viszont egy adat kivételével hosszú (*ggy*). Nem valószínű, hogy az  $l + j$ -t etimologikusan, az  $n + j$ -t, valamint a  $d + j$ -t fonetikusán írta az a szerző, aki más esetekben is gondosan jelöli írásában a geminált mássalhangzókat, s az sem hihető, hogy szóvégi helyzetben etimologikusan, szóbelsejében pedig fonetikusán írt, mert az *agy*, *szegy* adatokat nem tekinthetjük etimologikus írásúaknak.

Nézetünk szerint a különféle jelölésmód különböző kiejtést takar. Arra nézve megoszlanak a vélemények, hogy az összeolvadás eredménye rövid vagy hosszú hang-e. Rövid hangnak gondolja már SZINNYEI (MNY. XXII, 250); újabban pedig BENKŐ LORÁND (A magyar *ly* hang története 24) és PAPP ISTVÁN (MNYj. IV, 32). A rövid hang azután megfelelő fonetikai helyzetben megnyúlt. BENKŐ szerint az *ly*, *gy*, *ty*, *ny*, geminálódása a XII—XIV. században „erőteljesen megindult, de még messze van a kizárólagos érvényesüléstől” (i. m. 24). BÁRCZI viszont úgy véli, hogy az összeolvadás, amelyet „csak kölcsönös asszimilációnak lehet magyarázni, mindjárt geminált hangokat idézett elő ott, ahol geminált hang lehetséges volt, tehát hangzóközi helyzetben” (NytudÉrt. 6. sz. 23). BÁRCZI ezt a nézetét megismétli PAPP ISTVÁN tanulmányával kapcsolatban is (vö.: MNY. LIII, 124). BENKŐ BÁRCZIVAL szemben fenntartotta azt az álláspontját, hogy „a palatalizálódható mássalhangzónak és a *-j*-nek az összeolvadásából a magyarban egyes esetekben rövid palatális is létrehozhatott” (vö.: NytudÉrt. 6. sz. 39). A mi fenti anyagunk arra enged következtetni, hogy nyelvemlékünk nyelvjárásában az összeolvadás eredményeképpen rövid hang keletkezett. Hangzóközi helyzetben ez a rövid hang geminálódott, majd ennek a hatására később szó végén is bekövetkeztetett a nyúlás. Kódexünk korában azonban még csak a szó belsejében kezdődött meg ez a folyamat, de ott sem azonos mértékben minden hangnál, az  $l + j$ -t még szó belsejében is túlnyomórészt rövidnek jelöli Lencsés. Az adatok alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az orvosi könyv nyelvjárásában a *ly* geminálódása intervokális helyzetben kezdődően volt, a *gy*-é már elég előrehaladott volt, de a kiejtés még ingadozhatott, az *ny*-é pedig már lezárult. Szó végén azonban még egyik palatális mássalhangzó sem nyúlt meg.

Nemcsak vizsgált nyelvemlékünkben találjuk rövidnek a *-j* módjel összeolvadásának eredményét. Most csak a  $d + j$ -re idézünk adatokat a különböző kódexekből, mert itt kiküszöbölhetjük az etimologikus írás lehetőségét. A Jókai-kódexben például csaknem következetes a rövid *gy* írása minden helyzetben. Pl.: 6, 64, 98, 131, 152: *agyad*, 58: *agyadokmeg* 'adjátok meg', 90: *agyon* (kétszer), 105: *fogagyak*, 124: *tugyad*, 12: *fegy meg*, 13: *maragy: ky stb*. De a későbbi kódexekből is idézhetünk bőven példát, anélkül, hogy különösebben keressünk őket. Természetesen ezekben a kódexekben már gyakoribb a geminált hangra valló írásjel. Pl.: *intervokális helyzetben*: CzechK. 5: *agyad*, 134: *Imagyatok*; TihanyiK. 1: *encőlkögetők*, 79: *engeged*; VirgK. 128: *zugogyek*, *Dyczekegyek*, 133: *meg fegyed*; KeszthK. 9: *Zegyenkegyenek*, 448: *agyad*; TelekiK. 91: *ketőlkögel*, 270: *halat agywnk*; DomK. 64: *myvelkegyyel*; SándorK. 33: *gyarapogyatok*; ThewrewkK. 120: *Agyad*; LányiK. 198: *Twgyad*; Pozsk. 4, 5: *Agyad*; ÉrsekújváriK. 3: *twgya*, 5: *serwgyem*, *ymagyad*, 13, 82, 83: *twgya*, 24, 132, 316: *agywnk*, 32: *agyon*, 38: *nywggogyal*, 62: *zomorogyek*, 64, 147: *agyad*, 105: *agyatok*, 109: *enghegyed*, 131, 144, 324, 332, 363: *engegyen*, 142: *Thamagyatok*, 143: *Eregyethek*, 146: *engegyed*, 168: *maragyon*, *tagagia meg*, 189: *thamagyon*, 191: *wyghagyatok*, *bankogyathok*, *agya*,



195: *dyczekegyeek*, 215: *fogagyatok*, 258: *zakagyon*, 296: *zenwegyetek*, 299: *maragyatok*, 315: *agyatok*, 335: *tagagad*, 362: *gondolkogyal*, 372: *felegyed*. Van adatunk a sokat vitatott *old* ige felszólító módjára is, az Érsekújvári-kódexben már hosszú magánhangzó után rövid *gy*-vel találjuk: 78: *ogyatok el*. Szó végén magánhangzó előtt: CzechK. 127, 128: *Imaagy erőttem*. 127: *Imagy erőttem*; DomK. 89: *agy egyet*; PozsK. 16: *ymagy, Amen*; ÉrsekújváriK. 2: *Eregyel*, 32: *agy ew neky*, 54: *agy Ennekem*, 130: *wyagy Es őrcly*. Szó végén mássalhangzó előtt: CzechK. 151: *agy wylagoth*; TihanyiK. 23: *fogagbe*; KeszthK. 4: *tamagy fel*, 16: *el ne felegy zegenyeketh*, 443: *agy kegyesen*; KazK. 23: *tamagy fel*.

Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a kódexek írói nem jelölik pontosan e hangok időtartamát, de mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül az írott adatokat, mint ahogy más esetekben is építünk rájuk. Az adatok pedig azt mutatják, hogy a felszólító módjel összeolvadása az előtte levő *l*, *n* és *d* hangokkal rövid palatálist is eredményezhetett, legalábbis voltak olyan nyelvjárások, amelyekben azt eredményezett. Ennek a lehetőségét a *d + j* esetében BÁRCZI sem vonja kétségbe (MŊy. LIII, 124—5). A későbbi geminálódást azután a hosszú hangot tartalmazó nyelvjárások hatása segítette elő. A harc azonban a rövid és geminált ejtémód között sokáig tarthatott a nyelvjárásokban, minthogy még ma is van olyan nyelvjárás, amelyben a *d + j* összeolvadása rövid *gy*-t eredményez (vö.: PAPP: i. h. 32).

6. Az *sz-szel* bővülő *v* tövű igék felszólító módjában *-gy* módjelet találunk. Úgy látszik, ma már elfogadott tény, hogy ez a *gy* a *j* affrikálódásával keletkezett (vö.: PAPP: MŊyj. IV, 34; BÁRCZI: MŊy. LIII, 124). Nyelvelmünkben is rövid *-gy* módjel van ezekben az igékben, kivétel ez alól a *hisz* ige, amely egyaránt előfordul rövid és hosszú *gy*-vel. Pl.: *egye* (139); *egyed* (136, 145); *egýek* (43, 106, 297); *egýel* (15, 105); *egýenek* (264, 622); *igýa* (99, 286, 516); *igýad* (123, 136, 147); *igýal* (120, 140, 517); *igýanak* (264); *ygýek* (99, 299); *legýenek* (69, 290, 594, 633); *legýèn* (38, 100, 271, 409, 565, 607); *tegýe* (345); *tegýed* (8, 81, 114, 410, 568); *tegýèn* (38, 40); *végýe* (133, 485); *végýed* (9, 78, 264, 573, 641); *vegýèn* (50, 53, 133); *vigýe* (317). Szóvégi *gy*-re a hosszú magánhangzós *tégy* és *végy* szóalakokra van adatunk: *tegý* (39, 119, 258, 287, 515); *vegý* (21, 118, 259, 449). A *hisz* igére hat adatunk van, ebből öt geminátával, egy rövid *gy*-vel: *hýggýed* (292, 316); *higgýed* (271, 359, 410); *higýed* (42). Hogy ebben az igében is eredetileg rövid volt a *gy*, azt korábbi kódexekből vett adatokkal is tudjuk igazolni: VirgK. 136: *Hygyetek nekem*; ÉrsekújváriK. 75: *Hygyetek*, 79, 127: *hygyetek*.

BÁRCZI éppen a *legýenek* és a hozzá hasonló keletkezésű rövid *gy*-s felszólító módú alakok alapján kételkedik abban, hogy a *d + j* előbb rövid *gy*-t eredményezett, majd ez magánhangzóközi helyzetben megnyúlt. Szerinte akkor a *legýenek* vagy más szavak hangzóközi *gy*-je is megnyúlt volna (MŊy. LIII, 124). Amint láttuk, az adatok alapján fel kell tennünk a *d + j* összeolvadás eredményének hangzóközi helyzetben rövid *gy*-t is. Mégis, mi az oka, hogy ugyanabban a hangtani környezetben ez a hang eltérően viselkedik a *d* végű igék felszólító módjában, s más szavakban? Véleményünk szerint a *gy* hangok eredetében kell keresnünk a magyarázatot. A mai köznyelvben a *d + j* összeolvadásának eredménye kettőzött *ggy*, más eredetű *gy* azonban megmaradt rövidnek. A *d + j* összeolvadása, amint említettük, nyelvjárási megoszlást mutat. Egyik nyelvjárásban a *d + j > gy*, a másik-

ban a  $d + j > ggy$  hangot eredményezett. A nyelv további fejlődése során azok a nyelvjárások diadalmaskodtak, amelyekben az összeolvadás gemináta palatálist eredményezett, s hatásuk következtében köznyelvünkben és a mai nyelvjárások túlnyomó többségében hosszú  $ggy$ -t találunk. Viszont a *legyenek*-féle igealakok  $gy$  eleme nem  $d + j$ -ből keletkezett, ezek abban a nyelvjárásban is rövidek voltak, amelyekben a  $d + j$  kettőzött  $ggy$ -vé fejlődött, s így máig rövid formában őrződtek meg.

Kivételt képez a *hisz* ige felszólító módja. A *higgy*, *higgyen* alakok hosszú  $ggy$  elemét azonban nem hangtani fejlődéssel magyarázzák. PAPP ISTVÁN szerint a *hegy* < *higy* 'acies; mons' és a *higy* 'inauris' szavakkal való alaki egybeesés okozta a mássalhangzó mennyiségi megváltozását (i. h. 34–5). BÁRCZI ezt a felfogást valószínűtlennek tartja, de helyette elfogadható magyarázatot nem tud adni. Szerinte a hang geminálódásában  $d$  tövű igéknek, esetleg éppen a „*hinni*-vel valamiképpen jelentésben is asszociálódható *tunni* ~ *tudni* igének” lehetett szerepe (MNY. LIII, 127). Mi elképzelhetőnek tartjuk azt, hogy a homonimiát a hangalak valamilyen megváltoztatásával szüntesse meg a nyelv, s emellett valószínűnek tartjuk, hogy a *higgyenek* stb. alakok kialakulására a *hagy* ige felszólító módja: *haggyanak* stb. is hathatott. Azért gondolunk itt a *hagy* igére, mert ez hangtani felépítésében közel áll a *hisz* felszólító alakjaihoz, s felszólító módjában a  $gy + j$  teljes hasonulása hangzóközi helyzetben hosszú  $ggy$ -t eredményezett, s ez már korán hathatott a *higgyen*-féle alakulatokra. Ha a  $d$  tövű igék hatottak volna a *hisz* igére, akkor felvetődne az a kérdés, hogy pl. az *aggya* hatására miért nincs kettőzött  $ggy$  az *egye*, *igya* igékben, vagy a *tuggya* hatására miért nincs gemináta a *tegye* szóban is. S hogy ezekben mindmáig megmaradt a rövid  $gy$  elem, talán ez is egyik bizonyítéka annak, hogy az *ad*, *tud* stb. esetében sokáig ingadozás volt az *agya* ~ *aggya*, *tugya* ~ *tuggya* kiejtés között, s így nem voltak képesek magukhoz hasonítani az itt tárgyalt igék felszólító módját.

7. Az *sz-szel* és  $d$ -vel bővülő  $v$  tövű igék felszólító módjában is  $j > gy$  affrikálódás történt (vö.: PAPP I.: i. m. 35). Vizsgált nyelvelmélünkben az *alszik* csoport (vö.: HORVÁTH: MNYTK. 61. sz. 3) tagjai közül az *alszik*, *fekszik* és *nyugszik* fordul elő. Az *alszik* és *fekszik* igék felszólító módú alakjaira intervokális helyzetben csak rövid  $gy$ -s adataink vannak: *alugyanak* (65, 103); *alugyjek* (11, 12, 15, 26, 43, 62, 373, 380); *fekugyjenek* (103); *fekugyjek* (99, 100, 259, 277, 291, 312, 358, 363, 376). A *nyugszik* igére három adatunk van, mindháromban kettőzött  $ggy$  szerepel: *Nyugoggýjek* (12, 127); *nyugoggýjek* (15). Mi az oka, hogy a *nyugszik* eltér a másik kettőtől? SIMONYI az *alszik* és *fekszik* igék  $d$  elemét a *nyugszik* ige analógiás hatásában keresi, kimutatja, hogy a *nyugszik*  $d$ -s változatára már a XVI. században bőven van példa, viszont a másik két ige  $d$ -s alakjai ritkábban és főleg később fordulnak elő (Nyr. XLIII, 414–6). HORVÁTH KÁROLY is megállapítja, hogy a  $d$ -s alakok „nem egyenletesen fordulnak elő az *alszik*-csoport igéin belül” (i. m. 22). Szerinte az, hogy a „*nyugszik*-nak több  $d$ -s alakja van, nem döntő érv, ennek csak az az oka, hogy a *nyugszik* jóval többször fordul elő kódexeinkben, mint akár az *alszik*, akár a *fekszik*” (i. m. 23). A felszólító módú alakok alapján, úgy látszik, mégis eltér a *nyugszik* a többiektől, feltehető tehát, hogy alakulása más úton történt.

Az *alszik*, *fekszik* igék felszólító módjában végbement a  $gy$  geminálódása. Itt nyilván analógiás folyamatról van szó. Hathatott ezekre a *nyugszik* ige,

de hathattak a *-kod/-ked/-kőd* képzős igék is (vö.: HORVÁTH: i. m. 23—4), amelyek kódexünkben kettőzött *ggy*-vel találhatók. Pl.: *chelekéggied* (51, 515); *chjelekekéggjiek* (34, 279); *chjelekeoggjyel* (94, 274, 594); *newekéggjiek* (579); *Newekeoggjiek* (449); *zjwarkoggjiek* (394). A folyamat sokáig tarthatott, mert századunk elején is közöltek nyelvjárásainkból rövid *gy*-s adatokat (vö.: HORVÁTH i. m. 6,9—10; CSÚRY MNy. XXVIII, 154). S még ma is gyakori a rövid *gy*-s alak a borsavölgyi nyelvjárásban az *alkuszik*, *alszik*, *fekszik*, *haragszik* igék ragozási rendszerében. Viszont a *verekedik* és *veszekedik* igék felszólító alakjai csak hosszú *ggy*-vel fordulnak elő (MÁRTON GYULA: A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai. NytudÉrt. 32. sz. 49—51).

8. A *-j* módjél az *s*, *sz*, *z* végű igék felszólító módjában teljesen hasonló a tővégi mássalhangzóhoz (vö.: PAPP: MNyj. IV, 32). Ezekhez még hozzávehetjük az *ny* és a *gy* végű igéket (*hány*, *hagy* stb.), hisz végeredményben ezekben is teljes hasonulás áll be. Kódexünk nyelvjárásában feltehetőleg a szóvégi *ly*-hez szintén hasonult a *-j* módjél. Sajnos azonban a *folyik* ige megfelelő alakjára nem találtunk adatot. A teljes hasonulás eredménye szó belsőjében, intervokális helyzetben kivétel nélkül geminált mássalhangzó, a szavak végén azonban itt is rövid hang van. Úgy látszik, szóvégi helyzetben a teljes hasonulás esetében sem ment még végbe a nyúlás. Az is kétséges, hogy hangzóközi helyzetben lehet-e egyáltalán a *-j* összeolvadása és teljes hasonulásának alakulása közé egyenlőségjelet tenni. BENKŐ írja: „Az elméleti fonetika nézőpontjából úgy látszik, hogy két rövid mássalhangzó összeolvadásából vagy teljes hasonulásából minden esetben geminátának kell alakulnia, amennyiben a hangzóközi helyzet fönnáll” (NytudÉrt. 6. sz. 39). Ezt, amint láttuk, ő maga is kétségbe vonja, a palatalizáció szerinte is eredményezhet rövid hangot (uo.), de a tétel az elméleti fonetika részéről is megvizsgálandó. Adataink a teljes hasonulás jelölésében nem ingadoznak, intervokális helyzetben mindig geminátát mutatnak. Ebből talán levonható az a következtetés, hogy ebben a helyzetben a teljes hasonulás eredménye mindig geminátá, a *-j* összeolvadásának eredménye bizonyos nyelvjárásokban viszont rövid palatális hang. Pl.: intervokális helyzetben *aranjözszad* (284), *cristeljézzed* (267), *ehézzek* (127); *ehézzenek* (264); *fézzed* (64, 78, 553); *fezzed* (98, 446); *huddozzek* (299); *koevetkeozzek* (28); *kévetkeozzenek* (47); *Nezzên* (34); *oltalmazzon* (515); *megh eorizzed* (449); *enteozzed* (262); *eottézzed* (24, 26); *porozszad* (409); *zêrézzên* (50); *megh tartozszal* (78); *valtozzek* (71, 293, 403); *verjitézzek* (473); *affon* (317); *el effek* (95); *gyak-doffad* (274); *moffa megh* (105); *moffad* (18, 51, 78, 106, 132); *haggjád* (51, 291, 517, 539, 554); *hannjád* (406); szó végén mássalhangzó előtt: *fész jöl* (406); *fész megh* (7, 64, 129, 260, 525); *fész mezeth* (120); *hamoz megh* (9); *hoz feol* (138); *Fechke fjakat keres, vagd* (38); *Bak majath keres, swfjed* (80); *mo/megh* (71, 406); *ne hagj, soha* (37); *hanj bele* (254); *hanj vjragot bele* (403); szó végén magánhangzó előtt: *fész eo3we* (114, 144); *feo3 eo3we* (9); *Fész arpa . . .* (107); *rakoth keres, avagj* (18); *hagj egj* (297); *hanj elé3ér* (261).

9. Ma a *j*-re végződő igéknél a módjél a tővégi mássalhangzó nyúlását, illetőleg geminálódását idézi elő. Nyelvemlékünkben a *váj* igére találunk példát. Sajnos azonban, csak szóvégi helyzetben levő felszólító módjeles adatunk van. Itt még rövid *j*-t találunk mind mássalhangzó, mind magánhangzó

előtt: *vaŷ kj* (94); *vaŷ megh* (25); *vaŷ egŷ teglat fel* (109); *vaŷ vgŷ megh* (259); *vaŷ egŷ lŷkat* (408). Az előző fejezet tanúsága szerint intervokális helyzetben valószínűleg kettőzött *jj* volt az orvosi könyv nyelvjárásában.

**10.** A *t* végű igék felszólító módja háromféleképpen alakul: az *sz*t, *st* végű igéknél a *t* eltűnik, és *ssz*, illetőleg *ss* található helyette; ha a *t*- előtt rövid magánhangzó áll, akkor a *t* helyén *ss* hang lép fel; ha pedig mássalhangzó vagy hosszú magánhangzó előzi meg, akkor *cs*, illetőleg *ccs* jelentkezik a *t* helyén (vö.: PAPP I.: MNyj. IV, 32). A harmadik csoportból kivétel a *lát* és a *bocsát* ige, mert ezekben, noha hosszú magánhangzó van a *t* előtt, mégis kettős *ss* lesz felszólító módú alakjukban.

Adataink között *st* végű igére nem találtunk példát, viszont az *sz*t végűek közül elég sok fordul elő. Szó belsejében, intervokális helyzetben hosszú *ssz*, szó végén viszont rövid *sz* van. Pl.: *fêreoŷzed* (39); *fêrêzzed* (298, 403); *feorêzzed* (50, 284); *olwaŷzon* (363); *ragazŷad* (123); *be tapaŷŷad* (405); *ragaz Egŷ* . . . (31); *ragaz egŷ* (258); *akaz feol* (317); *fonnyas megh* (35, 42); *olwaŷ megh* (277, 294, 515, 556); *oluaŷ megh* (276); *olwaŷ vŷjzt* (114); *zaraz megh* (105).

Ha a *t* végű igében a *t* elemet mássalhangzó vagy *i*-s diftongus előzi meg, akkor a módjel rövid *cs* hanggá olvad össze mind szó közben, mind szó végén. A *cs* hangot szó belsejében igen változatosan jelöli Lencsés: *ch*, *chi*, *chŷ*, *cŷ*, *cŷ*, szó végén viszont főképpen csak a *ch* fordul elő, de néha találkozunk a *cŷ* betűvel is. Pl.: szó belsejében: *erchŷed* (46, 472); *hŷnched* (79, 119, 262, 472); *hŷnchŷed* (107, 271); *hŷncŷed* (276, 410, 565); *hŷnczed* (409); *hŷnchên* (13); *marchŷad* (8, 276, 554); *tarcha* (18, 106); *tarchad* (24, 104); *tarchia* (107); *tarchŷa* (61, 107, 407); *tarchŷak* (37); *têlched* (73, 85); *têlchŷed* (57, 97, 403, 578); *feleŷcŷe* (517); *hwŷched* 'hűtsd' (612); *megh vŷchŷad* 'megújtsad' (8, 281, 395); *vŷchad* (392, 409); szó végén: *chŷêppench* (70, 94, 471); *hŷnch* (9, 259); *hŷncz* (450); *march* (71, 99, 273, 530); *olch* (116, 554); *ronch* (405); *tarch* (112, 123, 126); *têlch* (86, 115, 407); *hwŷch* (631).

Ha a *t* előtt hosszú magánhangzó van, akkor szó belsejében magánhangzók között részben hosszú, részben pedig rövid affrikátát találunk. Szó végén ekkor is következetesen rövid *cs* van minden helyzetben. A hosszú *ccs* hangot a *c* elem kettőzésével jelöli a szerző: *cch*, *cchŷ*, *ccŷ*, *ccz*. Pl.: szó belsejében intervokális helyzetben gemináta *ccs*: *burŷcchad* (396); *edêŷcched* (14); *elegŷched* (35, 107, 135); *elegŷcczed* (79); *erêŷŷcchŷek* (31); *gŷjogŷcchad* (554); *hewŷcchŷe* (371); *hewŷcchênek* (391); *hŷwêŷcchŷe* (516); *ŷndŷcchacha* (26); *ŷndicchŷak* (274); *melegŷcched* (29); *melegŷcched* (407); *merŷcche* (61); *zelêŷcched* (51); *zorŷcchŷa* (36); *tŷztŷcchŷad* (18, 110); *wreŷcched* (516); rövid *cs*: *elegŷched* (42, 67, 126, 273, 297, 517); *elegŷczed* (69); *gŷwchŷên* (289); *melegŷched* (275); *melegŷchek* (31). A viszonylag nagyszámú példa itt is a kiejtés ingadozására enged következtetni. Szó végén magánhangzó előtt: *elegŷch abban* (76); *elegŷch az* (16); *elegŷch egŷ* (103); *elegŷch el* (258); *elegŷcz eoŷwe* (106); *elegŷch êzwe* (116, 258); *elegŷch eoŷwe* (122, 446); *tŷztŷch es* (405); szó végén mássalhangzó előtt: *burŷch megh* (357); *elegŷch caŷtoreumoth* (46); *elegŷch hozza* (255); *elegŷch keozŷben* (65); *elegŷch vŷzben* (621); *gŷwch megh* (74); *haŷŷch kettê* (291); *hewŷch megh* (405); *hewŷch io* . . . (259); *lagŷcz megh* (394); *lapŷch megh* (139, 255); *melegŷch megh* (102, 253); *tŷztŷch megh* (77, 86); *twzefŷch megh* (116, 258, 260).

Olyan *t* végű ige, amelynek *t* elemét rövid magánhangzó előzi meg, sok van, hisz ebbe a csoportba tartozik minden *-t*; *-at/-et*, *-tat/-tet*; *-hat/-het*;

-gat/-get képzős ige. Ide tartozik még kivételesen a *bocsát* és a *lát* ige is. Ezeknél felszóllító módban magánhangzóközi helyzetben kettős *ss*, szó végén pedig rövid *s* jelentkezik kódexünkben a *t* hang helyén. Pl.: szó belsejében intervokális helyzetben: *chjēpēgeffed* (471); *egethessēn* (457); *ehēzteffe* (43, 278); *erteffek* 'érintsek' (38); *fekteffed* (33); *ēzwe forradhaffon* (279); *halgaffon* (127); *halogaffad* (32); *hegedwlteffēn* (23); *hozhaaffad* (278); *illeffed* (299); *keneffed* (140, 403); *kewergeffed* (119); *kēffed* (12, 74, 101, 266, 525); *leheffēn* (42); *meheffēn* (89, 252, 271, 515); *meffed* (122); *meffēn* (318); *njēlheffēn* (130); *ozlaffa* (44); *ozlaffiek* (31); *fwffed* (80); *tawoztaffa* (37, 59); *tawoztaffanak* (57); *tawoztaffon* (23, 26, 57, 59); *temeffed* (41); *tērleffe* (517); *tērwlteffed* (403); *twrteffe* (57); *wlteffed* (50, 262, 276, 277); *wffēn* (471); *vagdaltaffad* (45); *veffed* (24, 80); *veteffenek* (53); *vonattaffek* (61); *bochjaffa* (262); *bocjaffad* (85, 92, 93, 145); *laffad* (93); szó végén magánhangzó előtt: *asztas*, *awagy* (13); *asztas abban* (407); *chjēpeges az* (9); *chjñaltas olajth* (292); *chjñaltas onbol* (98); *Keres egj* (97); *eos eczetēth* (112); *ragas enhejra* (261); *zagoltas*, *es* (356); *šjes arra* (127); *ves egj* (13); *ves annj* (257); *bocjyas az* (67, 74, 78); *bochjyas az* (69); szó végén mássalhangzó előtt: *asztas megh* (9, 35, 255, 290); *chjñaltas mondola* (261); *eges megh* (38, 253, 408); *forras fél* (254, 260); *hanjyas keoppēljeoketh* (51); *kēs rea* (130); *mef kettē* (36); *šws bele* (254); *šws megh* (69, 139, 257, 275); *šws pogachjyat* (258, 259); *zagoltas vele* (619); *zakas kettē* (411); *wf tjkmonjath* (258); *uttes kēzjyben* (261); *vef bele* (12, 294); *vefborban* (79); *ves Mezben* (93); *vytes be* (516); *bochjyas fél* (5); *bochjyas keth* (94); *bocjyas melegēn* (92).

II. Ma látszólag - $\emptyset$  fokú módjel van a második személyű rövid, tárgy-as felszóllító alakokban (*várd*). Ezek kialakulására vonatkozólag megoszlanak a vélemények. HORGER úgy véli, hogy a hosszabb *várjad* az eredetibb, és analógiás hatás következtében, mégpedig a módjel nélküli, alanyi ragozású *vár* 'várj' mintájára jött létre a rövidebb forma (MIgerag. 121—3; vö.: PAPP I.: i. m. 27). BÁRCZI szerint a *várd* a régibb (MNy. XLVI, 361), bár újabban már ő sem állítja ezt minden kétséget kizáróan (MNy. LIII, 121—2). Ha kódexünk idevágó adatait megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azok különféleképpen viselkednek. Először is két nagy csoportot különíthetünk el: az egyikbe soroljuk azokat az igéket, amelyekben ma látszólag nincs nyoma a -*j* módjelnek, a másik csoportba azokat, amelyekben a mai nyelvérvék is kielemezheti a felszóllító mód jelét.

Előbb talán azokat az igéket vizsgáljuk meg, amelyeknek második személyű rövid, felszóllító módú alakjában is felismerhető a -*j* módjel nyoma. Kétségkívül ide tartoznak a *t* végű igék. Amint láttuk, ezekben a *t* szóvég és a -*j* módjel egyesüléséből *ss*, *ssz*, *cs* ~ *ccs* áll elő. Ha nem lenne ebben az alakban -*j* módjel, akkor a köznyelvben a -*d* rag előtt a *t* zöngésült változatának kellene állnia, tehát: *tanidd*, *ködd*, illetőleg *ejd* stb. formák lennének, mint ahogy vannak is ilyenek a nyelvjárásokban. Ezek azonban nem ősiek, hanem újabb, nyilván analógiás alakulatok (vö.: HORGER: MIgerag. 122; BÁRCZI: MNy. LIII, 122). Ezzel szemben a köznyelvben mindmáig fennmaradt az az állapot, amelyet nyelvemlékünkben is tapasztalunk, hogy a -*d* előtt *s*, *sz*, illetőleg *cs* hang van. Az *s*, *sz*, *cs* elem pedig csak a *taniccs*, *köss*, *akassz* stb. alanyi ragozású alakokban jöhetett létre. Megjegyezzük, hogy az *sz*t végűeknél elképzelhető pl. *akaszt* + *d* > *akaszd* fejlődés is, de a *t* végű igék másik két csoportja ennek ellene mond. A szóvégi *ccs*, *ss*, *ssz* feltehető-

leg eredetileg rövid volt, de a rövidülés az utána következő *-d* hatására amúgy is végbement volna. Pl.: *elegjcd* (7, 80, 264, 449); *elegjchd* (86); *elegjczd* (58, 89, 92); *hafjcd* (64); *hewjcd* (259); *melegjcd* (9, 86); *pürjcd* (253); *tjztjcd* (73, 78, 136, 297); *aztafd* (7); *aztazd* (260); *bochjafd* (35, 79, 113, 264); *chjypegezd* (77); *chjorgafd* (100); *egefd* (95, 107, 116); *eltefd* (274); *futafd* 'fújtasd' (89); *hafogafd* (86); *kenefd* (141); *kéfd* (18, 72, 111); *mefd* (89, 114, 140); *njfd* (19, 87, 264); *éfd* (262, 407); *fwfd* (37, 113, 286, 409); *zjtafd* (6, 19, 102); *zédcsfd* (525); *tartafd* (115); *téltesfd* (407); *ultesfd* (262, 289); *wtégezd* (71); *wtégesfd* (409); *vonafd* (298); *vefd* (50, 105, 286); *erezd* (89); *fonnjyazd* (15, 284); *fozd* (254); *férészd* (265, 400); *olwazd* (50, 88, 272, 404); *zakazd* (64); *zarazd* (51, 117, 253, 260); *tapazd* (89).

Felmerül a kérdés, hogy a másik csoport tagjaiból valóban nem elemezhető-e ki a *-j* módjel nyoma. Ide tartoznak először is azok az igék, amelyeknek szóvégi mássalhangzójával a *-j* módjel teljesen hasonul, az *s*, *sz*, *z*, *gy*, *ny* végűek. Pl.: *afd* (70, 294); *kerefd* (15); *mo/d* (95, 120, 407); *fészd* (112, 119, 266, 515); *hamozd* (37, 128, 255); *crjftleozd* (260, 267); *olajozd* (260); *éttészd* (18); *fo/d* (86, 296); *zérészd* (282). Vajon valóban nincs meg ezekben az igékben a módjel? Meglétét nehéz lenne mereven állítani vagy tagadni, mert a *-j* teljesen hasonulhatott a tövégi mássalhangzóhoz, s érthető módon a hasonulás *d* előtti helyzetben a mai köznyelvben is rövid mássalhangzó formájában jelentkezik. Nyelvelmélünkben és egyes mai nyelvjárásokban is a *gy* és *ny* végű igéknél a *-d* hatására még depalatalizáció is fellépett. A *hand* (114, 400) adat *hánd*-nak olvasható, és a *hagyd* is depalatalizált alakban fordul elő: *had megh hulnj* (92, 402, 473); *had nyjwa* (98); *had rajta* (286); *had azon modon* (517); *had oth* (25, 260, 264, 448); *had vgj* (265).

Hasonló a helyzet a *j*-re végződő igéknél pl.: *vajd kj* (89, 259, 408, 474). Itt is meglehet a módjel, de a *-d* hatására rövid *-j*-vé lett.

A *d*, *n*, *l* végű igetövek végső mássalhangzójával a *-j* módjel összeolvadt. Lehet-e ezeknek rövid második személyű alakjában a *-j* módjelnak nyoma? A *d* végű igék rövidebb formájára számos adat van nyelvelmélünkben. Pl.: *ad be* (265); *ad megh énnj* (105, 296, 275, 641); *ad nekj* (35); *ad azt* (135, 254, 280); *ad énnj* (20); *féd be* (92, 584); *zéd feol* (448); *zéd kj* (406, 450, 610); *zéd megh* (70); *zéd le* (403). Hogy állhatnak elő ezek a formák? Véleményünk szerint itt a *hagyd* > *hadd*-hoz hasonló *agyd* > *add* hangfejlődésről lehet szó. Ugyanez a fejlődés végbemehetett az *l*-re és *n*-re végződő tövekben is, a *-j* hatására létrejött palatális mássalhangzó *-d* előtti helyzetben depalatalizálódott. Pl.: *azald* (112, 126, 289); *Beretwald* (28); *chjñald* (41, 71, 473, 515); *emeld* (127); *fjrkald* (112); *forrald* (50, 94, 255); *fwstéld* (117); *heald* (300); *meteld* (91, 281, 553); *mjweld* (62); *morfold* (258); *Nyeld* (124, 140); *parold* (35, 255); *Pèrkéld* (253); *purgald* (445); *szeldeld* (282); *zjttald* (252, 448, 516); *tjmporald* (38, 81, 448); *told* (42, 73); *tèréld* (45, 101, 113); *kend* (66, 121, 259); *vond* (134).

Számos példánk van az *sz*-szel bővülő *v* tövű igékre: *éd megh* (144); *eod megh* (140); *jd megh* (140, 144, 145, 147); *téd alab* (400); *téd azt* (271, 286); *téd be* (572); *téd bele* (36, 409); *téd Borban* (124); *téd el* (634); *téd rea* (5, 117, 273, 595); *téd wegben* (92); *veod az* (45); *véd el* (63, 71, 610); *veod el* (450); *véd fél* (641); *véd kj* (35, 260, 400, 565); *véd Langjath* (403); *véd mjnd* (272); *véd vereth* (554). Itt is elképzelhető *tegyd* > *tedd*-féle változás (vö.: PAPP I.: i. m. 27), de nem hagyható figyelmen kívül természetesen a *-d* végű

igék analógiája sem. Az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v* tövű igékre szintén ez a fejlődés vonatkozatható.

Van még adatunk más *v* tövű igékre is. Pl.: *fud az Orban* (95, 97, 99); *fud fél* (100); *fud be* (130, 273); *fud rea* (127); *lwd megh* (37). Ezekben a rövid *-d*-s forma kialakulása a többiek analógiájára mehetett végbe.

Ezektől eltérő viselkedésű az a csoport, amelynek igéiben az alanyi ragozásban a *-j* megmarad (*várj*), vagy zöngéetlenül fordul elő (*rakj*). Ezek második személyű rövid, tárgyas alakját a következőképpen találjuk: *dugd* (94, 99); *faragd* (16, 70, 118); *fogd* (112); *vagd* (38, 121); *nyomd* (9, 121); *fachjard* (7, 103, 276, 625); *furd* (89); *gijurd* (255, 408); *habard* (71, 113, 471); *kewerd* (140, 451); *Njurd* (24, 34); *sodord* (258); *zurd 'szúrd'* (92, 130, 281, 553); *takard* (15, 115, 451, 475); *teord* (18, 79, 294, 447); *vard 'varrd'* (253, 292); *ragd 'rakd'* (15, 98). Ezek is kialakulhattak hangtani úton. Ha a *-j* módjeles alanyi ragozású második személyhez hozzájárult a *-d* tárgyas rag, akkor a *-j* kiesett, mivel három mássalhangzó került egymás mellé. Ilyen esetekben a második hang kiesése a gyakoribb (vö.: BÁRCZI Hangtört.<sup>2</sup> 140). De meg kell jegyeznünk, hogy az *r* végűeknél teljes hasonulás is végbemehetett: *várj* > *várr* (vö.: ECKHARDT SÁNDOR: Pais-Eml. 492).

Adatainkból láthatjuk, hogy erőltetés nélkül meg lehet magyarázni a *-j* eltűnését azoknál a csoportoknál is, amelyekben látható nyoma nincs a módjelnek. BÁRCZI az általunk elkülönített módjeles és látszólag nem módjeles csoportok keletkezését különválasztja. A *tekintsd, értsd*-féle alakokat másodlagosaknak tekinti. Szerinte ezek úgy keletkeztek, hogy „a nyelvterületnek túlnyomó részén a *t* tövű igéknek tárgyas igeragozású módjeltelen alakja már nagyon korán eltűnt. Amikor aztán az egy időben visszaszorult, majd újból terjedni kezdő *kérd, várd* alakok hatására a *tekintsed, értsed*-félékhez is rövidebb változatok társultak, a tövég jellegzetes alakulása már nem maradt ki az újításból sem” (MNy. LIII, 122). Ezek szerint volt egy ősi *kérd, várd* forma, amely egy időben visszaszorult, majd újból elterjedt; hatott a *t* tövű igékre, és létrehozta az *értsd, tekintsd*-féle formát. Ez kissé körülményes magyarázat, egyrészt, mert miért szorultak vissza, másrészt a *kérd, várd* hatása alapján inkább *tekind* stb. alakok létrejöttét várnánk. Ilyenek újabban keletkeztek (vö.: BÁRCZI: MNy. LIII, 122).

Az általunk fentebb említett hangtani fejlődések feltétele az, hogy a *-d* rag az alanyi ragozású, második személyű, módjeles, felszólító alakokhoz járuljon, mégpedig akkor, amikor a módjel után már nem következett tövéghangzó. Megvolt-e ennek a lehetősége? Véleményünk szerint igen. BÁRCZI GÉZA kimutatja, hogy a tárgyas ragozás használatában a XV. századtól kezdve a maihoz viszonyítva eltérések mutatkoznak, amelyek különféleképpen keletkezettek. Az eltérő szerkesztésmódok között sokáig tartó harc volt, amelyek hosszan tartó használatbeli ingadozásokhoz vezettek. Ilyen eltérések és ingadozások nyomai a nyelvjárásokban máig is tapasztalhatók (vö.: MNy. LIV, 257–70; Pais-Eml. 206–14). Eltérés mutatkozik a tárgyas ragozás felszólító módjának második személyében; az alanyi ragozású felszólító módú alakok tárgyas funkcióban fordulnak elő. Sok adat van a *t* végű igék egyik csoportjára, a *t + j > cs ~ ccs* típusúakra. BÁRCZI ezekre a kódexekből hoz példákat (MNy. LIV, 262–3), de az általunk vizsgált orvosi könyvben a ritkább *-d* ragos rövid alakok mellett több száz idevágó adatot találunk. Pl.: „*Borjch be az fejedet*” (103); „*fachjard kij az leweth, elegjch eo3we* teorét laffranjál”

(75); „Malwanak magwath teord es vërës Borban elegÿch megh” (134); „fenÿw fanak gÿwmëlchet têrd megh elegÿch êzwe Mezzel” (280); „elegÿch abban az vÿzben az porth” (448); „elegÿch ho33a az kenê/êt” (474); „es az Berzamokat vgÿ elegÿch bele” (541); „reggel ozton nÿfd feol az fwledet, fordÿch ala, az rutfagoth tÿjtÿch kÿ” (87); „az zëmnek heat fordÿch feol” (82); „gÿwch megh az eggÿket” (285); „az kezeth haÿch be fele” (595); „Szederÿ fa gÿëkerenek feollê heat hanch le” (266); „haÿch kÿ az kenÿerbêl az wegêth” (403); „Az keolÿket az hafa felêl haÿch megh” (37); „Az Ífopnak vÿragath têrd megh, es az mofas vthan hÿnch az Nÿelwre” (122); „hÿnch megh hamuwal az feÿëketh” (274); „ad megh ÿnnÿa, es kezêrÿch az okadafra” (620); „az Tÿkmonÿath . . . hamozd megh es lapÿch ÿol megh” (128); „az kÿs vÿodnak vegeth march bele (97); „ez Spongÿath march meleg h vÿzbe” (19); „Parhagÿmanak kÿ fachÿart leweth melegÿch megh” (87); „mofanch meg az nÿelw chÿjapoth” (127); „Nÿwch be zaÿa-ban az hwelk, vÿodath” (594); „az labodat nÿwch az oldala melle” (595); „ezth olch megh borban (117); „Az Arwa chÿjalât[h] ronch megh” (101); „dÿot vegÿ, têrd megh Ees tÿjtÿch kÿ az Belÿth, valamenÿre ronch megh” (258); „azth tarch Egetêth borban” (91); „ezêket, tarch abban kÿlenczed napigh” (450); „tac3 fêl az zaijadat” (115); „ifmeth azon vÿzeth têlch feol” (98); „az fÿge leweth têlch rea” (286); „es annak a leweth têlch egÿ kadba” (402); „az3al teolch megh az Malac3oth” (409); „Az maÿÿkat is twzeÿÿch megh” (286); „Kêkennek gÿëkerenek fêlfê heat tÿjtÿch megh” (121); „tÿjtÿch megh az magwatul ezêket” (297) stb.

BÁRCZI ezeket a *-d*-s alakokból hangtani úton vezeti le (hasonlóképpen: SIMONYI: TMNy. 607; HORGER: MÍgerag. 71; Úó: Mnyelvj. 153). Szerinte a *várd*, *kêrd* mintájára létrejött *tekintsd*-félékben, ha utánuk mássalhangzóval kezdôdô szó állt, h á r m a s, esetleg n é g y e s mássalhangzó-torlódás keletkezett, s a torlódás a *-d* kiesésével bomlott fel (MNY. LIV, 262). Késôbb a *-d* nélküli alak elterjedt, s olyankor is előfordult, amikor az utána következô szó magánhangzóval kezdôdött (uo.).

Véleményünk szerint ezek a *-d* toldalék nélküli tárgyias alakok nem a *-d* ragozásokból jöttek létre, hanem ezek is, mint a BÁRCZI által megvizsgált többesetek, a talán nyelvjárási megoszlásban egymás mellett élô eltérô szerkesztési módok harcának, ingadozásának következtében keletkeztek. Ilyen példákat nemcsak a *t* végû ígêkre, hanem másokra is találunk már a XV. században. BÁRCZI pl. a *csudál* és a *hallgat* ígêre hoz adatot, s az adott mondatban levô alanyi alakjuknak magyarázataát a mai jelentésüktôl való eltérésben keresi. Pl.: JókK. 10: „Es azert neczudal ha nem zolhatot te neked”; GuaryK. 6: „halgas iol hoz aia mel atkozot bin legon ez gonoz ragalmassag”. Ugyancsak előfordul az *ad* ige is ilyen használatban: FestK. 50: „agy nekevnk . . . the kegyelmessagednek beewsegeth”. Másrészt BÁRCZI megállapítja, hogy a XV. században a *d*-tlen változatok csak mássalhangzó előtt fordulnak elő (MNY. LIV, 262), de az Apor-kódexbôl már magánhangzó előtti helyzetben idézhetjük: 128: „te neuednek ag a diczoseget”.

A XV. századi nyelvemlékeinkben tapasztalható ingadozás alapján feltehető, hogy a nyelvjárásokban korábban is eltérés mutatkozott a tárgyias ragozás fejlettségében, használatában. Egymás mellett éltek a felszólító módban tárgyias és alanyi igealakok tárgyias funkcióban, a *várj*, *hallgass* stb. formák tárgyias szerepben is állhattak. Idôvel azonban a beszélôk szükségét érezték annak, hogy itt is megkülönböztessék a tárgyias változatot, a régebbi *várjad*, *hallgassad* mellê megteremtették a *várjád*, *hallgassd* stb. formát úgy, hogy a módjel után közvetlenül kitették a *-d* ragozt.



Legrégibb szövegemlékeinkben nem fordulnak elő a rövid, második személyű alakok, ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem is éltek akkor. Első kódexünkben, a Jókai-kódexben azonban már a nagyszámú hosszabb forma mellett találunk néhány rövidet is. Pl.: 47: *add ennekem*; 127: *akard* (háromszor); 6: *faruldel* 's árul el'; 141: *tedel*; 127: *ved*; 143: *vydel*. Itt már együtt találunk több különbözőképpen létrejött rövid változatot. Ebből következik, hogy ezek kialakulása a XIV. században már megkezdődött. Felvetődik a kérdés, vajon mi az oka, hogy a *tekints*-félék legtovább élnek tárgyias funkcióban? Véleményünk szerint a hangtani helyzet, a mássalhangzó-torlódás, amely sokáig gátolta a *-d* állandósulását.

JAKAB LÁSZLÓ

### Zu den Fragen des Zeichens der Befehlsform

Der Verf. beschäftigt sich mit den Problemen des Moduszeichens der Befehlsform anhand der Angaben eines ungarischen ärztlichen Buches aus dem XVI. Jahrhundert. Dieser Kodex ist zu diesem Zweck ausserordentlich geeignet, da sehr viele Prädikate im Imperativ darin vorkommen. Die Haupttypen des Imperativzeichens werden mit mancher Ergänzung auf Grund der zusammenfassenden Studie von ISTVÁN PAPP (vgl. FUF. XXXII, 282—301; MNyj. IV, 25—36) behandelt, aber nur die Fragen werden ausführlicher besprochen, von denen sich irgendeine Folgerung auf Grund der Quelle ziehen lässt.

Die Verschmelzung des Imperativzeichens *-j* mit den Endkonsonanten *l*, *n*, *d* ergab einen kurzen Palatal. Nach den Belegen des ärztlichen Buches war das *ly* in intervokaler Stellung im Begriffe sich zu geminisieren, welche Erscheinung bei dem Laut *gy* schon ziemlich fortgeschritten und beim *ny* schon abgeschlossen war. Im Auslaut erschien aber keiner von beiden in gedehnter Form.

Im Imperativ der Zeitwörter mit *sz* erweiterten *v*-Stämmen findet man das Moduszeichen *-gy*, das durch die Affrikation des *-j* zustande kam. Mit der Ausnahme des Zeitworts *hisz-* blieb das kurze *gy* erhalten. So in den Kodices, wie auch in der untersuchten Quelle, kommen die Formen *higgyen* usw. gleichfalls mit kurzem *gy* vor. Der Veränderung *higgyen* > *higgyen* mag der Einfluss des Zeitworts *hagy-* ausser dem Zusammenfall mit den Lautformen von den Wörtern *hegy* 'acies, mons' und *higy* 'inauris' (vgl. PAPP: MNyj. IV, 34—5) zugrunde liegen. Die Befehlsform des Zeitworts *hagy-*, die *haggyon* usw. lautet, soll auf die entsprechende Form des Zeitworts *hisz-* ausgewirkt haben.

Die Befehlsformen der Zeitwörter *alszik* und *fekszik*, die zu den durch *sz* und *d* erweiterten *v*-Stämmen gehören, kommen immer mit langem *ggy* vor, was auch bei den Zeitwörtern mit den Suffixen *-kod*, *-ked*, *-köd* der Fall ist.

Im Imperativ der Zeitwörter mit der Endung *s*, *sz*, *z*, *ny*, *gy* und *ly* erfolgt eine vollständige Assimilation an den konsonantischen Stammauslaut. In unserem Kodex kommt ein langer Laut in intervokaler Lage als Ergebnis der Assimilation zustande, im Auslaut ist aber dieser Laut kurz.

Bei den Zeitwörtern mit der Endung *j* rief das Moduszeichen eine Dehnung, bzw. Verdoppelung des stammauslautenden Konsonanten (*vájj*, *vájjon*) hervor.

Bei den Zeitwörtern mit der Endung *t* entstanden die Laute *ssz*, *ss*, *cs*, *ccs* infolge der Verschmelzung. In vorliegendem Sprachdenkmal kommt das *cs* in intervokaler Lage sowohl in langer, wie auch in kurzer Form vor, was auf die Schwankung der Aussprache hindeutet, im Auslaut herrscht aber immer die kurze Form nicht nur beim *cs*, sondern auch beim *s* und *sz* vor.

Heute steht das Moduszeichen dem Anschein nach mit  $\emptyset$ -Grad in den kurzen Befehlsformen der 2. Person (*várd*). Bei den Zeitwörtern mit der Endung *t* ist aber die Spur des Moduszeichens *-j* zweifellos vorhanden. Das Fehlen des *j* lässt sich auch bei den anderen Zeitwörtern phonetisch erklären. Das ist der Fall, wenn das Personalsuffix *-d* der zweiten Person unmittelbar nach dem *j* folgt, und kein Selbstlaut im Auslaut steht. Dies war durchaus möglich. Das *-d* konnte unmittelbar nach dem *-j* folgen, als die Zeitwortformen *várj*, *hallgass* usw. auch in objektiver Funktion benutzt wurden (vgl. BÁRCZI: MNy. LIV, 257—70). Mit der Zeit fühlten die Sprecher das Bedürfnis, die objektive Form auch hier zu unterscheiden, und neben den älteren Formen *várjad*, *hallgassad* usw. wurden auch kürzere Formen zustande gebracht so, dass das Suffix *-d* unmittelbar im Anschluss an das Moduszeichen, bzw. an den Laut erfolgte, der als Ergebnis der Assimilation oder Verschmelzung des Moduszeichens zustande kam.

L. JAKAB

## A nyugat-dunántúli *á* utáni *o*-zás a XVII. és XVIII. században

1. E cikk keretében bővebb anyag átnézése után szeretném bemutatni az *á* — *a* > *á* — *o* változás fejlődését és elterjedtségét 1600—1800 között egy bizonyos nyelvterületen, mégpedig a nyugat-dunántúlin, pontosabban a régi Orezi—Rimanóczyi család kiterjedt birtokain fekvő községekben. Az anyagot, a fenti két család és mellékágainak birtokaira vonatkozó iratokat — legnagyobb-részt egyezség-, osztály-, magán- és hivatalos levelek, továbbá végrendeletek, bírósági jegyzőkönyvek, ingó- és ingatlanösszeírások, nyugták és hitellevelek, valamint különböző peres iratok — a pozsonyi Állami Levéltárban tanulmányoztam át (l. ott: Orcziana). A tetemes forrásanyag vagy birtokok szerint gyülemlett fel, s így vannak az előbbi megjelölésen belül nyilvántartva (mint például a nagypatyai, csói, orci, gyülevészi, nemeskéri, csömötei, köveskúti, söptei stb. nagybirtokokra vonatkozó iratok), vagy a gazdagabb földesúri családok és leszármazottaik, esetleg örököseik tulajdonában halmozódott föl, és ezek neve szerint oszlik kisebb egységekre, csoportokra, mint példának okáért a Czeglédi, Horváth, Orezi, Rimanóczyi, Törjék, Konkoly, Polányi stb. család irattári anyaga. Jól hasznosítható magyar nyelvű levelek az Orcziana-kötegekben nagyobb számban csak a XVII. század második felétől kezdve vannak. A század első felében meglevő *o*-zást más forrásanyag, a nagyszombati városi számadáskönyvek (regesztrumok) alapján mutatom be, s ugyan-csak ezekből veszek adatokat a XVI. század második felében jelentkező *o*-zás kimutatására is. A nagyszombati regesztrumok évenként készültek, és így is vannak nyilvántartásba véve a helybeli városi levéltárban. Korábbra az *o*-zás vizsgálatában nem nyúltam vissza — bár idézhettem volna rá adatokat az OklSz. és a NySz.-ból is —, mert lokalizálásuk, esetleg az *o*-zó személy közelebbi meghatározása további részletes kutatásokat kívánna; valamint azért sem, mert a két szótárban a XVI. század első feléből található, s általában *o*-zó adatnak számító példák nagy részét az OklSz. a XV. század utolsó évtizedeiből, sőt jóval korábról is ismeri, tehát csak alaposabb vizsgálat után dönthető el, hogy valóban *á* utáni asszociatív *o*-zó példák-e azok vagy — mivel az *o*-zás szinte kivétel nélkül meghatározott számú szuffixumok előtt tapasztalható mind a XV. század végén, mind a XVI. század elején, a korábbi előfordulásokról nem is szólva, nem a tövégi zárt magánhangzóval állunk-e szemben. A zárt *o*-zás kezdetét más hangtani jelenségekkel összefüggésben kell megvilágítanunk, ez pedig külön cikket igényelne.

2. Az Orcziana-anyag Sopron megye délkeleti, Vas és Zala megyék északi felében, valamint Veszprém megye nyugati részén elhelyezkedő magyar községek nyelvhasználatának számos vonását őrizte meg: 1650—1800 között

alig van olyan év, amelyből ne maradt volna ránk legalább egy irat. Nem egy évből (főként a XVIII. századból) 4—10 is származik, sőt u g y a n a b b ó l a községből is több iratot találunk a levéltári csomókban. Pontos statisztikát nem állítottam össze, mert a községek száma (l. a mellékletet), valamint az évenként összegyűjtött adatok eléggé bizonyítják, hogy a később említett nyelvjárási vonások és az o-zó példák csak az előbb körülhatárolt terület nyelvi sajátosságai lehetnek. Az ugyanabban a községben datált iratok — akár egy éven belül, akár 50—110 évvel később íródtak — nyelvhasználat tekintetében majdnem azonosak, legföljebb az egyik több, a másik kevesebb nyelvjárási sajátosságot tartalmaz, tehát mindenképpen kölcsönösen kiegészítik egymást. Az említett családok fészke, gazdasági központja ennek a területnek valamelyik tájára esett, s az iratokban szereplő személyek — a legkülönbözőbb alkalmakkor kihallgatott egyszerű emberek, akiknek a születési, illetve a lakóhelyét is feltüntették — a terület valamelyik községének lakói voltak. Részletes statisztikai kép helyett még annyit: átnéztem 800 darab iratot, kb. 1400 oldalnyi terjedelemben. Egy évre így átlag 5 darab jutott. Az iratokat 60—80 itteni helységben (beleszámítva a már meg nem levő, közben elpusztult vagy más községgel egyesített falvakat és pusztákat) írták.

Az iratok egy részét káptalanok adták ki, ezekben kevesebb a nyelvjárási sajátosság; nagyobb részüket földesurak, esküdtek, szolgabírók, deákok, tiszttartók stb. fogalmazták, ezekben sok tájnyelvi vonás található. Nyelvjárástörténeti kutatásokra nagyon jól lehet használni például Rimanóczy Antal, Rimanóczy Ignác, Rimanóczy Mária, Csermel Mária saját írású leveleit, a Nyiri, Vigyázó és Acsádi család iratait, a tiszttartók gazdasági följegyzéseit és összeírásait. A közelebről nem ismert esküdtek, szolgabírók és deákok nevét nem sorolom föl, bár nem egynek a neve (Meszlényi, Szentmártonyi, Kisfaludi, Sál, Felsőbüki stb.) világosan utal a származási helyre, a nyelvhasználat vidékére, és így jó támpontot ad a nyelvi sajátosságok lokalizálásához. Legalkalmasabbak erre a célra a testimoniális jegyzőkönyvek, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy a kihallgatott tanúk sok esetben a társadalom minden rétegét képviselik, többségük egyszerű szolgák, zsellérek és parasztok közül kerül ki, ennek következtében vallomásaikban legtöbb a nyelvjárási sajátosság. Példának említem meg a Kapornakon keltezett testimoniális levelet a XVIII. század első feléből, amelyben 14 tanú tesz vallomást. Van köztük: tiszttartó, szolga, szolgáló, kondás, szakács, borjász, gulyás, pap. Nyelvjárástörténeti kutatások szempontjából igen értékes az ilyen anyag azért is, mert a tanúk többségét a vizsgált esemény színhelyéről szokták beidézni, tehát egy falu nyelvének jellemzőit több alanytól megismerhetjük, több személynél ellenőrizhetjük. Kutatás szempontunkból hálásaknak bizonyultak a női kézből kikerülő írások. Vonalvezetésük ugyan bizonytalanabb, hanyagabb, mint a deákoké, látszik rajtuk, hogy a női kéz az írást csak alkalmilag, szükség szerint gyakorolta, annál több viszont bennük a tájnyelvi sajátosság, szinte egymást érik a tájra jellemző nyelvi vonások.

Az o-zást vizsgálva külön kell elbírálni két-három alakot, különösen a -t tárgyragos, a -k többesjeles és az -s melléknévképzős formákat. A *nyársot, taligámot, marhákot* és a *lábos, százos* toldalékos alakokat csak ott tekinthetjük o-zó formának, ahol ilyen helyzetben sok zárt o-t használnak, de megvan mellettük a *taligámat, házamat, pisztolyokat, malacokat, nádas, háttas* változat is.

Mivel három évszázadból közlök adatokat, s ez idő alatt a helyesírás sokat fejlődött, nem járhattam el egyformán a példák idézésében. Elveim

ezek voltak: a XVI. századi adatokat betűhíven közlöm. A következő két századból származó adatokban elhagytam azokat az írásjeleket, amelyeknek már semmiféle funkciójuk, meghatározó szerepük nem volt; így a *gh*, *th-t g*, *t*-nek; az *nj*, *ij*, *ö*, *o-t* egységesen *ny*, *i*, *ö*-nek, illetve helyzetbeli értéküknek megfelelően írtam át. A latin szavak eredeti, szövegbeli helyesírását azonban megtartottam, mert az esetleg tanulságos lehet az idegen szavak helyesírásának további tanulmányozása során. Ugyanígy meghagytam a magyar szavak idegen helyesírású formáját, mint pl.: *árcolással*, mert ebből következtetni lehet használatja műveltségére, iskolázottságára. Az *l*, *ll*, *ly*, *lly*, *ss*, *tt*, *nn* írásmódot, mivel ezek nyelvjárási, kiejtési sajátosságokat fednek vagy képviselnek, változatlanul hagytam. A rövidítéseket mindenütt feloldottam.

Az *o-zó* példákban mindenütt *o-t* írok, mint ahogy a szövegben is van. Bizonyos szórás meglétének feltevését ez még nem zárja ki.

**3.** Mielőtt rátérnék az *o-zás* bemutatására, összefoglalom e nyelvjárás-területnek az anyagból adódó jellemzőbb hangtani sajátosságait. Teljességre nem törekedhetem ebben a keretben, de úgy gondolom, hogy e vázlatos hangtani kép is közelebb visz bennünket a nyugat-dunántúli nyelvjárás megismeréséhez, és sok vonatkozásban támpont lehet a korábbi és a XIX. századi hangtani állapot teljesebb feltárásához, fejlődési útjának megrajzolásához. Ellenpéldákat csak itt-ott közlök, mert tulajdonképpen alig van e nyelvjárás-területnek olyan jelensége, amely következetesen, szabályszerűen, maximálisan érvényesülne, s a felsorolható negatív példák tömege nagyon megnövelné a példatárat. A gyakran előforduló adatot zárójelbe tett *x*, *xx*-szel jelölöm mind itt, mind később.

1. A nyílt tendenciák közül leginkább megtaláljuk a következőket:

a) *ë ~ i*: *vasvella* (x), *kerál* (x), *eránt* (x). A nagy anyagban viszonylag gyéren vannak rá adatok. Meglátásom szerint nem is lehet számolni erős fokú nyílt *e*-zéssel.

b) *ö ~ ü*: *öveg*, *csőtörtök*, *fördőkád*, *förösztő kád*, *kölső*, *bábsötő* 'mézeskalácsos'; *sötöttek* stb. Az effajta *ö-zés* eléggé elterjedt volt.

c) *õ ~ ü*: *csontnyelő*, *nevő*, *nevezető*, *dupla csévélő* (puska), *serpenyő*, *csöngető* ~ *csöngetyű*. E szó végén jelentkező nyílt *õ-zés* szinte általános volt az egész nyelvjárás-területen.

d) *ó ~ ú*: *két lukó* (hamvvevő). Bár csak egy alak került elő a forrásokból, a palatális változat gyakorisága alapján a mély hangrendű szavakhoz a nyílt *ó* járulhatott szuffixumként.

2. A zárt tendenciájú nyelvjárási jelenségek között leggyakoribbak ezek voltak:

a) *i ~ é*: hangsúlyos helyzetben: *nímet*, *vígbe*, *rízit*, *ígésítéshez*, *szülességit*, *rit*, *ipület*, *nígy* stb. Hangsúlytalan helyzetben: *szomszíd*, *szemilek*, *szegíny*, *egisz*, *törtínhető* stb. Toldalékokban: *kötis*, *vetis*, *büntetés*, *töltis*, *kölcsig*, *szüksíges*, *felesig*, *törvényes*, *keresménybül*, *megerősítvín*, *vittik*, *nevellyik* stb.; de: *széna*, *véka*, *fürész*, *édes*, *békessíges* stb. Középes erősségű zárt *i-zés* mutatható ki anyagunk tanúsága szerint Und környékén, Egyházásfaluban, Répcevisen (Sopron m.), Takácsi, Pápa vidékén (Veszprém m.), Zala megye északi részén, Pusztacsón, Nemescsón, Acsádon, Rábakovácsin, Kőszegpatyon, Söptében, Porpácon (Vas m.) stb.

b)  $o \sim a$ : *udvor, koszál, szovai*. E hangmegfelelés csak egy-két esküdt írásában bukkan föl, valószínűleg szűkebb területre korlátozódott használata is.

c)  $u \sim o$ : *durung, kurung, plébánus* stb. A zárt rövid *u*-zás ritkán fordul elő anyagunkban, nagyobb területre nem terjedt ki.

d)  $ú, ű \sim ó, ő$ : *lú, kú, bú, tű, 'tó', búr* stb. A zárt magánhangzójú alakok egy csoportját a *v* tövű névszók alkotják.

3. A labiális tendencia jelenségei között legerősebb volt az:

a)  $ö \sim e$ : *gyöp, böcsü* 'felbecsülés, felértékelés', *sörtvés, csöcsömő, földő* 'edényfedő'; *pöcsét, csöngetyű, gyermek, lepődő, töltyös, fővös, hűvös, vörsöngötték* 'verekedtek'; *vörsöngés, röjtök* 'rejteik vmit'; *röjtöttek, fő* 'föl'; *fölső, fönt, fölül*; **t o l d a l é k o k e l ő t t**: *eszömben, vödrös* (hordó; vödörnyi nagyságú), *tesztömet, mindön, teszök, terömettött; lölkömet, köllött* 'kellett', *tengöl, Gergöl, présölnék, hideglölés, köllemetesebbek, folyös* 'felesleges'; **t o l d a l é k o k b a n**: *gyöppő, földő, testvéröccső, elvüttö, üsső meg, közöllyő, belölő, felölő, örömost, öszvő* stb. Az *ö*-zés lényegében tehát megtalálható minden helyzetben. Ennek ellenére azonban mérsékelten *ö-ző* ez a nyelvjárás; még aránylag erősebb fokú az *l* hatására keletkezett, s legerősebb a hasonulásos *földő* típusú labiális *ö-zés*, amely egész nagy területen nyomom követhető.

b)  $ü \sim i$ : *füzetnyi, elvüttö, üdeje, üdőt, hütömet, hüte*  $\sim$  *hütő, küssebb* stb. Az *ü-zésnek* ez a válfaja sűrűn előfordul az egyszerű emberek tanúvallomásaiban. A hivatásos íródeákok saját írásaikban kerülnek.

4. Illabiális jelenségre egy adatot idézhetek, mégpedig az  $i \sim ü$  hangmegfelelésre: *isző*. Egészen szórványosan éltek vele a forrásanyag szerzői.

A mássalhangzók körébe tartozó változások nem egy jelensége lépten-nyomon előkerül a forrásszövegekből. Különösen gyakori a **m á s s a l h a n g z ó m e g n y ú l á s a i n t e r v o k á l i s h e l y z e t b e n**, gyenge fokon abszolút szóvégen is. Legtöbb ilyen helyzetben az *ss* fordul elő: *fundussa, tartassa, ménesse, jajgatását, olvassó* 'rózsafűzér'; *járasson, minden esetre, károssab, hássonló, bizonyossab, lelkiismeretesen, szívessen, derekassan, örökössen, kíssón* stb.; szó végén: *kevess, hütöss, házass, feless, hevess* stb. Alig van példa az ilyen intervokális helyzetbeli *t* megnyúlására: *borhüttö edény*; *de: határ, mozditott, megerősítettem, meghosszabbítányi, riszletitelivel* 'a rész letétele' stb.

Az *s* után az *l, ly* megnyúlása következik gyakorisági sorrendben: *szapulló, zállogos, porolló, fagylat* (!) *csinálló, szemllyében, kastéllunkat, köböll, föllül* stb. Az  $l \sim ly$  hangviszony nagyon bonyolult képet mutat, az etimológiai írásgyakorlatot teljesen elhomályosította az  $ly \sim l$ ,  $l \sim ly$  hangmegfelelés szeszélyes realizálódása. A **d e p a l a t a l i z á c i ó** határozottan erős mind nyílt szótagban, mind szó végén vagy szó belsejében: *szemilek, helen, ház-helünket, gulája, gombolító, csoroszla, viszálkodik, illen, Repce folássán*, (a vér) *lefolta, kálha, selem, fertál, Mihál*  $\sim$  *Mihály*. Ez utóbbi név az egyik levélben tizennégyyszer *l*-ező változatban, kétszer *ly*-es alakban van meg. Legalább ekkora mértékű a **t ú l k o m p e n z á c i ó** hatása helyzetre való tekintet nélkül: *asztaly, réztaly, fély hold, illyik, hály, holy, a holy is, ezt halyván, fély halva, köly* 'kell', *elly hajtott, mivély, mivérüly, gyámolytalan* stb. Az  $lj \sim ll$  hangviszonyt sok adat képviseli, de rendszerint egymás mellett él mindkét változat: *valla meg, tellesigel, kert alláig, utolláro*  $\sim$  *utollyára, föllebb*  $\sim$  *fölyebb, föllül említett*  $\sim$  *fölylül említett* stb.

Az  $n \sim ny$  hangviszonylat fejlődési irányában nem tapasztaltam visszaütést, a palatalizáció ugyanúgy jelentkezik szó végén, mint szó-

testben: *kalány, tehény, vászony, Istvány, ugyanezeny, teknyő, vonyókés, keszkenyő, bányom, kíványom; mostonyi ~ mostanyi, előbenyi; fonyott, hamuszinyű; tennyi, szóllanyi, olvasnyi, adnyi, tartanyi, faiznyi, tudnyiüllik* stb. Mellesleg megjegyzem, hogy az infinitívusképző mély változata sem ritka: *tudnya, írnya, bíznya, tudnyaüllik* stb. Érdemes megemlíteni, hogy a latin szavakhoz szintén a *-nyi* képző járul nem egy deák, esküdt, szolgabíró fogalmazásában: *quaereltetnyi, actioznyi, protestálnyi* stb. Ez arra vall, hogy ez volt az előbb, produktívabb forma.

Az *explozív ty* és *gy-z* és (mássalhangzó és *j* kapcsolata) nagy területen élt mind a XVII., mind a XVIII. században, pl.: *testvirgyinek, naptya, naptyára, kertgye (!), zabgyok, kalaptya, birgya, megirgyen* 'megérjen (pénzt, összeget)'; *akargyák, kaptyák* stb. Az *explozív* tendencia erősségére mutat a számtalan *kertgye, maradgyon* írásmód is.

Egyéb mássalhangzó-változások egészen ritkán kerülnek felszínre a forrásanyagban, meglétüket olykor csak egy adat igazolja. Nem gyakori az azonszótagú *l* kiesése sem: *fő szélrül* 'felső szélről'; *süddő, gyümölcs, föld, hód*. A magánhangzóközi *v* hiányát két szóban észleltem, viszont többször: *aít* (pl. bútor): *aít rozzant almárium; fűeltetésre* 'fűlegeltetésre'.

Az alaktani sajátságok közül legjellemzőbbek ezek: a *-ból, -ből; -ról, -ről; -tól, -től* határozóragok a mellékleten feltüntetett községekben az esetek többségében zárt hangrendűek. Az *-ít ~ -itt ~ -it* igeképző túlsúlyban van az *-ét* mellett. A *-val* rag *v*-jét csak a *regvel* szóban találtam hasonulatlanul, egyébként vagy hasonul, vagy teljesen hiányzik: *néppely, oktaly, köbüllel, héttel, na ppal; szekérelly, pöcsétünkel, subscriptionkal, láncol. tellesigel, népely* stb. Az *ó-t a*-val, *ő-t e*-vel váltakoztató névszótövek a *-ja, -je* (*-juk, -jük*) birtokos személyrag előtt nyílt véghangzójúak: *tinaja, tinai, zsidaja, üszeje, üszei, gyürüje, keszkenyeje, keszkenyei* stb. A *fog*-os jövő idő szerkezetében a főige személyragos: *azon fogok ígykezmem; a személyragos főnévi igenév gyakori más igék és állítmányi funkciójú névszók után is: kényserítetttem törvényhez fognom, nem akarom obligálnom magamat, tartozom robotolnom, kívántam azt is megírnom, megadnom kívánom, hasznossab volna nékem porlekednem, kész vagyok adnom, kész vagyok amplectálnom* stb. A többes 3. személy birtokos személyragja nyíltabb magánhangzójú: *-ok, -ek*, és megvan a labiális *-ök* változat is: *házok, ruhájok, lovok, kertjek, mezejek, réttyek, serpenyőjök, üdűjök, eskütyök, földök, öcsök* 'öccsük'; *böcsűjök* stb. A palatális hangrendű szavak egyes szám 3. személyében a birtokos személyrag *-e, -je* csak szporadikusan *-i*: *vize, keze, kertgye (!), földgye, földén; földin, rendibe*.

Jellegetes tájszavakat nehéz összeválogatni, hiszen az anyagban sok a hivatalos irat, ezekben pedig az idegen szavak kerülnek előtérbe, pl.: a házi felszerelések és a ruházat nevei között német szavak, mint: *luszter, bandlik ~ vandlik* 'liszttartó edény, hordó'; *stok szék* 'hátatlan szék'; *schlaft-rok* stb. A jogi nyelvbe viszont számos latin szó került be: *admoneáltatnyi, pascuum* 'legelő'; *difficultások, exponáltatnak, gabonabeli percepció, sorte divisionaria* 'osztályképpen, örökség útján'; *coramizálandó ... emberek* 'aláírást adó, eszközlendő'. Tájszavaknak kell tekintenünk a következőket: *csira* 'hold,  $\frac{1}{3}$  hold' (... *szomszédságában három fertál vagyis három csira föld*); *csarita ~ csarit* 'csalit, cserjés erdő, bozótos' — gyakori mint dülónév is (... *a csaritan alá járóban*); *szer* 'dülő' (rámok szerben, rét szer); *csordahajtó* 'csapás, marhajárás, út'; *haraszt* 'cserjés, égeres erdő' (*pap harasztya, kettős haraszt; dülónévként is használták*).

A fenti nyelvi sajátosságokat ízelítőnek, szemléltetésnek szántam, azért nem érintettem az elszórtan jelentkező hangtani megfeleléseket, mint a: *penyva* ~ *penva*; *vánkus*, *mocsolya* ~ *macsola*; *medü* 'meddő'; *szalma* ~ *szolma*, *bágyok*, *nyás*, *attam*, *hattam*, *kávöllő*, *tudósítannom*, *ott hannyi*, *szántannyi* stb. szavakban kézzelfoghatóan meglevő változásokat. Nem foglalkoztam a magánhangzók mennyiségi változásaival sem, mert hosszúságjelölést ott is találunk, ahol annak semmi helye: *kőzöttök*, *csőtörtök*, *Klára*, *történnik*; máskor meg ott sincs hosszúság jelölve, ahol helyén való lenne, még az *á*, *é* hangoknál sem. Teljes rendszertelenségből nem lehet a magánhangzók mennyiségi változásait megállapítani.

4. Kövessük ezek után az *o*-zás kibontakozását és helyzetbeli kiterjedését.

*A XVI. század második fele*

1564: *zokalos chjnalonak*; 1565: *zokalos chjnaló*; 1588: *kadoth*; 1591: *megh haiozthak* (ti. a kocsit); 1592: *wettünk haioth kocsi haiozny, kocsi kenésre haioth*; 1593: *zeker haiozásra, gathóth, zolgalottioknak, zolgalottairth*; 1594: *Hazoktól Boltoktól való pinz*; 1597: *haioth kochi haiozny*; 1598: *Zalokot 'tutajokat', Maiosert es kolbasert* stb.

Ha bizonyos rendszerezési szempontból szemügyre vesszük a fenti példákat, megállapíthatjuk, hogy az *á* utáni *o*-zás elsősorban az *-s* melléknévképző, a *-z* igeképző, a *-t* tárgyrag és a *-k* többesjel, valamint az *-at* nomenképző előtt jelentkezik, vagyis még csak szűkebb nyelvi területen, csak egyes helyzetekben érvényesül. Területi elterjedtségét akkor lehet majd meghatározni, ha több különböző helyről származó *o*-zó anyagot sikerül felkutatnunk és áttanulmányoznunk. A fenti évek regesztrumainak litterátusai a Dunántúrról telepedhettek le Nagyszombatban, ahová egész Dél-Magyarországról özönlöttek az emberek ebben az időszakban. Az akkori Észak-Magyarország nyugati peremvidékein nem lelünk adatot az *o*-zásra, akár a Zay, akár a Thurzó család korabeli levéltári iratait vizsgáljuk ebből a szempontból; eltekintve persze a *lábos*, *szakállós* típusú főnevektől, amelyek az ország nagy részén nemcsak ebben az időben, hanem korábban és később is *z á r t t ő v é g i m a g á n h a n g z ó v a l* voltak használatosak. Hogy az *á* utáni *o*-zás nem lehetett még meg ebben a korban jóval több vagy az összes lehetséges helyzetben, bizonyítja az ellenpéldák tömege. A felsorolt években írt, *o*-zó változatokat tartalmazó számadási könyvek bármelyikében rengeteg *általag*, *árpa*, *árva*, *által*, *téglának*, *deáknak*, *summában*, *házba*, *vacsorára*, *rovása*, *nála*, *utána*, *szállal*, *fával*, *csimáltak*, *szolgáltának* stb.-féle alak található, de *o*-zó változatuk egyszer sem kerül elő. Az *o*-zásnak ilyen csekély számú helyzetben való előfordulását bizonyára azzal kell magyaráznunk, hogy e nyelvjárási jelenség még fiatal volt, esetleg 3–4 évtizeddel korábban indult el hódító útjára.

*XVII. század*

a) 1601: *Hazoktul* (xx); 1603: *Samodaskor*; 1604: *Samodas*, *vásznot*; 1608: *Samodaskor*, *szakallosokat* (xx); *Dezmasok Samodasa*; 1643: *Szalok*, *Kados* (tn.); *hazokból*; 1652: *Nyitraro*, *magháuol* (2x); *másáltotuán* 'mázsálatván'; *Relictájának* 'özvegyének'; *Andrásnok*, *Mihálinok*, *Fiscussának*, *Kamarásnok*, *Gazdajanok*, *Kaplánnok*, *orgonásnok*, *Gazdának* (xx); *p(rae)-dicatoranok*, *Kocsissának*, *supplicansnok*, *Deaknok* stb.; *válosztassanak*, *szolgalottýára* (xx); *szálot*, *vásznoz*, *vásznot*, *hássot*, *ruházottýokat* (xx); *áltol*, *uágotni*, *vássárloni*, *oldalábon*, *arábon*, *Kamarásságábon*, *dolgábon*, *Samorjában*, *Házok*; 1653: *Wám*



*gabonánok, Posztójánok, Ácsnok, Kamarásnok, orgonásnok, káplánnok, Árpánok, Buzánok, Pálnok, Mátyásnok, Mihálynok; Tálócskákat, vásznok, ártotlan, csináltottunk, csináltotattatok, Ruházottjokat, áltol (xx) stb.; 1654: hóhárnok. Deáknok, ozogárjánok, szároz, fárotságokért, áltol, Pálnok, Házbon, magául; 1659: házocskája, Házokbeli.*

b) 1604: *átologh (!); Labos Barmom; 1606: Labos Barmom, áttolag; 1661: tuttáro, eltávostatásó 'elhalasztása'; Susánno, Borbálo, fárodsága; 1662: nálom; 1666: Labos Barmom, atalogh ~ attolagh; 1667: Borbálo, Szolga bíráló, Tamásnok, portiojánok; 1675: áttollyában; 1685: adom tudasaro, meg szántoni (xx); leanyanak, kaszáro valo; 1685: leanyanak, visha (!) bocsatony; 1688: Párto eöv (2x); Dolmánro, házáro; 1689: Házastársomnak; 1690: ki né válthossák; 1690: vallolvan, Kereszt Vonyaso, tudasaro, Ilonánok, (xx); Urasagobon, birasabon; 1692: fárodságával, admonealotnyi; 1696: házós Társával, gabonájó, bocsatoni, ki ne válthossuk; 1697: jobbágyó, hazomhoz; 1698: házós Társának; 1699: fárostanunk kell; 1700: gattyájó, Impendáltothassanak, Instantiájaro.*

A XVII. századból jóval kisebb terjedelmű anyag alapján tudom kimutatni a függő *o*-zás eseteit, mert a század átnézett iratai között még több latin vagy német nyelvű írás található, mint a következő évszázadban; de nem utolsósorban azért is, mert a gazdasági élet még egyszerűbb keretek között folyt, kevesebb adminisztrálás kísérte, s a rokonsági kapcsolatok sem voltak annyira szerteágazók, mint 100 évvel később. Anyagunkban ezekben a helyzetekben mutatkozik *o*-zás:

alapszóban	<i>pártoövvél (x); számódáskor, átolag, átolog, Borbálo, Zsuzsánno (!); vállolván, váloztassanak, fárodságával, áltoljában stb.</i>
névszó- és ige- képzőkben	<i>-at: szolgálót, ártotlan, ruházót -at, -tat: vágót, csináltót, mázsáltót, ártotlan, impendáltothassanak, admoneálotnyi -hat: ki ne válthossák</i>
névszó- és ige- ragokban	<i>-ban: uraságbon, bírásábon, oldalábon, árábon, dolgábon, Somorjában stb. -nak: leánynok, portiojánok, Tamásnok, Ilonánok -ra: kaszáro, házáro, dolmányro, tuttáro, instantiájaro, Nyitráro -ja: bíráló, gabonájó, jobbágyó, gatyájó, keresztvonyásó, eltávostatásó -val: magával</i>
toldalékok előtt	<i>szakállós, lábós, házós, Kádós (tn.); vásznok, hársok, szálók, házók, fárotságok; tálócška, házocška, társom, nálom, hájózni 'hájjal kenni'; szántoni, bocsátoni, vásárloni stb.</i>

Helyzeti és tömeges előfordulásait tekintve biztosra vehetjük, hogy a jelenségnek már mély gyökerei vannak a nyugati nyelvjárásban, és az *á* – *a* > *á* – *o* változás kezdetét valóban az előző században kell keresnünk. Hosszú *á*-t követő minden mély hangú szuffixumra ugyan nincs adatom, de emiatt a hiányzókat nem lehet kizárni az *o*-zás eseteiből, hiszen negatív példának sem sorolhatnák fel közülük sokat, mert alig fordulnak elő a vizsgált szövegekben. Más elbírálás alá esik e nyelvjárássterületen a *z i n s t r u m e n t á l i s -val r a g*. Feltűnő ugyanis, hogy egyetlen egyszer bukkan fel *-vol* alakváltozatban (l. táblázat), holott számtalan ilyen ragos névszó gyűjthető össze a tanulmányozott anyagból: *szerszámával, lajtorjakkal* (1606); *fáradással* (1666);

*leánnyal* (1679); *kanácskával, kalánnal* (1688); *garassával* (1690); *írójával, jussával* (1698); *házos társával* (1695) stb. Úgy látszik, hogy amennyiben a *-val* magánhangzója részben az előző szótag hosszú *á*-jának hatására vált zártabbá, ebben a helyzetben később, csak a XVIII. században érvényesül erőteljesen az asszociatív *o*-zás.

Szembetűnhet, hogy a nagyszombati számadási könyvek vallomásai szerint igen gyakori az *o*-zás a *-nak* és a *-ban* formánsokban, legalábbis ezekre sokkal több adat sorolható fel, mint az összes többire. Ebből a tényből nem szabad arra következtetnünk, hogy a többi helyzetben (kivéve a *-val* ragot) még nem volt erős az *á* utáni *o*-zás. A képzők és ragok előfordulásának gyakoriságát és egyenlőtlenségét a regesztrumok szerkezete, a korabeli bejegyzési és könyvviteli szokások határozzák meg. Mint ismeretes, ezek a regesztrumok a város bevételeit és kiadásait tartalmazzák. Egyes deákok a bevételezés és kiadás minden formáját bővebb magyarázat, a körülmények közelebbi megjelölése nélkül, rövid mondatokban rögzítették: *adtunk, fizettünk a sírásónak, a hóhárnok, kocsizező Pálnok, a város házában, a kocsmában, Ujvárbon* stb. Ezért dominálnak a *-nak* és a *-ban* ragok.

### XVIII. század

1701: *gazdájának, Iskatolában, korábon* 'in aetate'; 1702: *válolván, valóltam, Szomszédságában*; 1710: *Anyának, Istvánnok, Katának, kápolnáro, bizonyságáro, igazságárol, gabonárol, fáróságárol, ennek utánno, osztálro* 'osztásra'; *tudásáro, Jóságó, Katárol*; 1712: *házos Társátul, gáttokot* 'gátakat'; *Nálom*; 1716: *Egyházosfalu, tudásáro* ~ *tudására, magamra valólván, kiváltoni*; 1721: *Nároi, Nároiban* (2x); *Káptolambul, fáróságunk áltol, házos, Társo, Leányának, Leányoi, szomszédságában, határbon, bírásábon, Katának, Leányának, Marinkának, Magdolnának*; 1723: *osztállyo* 'osztása'; *találtotnak*; 1731: *találtotnának*; 1732: *Alázotos, alázotossan, Szolgálótomért, gyalázotyáro, Szokáso, alkalmatosságnok, napjában, decláráltom* (!); *kivántotik, holnap számro, nálo, ágyot*; 1733: *Házos Társát, áltolam* (2x); *magábon, ki . . . váltoni, állona, válosztát, Szolgálóssa le*; 1733: *halászat, Vadászat, Szolgálótyukat, házos* (2x); *válosztát, házot*; 1734: *Pálnok, válosz, udvarlásáro, Ráboközben, Szálos* (dűlő); *Fölső átolban* (dűlőnév); *birtokábon*; 1736: *alázotos, Szolgálótomat, Szolgálótyát, álopotban, Cáptolomban, dolkábon, másro, alázotos, föl váloszszanak* 'fölvegyenek'; *áltol, jószágnok, atyafiségol* 'atyafiséggal'; 1738: *tudásáro, tudáro, ki ne válhosa* 'válthassa'; *házos, tizenháromo, kiváltáso, váltoni, ki bocsátoni, áltoltyábon, csináltottam, szálott* (2x) 'szálat'; 1739: *Árvo, árvoságra, Árvaságában, Káptolanbéli, Káptolan* (2x); *leányo* (10x); *halálo; kiválthossák, föl valólván*; 1740—41: *exponáltotnak* 'előterjesztetnek'; 1741: *Sessiójánok* 'birtokának'; *váloszott, Házos Társának* (2x), *föl valólván*; 1743: *Házos társo, Nádosdi, álhotatossan* (2x); *láthatna, annak utánno, nyavalábon, napjában, attyafiségában, ruhának, szármozható, fárodozásokat, kiváltáso, tudásáro, kiváltonám, atyafiségbon, árvo, alázotos, Szolgálótomat kivántom*; 1744: *Szármozván, áltol, kádokkal*; 1745: *nálom, házostársátul, házommal, Nyárok* (dn.); *házom; számo, föl valólván, házostársának, Táblo, határbon, krajcárbon, áltolunk, állonak, árvo, Szolgálótomat, alázotossan, vártom, kivántom*; 1746: *találtotnak, házomat, álloni, Rábokovácsi, szolgálótyát, Rábo, álopotttyábon, kivántotott* (2x); *vágotta, vágtok, szolgáltok* (6k); *disponáltok* (ti. a lakosok); *ely válosztani, Tójánok, 'tavának'*; *Háznok* (2x); *másnok, hozzájo, áltol, egyátollábon, határbon, számáro, házok* 'házuk'; *fákot, hármot, házábon, Szolma Várbon, Curiákbon, Házbon, Kovácsi-*

bon, Ajkábon, Némábon, Ordábon, pusztákbon (2x); áltol, átolyában, egymásnok (2x); anyámnok (2x); ki váltothatatlanul, elrontás, adásávol, igazságot, bocsá-tonyi; Házos Társo, Leányo, tudásáro, Származott, járotságát; 1747: Egyházos-falu, approbáloni; 1748: Házos társo, Benkeházo, Házokat, Szálos (dn., erdő); 1749: Látto-e, látto, házós társát, Hovánok, magávol, támosztván, el váloisztván, marhájo, elváloisztották, Szobábon, Házbon, híjában, dolgábon, egyátolyában, Lármáro, jakab Hovánok, Házos Társánok, házábon, marhájánok, Uránok, egymásnok, utolláro, Uccáro, egy mássol, alkalmatosságot, Urávol, Csákánnyol; 1750: Sziget-Várbon, ágyoztatta, járodságáért, házomat; 1752: tudtáro, Requisitiójórá, Határbon, káro, szolgálomat, váloltam, Statuáltotta, határbon, bántotná, ki rángotta, Kányo földít vagyis Kányo várt (2x); válolna, masikábon, Magdolnánok, házós társánok (2x); áltolunk, Kányoföldít, kányovári, Benkeházo; 1754: áltolam, kászáltotta, discerválhottnyi, censurálhossa, kívántom, ajánlonyi, szomszidságo; 1756: irtás, Szálos, házosságra, kívántom, vártom, ártotlan, szomszidságo, szármozott, udvarlásáro, Criptáro, Mindnyájon, kívánotos, válozol, kívántotott, vissza nem adás, Sumájábon, Jóságábon, Házos, protestálnok, járandó, Utánno, Áltolunk; 1758: háznok, Társánok, Társomnak, Pálnok, Mihálnok, Pusztánok, Uccánok, magánok, hármot, Házot, Százot (2x); nálo, Kaszáro; 1759: szármozott, válolván, házós Társomnak; 1760: alázotossan, kívántom, Rábo, táco 'tálca'; sárgo, szároz, Hátotlan (szék); lábos, uttyábon, szobájábo, ruházottjai, tácáro, jószágo, munkáro, Tálós 'konyhabútor'; Tálók (2x); 1761—62: Szolmábon (6x); deputátumábon 'természetbeni járandóságban'; summábon, Conventiójában, járandó, Lovánok, átolábon (xx); mustrálto-  
kat, szároz, áro, trágyásztotására, hátro maradott, bujtás ádotásért, kocsmáltotás-  
bul, Cassábon 'kasszában'; állopotokra, csináltottam, drágo, alázotosságot, alázotos, ne sajnállo, oltalmazásáro, Postáro, határbon, deducálhotom, eránto; 1762: Szárnyo, Láncoi, számo, órájo, halálo (xx); Számo (xx); Társo (xx); édes Leányo (xx); óráko, fély (!) óra tájbon, nyakábon, Residentiábon, olmário-  
mábon, Ládájábon, valójábon, ágyábon, korábon, szolgálottjában, másikábon, birtokábon, Számlállo ~ Számlállyo, bizonságnok, Apátúrságnok (xx); magánok, tudományánok, ruházoti, Társávoly, alkalmatosságot, halállol, alkalmatossá-  
got, Láncol, halálávol, Láncávol, Ládávol, tállol, reverendávol, csináltotta, áltolunk, halálokor, Sereg Számoly 'nagy számban'; társávol, órávol, árávol, váloszágol, házosuláso, látto, Szolgálto, konyháro, Porpáczo, sárgo, perzisztálnok, bátron; 1763: állondóssa, Árko, bírás, Excellentiájo, Jobágyo, Árendásso, Familiánok, Szomszedságábon, áltolábon, Testamentumábon, Excellenciájánok, Gáspárnok, Jobágyánok, várjo. Egyházosfalu, Egyházos Rádocz, áltol adta, áltol adott, hányot; 1764: elvátolni; 1765: számo; 1765: szármoztanak, társolkodása, valójá-  
bon, mastanábon, kívántom, utánno; 1766: áltol földekbe, Házostársomnak, tanáltotnának (2x); Házommal (2x); hátos szék (2x); csézábon (xx); 1767: adós-  
ságo; 1771: Cítáltotni, expediáltottam, kívántom, folyamottjánok, magánok, áltol (x); 1772: bizonyáro, heábon, házomtul; 1781: kíványo, jártom, válozolni, alá-  
zotossan, nálo, Szolgálomat; 1782: lábos, hátos (szék); 1784: alázotos, áltolam; 1788: egy áltollábon, 1788: Iráto (dn.); károiknak, egy áltollábon; 1791: Váloztot, áltol, óhajtásol stb.

Adatot tömegével lehetne felsorolni a XVIII. századból. Szándékosan idéztem ilyen nagy számban azért, hogy lássuk az o-zás XVIII. századi folytonosságát, helyzetbeli meglétét és gyakoriságát. Területi elterjedtségére ugyan ebből még nem derül fény, de minden különösebb bizonyítás mellőzésével is elfogadható, hogy ennyi évből nem gyűlhetett össze ekkora

*o*-zást szemléltető anyag egy vagy két helységben, s ilyen fokú *o*-zás nem élhetett elszigetelődve csak néhány községben. Adataink ezekben az esetekben bizonyítják az *o*-zás nagyobb mértékét:

alapszóban	<i>árvoságra, káptolonbéli, felső átolban (dn.); árvo, állopotban, táblo, táco 'tálcá'; váloasz, váloaszt, Kányofölde, Kányóvár, nyározban (!); Ráboközben, Rábokovácsi, Iráto, szároz, sárgo, drágo, álltol, álltolunk, válltolván</i>
névszó- képzőkben	<i>-at: kívánatos, alázatos, halászat, vadászat ruházottjai, gyalázotyáro</i> <i>-tat: ártotlan, hátotlan (szék)</i> <i>-andó: járandó, coramizálondó 'láttamozást adó'</i>
igeképzőkben	<i>-hat: bánhotna, válthossa, láthotna, dedecálhotcm, discernálhotna</i> <i>-at, -tat: vágotta, szolgáltossa be, csináltottam, cenzuráltossa, statuáltotta, ex- pediáltotta, exponáltottam, által cültotta</i> <i>-atík, -tatík: tanáltotnak, kívántotnak, exponáltotnak 'előterjesztetnek'</i>
névszórágokban	<i>-ban: nyavalyában, napjában, atyafiságában, határban, korában, ískatolában, szomszédságában, tájbon, pusztákbon, dolkábon, birtokában, deputátumában, rezidenciájában, curiákbon, Ajkábon, Acsádbon, Szalmavárbon, Sziget- várbon stb.</i> <i>-nak: anyánok, leányánok, társánok, szessziójánok, bizonyágnok, alkalmatosságnok, jószágnok, Istvánnok, Gáspárnok, Marinkánok, Magdolnánok, Pálnok, Katánok, Mihálnok stb.</i> <i>-ra: bizonyágáro, osztálo 'osztásra'; udvarlásáro, tudásáro, uccáro, lármáro, Porpáczo, számáro, másro, magamro, holnap számro, háro maradott, utolláro stb.</i> <i>-a, -ja: szárnyo, magmarhájo, jószágo, órájo, kíváltáso, leányoi, szokáso, irtáso, árendáso, káro, adósságo, halálokor, tízenhárho, nálo, hozzájo stb.</i> <i>-val (instrumentális) ragban: gabonávól, reverendávól, igazságávól, társávól, magávól, lúdávól, csákánnyól, igazsággól, atyafisággól, egymással</i>
igerágokban	<i>-ja (tárgyas személyrag előtt): kívánnyo, láttyo, használlo</i> <i>-nak: állnok, protestálnok, perzisztálnok</i> <i>-tak: diszponáltok (ti. a lakosok); szolgáltok, vágatok stb.</i> <i>-a: látto, látto-e</i>
toldalékok előtt	<i>-t tárgyrag előtt: házot, ágyot, szálót, fákot, hármot, százot, hányot</i> <i>-m birtokos személyrag előtt: nálom, házomnál, házomat stb.</i> <i>-m igei személyrag előtt: vártom, jártom, kívántom, szolgáltom, declaráltom stb.</i> <i>-z, -szt, -dozik verbumképzők előtt: ágyosztotta, támosztván, lábbodozván</i> <i>-ni főnévi igenév képzője előtt: állonni, ajánlonni, kibocsátonni, kíváltonni</i> <i>-s melléknévképző előtt: szálos erdő, hátos szék, lábos, tálos (konyhabútor); házostársátul, Egyházosfalu</i> <i>-n határozórag előtt: hármón, mindnyájon, bátron</i> <i>-k többesjel előtt: kádokkal, kereknyárok (dn.); házok, tálók, gátokat stb.</i> <i>-na feltételes módjel előtt: állona, bocsátóna, kíváltoná stb.</i>

5. Az eddigi kutatások alapján az asszociatív *o*-zás kimutatható már a XVI. század első évtizedeiből. 1502: *Zakalos* et Seregbontho (OkI Sz.); 1508: *Due pixides Zakalos* (uo.); 1510: *Barbati wigo Zakalos* (uo.); *tarfok* (MargL. 7.), *tarfolkodnak* (uo. 8); 1522: *Barbatas wigo Zakalos* (OkI Sz.); 1526: *tarhazomban* (uo.); 1542: *Szakalos* ad saykas (uo.); 1544: *waznoth* (uo.) stb. E példák számát lehetne még valamivel (igazán csak néhány alakkal) szaporítani a kódexekből: *társos* (DomK., CornK., DebrK.).

Az adatokon végigpillantva feltűnik, hogy *o*-zó változatban ugyanaz a kevés szóalak és ugyanazok az *o*-zó helyzetek ismétlődnek.

Ez gyanússá teszi adatainkat, és a gyanú következtében felmerül a kérdés: igazi, a mai értelemben vett zárt *o*-zó példák-e ezek, vagy a teljes *tő* zárt magánhangzója maradt-e meg bennük? A kérdés feltevése annál inkább jogosult, mert nagyjából ugyan ezeket az alakokat találjuk meg egyes íróinknál még a XVII. és a XVIII. században is, még az olyan írók műveiben is, akik nem asszociatív *o*-zó területről származtak, s később sem tartózkodtak huzamosabban ilyen vidéken (pl.: Gyöngyösi, Rákóczi Ferenc, Faludi Ferenc). Ebből az következik, hogy az *o*-zás kezdetét a teljes *tő* fejlődésével párhuzamosan kell megvilágítani. A fenti alakok előfordulnak már a XV. században is.

Az a tény, hogy a XVI. század közepétől kezdve asszociatív *o*-zás már több helyzetben, nemcsak egyes toldalékok előtt, hanem képzőkben is található, azt bizonyítja, hogy keletkezési idejét jogosan tehetjük korábbra, a század első évtizedeire. Nincs kizárva, hogy az *o*-zó tendencia az életre keltő impulzust éppen a *szakálos, lábos, társok* szavak zárt magánhangzójú teljes töveitől kapta.

Az *o*-zási tendencia fokozatosan erősödött, s egyre több olyan *á* utáni szótagra terjedt ki, amelyekben *a* magánhangzó volt. Ezt nagyon jól szemléltetik a példatár adatai és a táblázatok. Általános kiterjedése az összes lehető helyzetre a XVII. század utolsó évtizedeiben következhetett be. Virágkora még a következő század első negyedében is tart. Társadalmi használati köre ezután némileg szűkül, a hivatalos iratokból fokozatosan kiszorul.

Góca Vas megye nyugati része lehetett, az a terület, ahol annyira élő és erős jelenség volt, hogy a XVII–XVIII. században kisebb-nagyobb mértékben behatolt a hivatalos nyelvhasználatba is, és maga alá rendelte az újabb átvételű latin szavakat is.

A földhöz kötött jobbágyok, a zsellérek és szolgák, valamint a nagyobb-részt otthonukban tartózkodó asszonyok nyelvhasználatában sokkal nagyobb fokú az *o*-zás, mint a hivatalos helyeken kiadott iratokban és iskolázott emberek írásában. Bármennyire is erős tendenciaként érvényesült az *o*-zás a vizsgált századokban, ingadozás tapasztalható; *ket t ő s a l a k o k* megbújnak szövegeink minden oldalán, az iratok minden egyes szerzőjénél, a „kéz” és a „fej” nyelvében egyaránt. Az átéltebb élmények és események rögzítésekor (elemi csapás, haláleset, lopás, verekedés stb.) tömegesen jelentkeznek *o*-zó alakok.

KOVÁCS ISTVÁN

### Le changement associatif *á — a > á — o* dans les XVII<sup>e</sup>—XVIII<sup>e</sup> ss

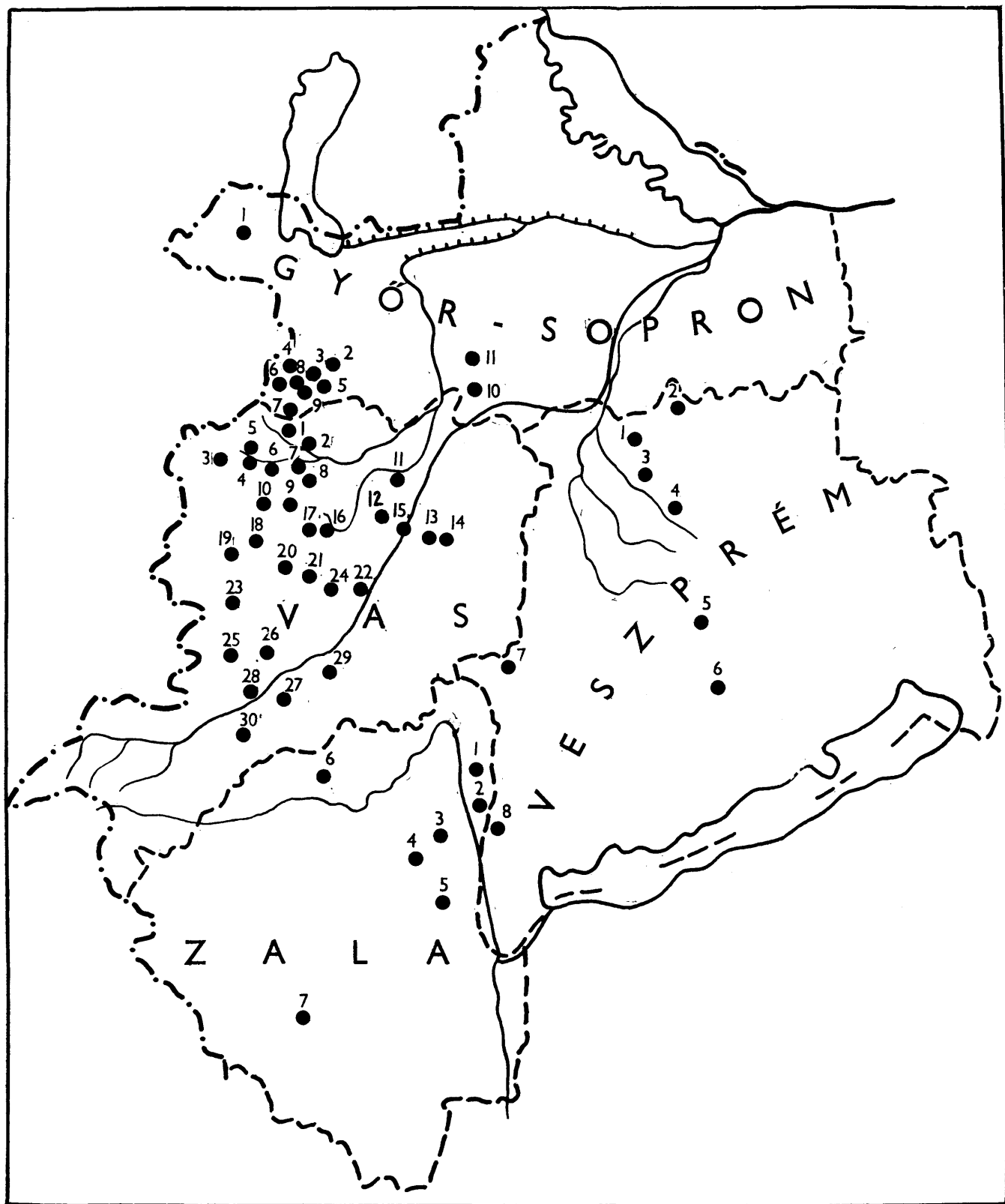
L'auteur dans son étude éclairée sur des documents d'archives quelques problèmes du changement associatif *á — a > á — o*. Il démontre les positions dans lesquelles ce phénomène se retrouve dans les aires dialectales hongroises de l'Ouest dans la deuxième moitié du XVI<sup>e</sup> et dans les XVII<sup>e</sup>—XVIII<sup>e</sup> ss. Sur la carte-jointe il indique les villages où le changement en *-o* était considérable aux XVII<sup>e</sup>—XVIII<sup>e</sup> ss. Ainsi le phénomène était le plus répandu dans le comitat Vas et sur les territoires avoisinants. Évidemment le phénomène existait sur des territoires moins contigus sur des zones plus ou moins grandes en direction orientale et sud-orientale du comitat Vas et même aux environs de Szigetvár. Au XVIII<sup>e</sup> siècle le phénomène était répandu même à Csallóköz (Tchécoslovaquie).

I. Kovács

### Az anyagban talált o-zó helységek

(Zárójelben a beolvasztott és az elpusztult község neve vagy a helység korábbi neve)

<i>Győr-Sopron m.</i>	<i>Vas m.</i>
1. Sopron	1. Csepreg
2. Lövő	2. Bük
3. Völcséj	3. Nagycsömöte
4. Und környéke	4. Pusztacsó
5. Egyházaskölyk	5. Nemescsó
6. Zsira (+ Salamonfa)	6. Mészlen
7. Répcevis (+ Nemesvis)	7. Kőszegpaty (Nagy- és Kispaty)
8. (Szőkeföldje)	8. Acsád
9. Gyalóka	9. Sálköveskút
10. Beled	10. Söpte
11. Mihályi	11. Jákfa
<i>Zala m.</i>	12. Rábabogyoszló
1. Sénye	13. Kis-, Nagysitke
2. Gyülevész	14. Sárvár
3. Nagykapornak	15. Ikervár
4. Misedfa	16. Bögöt
5. Zalaszentmárton	17. Porpác
6. Zalaboldogfa	18. Szombathely
7. Kányavár (Kányaföldje)	19. Nári
<i>Veszprém m.</i>	20. Vasszécsény
1. Takácsi	21. Csempezkopács
2. (Szalmavár)	22. Rábakovácsi
3. Pápa	23. Ják
4. Ajka	24. Sorkikisfalud
5. Deveser	25. Egyházaskölyk
6. Sümeg	26. Nemesrempehollós
7. Megyer	27. Vasvár
8. Nemesbükk	28. Molna-, Magyarszecsőd
	29. Szemenye
	30. Nádasd



## Az í-zés állapota a Fekete-Körös völgyében

1. A mezőségi nyelvjárással hangtani szempontból több egyezést mutató, és nyelvjárássziget-számba menő Fekete-Körös völgyi tájnyelvről<sup>1</sup> szóló első monográfiában (BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: A jánosfalvi nyelvjárás. NyF. 29. sz.) az í-zés jelenségéről egyáltalán nem esik szó. BÖSZÖRMÉNYI mindössze azt állapítja meg, hogy „hangsúlyos szótagokban igen gyakori az é helyett egy annál zártabb diftongus az *ié* . . . Az irodalmi nyelv, hírlapok, az iskola lassan-lassan pusztítja ezt a hangot is, de mégis ez ma is nagyon gyakori, pl. *hiét*, *ién*, *kíék*, *giépné*, *kíerem*, *sziépen*, *íéletem*” (i. m. 11). A jelenséghöz még a következő megjegyzést fűzi: „Tehát a nyelvjárásokban nem ott ejtenek *ié* hangot, hol a szalontai *i-t* ejt, hanem a hangsúlyos szótagban” (i. h.). A tanulmányban előfordul néhány *i-ző* adat is: *íjkek* (35); *kípest* (31); *mír* ~ *mér* 'miért' (34); *tíehenít* (34); *szókís* 'pattanás' (32); ezeknek azonban a szerző nem tulajdonít különösebb jelentőséget, még az *i-zés* szórványos jelentkezésére sem tesz utalást.

Az *i-zés* meglétéről a Fekete-Körös völgyében először SZENDREY ZSIGMOND kis közlése (A biharmegyei Tárkány nyelvjárása. Nyr. XLIII, 161–8) tájékoztatta a kutatókat. Kiemeli, hogy a tárkányi nyelvjárás legjellegzetesebb sajátosságai „az *ly* helyett ejtett *j*, az *o* helyén álló *a*, azután az *i-zés* és az *é-zés* (mi képzett és ragozott szókban csak tőszótagbeli *é* után hallható)”. A következő (163) lapon fel is sorol 68 *i-ző* szót, melyből 52 hangsúlyos, 10 pedig hangsúlytalan helyzetben tartalmazza a jelenséget. Megemlít több (5) *i-ző* végződést is. Példatárában a következő szók fordulnak elő:

a) h a n g s ú l y o s s z ó t a g b a n: *bike*, *bikó*, *díl*, *fil* (ige); *fínyes*, *fímlík*, *fírhe*, *íbren*, *iccaka*, *ides*, *íg* (ige); *íjjé*, *íl*, *ület*, *ingem*, *ippen*, *éír*, *írik*, *kík* (mn.); *kímíny*, *kínyes*, *kír*, *kísik*, *kísó*, *kiszít*, *kiszül*, *líp* (ige); *éreklít*, *mí* (mély, méh); *míreg*, *míz*, *nígy*, *níp*, *níz*, *pínz*, *rígen*, *rígi*, *rísz*, *ríszeg*, *rít*, *szíl*, *szíles*, *szertesíjjé*, *szíp*, *tíged*, *típ*, *víg* (fn.); *víl*, *vír*, *tesvír*, *visó*; b) h a n g s ú l y t a l a n s z ó t a g o k b a n: *Belínyes*, *benyílesi* (!), *beszil*, *enytm*, *fejtr*, *húsvít*, *kukrigól*, *setít*, *szamszíd*, *tértínet*; c) v é g z ő d é s e k b e n: *bíkessíg*, *deregís*, *egísz*, *verebiszík*, *filínek*, *kavártí*, *kímíny*, *kökíny*, *legíny*, *seríny*, *szegíny*, *tervíny*, *derík* (*derak* is); *környík*, *tájík*, *kísír*, *vílagír*, *írteo*; *kesztík*, *ájjik*, *mennyík*, *nízítek*, *temessík*, *keztí*, *reggelín*, *tévibe*, *tetejire*, *fejibú*.

Ellenpéldákat SZENDREY nem sorol fel, azonban a tájszavak betűrendes jegyzékében előfordul több *é-t* tartalmazó szó is: *alóbé* (164); *béles*. *berbécs*,

<sup>1</sup> Román Népköztársaság: Krisána tartomány. Földrajzi alapon e kis tájnyelvi alakulathoz a következő helységek tartoznak: Remete, Jánosfalva, Tárkány, Várasfenes, Nyégerfalva, Sonkolyos, Belényesújlak, Gyanta, Kisháza, Belfenyér és Tenke. A mezőségi nyelvjárással az első kilenc pont magyar lakosságának beszédmódja több szempontból egyezik (pl. *a-zás*, *é-zés*); a két utóbbi nyelve a bihari tájszóláshoz áll közelebb.



*cégla, éfél, érce, béfal, fatagém, gáncsér, gedér 'gödör'; géra, geréble (165); gréta 'kréta'; gulé 'madárfiók'; hamarébb, imé, innén, kanapé, kerék 'kerek'; késikó, kópé, kurumpé, lézsukál 'járkál' (166); pacegér, pulitéraz, purdé, régula, rémísz, srég, székikó, té ~ tej; téfejő 'sajtár'; térgy, bétütüskél (167); megvét (168).*

E szavakon kívül (amelyekből könnyen megállapítható, hogy a zárt *i*-zés Tárkányban a század elején elég erőteljes volt) SZENDREY szójegyzékében található szórványos adatok az *i*-zés többi változatára is. Az illabiális *i*-zésre a *fikető* szó hozható fel példaként, más adatok pedig a hosszú *i*-zés meglétére utalnak (elíg 'alig'; imé 'íme'; girda 'sovány'; kanilkó).

A fenti adatok kétségtelenül értékesek, azonban korántsem elegendők és nem is egészen alkalmasak arra, hogy a jelenségről megbízható, s ugyanakkor legalább hozzávetőlegesen teljes képet alkothassunk. Különösen zavaró a két szerző ellentmondásos megállapítása. BÖSZÖRMÉNYI határozottan állítja, hogy a Fekete-Körös völgyében nem *i*-znek, hanem *ie*-t ejtenek, SZENDREY viszont a tárkányi népnyelv egyik jellegzetes sajáttságaként említi a jelenséget. A további kutatásnak mindenképp azt kellett volna tisztáznia, hogy a két megállapítás közül melyik a helytálló, s szerét kellett volna ejteni a jelenség tüzetes leírásának. Erre azonban hosszú évtizedekig nem került, s a két világháború között, az akkori mostoha viszonyok miatt nem is kerülhetett sor.

Részben ezt a mulasztást igyekezett pótolni a Román Népköztársaság Akadémiájának kolozsvári Nyelvtudományi Intézete, amikor 1949 őszén az egyetemi tanszékkel karöltve kiszállást szervezett e meglehetősen félreeső s a múltban eléggé elszigetelt vidék román és magyar nyelvjárásának tanulmányozása céljából. A kutatóknak elsősorban a két tájszólás leírásához kellett anyagot gyűjteniük, beleértve természetesen a román—magyar kölcsönhatás problémáját is. Az eddig megjelent közlések arról tanúskodnak, hogy az 1949 őszén módszeresen gyűjtött anyag nagyon gazdag tanulságokban.<sup>2</sup>

**2.** Amikor most, e kis nyelvjárási alakulat több jellegzetes vonásának bemutatása után (l. az előbbi lapalji jegyzetben említett közléseket) az *i*-zés jelenségének leírására vállalkozom, mindenképp a tárgyalásmód fontosabb szempontjairól, valamint a rendelkezésemre álló anyag mennyiségéről és jellegéről szeretnék röviden szólni.

Az *i*-zést az úgynevezett XVI. század előtti *é* zártabbá válására visszavezető felfogást ért jogos bírálat és a jelenség helyes szemléletére támaszkodó leírás fontosabb szempontjainak kijelölése után (vö.: PAPP LÁSZLÓ: A hosszú-pályi népnyelv *í* és *é* hangjai. MNy. V, 23—39; SULÁN BÉLA: Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. MNy. I, 3—33; kiterjesztve a hangtani monográfiára általában: DEME LÁSZLÓ: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. Bp., 1953. 26—30, 142—6) az *i*-zés bemutatása egy nyelvjárási alakulatban nem utközik különösebb módszertani nehézségbe. Kétségtelen, hogy a valóban teljes-ségre törekvő vizsgálat elve ebben az esetben is megkívánná a leíró és törté-

<sup>2</sup> Eddig a következő tanulmányok jelentek meg: VLADIMIR DRIMBA, *Influente românești în graiul maghiar din Valea Crișului Negru* (Fonetice și Dialectologie I, 113—22); MÁRTON GYULA: Az igealakok szerepe a Fekete-Körös völgyében (MNy. VI, 44—55); UÓ: Az ikés ragozás állapotáról a Fekete-Körös völgyében (Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia 1960. 47—55); UÓ: Adatok az *-uk*, *-ük* személyrag használatához a Fekete-Körös völgyében (MNy. LVII, 496—9); UÓ: Az *a*-zás állapota a Fekete-Körös völgyében (NyIrK. VI, 85—116); UÓ: Adatok az *e*-zés állapotához a Fekete-Körös völgyében (Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Philologia 1962. 13—8). Kéziratban van egy a román hatást bemutató közlés.

neti szemlélet együttes alkalmazását (vö.: SZATHMÁRI ISTVÁN: Pais-Eml. 476—7), erről azonban a legszükségesebb nyelvjárástörténeti ismeretek hiányában le kell mondanunk, és meg kell elégednünk a jelenség pusztán leíró jellegű bemutatásával. Az így megrajzolt képnek a nyelvjárástörténeti háttér hiánya ellenére is megvan az a nagy érdeme a régi leírásokkal szemben, hogy a) feltünteti a jelenség valamennyi tényezőjét, tehát rendszerszerű és teljes; b) érzékelteti az irodalmi nyelvhez viszonyítva a jelenség erősségi fokát; c) tájékoztat bennünket arról is, hogy a jelenség előnyomulóban van-e vagy visszasarokolóban.

Az anyag, melyre támaszkodva megkísérlem az *i*-zés leírását, az 1949 őszen végzett nagykérdőíves gyűjtés eredménye. Azzal a kérdőívvel gyűjtötte GÁLFFY MÓZES és e sorok írója, mellyel kalotaszegi és borsavölgyi gyűjtésünket is végeztük (I. SZABÓ—GÁLFFY—MÁRTON: Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből. Kolozsvár, 1944). A jól végiggondolt szempontok alapján összeállított kérdőívnek nagy előnye, hogy minden fontosabb jelenséget felölel, a segítségével gyűjtött anyag alapján tehát a jelenségek jól leírhatók. Hátránya azonban, hogy példatára megközelítőleg sem teljes, ezért az így nyert anyag alapján készült leírás nem lehet elég gazdag. Ez a mi jelenlegi kérdőívünkre, a vele gyűjtött, s itt részben feldolgozásra kerülő anyagra egyaránt jellemző.

A szóban forgó kérdőív anyaga elég gazdag: mintegy 2200 szót, valamint negyven ige- és névszótó teljes ragozási rendszerét öleli fel. Gazdag adatanyag képviseli benne az *i*-zés jelenségét is. A Remetéről származó anyag alapján végzett számítások szerint az *é* : *i* szembenállásra hangsúlyos helyzetben 216 adat, hangsúlytalan helyzetben pedig 110 adat található benne. Ezt szervesen kiegészítik a jelenséget suffixumok előtt és suffixumokban hordozó példák, a jelenség többi változatát (*ő* : *i* szembenállás, hosszú *i*-zés és irodalmi nyelvi *i*-zés) hordozó szók, valamint az ellesett beszélgetésekben előforduló és lejegyzett adatok. Az így nyert anyag elég tekintélyes, de teljesnek korántsem mondható. A példatár korlátozott voltáért azonban ebben az esetben is kárpótol bennünket az anyag rendszeressége s a leírás teljessége.

A gyűjtés során kérdőívünket nem kérdeztük ki a Fekete-Körös völgyének mindenik helységében, hanem mindössze négy kutatópontra: *Remetén*, *Jánosfalván*, *Tárkányban* és *Gyantán*. A választás természetesen nem ötlemszerűen esett e négy falura. SZABÓ T. ATTILA jelölte ki egy előzetes, kisebb terjedelmű kérdőízzel végzett helyszíni gyűjtés alapján, mint a tájszólás legjellegzetesebb s a behatóbb vizsgálatot leginkább megérdemlő pontjait. A kutatópontok ily módon való kiválasztása, valamint az a körülmény, hogy e négy helység a Fekete-Körös völgyében számba jöhető falvaknak  $\frac{1}{3}$ -át teszi ki (11 kutatópontból 4), feljogosít bennünket arra, hogy a négy ponton gyűjtött anyag alapján levont következtetéseket az *e g é s z n y e l v j á r á s i a l a k u l a t r a é r v é n y e s n e k t e k i n t s ü k*.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> GÁLFFY MÓZEST köszönet illeti anyaga készsége átadásáért. Itt jegyzem meg, hogy CSÁK LÁSZLÓNAK a bélfenyéri nyelvjárásról szóló tanulmányait és közléseit (A paprikatermelés munkamenete és műszókincse Bélfenyéren: NyIrK. II, 157—69; A dinnyetermelés munkamenete és műszókincse Bélfenyéren: uo. III, 91—8; Bélfenyéri tájszók: uo. IV, 353—9) nem használtam fel dolgozatomban, mivel a szerző a bélfenyéri *i*-zésről külön tanulmányt szándékszik írni. Több *i*-zó adatot közöl Tárkányból BENKŐ LORÁND „A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban” című tanulmányában (Magyar Hangtani Dolgozatok. Bp., 1958. 52—85), ezek azonban néhány kivételével (*kiszén*, *ingēm*, *béjjeg* ~ *bíjjeg*; *ebidél*) a mi anyagunkban is előfordulnak.

3. A nagy kérdőívvel és megfigyeléssel 1949 őszén gyűjtött, s e dolgozat adattári részében található anyag alapján mindenekelőtt az állapítható meg, hogy BÖSZÖRMÉNYIVEL szemben SZENDREY közelítette meg jobban az igazságot. Az *ie* kettőshangzóval egyáltalán nem találkozunk gyűjtőutunk során, az *i*-zést ugyanakkor mindenütt megtaláltuk. Az is látható, hogy az *i*-zés jelenségét e vidéken négy tényező képviseli: a) az úgynevezett zárt *i*-zés, pl.: *bike, bikó, csisze, csipél, dil, ig, kik, árnyik, beszid, ebid, fűrisz, szamszid, feketit, fenibe, feketivē, tetti, tīve, ettitek, ettik*; (ő) *aggyik*; (ők) *feggyik, menedikes, moslík, egissig, fizetis*; b) az illabiális *i*-zés, pl.: *kílső*; c) a hosszú *i*-zés, pl.: *megdicsíri, dívány, szilva, pacsirta*; d) az irodalmi nyelvben is megtalálható *i*-zés, pl.: *bír, csík, ír, kígyó, sir*.

Az *i*-zés e négy jelentkezési formája azonban nem egyenlő mértékben van jelen a tájszólásban. A zárt *i*-zés a legerőteljesebb; eléggé gyakori az azonszótagú *l, r, j* nyújtó hatására létrejött *i*; viszonylag ritkán fordul elő a független nyúlással keletkezett *i*; csak szórványosnak minősíthető az illabiális *i*-zés. Az irodalmi nyelvi *i*-zés, a rövidülés egyes eseteitől eltekintve, nagyjából megegyezik az irodalmi nyelvi állapottal. Remetén gyűjtött anyagunkban például 160 adat képviseli a zárt *i*-zést hangsúlyos helyzetben, 62 adat hangsúlytalanban. Ehhez járulnak még a jelenséget suffixumok előtt és suffixumokban hordozó adatok. Ugyanakkor az illabiális *i*-zésre mindössze két adatunk van, a független helyzetben megnyúlt *i* használatára pedig három. Amint a dolgozat adattári részéből látható, ugyanez jellemzi a másik három falu nyelvállapotát is. A Fekete-Körös völgyében tehát, eltekintve az irodalmi nyelvben is *i*-vel ejtett, valamint az *l, r, j* nyújtó hatására keletkezett *i* hangoktól, az *i*-zést majdnem kizárólag a zárt *i*-zés képviseli. Éppen ezért a továbbiakban ezzel foglalkozunk behatóbban.

4. A jelenség bemutatását néhány mennyiségi vonatkozású adat felsorolásával kezdjük. Hangsúlyos helyzetben Remetéről 490, Jánosfalváról 315, Tárkányból 404, Gyantáról 351 adat áll rendelkezésünkre. Ez adatok a zárt *i*-zés szempontjából a következőképp viselkednek: (l. a 67. lapon levő táblázatot).

Amint látható, az adatok három csoportba sorolhatók. Az I. csoportba az a három szembenállás tartozik, mely a zárt *i*-zést, illetőleg az *i* megrövidüléséből származó *i*-zést képviseli. A II. csoportba az ingadozó ejtésnek az *é*–*i* határérték közti különböző formában jelentkező eseteit soroltam, a III. csoportba pedig az *é*-zést képviselő szembenállásokat, függetlenül az *é* hang eredetétől és a többeseji magánhangzó viselkedésétől.

A táblázatból könnyen megállapítható, hogy a zárt *i*-zés Remetén, Jánosfalván és Tárkányban erőteljesebb. Remetén 490 adatból *i*-ző 164 (= 34%), Jánosfalván 315-ből 124 (= 39%), Tárkányban 404-ből 160 (= 40%)<sup>4</sup>. Ugyanakkor a Gyantát képviselő 351 adatból mindössze 19-ben fordul elő a zárt *i*-zés (= 6%). Már ebből a néhány adatból kitűnik, hogy a Fekete-Körös völgyében a zárt *i*-zés hangsúlyos helyzetben viszonylag gyenge, egyik faluban sem éri el az 50%-os arányt.

<sup>4</sup> A százalékban kifejezett erősségi fokról meg kell jegyeznünk, hogy csak hozzávetőleges értékűnek tekinthető. Számolnunk kell ugyanis egyrészt azzal, hogy a számításokat nem teljes adattári alapján végeztük, másrészt azzal is, hogy az alapul vett adatok száma nem azonos mind a négy faluban.

A zárt *i*-zés hangsúlyos helyzetben

		Remete	Jánosfalva	Tárkány	Gyanta	Megjegyzés
I.	Összes adatok száma	490	315	404	351	A zárójelben található számok a szavak számára utalnak.
	<i>é : i</i>	132 (93)	108 (83)	133 (84)	19 (16)	
	<i>é : i ~ i</i>	28 (6)	11 (9)	18 (12)	—	
	<i>é : i</i>	4 (3)	5 (5)	9 (9)	3 (3)	
	Összesen	164 (102)	124 (97)	160 (105)	22 (19)	
II.	<i>é : i ~ ě</i>	11 (3)	18 (14)	23 (15)	4 (1)	
	<i>é : i ~ ě ~ é</i>	25 (7)	6 (3)	17 (8)	19 (8)	
	<i>é : i ~ ě ~ é</i>	—	5 (3)	—	—	
	<i>é : i ~ é</i>	79 (47)	38 (22)	53 (32)	99 (56)	
	<i>é : i ~ i ~ é</i>	12 (6)	—	12 (3)	29 (14)	
	<i>é : i ~ i ~ ě ~ é</i>	—	—	—	4 (2)	
	<i>é : i ~ ě ~ é</i>	3 (1)	3 (3)	—	—	
	<i>é : i ~ ě</i>	—	—	—	2 (2)	
	<i>é : i ~ é</i>	10 (5)	—	—	—	
	Összesen	140 (69)	70 (45)	105 (58)	157 (83)	
III.	<i>é : ě</i>	3 (3)	1 (1)	4 (4)	1 (1)	
	<i>é : ě ~ é</i>	—	5 (3)	—	—	
	<i>é : ě</i>	1 (1)	—	2 (1)	—	
	<i>é : ě ~ é</i>	12 (6)	3 (2)	—	—	
	<i>é : é</i>	170 (132)	112 (97)	133 (84)	171 (153)	
	Összesen	186 (142)	121 (103)	139 (89)	172 (154)	

A II. csoportba sorolt szembenállásokból elsősorban az állapítható meg, hogy általában mind a négy faluban nagy az ingadozás az *i*—*é* határérték között. Az összes adatok számához viszonyítva a legtöbb ingadozó ejtésre utaló adattal Gyantáról rendelkezünk (351-ből 157 = 49%), de elég tekintélyes az e csoportba tartozó adatok száma Remetén és Tárkányban is (490-ből 140 = 28%, illetőleg 404-ből 105 = 26%). Ez utóbbinál valamivel

kisebb az ingadozó ejtésre utaló adatok száma Jánosfalváról származó anyagunkban (315-ből 70 = 22%). Mindez az irodalmi nyelvi *é* egyre erőteljesebb behatolására, tehát az *i*-zés fokozatos háttérbe szorulására utal. A fenti adatok tükrében különösen erőteljesnek látszik e jelenség Gyantán, ahol 22 *i*-zó (illetőleg *i*-zó) adattal az ingadozó ejtés 157 esete áll szemben (= 45%). A táblázat arról is tájékoztat bennünket, hogy az ingadozó ejtismód éppen abban a két faluban jelentkezik a legváltozatosabb formában, amelyekben a legnagyobb az ingadozó ejtést hordozó adatok száma: Gyantán és Remetén.

Látható továbbá az is, hogy az ingadozó ejtés szembenállásainak *i* és *é* elemén kívül többször előfordul anyagunkban az *é*, illetőleg az ennek rövidüléséből keletkezett *ë*. E variánsokra azért érdemes felfigyelnünk, mivel azt bizonyítják, hogy az *i* > *é* hangcsere nem máról holnapra megy végbe, nem ugrásszerűen következik be. Az eredetileg zártabb artikulációs bázis nemegyszer megakadályozza a beszélőket abban, hogy a nyelvjárási *i* helyett irodalmi nyelvi *é*-t ejtsenek. Így a zárt *i*-zés teljes kiküszöböléséig tartó átmeneti szakaszban, sőt bizonyos ideig még azután is az *é* jelentkezése egészen törvényszerű.

A zárt *i*-zés erősségi fokának hozzávetőleges megállapításához harmadik támpont az ellenpéldák, tehát a csak *é*-vel ejtett adatok száma. Viszonylag a legtöbb ilyen adat gyantai (172 = 49%), jánosfalvi (121 = 38%) és remetei (186 = 38%) anyagunkban található. Tárkányból eredő ellenpéldáink száma 139 (= 34%). Az ellenpéldák viszonylag nagy számának két oka van. Az egyik az, hogy nem választottam külön az ún. *i*-zhető és nem *i*-zhető szavakat. Feleslegesnek tartottam, mivel ennek megállapítása egyrészt hosszadalmas lenne, másrészt nem sokat mond. Az *i*-zés bekövetkezésének lehetősége ugyanis fennállott valamennyi *é*-t tartalmazó szó esetében. S ha nem lépett volna fel az irodalmi nyelv ellensúlyozó, a nyelvjárást egészen más irányba mozgó hatása, erre — legalábbis egyes nyelvjárási alakulatokban — sor is került volna. Az ellenpéldák viszonylag nagy számának sokkal inkább oka azonban az *i*-zés fokozatos háttérbe szorulása a vidék nyelvjárásában, ami elsősorban az irodalmi nyelvi ejtismód egyre erőteljesebb terjedésének következménye.

4. A hangsúlytalan helyzetben előforduló zárt *i*-zésre vonatkozó adatainkat az alábbi táblázatban összegezhetjük: (l. a 69. lapon levő táblázatot).

A táblázatból látható, hogy hangsúlytalan helyzetben a jelenség erősségi foka Tárkányban és Jánosfalván a legnagyobb (46%, illetőleg 44%), Remetén 32% körül mozog, Gyantán mindössze 15%-ot ér el. Látható továbbá az is, hogy Remete kivételével a jelenség mindenütt erőteljesebb valamivel hangsúlytalan helyzetben, mint hangsúlyosan (R.: 34%—32%, J.: 39%—44%, T.: 40%—46%, Gy.: 6%—15%).

Az ingadozó ejtésre utaló adatok számaránya hangsúlytalan helyzetben Jánosfalván és Tárkányban viszonylag kicsiny (15%, illetőleg 17%), ugyanakkor Remetén 36%-nyi, Gyantán pedig mintegy 40%. Ebből arra következtethetünk, hogy a jelenség e két utóbbi ponton van hangsúlytalan helyzetben leginkább mozgásban, azaz ebben a fonetikai helyzetben is egyre erőteljesebbé válik az *é* behatolása az irodalmi nyelv hatására. Nyilvánvalóan ezzel függ össze az ellenpéldák nagy száma is. A táblázatból végül világosan kitűnik, hogy az ingadozó ejtismód hangsúlytalan helyzetben is elég változatos formát ölt. Gyakori az *i* és *é* közt álló *é*, valamint rövid párja, az *ë*.

A zárt *i*-zés hangsúlytalan helyzetben

		Remete	Jánosfalva	Tárkány	Gyanta	Megjegyzés
I.	Összes adatok száma	244	188	211	175	A zárójeles számok itt is a szavak számát jelölik.
	<i>é</i> : <i>i</i>	43 (33)	36 (31)	63 (42)	13 (11)	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>i</i>	19 (11)	19 (12)	18 (11)	—	
	<i>é</i> : <i>i</i>	17 (14)	28 (23)	17 (16)	14 (13)	
	Összesen	79 (58)	83 (66)	98 (69)	27 (24)	
II.	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>i</i> ~ <i>é</i> ~ <i>é</i>	4 (1)	—	—	—	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i> ~ <i>é</i>	—	—	3 (3)	—	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i>	51 (27)	—	17 (11)	28 (18)	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>i</i> ~ <i>é</i>	—	7 (2)	—	—	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>i</i> ~ <i>é</i>	6 (3)	8 (4)	—	4 (4)	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i>	—	—	2 (2)	4 (1)	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i> ~ <i>é</i> ~ <i>é</i>	5 (1)	—	—	—	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i>	—	—	2 (2)	—	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i> ~ <i>é</i>	—	5 (1)	—	7 (2)	
	<i>é</i> : <i>i</i> ~ <i>é</i>	21 (11)	8 (6)	12 (6)	26 (26)	
	Összesen	87 (43)	28 (13)	36 (24)	69 (51)	
III.	<i>é</i> : <i>é</i>	1 (1)	1 (1)	—	—	
	<i>é</i> : <i>é</i>	1 (1)	—	1 (1)	1 (1)	
	<i>é</i> : <i>é</i> ~ <i>é</i>	—	3 (2)	—	2 (1)	
	<i>é</i> : <i>é</i> ~ <i>é</i>	—	—	2 (2)	—	
	<i>é</i> : <i>é</i> ~ <i>é</i>	—	—	2 (1)	—	
	<i>é</i> : <i>é</i>	76 (66)	73 (65)	72 (66)	76 (74)	
	Összesen	78 (68)	77 (68)	77 (70)	79 (76)	

5. Valamely jelenség erősségi fokának vizsgálata természetesen nem szorítkozhat csupán egy nyelvjárási alakulatra. Arra kell törekednünk, hogy a

rendelkezésünkre álló adatanyag megszabta keretek közt összehasonlítsuk a jelenség erősségi fokát más nyelvjárásokbeli erősségi fokával. A Fekete-Körös völgyében a zárt *i*-zés nagyjából ugyanazokban a szavakban fordul elő, amelyeket a szakirodalom is *i*-zű szavakként tart nyilván. A FÜR ISTVÁN monográfiájában (Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930) felsorolt, zárt *i*-zést hordozó szavakkal való összevetésből kiderül, hogy a Fekete-Körös völgyében ma nem ejtik *i*-vel a következő szavakat: *bél*, *béles*, *bélyeg*, *bénul*, *cérna*, *cserép*, *ég* (*eget*); *észak*, *fekély*, *fél* (*fele*); *férj*, *fésű*, *gége*, *gép*, *hét*, *jég*, *kéne* 'kellene'; *kerék*, *kés*, *két*, *kéz*, *közép*, *levél*, *málé*, *mécs*, *mész* (*meszet*); *métely*, *nehéz*, *néni*, *onnét*, *purdé*, *sörény*, *szemét*, *szén*, *tenyér*, *tréfa*, *véd*, *veréb*.

Ugyanakkor FÜR adattárában viszont nem fordulnak elő a Fekete-Körös völgyében *i*-t tartalmazó, illetőleg *i* ~ *é* ingadozást mutató következő szók: *bé*, *csésze*, (*delel*, *delelő*); *ébred*, *éhes*, *eplény*, *fotogén* 'petróleum'; *féle*, *feleség*, *féltő*, *ízék*, *játék*, *kérő*, *kevés*, *kömény*, *község*, *krizantém*, *lepény*, *lidérc*, *mérték*, *moslék*, *vérhet*, *vetemény*.

E dolgozat adattára nyilván nem öleli fel FÜR gazdag, valamennyi magyar nyelvjárásra kiterjedő anyagát. Éppen ezért óvatosan kell a következtetést megfogalmaznunk. Így is nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a Fekete-Körös völgyének zárt *i*-zése a jelenséget hordozó szavak tekintetében teljes egészében beleilleszkedik a jelenség általános képébe, erősségi foka azonban lényegesen gyengébb, mint a legerőteljesebben *i*-zű vidékek (pl. a régi Bihar) nyelvjárásában. Erről FÜR adattárának egyszerű átlapozásából meggyőződhetünk. A FÜR-nél biharinak jelzett *i*-zű szók elég tekintélyes része nem *i*-zű a Fekete-Körös völgye mai nyelvhasználatában.<sup>5</sup>

6. Végül megjegyezzük, hogy a jelenség s u f f i x u m o k e l ő t t é s s u f f i x u m o k b a n s e m m u t a t k ü l ö n ö s e b b e l t é r e s t a z á t l a g o s k é p t ő l . Nagyjából ugyanazok előtt a végződések előtt és ugyanazokban a végződésekben fordul elő, mint egy mérsékeltlen zárt *i*-zű nyelvjárásban. Erősségi foka a nyelvjáráson belül megegyezik a szóbelseji állapot alapján megrajzolt képpel, azaz Remetén, Jánosfalván és Tárkányban közepes erősségű, Gyantán nagyon gyenge. Remetén pl. a következő végződések előtt fordul elő a zárt *i*-zés: *-m* (*kívim*); *-d* (*kívíd*); *-je* (*feketije*); *-t* (*feketít*); *-be* (*fenibe*); *-vel* (*feketivē*); *-l* (*tettí*, *egyí*); *-j* (*segíj*). Gyantán mindössze az *i*-vel talákoztunk egy-két végződés előtt (*fejít*, *kedvibe*, *nyelvivel*), az *i*-vel egyáltalán nem (*feketėje*, *kemencét*, *medencének*, *szóttél*, *egyél*, *herét*, *kesernyés* stb.). A végződések közül Remetén a következőkre terjed ki a jelenség: *-nék* (*csipélnik*); *-ért* (*mi' miért'*); *-ék* (*aggyik*); *-étek* (*csipéltitek*); *-ék* (*csipéltik*); *-étek* (*csipéjitek*); *-ék* (*ők csipéjik*); *-dék* (*menedíkes*); *-ék* (*burítik*); *-lék* (*aprólik*); *-ség* (*beteksig*); *-és* (*fizetis*). Ugyanakkor csak *é*-vel fordulnak elő a következő suffixumok: *-é* (*hazék*, *menénk*); *-né* (*csipélné*, *lenné*). E végződések közül Gyantán is előfordul *i*-zű alakban, azonban meglehetősen gyakran hallhatók az *é*-t tartalmazó alakok is (*pinzér*, *igykék*, *féjték*, *lessétek*, *lessék*, *beteksig*, *kerítés* stb.).

<sup>5</sup> A Fekete-Körös völgyi és a bihari *i*-zés egyébként a Sebes-Körös völgyén át — ha ugrásokkal is — kapcsolatban áll a kalotaszegi, ezen keresztül pedig a mezőségi *i*-zéssel. SZABÓ T. ATTILA 1949. őszi Sebes-Körös völgyi gyűjtésében az *i*-zés elég rendszeresen előfordul. Ugyanez jellemzi a kalotaszegi tájszólást is (vö.: SZABÓ—GÁLFY—MÁRTON: i. m.).

7. E rövidre szabott és ugyanakkor meglehetősen vázlatos leírásból látható, hogy:

a) Az *i*-zés esetei közül a Fekete-Körös völgyében a zárt *i*-zés a legerőteljesebb. Az illabiális *i*-zés alig észlelhető, valamivel gyakoribb a hosszú *i*-zés. Az irodalmi nyelvi *i*-zés, kevés kivétellel, egyezik az irodalmi nyelvi állapottal. Az illabiális *i*-zés gyér volta a nyelvjárás kissé labiális jellegével magyarázható. Többek közt ilyen példákra hivatkozhatunk: *fűsü*, *fűsükdik*, *vetülő* 'vetelő'; *vűs* 'vés'; *vűsü* 'véső'.

b) A zárt *i*-zés erősségi foka középsőnek mondható. Egyik ponton sem éri el a négy kutatópont közül az 50%-ot. Két kutatópont: Jánosfalván és Tárkányban 40% fölött van (Jánosfalván 41,50%, Tárkányban 43%); Remetén azonban csak 33% körül mozog, Gyantán pedig mindössze 10%-nyi az erőssége.

Köztudomású, hogy a környező bihari tájszólásban lényegesen erősebb a jelenség. Az e téren tapasztalható eltérés nem az egyetlen a bihari tájszólás és a Fekete-Körös völgyi közt, aminek legkézenfekvőbb oka az, hogy e kis nyelvjárási alakulat típus szempontjából tulajdonképpen a mezőségi nyelvjáráshoz tartozik. Az *a*-zás és az *e*-zés feltétlenül ehhez kapcsolja. Az *i*-zés ehhez is fűzi, a biharihoz is, de nem lehetetlen, hogy a jelenség erősségi foka szintén a mezőséggel mutat inkább egyezést. Ez utóbbi kérdésben azonban csak a mezőségi *i*-zés tüzetes leírása után nyilatkozhatunk. Az eddig megjelent szórványos közlések összehasonlítás céljára nem alkalmasak.

Gyantán a jelenség kiveszőben van. Gyanta tehát ebből a szempontból is elüt a másik három tanulmányozott falutól. Ennek egyetlen elfogadható magyarázata csakis az lehet, hogy fekvésénél fogva hosszú ideig a hegyvidék és a síkság lakói közti árucseré színhelye volt. Volt piaca, elég népes kisiparosréteg élt a faluban, többen foglalkoztak kereskedelemmel stb. Mindez nemcsak a falu nyelvi viszonyaira gyakorolt érezhető hatást, ami az irodalmi nyelvhez való közeledésben nyilvánult meg, hanem a lakosság viseletére, építkezési módjára és szokásaira is. Talán nem hagyható figyelmen kívül a BÖSZÖRMÉNYITŐL említett azon körülmény sem, hogy az első világháború előtt a tanítók — főleg az idegenből odakerültek — tűzzel-vassal irtották a nyelvjárási sajátosságokat, köztük természetesen az *i*-zést is. Ugyanakkor a másik három falu elzártabb, elszigeteltebb életet élt, gazdasági és kulturális szempontból elmaradottabb volt, ennek következtében az irodalmi ejtismód behatolására sem kerülhetett sor a múltban olyan mértékben, mint Gyantán.

c) Az ejtésben megfigyelhető ingadozás, ami elsősorban Remetén és Gyantán erőteljes, kétségtelenül arra utal, hogy a jelenség mozgásban van.

Mivel a szakirodalom szerint a zárt *i*-zés a régi Bihar (ma Krisána tartomány) területén beszélt tájszólásban nagyon erőteljes, és a mezőségiben szintén eléggé kibontakozott, nyilvánvaló, hogy az ejtés terén megfigyelhető ingadozás csakis az *i*-zés visszaszorulásának kísérő jelensége lehet. Az *i*-zés fokozatos háttérbe szorulására utal a SZENDREY és saját adataink összevetése is. A SZENDREY-től felsorolt, a jelenséget hangsúlyos helyzetben hordozó 52 szó közül a mi anyagunkban 39 fordul elő, ezek közül azonban ma már csak 29-ben tapasztaltunk következetes *i*-zést, 10-ben *i* ~ *é*, illetőleg *i* ~ *é* ingadozással találtunk.

Abból, hogy az *i* ~ *é* ejtésbeli ingadozás Remetén és Gyantán a legerőteljesebb, arra következtethetünk, hogy a jelenség háttérbe szorulása itt a leggyorsabb. Minden bizonnyal van összefüggés az ejtésben megfigyelhető



nagyobb fokú ingadozás és a között is, hogy az *i*-zés Remetén viszonylag gyengébb, mint a másik két faluban, Gyantán pedig egészen gyenge fokú. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minél inkább veszít intenzitásából a nyelvjárási jelenség, az irodalmi nyelv megfelelő eleme vagy sajátossága annál rohamosabban terjed.

d) A tények mellett szólnak, hogy az *i* visszaszorulása és az *é* behatolása hangsúlyos helyzetben valamivel erőteljesebb, mint hangsúlytalanban. Ennek egyetlen elfogadható magyarázata csakis az lehet, hogy hangsúlyos helyzetben lényegesen feltűnőbb a nyelvjárási sajátosság, mint hangsúlytalanban, s éppen ezért a beszélők elsősorban innen igyekeznek kiküszöbölni. Ez annál is inkább indokoltnak látszik, mivel a hangsúlytalan helyzetben található *i* elég gyakran megrövidül, ami még inkább csökkenti feltűnő voltát az irodalmi ejtéshez viszonyítva. Köztudomású az is, hogy a szó elejének, hangsúlyos részének ejtése általában tisztább, tökéletesebb, így valószínű, hogy a nyelvi tudatosság is fokozottabban érvényesül a hangsúlyos szótag ejtésekor, mint az után.

## ADATTÁR<sup>1</sup>

### Remete

#### 1. Zárt *i*-zés

##### A) Hangsúlyos helyzetben:

1. *é*:*i* szembenállás: *bike*, *bíko*, *megbikoszta*, *bíres*, *csipel*, *csisze*, *díl* 'Mittag, Mittagessen'; *fímlennek* (a csillagok); *fiszek*, *ífél*, *ig* 'brennt'; *íje*, *ik*, *ílószén*, *ímejeg*, *ípít*, *ír*, *ráír*, *írik*, *írkezik*, *ítél*, *ítet*, *megítet*, *nagyítü*, *ítvágy*, *kik*, *kívül*, *kikító*, *kikkü*, *kikkindruc* (virágnév); *kímíny*, *kíp*, *kíreg*, *kíreget*, *kíregető*, *kírődzik*, *kíső*, *kiszüt*, *kive*, *líp*, 'Milz, Wabe, Rosse'; *lípésző*, *mígy*, *mí*, *míhecske*, *míj* 'mély'; *mínes*, *mír*, *bemír*, *kærülmír*, *míreg*, *mírges*, *megmírgesedik*, *mísz* 'du gehst'; *míz*, *mízeskóka*, *macskamíz* (facsipá); *nímet*, *ríz*, *rízeges*, *mízidül* (szidülős, élszidül, szidít); *szil* 'vminek a széle' (szíledeka); *tíve*, *tígedet*, *típ* (kítípi); *víg* (vígrehajtó, vígződik, ágyvíge, tengéjvíkszög); *vikany* ~ *vikony* (vikanybél ~ vikonybél, vikampénzü); *vín* (vínasszony, vínjány); *vís* ~ *vűs* (vűsü, vísetfa); *vísz* (magva vísz 'kihal a család'); *levíteti* magát.

2. *é*:*i* ~ *i* megfelelés: *ídes* ~ *ídess* ~ *ídes* (ídesálma, ídesanyám, ídesapám, ídeszgyèrmek, éregídes); *kétőfik* ~ *kötőfik*; *níz* (nízó 'kuruzsló, javasszony'; *nízni*, *nízegetem*); *szíles* ~ *szíles*.

3. *é*:*i* szembenállás: *fízkelődik*, *íccaka*, *íppen*.

4. *é*:*i* ~ *é* megfelelés: *csíp* ~ *csép* 'cséphadaró' (csípeje); *rit* ~ *rét*; *szíjészór* ~ *széjjészór*.

5. *é*:*i* ~ *é* ~ *é* megfelelés: *béka* 'Frosch, biceps' (bikanyál, varanygyass béka); *rígen* ~ *régen* ~ *régen*, *szína* ~ *széna* ~ *széna* (szénacsínálás, szénafordítani, szénaškért, szénaškásár, anyaszéna 'az első kaszálásból származó széna'); *vika* ~ *véka* (vékás ~ vékás).

6. *é*:*i* ~ *é* megfelelés: *bé* ~ *bí* (béfal, bífagdas, béföz, béhuzam, béhűrbél 'levest gyorsan bekanalaz'; *béket*, *bépójál*, *béreked*, *bészég*, *bévet*, *bézárja*, *béfött*);

<sup>1</sup> Hely hiányában csak az alapszókat, az összetételeket és a származékokat közöljük, a ragos alakokat nem. A suffixumok viselkedését is csak egy-két példával szemlétetjük.

*fil* ~ *fél* (ige); *finykip* ~ *fénykip* (lefinykipeszteti magát); *firhe* menyygen; *hij* ~ *hěj* (bárdahij, párnahij, szemhěj, tajáshij); *kir* ~ *kér* (kirő); *kird* ~ *kérd* (kirdis); *kirdez* ~ *kérdez*; *lip* ~ *lép* (kilipek, félip, lipeget); *míg* ~ *még* 'noch' (amíg); *nígy* ~ *négy* (nityfélé, huszannígy); *níp* ~ *nép* (gyászníp, nász-níp); *szíp* ~ *szép* (szípségesen, szípasszonykörti); *térqy* (tirdig, térgye kalácscsa); *élvigzem* ~ *évigzem*; *végzi* (bevígesztük); *vir* ~ *vér* (vires 'véreshurka'; virbaj, virhas).

7. *é*: *i* ~ *i* ~ *é* megfelelés: *derik* ~ *derik* (derik embèr, derékaj, derik-seg); *lilek* ~ *lélek* ~ *lilekmelegítő*; *pinze* ~ *pinzèl* ~ *pénzel*.

8. *é*: *i* ~ *é* ~ *é* megfelelés: *illesztő* ~ *élesztő* ~ *élesztő*.

9. *é*: *i* ~ *é* megfelelés: *nénéd*, *nénikó* ~ *ninnye*; *pintek* ~ *péntek*; *meksért* ~ *sirtessz*.

Ellempéldák: *é*: *é* szembenállás: *épp*, *répa*, *fálvédő*; *é*: *é* szembenállás: *érzed*; *é*: *é* ~ *é* megfelelés: *dézsza* ~ *dézsza*; *jércike* ~ *jérce*; *vét* ~ *vét* ~ *vét* (mérvét); *é*: *é* megfelelés: *béjeg* 'Postmarke; a szarvasmarhába égetett jegy'; *bél* (bélbevaló 'beleverő fonal'); *bélfa* 'járomalkatrész'; *bélhurut*, *bélpaklas*, *lámpabél*, *vagbél*, *vastagbél*, *nagybélü*, *bélelt ablak* 'duplaablak'; *bré* 'fűféle'; *cégla* 'cékla'; *cérna*, *dédnagyanya* (dédnagyapa); *dél* 'égtáj'; *dér*, *ég*, *éhes* (égyamárta); *él* (kasza éle); *én*, *ének*, *éppen*, *ér* 'Ader'; *éremél*, *ért*, *és* 'und'; *észak*, *észre vesz*, *év* (újév); *fél* (félhód, félszemü, félvika, ájtófél); *féle* (hatféle, mindemféle); *férfi*, *férj*, *fésü* ~ *füsü*; *gége*, *gép* (tüzigép 'tüzesgép'); *gépél* 'cséplé'; *gépélis* 'cséplés'; *géra* 'nagyon sós'; *hé!*, *héja* 'ölyv'; *hékám*, *hékeli* 'hátráltatja (a jószágot)'; *hét* 'Woche; sieben'; (hétfü, tizenhét, natyhét); *héver*, *jég* (jégverem); *kécceres* 'búza, keverve rozssal'; *kél* ~ *kèl* (fékél, mekkél, kikél); *kén* ~ *kéne* 'kellene'; *kés*, *két*, *kéz* (készfagó, kézellő, kézigép, kézikasár); *léc*, *légy*, *lér*, *lékri* 'blúz'; *létra*, *mécs*, *mégis*, *méket* 'melyiket' (valamék); *mér* ~ *mèr*, *mérnek* 'mérnök'; *mész* 'Kalk'; *métèj*, *mètèr*, *né* 'ni'; *nékü*, *nénap*, *nyél* 'nyel'; *pék*, *Péter* *prédikál*, *réce* (récepuca 'nudli'); *sénki*, *széd*, *szék* (gyalakszék 'kisszék'; *kárszék*, *szapullószék*, *dagasztószék*); *székács* búza, *szél* (szél-ütett, szélhámás); *szén* (hótszén, szemvonó); *téj* ~ *té* ~ *tèj* (tétel, tészürő, alut-téj); *tégla*, *téhèj* 'gereben' (téhejez); *téka*, *tél*, *tészta* (főzötészta, kockástészta, kenyértészta, laskatészta); *tészla* (rudastészla); *tréfál* (tréfás); *végrendelet*, *véllem* (vélle, véllik); *vér* ~ *vèr*.

## B) Hangsúlytalan helyzetben:

1. *é*: *i* szembenállás: *árnyik*, *beszid* (gyárzsbeszidü); *ebid*, *egisz*, *elíg*, *elemiszt* (megemishti); *felèjdikeny*, *felesig*, *fenik*, *fösviny*, *fürisz* (fürizgyár, füriszmalom); *görind* 'görény'; *készviny*, *kisirtet*, *marik* (marikverő 'marokszedő); *nyamarik*, *nehissig* 'rossz betegség'; *pacsikál*, *sütit*, *segij*, *szamszid*, *törtinik*, *tekillelen*, *türbiköl*, *üzik* 'ízék'; *vendíg* (vendígódlrud).

2. *é*: *i* ~ *i* megfelelés: *fazik* ~ *fazik* (baldakfazik), *paraszfazik*, *vasfazik*; *keminy* ~ *keminy* (keminy száru csizma, mekkeminykedett ~ mekkemin-kedett); *kökiny* ~ *kökiny* ~ *kèkiny* (kőkínszilva); *törviny* ~ *törvin* (törviny-szék).

3. *é*: *i* szembenállás: *edinyek*, *egissiges*, *egisz* (egiszen); *emlikszek*, *eplin*, *fatagin* 'petróleum'; *kömmimmag* ~ *kèmmimmag*; *krizántin*, *lepiny*, *szeginy*, *vöfi* (vöfipácát).

4. *é*: *i* ~ *i* ~ *é* ~ *é* megfelelés: *kèssig* ~ *kösség* (kösségbe).

5. *é*: *i* ~ *i* megfelelés: *acil* ~ *acél*; *beszil* ~ *beszél* (beszilget); *bukrita* ~ *bokréta* ~ *bukréta*; *cselid* ~ *cseléd* 'Diener; gyermek' (fejircselid 'fehérnép');

*fejr* ~ *fehír* ~ *fejér* ~ *fehér* (fehérnemű, fejrőnő, fejrőnő, fejrőnő 'almafajta'; fejrőnő, szeme fehérje, tajás fejrőnő); *lidérc* ~ *lidérc*; *penész* ~ *penész* (penészedik, penészes); *rasti* ~ *rostój* 'rostély, cserényajtó'; *szekír* ~ *szekér* (szekérfenek, szekérenő, szekérlánc, szekérodal, szekérpengő); *tesvir* ~ *tesvér* (ides-tesvirek, mastahatesvir, unokatesvérek ~ unakatesvirek).

6. *é: í ~ i ~ é* megfelelés: *leginy* ~ *legény* (aglegény, vőlegény).

7. *é: i ~ é ~ ě ~ ě* megfelelés: *tehin* ~ *tehen* ~ *teheny* (tehenő ~ teheny).

8. *é: i ~ é* megfelelés: *beli* ~ *belé* (belégyűt, belékap, beléverük, beléteszik); *Benyiles* ~ *Benyeles* ~ *Belényes*; *érdisz* ~ *érdész*; *kenyir* ~ *kenyér* (kenyérkosár, cipókenyir); *nüstiny* ~ *nüstin* ~ *nyestén*.

Ellenpéldák: *é: ě* szembenállás: *pöszméte*; *é: ě* szembenállás: *árgyélussát!*; *é: é* megfelelés: *ajándékaszhatna*, *amég*, *anné* 'onnan'; *bérbécs*, *cserép* (cserépdarabak, kupáscserép); *egér* (paccégér); *egyéb*, *elējün*, *elēbb*, *fedél* (szemfedél); *fekéj* (bélfekéj); *felé* (hazafelé, magikfelé); *fenék* (gatyafenék); *gácsér*, *gallér*, *gané* (párgané); *geréble* 'gereblye'; *gyükér*, *herélő* bicsok, *idétlen*, *kanapé*, *karalábé*, *karé*, *karél*, *kastéj*, *káv*, *kerék* (kerékagy, kerékvágás, kerékpár); *kóré* (kóréföd); *kötél* ~ *kötél* (búzakötél); *kevér*, *levél*, *máléliszt* (máléliszáj); *Maté*, *mejék* (zsákmejék); *mellé*, *menyét*, *mijénk* ~ *mejénk*; *nehéz*, *pítél* ~ *pityél* 'petél (a kakas)'; *séreny* 'sörény'; *szálvéta*, *szemét*, *tánygyér*, *taré*, *tenyer*, *tözsérkedik* 'kupeckedik'; *ügyvéd*, *üvék*, *veréb*, *veszéjes*, *vincilér*.

C) Suffixumok előtt: Hosszúak: *kérme feketije*, *feketít*, *tetti* 'tettél'; *mennyi* 'menjél'; *segij* 'segélj'; *tive*, *türbiköl*. Rövidek: *félík*, *ekít*, *fejít*, *kezt*, *kívím*, *kívíd*, *kívije*, *kívink*, *kívitek*, *kívijik*; *ēsejin*, *felibe*, *ēlibe* 'ölébe'; *megigiz*, *susturikál*, *gambajig*.

Ellenpéldák: *csírkék*, *ērēbb*, *legelēbb*, *herēt* 'lóherét'; *eléd*, *kilence-dikén*, *szülkébű*, *estére*, *faekével*, *Imrének*, *csípelté*, *féjtél*, *jüttél*, *egyé*, *jüjjé*, *legyé*, *mennyél*, *mèrjél*, *szűjé*, *leckézik* 'tárgyal, vitatkozik'; *rengéz* 'ringat'; *rengéződik*, *kehecsél*, *kihérél*, *csúrhés*, *kehés* (a lú); *kesérnyés*; *tüskézsdisznó* ~ *tüskézsdisznó*.

D) Suffixumokban: Jelekben: (én) *csípelnék*, *innék*. Ragokban: *-ért*: *mi* 'miért'; *-nél*: *tanitónénini*; *-ék*: *aggyék*, *egyék*, *iggyék*, *küggyyék*; *-étek*: *csípéltétek*, *féjtétek*, *lestétek*, *vittétek* 'vettétek'; *-ék*: *csípélték*, *ették*, *féjték*; *-étek*: *csípéjétek*, *egyétek*, *tegyétek*, *vessétek*; *-ék*: (ők) *csípéjék*, *fejétek*, *kennyék*, *mèrjék*, *seperjék*, *szűjék*. Képzőkben: *-dék*: *menedikes*, *zsidadik*; *-ék*: *buríték*, *halánték*; *-lék*: *aprólék*, *moslók*; *-ség*: *beteksig*, *neveccsig*, *vesztesig*, *zöccsig*; *-és*: *fírhemenis*, *gerébelis*, *kehegis*, *kelis*, *kértelísfal* 'paticsfal'; *lúvis*, *növisü* ~ *nevisü*; *tótis* 1. 'táncmulatság (régen); 2. 'a kukorica másodszori kapálása'. Rövid *i*-vel: *azi* 'azért'; *mi* 'miért'; *alugyék*, *lássék*, *seperétek*, *vèrték*, *seperétek*, *tótelék* 'ázalék'; *zöccsigeskért*, *térmis*.

Ellenpéldák: (én) *hazék*, *valék*; (ő) *ivék*; (ők) *menének*; (én) *ēfeléjtém*, *rengém*, *megütém*, *mekköté*, *kiveré*; (ők) *kivivék*; (én) *adnék*, *alunnék*, *lebuknék*, *bunnék*, *romlannék*, *ugrannék*; (te) *csípelné*, *jünné*, *kèlné*, *tenné*; (mi) *lèlnék*, *sepernék*; (ti) *csípelnétek*, *verekednétek*, *tennétek*; (ők) *csípelnének*, *szünnének* 'szónének'; *tennének*; *megnizném*, *fednéd*, *sepernéd*; (ő) *fedné*, *lèlné*; (ti) *csípelnétek*, *ennétek*, *szünnétek*; (ők) *ennék*, *kènnék*, *szünnék* (a vásznat); *szénájé*, *mé* ~ *mé* 'miért'; (ők) *kivitték*, *ēvitték*; *betekség*, *ijeccség*, *mestérséget*, *eszegél* a hó, *bátyóékná*, *katonájékha*, *Palkojék*, *Pistájék* 'a Pistáéké'; *szakácsné*, *avadásné*.

## 2. Illabiális í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: *külső* (*kiső föld* 'külsőség'); *fi-kető*.

## 3. Hosszú í-zés

A) Függetlenül: *bíztosan, megdicsíri, dívány, forcímèr, íge* '3 szál fonal'; *síma*.

B) Asszociatív: (*í, r, j* hatás): a) Hangsúlyos helyzetben: *birka, církula, csírke, fírháng, meggyílkál, hírnő, írt, szilke, szílvatíttya* 'tiltja'; b) Hangsúlytalan helyzetben: *kapíl* 'fattyú' (*kapilgyèrmek*); *madírkó, mekpacíltam* 'megjártam'; *pacsírta, papírkó, számírkó, ézépécsílt* 'megromlott az esze' (*é van zépécsílvá*).

## 4. Az irodalmi nyelvvvel megegyező í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: *bir, bíró* (*kizsbíró, bíróság*); *címèr, csík, csíp, gyík* (*tarag'gyík*); *híd* (*kishíd*); *hím, 'csík* (vászomban)'; *hívő, hízlaluk* (*hízló*); *így, ír* (*íragatak, írás*); *író* 'vaj készítésekor visszamaradt tej'; *íz, kigyó* ~ *kíjó*; *kinája, nyírákseprű, pipés, pipja van, síkas, síkózík* 'csúszkál (a jégen)'; *siméj, sín, sípóka* 'síp'; *sír* (*sírhalam*); *sír, szíj* (*hátszíj*); *szíj* ~ *szí*; *szín* (*fásszín, sütőszín, szekérszín*); *szín* (*gesztenyeszín*); *szív* (*szív-báj*); *tíz, víg* (*vikkedvü*); *víz* (*vízimalam, vízburok* 'kisgyermek burka'; *vízkereszt, vízmirtík, árvíz, szenesvíz*); *zsír* (*zsírbasült* 'fánk'); *í: í* ~ *i* megfelelő: *híja* ~ *hija* (vminek); *hí* (*híjuk* ~ *hivuk*); *í: í* szembenállás: *csípős, kinlódik, nadrákszíj*. Mindig rövid az *-ít* képző *í*-je: *fördítuk, lábitó, nyerít, pirit, sunyit, tanít, terítő*.

## Jánosfalva

### 1. Zárt í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben:

1. *é: í* szembenállás: *bike, bikó, bir, csíp, fimlik, fireg, firhe menygyen, madárfiszek, íg, ík, il* (*ilőkért*); *ípit, ír* (*leír, ráír*); *írte, ítél, megítette, kicsiny itü, itvagy, kik* (*kikítő, kikkü*); *kintelen, kíp, kir, kirdezőskedés, kireg, kireget, kíró, kíróddzik, kíso* (*kísoji vetis*); *kiszit, kive, lélek, líp* (fn.), *líp* (*lípeget*); *mígy* ~ *misz*; *mí* 'méh'; *míreg* (*mírges*); *míz* (*macskamíz*); *nígy, nímét, ágy-nímü, níp* (*nászníp*); *níz* (*kiníz, hénízni* 'háztűznézőbe'); *rígen* (*rígi, ríguta* ~ *rígóta*); *risz, riszeges, rites, szidül* (*élszidül*); *szil* (*szájaszile*); *szíp, típ* (*mek-típe*); *tíve* (*betíve*); *víg* (*vígél, vígrehájto*); *vígez* (*évígzünk*); *vika* (*félvika*); *víkony* (*víkambél*); *vin* (*vinjány*).

2. *é: í* ~ *i* megfelelő: *ides* ~ *ides* (*idesálma, idesannya, idesanyám, ides-apám, idezsgyèrmek, ideskeserü, öregides* 'nagyanya'); *píntek* ~ *píntek*.

3. *é: í* szembenállás: *kötőfik, fízkelődik, iccaka, illesztő, vitessem le magam* 'lefényképeztessem magam'.

4. *é: í* ~ *é* megfelelő: *díl* (*dílél, dílelő, dílelött, délután*); *fil* ~ *fél*; *lilegzik* ~ *lélegzik*; *megmírgesedik* ~ *megmérgesedik*; *vír* ~ *vér* 'Blut; közeli rokon' (*víres, víres húrka, vírbáj, vírhas, vírhet*).

5. *é: í* ~ *é* ~ *é* megfelelő: *szína* (*szénájé, szénáskért, szénapadlás*).

6. *é: í* ~ *é* ~ *é* megfelelő: *íhes* ~ *éhes* ~ *éhes* (*égyomóra, éhen*).

7. *é : i ~ é* ~ *é* megfelelés: *szemfinyvesztő ~ napfény ~ fénképésze*.

8. *é : i ~ é* megfelelés: *béka (varanygyakazs béka, bikanyál); bíres ~ béres; ílet ~ élet; írik ~ érik (megírik, búzával írő, zabbal írő); írt ~ ért; év (ívegbe, újév); híj ~ héj (bárdahéj, párnahíj, tajáshíj); kirkedő ~ kerkedő; Szíplakon ~ Széplakon; til (télen); tiszta (kockástészta, laskatészta).*

Ellenpéldák: *é : é* szembenállás: *vízmértik; é : é ~ é* megfelelés: *dézsza (dézsqút, lugazsdézsza); é : é ~ é* megfelelés: *énekel (énekelnek); térgye ~ térgye (térgyekalácsa); é : é* szembenállás: *aranyér; é : é* megfelelés: *bé (béfája, béhunnya, bépájaja); béjeg ~ béjjeg; bél (-es, bélbevaló 'beléverő fonal'; vagbél-gyulladás); cékla, cérna, dedunokája, dér, éfél, ég, én, érdemél, érez, értem, észak, félcipő (félszemű, ájtófél); fére beszél, férfi (-nek); fésű (fésülkedik, mekfűsülkednek); gégeje, gémeskút, gép (gépél 'csépel'; danológép); géra, héjja 'madár'; hékelteti, hét, jég, két (kéccáz, kécceres 'vegyes gabona'); kél (fékél, kikél, mek-kél); kémíny, kényszervágás, kés, kéz (kézigallér); lé, léc (léckerítés); légy, léhó 'lihó'; lél ~ lél (lélegzet); létezik, mécs, még, ménes, mész, metéj, nekű, nényye, név (névnap); pék, példát, pénzér, szék (gyalakszék, kárszék); székes főd, szél, szélhámos, szén (szénlapát, szemvunó); té (tэфél, tэфog, alutté, kizsbörnnyus té); téglá (téglafál); téháj (mektéhejezi); tézsla, trэфáltak, Trэфzi, vélle, vér 'ver'; dögvész, megvét.*

### B) Hangsúlytalan helyzetben:

1. *é : i* szembenállás: *árnyik (árnyikszék); beszid (bőbeszidű); egissiges, ebid, eligedve, megemíszi, emlékszek, fejr (fejírko szilva, fejrnemű, szeme fejrje); felesig, fúríz (kísfúríz, natyfúríz, keresztfúríz); megírtem, ízik, játik, kevis, kírtet, nyamarík, penízes, pörtikát, szíp, veszíjes.*

2. *é : i ~ i* megfelelés: *elíg ~ elig; edíny ~ edíny (pörcelánedíny); egisz ~ egisz (egisz cipő, egíssen); kökíny ~ kökíny (kőkínyszilva); marík ~ marík (maríkverő 'marékszedő'); törvín (törvínyszékenn).*

3. *é : i* szembenállás: *derik (derikáj, derikszeg); eplín, elig, fazik, fešvín, megigizi, kemín (kemínyszáru csizma); köšvín, legín (aglegín, völegín); lepín, rostí, sötít, számszíd, szegín, vetemín (-eskért).*

4. *é : i ~ i ~ é* megfelelés: *beszil ~ beszil ~ beszél (beszilget).*

5. *é : i ~ é ~ é* megfelelés: *kövír ~ kövér ~ kövér.*

6. *é : i ~ i ~ é* megfelelés: *tesvír ~ tesvér (idestevír, tesvirek).*

7. *é : i ~ é* megfelelés: *Belényezsbe ~ Belínyezsbe; kemémmag ~ kemím-mag; nöstímbarán (nyösténkutya, nyöstémmacska, nyöstény nyúl).*

Ellenpéldák: *é : é* szembenállás: *tánygyér; é : é ~ é* megfelelés: *kenyér ~ kenyér; é : é* megfelelés: *acél, bakréta ~ bokréta, belé (beléésik, beléköt); bérbéc, cserép (cserépedín, cserépkanta, görbecserép); egér, elébb-utóbb, fekéj, fenék, gallér, gané (leganézam); gáncsér, geréble, görénygy, gulusér 'madárfióka'; gyökér (foggyökér); idénn, idétlen, intéškedik, kanapé, karalábé, mek-karéluk, kává, kerék (kerékagy, keréktálp); kés, közép, kújé 'kívíl'; levél, málé 'kukoricakenyér'; még, mennél 'minél'; menyét, micér 'feleresztő pamutfonal'; nehéz, öšvér, övé, mekpityéli, pöšméte, pulitéras tojás 'piros tojás'; purdés, seregéj, serény, szekér (szekérderik, szekérfenek, szekérodál, szekérúd, érnýšs szekér, göncörszeker); szél, szemét, téhén, ügyvéd, vendég, veréb, vincellér.*

C) Suffixumok előtt: Hosszúak: *faekikné, körmem feketije*. Rövidek: *eszít, fejtít, felibe, kedvibe, ekivé, eklivé ~ eklivé.*

Ellenpéldák: *elébb-utóbb, öcsém, veséje, dercét, Remetén, csürkére, geréblévé, etté, szettél, egyél, legyé, rengézi, kihérlék, csürhés, kehés a lú.*

D) Suffixumokban: Jelekben: **θ**; Ragokban: *-ért: világi; -ék: alugyík, egyik, főjik, hűjjík, ígjík, írjik 'írjon'; -étek: létítek, mærtítek; -ék: mértik, évittik 'elvették'; -étek: lèjjítek, lessítek; -ék: egyik meg, lessik. Képzőkben: -ék: borítik; -és: csípís, szamárköhegís, kötélődzís (derék); vúsís; -ség: betekís, íritysíg; -ék: aprólik, ázalík; -ég: gombajíg. Rövidek: (ő) aggyík, alugyík, fárdiccsík; csípèltetik; (ők) elárverèltik; csípèjítek; (ők) csípèjék, hegyezzik; gerèblélís, moslík, hagyatikazík.*

Ellenpéldák: — Jelek: *jüvék, valék; szedénk; meglelém; (én) aludnék ~ alunnék, bunnék, szünnék 'szónék'; (te) enné, merítné, szünnél 'szónél'; kèlnénk, sepèrnénk; ennétek; lennének; hegyezném; mèrnéd; mèrné; csípèlnénk 'csépelnők'; nyèlnénk; ennétek, mèrnétek; (ők) nyèlnék, vetnék. Ragok: legyék 'legyen'; kentétek; megették, vetették; kennyétek; kennyék. Képzők: szerződés; ragájazsbetekség; öcsémékke; kománé, szakácsné.*

## 2. Illabiális í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: *fiszfa. De: vetüllő 'vetelő'; vetüllővőgy, vús 'vés'; vúsü.*

## 3. Hosszú í-zés

A) Függetlenül: a) Hangsúlyos helyzetben: *megdicsíri, íge '3 szál fonal'; megíjedék, íjesmi, megnyílallík, szívárvány, vísít.*

B) Asszociatíve (l, r, j hatás): a) Hangsúlyos helyzetben: *bírka, bírtak 'birtok'; csírke, fírháng, írtás, szílfa, szílva, tiltya; b) Hangsúlytalan helyzetben: pacsírta, sipírla 'gyík'; sudírgó.*

## 4. Az irodalmi nyelvvel megegyező í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: *bír, bíró (kizsbíró); csík, csíp, híd (hídlás); hí, hízlalam, így, ír, íz, kínlódik, nyírákseprü, nyírfa, pípje van, síkznak, símèj, sín, sír, szí, szín (fásszín); szín (-e); szív (-e); víg (-an); víz, zsír (fűlzsír, rúzsír); í: í szembenállás: csípője, hívuk, ín, torog-gyík; í: í ~ i megfelelés: kígyó ~ kígyó (tarajas kígyó). Mindig rövid az -ít képző í-je: ébalandíttya, èlbusítam, kiegyenesítem, hasonlít, hevít, segítíni.*

## T á r k á n y

### 1. Zárt í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben:

1. é: í szembenállás: *bíko (lebikózam); bíres, fíl, fíltő 'fíltő'; fimlík, háj-fíreg 'csimaszféle'; fírfi, fírhe megy, fízsek, íg, íhes (megíhezík); íjè (íjeliór); ík, íl, ílet, ípül, ípület, ír (ráír); írez, megírteni, ítel (ítelhárdó); megíteti, nagyítu, ítvágy, kík (mekkíkült, kíkító, kikkü); kíminy (szabatkímín); kínyes, kír (kócsenkír); kíreg, kíró, kíródík 'kérődík'; kíszít, kítelkedís, lílek (lílegzik, lílegzet); líp (-e); líp (-ett); mír (lemírítek); míreg (mírges, megmírgeledett, megmírgezi);} vízmírítík, mísz ~ mígy; míz (-es, macskamíz); nígy (nígyszáz); ágynímü, rígen ~ rígen (rígenten); szídiccsítek, szígyèl (szígyentelen); szíp, táltípís, víg (legvíge, évígzi, vígbél); víkan (víkanybél); vín, vír (víres, vírbáj, vírhas); víz, vítek.*

2. *é : i ~ i* megfelelés: *idess ~ ides* (*idesecke, idesapja, idesapám, idesanyám, idezgyermek, ideskápaszta, idesmamá 'nagyanya'*); *pínszt ~ pinszt; szidül (észidül, mekszidül); tited ~ tited; leviteti magát (le vótam vitetve 'lefényképeztek')*.

3. *é : i* szembenállás: *iccaka, illesztő, ippen, irdemelt, kötőfik, likat vág, pintek, riszeges*.

4. *é : i ~ é* megfelelés: *ipitettem (épit); megirik (kezd érni); kison (későji vetis); kéve (kivibe, kévekötő, alapkéve); risz (része, riszeltetek); széle, (szilinn); véka (félvéka, vikás, nigyvikás)*.

5. *é : i ~ é ~ é* megfelelés: *dil ~ dél (dilelő 'delelő', délelőtt, délután ~ dilután); mí ~ mé; szina ~ széna ~ széna (szénáshéj)*.

6. *é : i ~ i ~ é* megfelelés: *csíp 'csép'; csipél (csépéltem, csipológép)*.

7. *é : i ~ é* megfelelés: *béka (bikanyál); béke (bikimet); felébred (ibreszt); irkezik ~ érkezek; féle (miféle, mindemfélit, sakfile); bárdahéj (párnahíj, szeme híjja, tajáshéj); kip ~ kép; lé (líbe); még ~ míg (mékse ~ mikse); nekü ~ nikü ~ nikü; néni (avónéni, nénéd, nagyninnye ~ nénye); níp ~ nép (asszanníp); níz (kiníz ~ kinéz, nizi, nízó, hejnízni 'háztűznézőbe); szél; tiszta ~ tészta (kackástiszta)*.

Ellempéldák: *é : é* szembenállás: *ménes, néha, német, répa; é : é ~ é* megfelelés: *én ~ én; é : é* megfelelés: *bé (bébárkalam, bécsapodam, bédugam, béfagy, befőtt, béhánya, béházam, béhunnya, bépereli, bepójájuk, béreked, bészegi, bétárt, bétevé); béjeg, bél (bélbevaló 'beléverő fonál'; bélfá 'járomrész'; bélpaklas; lámpabél, vagbél, vagbélgyulladás); cégla 'cékla'; cérna, dédapa (dédnagyanya, dédnagyapja, dédunakát); dér 'hóharmat'; dézsa, éfél, ég (levegőgép); éhamra, énekél, értelmes, értetlen, és ~ esik; ész, észak, észrevittük, év (újév); fél (féleszü, félccaka, félsemü, ájtófél); fénykép, éfér, fére, gége, gép 'cséplógép' (danalógép, gépel 'csépel); géra, hé!, hét (hétfű, hétkéznep [!], natyhét); jég, jerce, kék 'kellene'; kél (fékél, kikél, mekkél); kéne 'kellene'; kés, két (kécceres 'vegyes gabona'); kéz, léc, léha, lékri 'blúz'; lél ~ lel 'talál'; les ~ les; mécs, mér 'mer'; mész, metéj, né!, nénap, nyég 'nyög'; nyél 'nyel'; nyégerfalvi, nyér, pék, szék (dagasztó székláb, kárszék, kisszék, térvínyszék); szén (szémvonó); téj ~ téj (tэфél, alutté, kizsbarnyus té); tégla, téhèj (téhejez); téka 'falra akasztott edénytartó'; tél, térgye (térgyél); tészta, tréfás, véllem (vélle, véllik); vér (megvér); vét 'vet'.*

## B) Hangsúlytalan helyzetben:

1. *é : i* szembenállás: *ágyika, babirlevelesen, beszid (besziggye); beszil (ébesziltünk); ebíd, egíssig (-es); elig (megelígedett, elígedetlen); megemíszi, emlíkszek, fejíř ~ fehir (fehírje 'tojásfehírje'); felesig, fészviny, fűrisz (natyfűrisz); gambájigba, igízet, kevíj, kevis, kikísír (kísírje); kökiny, kössig, készviny, maslík, mellíkes kama 'másodkoma'; menedik, nyamarik, penisz, segítkama 'másodkoma'; szamszid, tékiletes, tertiint, térviny, tesvir (ídestesvir, unokatesvirek); vendig.*

2. *é : i ~ i* megfelelés: *árnyik (árnyikszék); egisz ~ egisz; leginy ~ leginy (agleginy, völeginy); marik ~ marik (marikszedő, ésszè-marik); sövin ~ sövin; szeginy ~ szeginy.*

3. *é : i* szembenállás: *derik (derikszeg, szekénderik); ediny (fejőediny); epliny, fazik, ízik, kéminy, kéminnag, lepiny, pacsik alak, seriny, vőfi, kísirtetek.*

4. *é : i ~ é ~ é* megfelelés: *fenik (fenékdecka, gatyafenék).*

5. *é : i ~ é* megfelelés: *sötét* (*sötítpèj*).  
 6. *é : i ~ ë* megfelelés: *belë* (*belimentek*).  
 7. *é : i ~ é* megfelelés: *egyíbb* (*egyépká ~ egyépkó*); *kenyir* ~ *kenyér*; *kevír* ~ *kövér*, *madírkó* ~ *madérkó*, *szekér* (*szekérderik*, *szekérodál*, *szekérrúd*, *szekírsevin* ~ *göncölszekér*).

8. *é : i ~ é* megfelelés: *Belinyezsbe* ~ *Belényezsbe* (*Belényesre* ~ *Beli-nyesre* ~ *belényesi*); *kemény* ~ *keminy* (*keminszáru csizma*); *rasté* (*rastis-kanta*); *tánygyér* (*tánygyiragba*).

Ellenpéldák: *é : é ~ ë* megfelelés: *tehén* (*tehempásztór*); *é : ë* szembenállás: *nyöstënkutya*; *é : ë ~ é* megfelelés: *bërbëcs* ~ *bërbëcs*; *é : é* megfelelés: *acél*, *amég*, *annét*, *bakréta*, *beléakadatt*, *csalamádé*, *csalampádé*, *cserép* (*görbe cserép* 'kupás cserép'); *egér* (*egérfa*, *poceger*); *elé*, *enyém*, *Érdéj*, *szemfedél*, *fekéj* (*gyamárfekéj*); *felé*, *gallér*, *gáncsér*, *gané* (*leganéjazza*); *geréble* (*geréblélis*); *gödér*, *gyükér*, *idén*, *idétlen*, *kanapé*, *karalábé*, *karé*, *karéja* 'rostálja'; *katélikas*, *kávé*, *kerék* (*kerékagy*, *keréggyártó* ~ *kerékjártó*; *keréktálp*); *kerékkalap*, *könyék*, *körté* (*leveskörté*); *kötél*, *közép* (*középső új*); *kurumpé*, *levél* (*eréklevél*); *lidérc*, *málé* 'kukoricakenyér'; *máséra*, *mellé*, *menyét*, *mesél*, *miszér* 'feleeresztő gyapot'; *móré*, *nehéz* (*nehésség*); *öszvér*, *pemét* 'penete'; *pürdé*, *serénye* 'sörénye'; *szemét*, *tenyer*, *ügyvéd*, *veréb*.

C) Suffixumok előtt: Hosszúak: *gyengik*, *kërmem feketíje*, *ve-síje*, *feketít*. Rövidek: *föggýt*, *velöjít*, *élibe*, *felibe*, *elibe*, *nevire*.

Ellenpéldák: *gyengébb*, *kenyért*, *kezét*, *leckét*, *Remetén*, *görbën*, *estére* ~ *estére*; *makheréhe*, *fetté*, *jüttél*, *vetettél*, *vitté* 'vettél'; *essél*, *fegygyé*, *kiheréli*, *csürhés*, *kesërnység*, *sërkés* (a feje); *ringéz* ~ *rengéz*.

D) Suffixumokban: Jelekben: (ők) *bélekik* 'belökek'. Ragokban: *-ért*: *címér*, *mír* ~ *mi* 'miért'; *-ék*: (ő) *aggyik*, *dógazzik* ~ *dagazzik*; *faggyik* 'fogyjon'; *mekhibájoggyik*, *írik* 'irjon'; *jüjjik* ~ *jüjik*; *vigyik* 'vegyen'; *-étek*: *csépéltétek*, *ettétek*, *fëjtétek*; *-ék*: *fëjtik*, *fizették*, *hegyesztik*; *-étek*: *mëjntétek*, *nyëjntétek*, *tegyntétek*; *-ék*: (ők) *feggyik*, *kennyik*, *lëjjik*. Képzőkben: *-dék*: *ajándik*; *-ék*: *maradik* 'utód'; *öltözik*, *zsákmejik* 'durvább szösz'; *-lék*: *aprólik* 'töportyú'; *ázalik*; *-ség*: *betekség*, *büdesség*, *erëkség*, *zöccség* ~ *zöccség*; *-és*: *csiplis*, *megengedis* 'engedély'; *jevëndölis* ~ *jevëndölis*; *teris* (*nyavalyateris*). Rövid *i*-vel: *ájjik*, *boldogújik*, *jüjjik* ~ *jüjjik*; *legyik*, *elárvereltik*, *bérendéltik*, *terëdik*; *vetemínyes*, *dörgis*, *hërgis*.

Ellenpéldák: (én) *irék*, *láték*; (ő) *feküvék*; (ők) *jüvének*; (én) *ketém*, *tevé*; (ő) *tevé*; (én) *adnék*, *álkudnék*, *szünnék* 'szönék'; (te) *esnél*, *jönnél*; (mi) *verekednénk*; (ti) *këlnétek*, *sepërnétek*; (ők) *lëlnének*, *sepërnének*; (én) *enném*, *nyëlném*; (te) *hegyeznéd*; (ő) *kenné*, *nyëlné*; (ti) *fednétek*; (ők) *lëlnék*, *nyëlnék*; *azé* 'azért'; *mé* 'miért'; *pinzér*, *vízé*, *örögökné*, *tengërné*, *ëvitték*, *ették*, *buríték*, *fizetés*, *fényképész*, *kománé*, *emberemé*.

## 2. Illabiális í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: *kílsó*, *fikető*, *fiszfa*.

## 3. Hosszú í-zés

A) Függetlenül: *csígér*, *megdícséri*, *ige* '3 szál fonal'; *símája*.

B) Asszociatív (l, r, j hatás): a) Hangsúlyos helyzetben: *birka*, *bírcsóka*, *birtak* 'birtok'; *csírke*, (*csírkücce*); *kiírtya*, *szílva*,



tiltya; b) Hangsúlytalan helyzetben: bibircsó, Esztírkó, lajtíjja ~ rájtíjja 'létra': pacíl, pacsírtá.

#### 4. Az irodalmi nyelvvel megegyező í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: bíró, (kizsbíró); csik (tarakcsik 'torokgyík', csikas); csípi, híd, hig, hív, hizak, hízlal, ír, iz (ízlelünk ~ ízlünk); kigyó ~ kijas; kín, kínája, nyírfa, nyírakseprű, nyír (nyírógép ~ nyírógép); pipje van, siméj, sín, sír, sírbót, szíj, szín, szív, (-em); szív ~ szí; tiz, vig (víkkedvü); víz (víshójjag, vískereszt); zsír; é : i szembenállás: gyik, igy, in, kinlóggyík, mezitelen. Mindig rövid az -it képző í-je: árdit, épusztituk, savanyitnak, takarítattam, tanítanak. Kivétel a merit (-ek).

### G y a n t a

#### 1. Zárt í-zés

A) Hangsúlyos helyzetben:

1. é : i szembenállás: iccaka, ik, ílet, írez, ítel (vastagítel); megítet, kötőfűk, mireg (mírges, mírgeskigyó, émírgesedik); rígen, ríszeges, szíp (szípanya 'dédanyja'; szípapja).

2. é : i szembenállás: físzkelőüdik, szája szíle 'ajaka'; tígéd.

3. é : i ~ é megfelelés: íg ~ ég (ígjik, igni).

4. é : i ~ ě megfelelés: illesztő ~ ěllesztő.

5. é : i ~ ě ~ é megfelelés: rísz ~ rész (belsőürész, negyedrés); vír ~ vér (véres hürka ~ vires hürka; vérhas ~ vírhas; vérbáj); tiszta ~ tészta ~ tészta).

6. é : i ~ i ~ ě ~ é megfelelés: píntek ~ pĕntek (natypíntek ~ natypĕntek).

7. é : i ~ i ~ é megfelelés: ídes ~ édes (ídesalma, ídesanyám ~ édesanyám; édezsgyermek ~ idezszyermek; ídeskáposzta ~ édeskáposzta; apróídes kőrté); fil ~ fél (filek; fíj ~ fij); níz ~ néz (kinéz ~ kiníz; níz neki 'jósol, ráolvasással gyógyít'; megnízi, níző 'javasasszony'; jánynízőű ~ lánynézőű).

8. é : i ~ é megfelelés: bika ~ béka (bikája 'karizma'; bikanyál, varanygyazsbika); csípél (cséplés, cséplőgép ~ csíplőgép); dıl ~ dél 'Mittag, Mittagessen' (délelőtt, délután ~ dilutánn); éj (íjĕ-nappal, íjeli őr); ípít ~ épít; ráír ~ ráér; érik (megírík, félírt, árpávalóírőű, eperírőű 'körtefajta'); ítvágy ~ étvágy; fírhe ~ férhe (megy); kik ~ kék (kíkfejtőű, kékkő, kikütőű); kíp ~ kép; kír ~ kér (kírőű ~ kérőű; kéreget ~ kireget); kíso (későji vetés); kízít (kízül a halálra); kive ~ kéve (kévekötő, válkive 'a legalsó kéve a keresztben'); lílek ~ lélek; lép (líptek ~ lépeget); mísz ~ méssz (émíssz); nígy (nítyszáz, nitykerékkél megyünk, néccér); rípa ~ répa; szídül (élszédül); szína ~ széna (szénáskért ~ színáskért); színafélhányójuk, színamúra); víg (vígbél, végrehajtóű, végrendelet, utóűvígre); víkany (vékonybél ~ víkanybél); vín (vénlány ~ vínjány; vínassanyra).

Ellempéldák: é : é szembenállás: éfél; é : é megfelelés: bé (béfájja, bēfedi, bēhantóják, béperél, bērója); béget, bējjeget, béke, bél (bélbevalóű 'beléverő fonál'; bēlfa 'járomalkatrész'; bēlhurut; pírozsbélű 'körtefajta'; lámpabél, vagbél, vastagbél); megbénul, bér (bérezsgazda); cékla, cerna, dédannya, dédapja, dér, dézza, érdemél, ég (-re); éhes, éhenn, élőű -in, (éléskamra); én, ének (-él); ér (aranyér); érce, észak, év (űjév); ért (megért); nagyétű, fēd, fél (félboland,

félelresz, félkezű, félszemű, félzöld, ajtófél); fénykép, lefényképeztetni, fére (fére beszél); férj, fésű ~ fűsű (fésülkedik ~ fűsülkedik); fészek, gége, gémeskút, géra, hégèj 'héhel'; (hégejezek); héj (szemhéj, tojáshéja); hét (natyhét); jég (jég-eső); kél (félkél ~ félkél; kikél, mekkél); kémény, kén 'ken'; kényszervágás, kéreg, kérődzik, kés (érvágókés, meccőkés); két (kéccáz, kécceres); kéz (kézellő, jopkéz); lé, léc, lék, lékcsű ~ lékcső; gége, lél, lép (-e); lés, mé 'meh'; mécs, ménes, mér 'mer'; mész (meszet); météj, méz, nélkül, néma, német, néném, nép (násznép, névnap); nyél ~ nyél; nyér 'nyer'; pék, pénz, prés, rés, rétes, sérelem, meksért, sétáltat, széd, szék (gyalokszék, karosszék); székèj, szél (szél érte); szén (szémvonó, hót-szén); szét (szétpiszkálja); té (kizsibornyus té); tégl (téglafal); téka, tél (télpèrgament 'körtefajta'); baromvásártér, térgy (térgyekalácsa); tézsla, véd (cipővédő); véka (félvéka); vér ~ vér (megvér); vész (dögvész); vét 'vet'; vézna, zsémbes.

### B) Hangsúlytalan helyzetben:

1. é : i szembenállás: beszid, ebid, egissiges, megemishti, emlékszek, kemímmag, kísírte (bekísírtik); moslík, pocsikálnak, seriny 'gyors'; tenyishti.

2. é : i szembenállás: fejedin, parasztediny 'mázolatlan cserépedény'; egisz, elig, epliny, fazik (mosófazik); fűrisz, megigizi (igizet); intiszkegyik izik, szeginy ~ szegin.

3. é : i ~ é ~ é megfelelés: beszil ~ beszél ~ beszél (beszillógép).

4. é : i ~ é megfelelés: lepiny ~ lepény (lekváros lepény).

5. é : i ~ i ~ é megfelelés: leginy (leginygyűllés, aglegény, vőülegin).

6. é : i ~ é megfelelés: bokréta (bokritával); fejár (fehérnemű, fejírszálva, szeme fehérje, tojás fehérje); felesig ~ feleség; kevés ~ kevés; sötét ~ sűtít; szomszid ~ szomszéd; természet ~ természet; tesvérek ~ tesvirek (unokatesvérek, mostaha tesvirek); vendíg (vendégrúd).

7. é : i ~ é megfelelés: derik (derékáj, derikszeg); egyéb (egyébüt, egyibbű); fšoviny ~ fšovény; kemény ~ kemény (keményszáru csizma, keményedís); marik ~ marék ~ marok (marikszéd, marikverő); másképp ~ máskipp; penészes ~ peniszes; rostáj ~ rosti (rostit); törviny ~ (törvénszék).

Ellenpéldák: é : é ~ é megfelelés: kenyér ~ kenyér: é : é szembenállás: mífèle; é : é megfelelés: acél, árnyék, belé, Belényezsbe, csalamádé, cseléd, cserép (cserépkanta, görbecserép); egér, erszény, fedél (szemfedél); gyomórfekéj, félhérc, fenék, gáncsér, gané, geréble, góré, gödér, gyökér, idén, idéllen, kanapé, kandér, karalábé, karél, kévé, kerék (kerékagy); kolompér, kókény, könyék, kösség, kösvény, kötél, kövér, közép, kukorékol, levél (falevél); lidérc (lidércnyomás); málé 'kukoricakenyér'; menyét, nehéz, nyomorék, ölég, pemét 'penete'; pöszméte, sörény, sövénykért, szálvéta, szekér (szekérderik, szekérkötőlánc, szekérodál, ekkösszekér, göncölszekér): szekrény, szeméjesen, szemét, szeszéjes (szeszéjeskeggyé); tányér (fűltányér); tehén, tenyér, tőűcsér, ügyvéd, veréb, vincellér, vőűfény.

C) Suffixumok előtt: Hosszúak: Ø. Rövidek: fejít, gyèrmeküt, kedvibe, ölibe, nyèlvivèl.

Ellenpéldák: körmem feketéje, megénk, kemencét, pecsenyét, medencének, szóttél, vettél, egyél, essél, mekpütékészte (a kakas a tyúkot); kiheréli, csűrhés, kehés (a ló); micés 'pamutos (vászon)'; tűskézsdisznóv.

D) Suffixumokban: Jelekben: Ø. Ragokban: -ék: (ő) hevérjik, pászájik, száncsík, szójjik; -ék: (ők) kidiszitették, megöltik, megütették. Képzők-

ben: *-lék: ázalik; -ség: betekség, büség, gyönyörűség, irítység, melekség; -és: fértőzés, geréblélis, hűtis.* Rövid *i*-vel: *aggyik, ájjik, dagaggyik, híjjik, romlaggyik, szalásájjik; elárvereltik, megbecsültik, kentik; vessitek; gombajig, veresség, bárambélis, vűtis.*

Ellenpéldák: (én) *belényulék, szedék; (ő) tevé; (ők) szedék; (én) adnék, aludnék, bújnék, ugornék, vónék; (te) ennél ~ enné; esnél, sepénnél; (mi) mennénk, sepénnénk, verekednénk; (én) lesném, szönném; (te) lèlnéd, szednéd, szönnéd; (ő) enné, lèlné, szönné, tenné; (mi) fednék (a házat); szönnénk, vetnénk; (ti) fejnétek, lesnétek; (ők) fednék, lèlnék, lesnék; álkuggyék, igyék; fejtétek, fettek; fejték, fettek; fegyétek, fėjétek; kössék, lèjjék, sepèrjék; azér ~ azé; pinzér; szakadèk; rozbetekség 'vérba]; bőőség, hőség; hőésés, kelés, vetés; nővésű; tanítóvűné; szekéré.*

## 2. Illabiális *i*-zés $\emptyset$

### 3. Hosszú *i*-zés

A) Függetlenül: a) Hangsúlyos helyzetben: *csicsárgattya* (a fogát); *megdícséri ~ (megdícsíri)*; *íge* '3 szál fonal'; *szívárvány ~ szívárván; hastífuszás, vídám.*

B) Asszociatív (l, r, j hatás): a) Hangsúlyos helyzetben: *bírka, bírsálma, bírtok, csírke, fírháng, írtás, nyírkos, szílfa, szílkébe, szílva (kőkényszílva, pirosszílva, ringlószílva)*; *tiltya*; b) Hangsúlytalan helyzetben: *kopíltengeri, kismadírko, pacsírtá, rájtíjja.*

### 4. Az irodalmi nyelvvel megegyező *i*-zés

A) Hangsúlyos helyzetben: (törvimbíró) *bíró*; *címér, csík, csípi, csípeje* 'csípője'; *gyík (toroggyík)*; *hí, híd, hídlás, híg, hízlal, hízó (hízódísznó)*; *ír, író* 'köpülés után visszamaradt tej'; *íz, ízik, kigyó, mekkínázza, kínlóvík, nyírfa, pípés, fensík, síkóznak* 'jégen csúszkálnak'; *sín, sípóka* 'fütyülő'; *sír, sír (-ba)*; *szí, nadrákszíj, szív (szívba)]; víz (vízimalam, vízkereszt, vízmérték, árvíz, szenesvíz, talárvíz)*; *zsír*; *i : i ~ i* megfelelés: *szín (gesztenyeszín)*; *i : i* szembenállás: *igy, lápszárin, innye.* Mindig rövid az *-ít* képző *i*-je; pl. *ásít, fészít (feszítőfa)*; *tüzesít.*

Cluj — Kolozsvár

MÁRTON GYULA

## Состояние иканья в долине реки Кришул Негру

Венгерским говором в долине реки Кришул Негру автор занимался уже и в более ранних своих работах (см. сноску 2). В данной статье он изучает иканье в названном говоре с точки зрения более частой по отношению к литературному языку встречаемости звука *i* вместо литературного *é* и перечисляет слова, в которых это явление встречается.

Из одиннадцати сел в области говора в качестве обследуемых было избрано четыре самых типичных, в которых автор собрал данные вопросительным методом языковых атласов.

В первой части работы на основе специальной литературы и собранных им материалов он дает общую оценку особенностям и интенсивности иканья на данной территории. Отмечает: самое частое явление здесь закрытое иканье, т. е. звук *i*, появляющийся на месте звуков *é* литературного языка *szép ~ szíp, kék ~ kik, néz ~ níz* и др.). Спорадически встречается т. н. нелабиальное иканье *főkötő ~ fikető*, а также долгое иканье *biztosan ~ biztosan*. Кроме них во многих словах, конечно, выступает звук *i*, подобный звуку *i* в литературном языке *hid, ír* и др.).

Распространение данных автор изображает в статистических таблицах и одновременно указывает и на то, как старое иканье оттесняется на второй план, как оно уступает произносительной норме литературного языка. Этот переход может быть показан не только количественно, но и качественно: диалектное иканье, приближаясь к *é*канью литературного языка, создает вариант *é̃*, стоящий между двумя звуками.

Сила иканья на данной территории вообще средняя, т. е. количественно оно не достигает степени иканья, наблюдаемого в области Бихар. Во второй части работы «Перечень данных» автор рассматривает данные об иканье в обследованных четырех поселках (Реметя, Йоаниш, Тэркоая и Гинта — все они находятся в провинции Кришана РНР).

Примеры распределены на четыре группы соответственно появлению звука *i* в ударяемом, безударном, предсуффиксальном слогах или же в суффиксе. После примеров даются и контрпримеры.

ДЬ. МАРТОН



## Az abaúji nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről

(Második közlemény\*)

### 16. Zárt u-zás

a) Hangsúlyos helyzetben: *bukor* Mb.; *buru* 'ború' F., K., N., P., Sze., V.; *buról* 'borul' F., K., N., P., Sze., V.; *buró* 'ború' Mb.; *csuda* (kövér) 'nagyon (kövér)' P., V.; *csuda* F., K., N., Nsz., P., Sze., V., *csudá* Mb.; *csudálkozunk* 'csodálkozunk' F., P., V.; *dubog* 'dobog, dübög'; *furma* 'forma', *ijem furmán*; *hunnan* 'honnan'; *kukuk* 'kakukk' F., K., N., P., Sze., V., *kukukfű* 'kakukkfű' F., *kukukvirág* 'ua.' P.; *kuperta* 'koperta, boríték' F., K., N., P., Sze., V.; *murmogott* 'morgott, méltatlankodott'; *muzi, muziba*; *ujan* 'olyan' F., K., N., Nsz., P., Sze., V., *ujat* 'olyat'; *ujak* 'olyanok'.

Ellenpéldák hangsúlyos szótagban: *bobájka* 'karácsonyra sütött tésztaféle'; *bocika* 'kisborjú'; *bocskor* 'posztból vagy vászonból házilag készített lábbeli' F., P., V., Mb., Nsz.; *bocfa* 'bodzafa' F., K., Nsz., P., *bocfá* Mb.; *bogár* F., K., N., Nsz., P., V., *bogárok* Mb.; *bokor* F., K., Mb., N., Nsz., P., V. és még 437 adat.

b) Zárt u-zás hangsúlytalan szótagban: *firstukfa* 'ajtófél' F., Nsz., P., V.; *galagunnya* F., K., V.; *kukurica* F., K., N., Nsz., P., V., *kukurica* Mb.; *kukurékolni* F., N., P., V., *kukurikól* ~ *kukurikul* Mb.; *vakundak* F., N., Nsz., P., V.; *othun, ithun*.

Ellenpéldák hangsúlytalan szótagban: *abajdoc* 'két-szeres' F., K., N., Nsz., P., V.; *abroncs* Mb., *abroncs* F., K., N., Nsz., P., V.; *abrosz* F., K., N., Nsz., P., V.; *asszony* és még 198 adat.

c) Suffixum előtti zárt u-zásra nincs adatunk. Ellenpéldáink viszont igen, mivel ragok, jelek és képzők előtt nem válik zártabbá az o. Pl.: -m előtt: *akarom, dugom, fogom, hagyom, szidom, tudom* és még 126 adat; -k előtt: *adok, akarok, alszok* F., K., N., Nsz., P., V.; *vagyok, tudok* és még 69 adat stb., stb.

d) Zárt u-zás suffixumokban nem észlelhető. Ellenpéldák: a -*tok* személyragban (igék többes 2. személyében és a birtokos személyragban), a -*hoz*, -*szor*, -*kor* határozóragokban; a -*csol*, -*kol*, -*rog*, -*kod*, -*koz*, -*doz*, -*pol* igeképzőkben és az -*alom*, -*dalom*, -*nok* névszóképzőkben.

17. Zárt u-zás l előtt, hangsúlyos szótagban: *pulicok* 'népi rendőrök, policájok'. Hangsúlytalan szótagban is csak egyetlen esetben található: *szömgulyója* Mb.; de suffixum előtti helyzetben már egyáltalán nem. Suffixumban néhány esetben: -*ból*: *fábul, abbúl, tóbul, újbul, palából, talpából*; -*ról*: *háturról* 'hátról'; *nyájról, csikóról*; -*tól*: *Nyiretházátul* F., P., V.; *határtúl*.

\* Vö. MNyj. IX, 71–86.

Ellenpéldák: *bolond* F., K., N., Nsz., P., V.; *kolbász* F., K., N., Nsz., P., V.; *kolégám* 'barátom, cimborám'; *oláj, oldal* N., P., V. és még 90 adat.

A zárt *u*-zás tehát többtagúak hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjában jelentkezik köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *o* helyén.

Az *l* hang előtti *u*-zásra is van néhány adatunk. A *pulicok* és a *szöm-gulyója* adat kivételével valamennyi suffixumban jelentkezik.

A bemutatott adatok egy része bizonyára zártabbá válással keletkezett, pl.: *furma, murmugett, muzi* 'filmszínház', sőt ez utóbbi egészen késői alakulás lehet.

Szép számmal vannak viszont olyanok, amelyekben a megőrző tendencia érvényesült (vö.: HORGES: MNyJ. 109; DEME: NyAF. 180; BÁRCZI: Ht.<sup>2</sup> 70). GOMBOSZ (Ht. 83) ellenében nem tartjuk valószínűnek, hogy a zártabb formában szereplő adatok többsége egy ómagyarkori nyíltabbá válás után fellépő XV–XVI. századi zártabbá válás eredménye lenne. Valószínűbbnek tartható az a feltevés, hogy az egymással párhuzamosan élt alakok, az *u > u* és *u > o* megfelelések (l. erről PAIS: MNyTK. 78. sz. 22) közül nyelvjárásunkban a zártabb formák maradtak meg (pl.: *csuda, buru* stb.).

### 18. Nyílt *o*-zás

a) Hangsúlyos szótagban: *dorozsbá* 'vőfély' Mb.; *gordony* 'gurdony, bogács' F., N., Nsz., P., V.; *kojímáz* 'kocsikenőcs, kulimász' Sze., *kolimáz* F., Nsz., P., V.; *komper* F., K., N., P., Sze., V., *kompéra* Sze., *kolompér* Sze.; *lobickol* 'lubickol'; *onoka* F., P., Sze., *onokájuk* Nsz.; *ostor, ozsonná* Mb.

Ellenpéldák: *buga* 'napraforgómag'; *bugyogó* 'női nadrág'; *bukkan* 'döccen'; *bukkik* 'bukik (iskolában)'; *buksza* 'puska, persely (szekéren)' Nsz.; *bunkó* F., K., Mb., N., P.; *buta, butyok* 'bimbó'; *cukor* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *csukva* Nsz., P., *csukik* 'csukják' F., K., N., P., *csukjuk* '(mi) csukjuk' N., P., V. és még 299 adat.

b) Hangsúlytalan helyzetben: *almárijom* Sze.; *burgonyija* ~ *burgondija* 'marharépa' Nsz., *burgondija* F., P.; *evangélijom, fundamentom, gimnázijom, pádimentom*, F., K., N., P., Sze., V., *pádimentom* P.; *szilvórijom*.

Ellenpéldák: *árkus* 'oldalnyi, sok'; *céruzát* F., N., P., V.; *fébruár* ~ *február*; *haluska* ~ *galuska* 'metélt tészta'; *katolikus, turbus* 'verem' és még 39 adat.

c) Szóvégen nem találunk nyílt *o*-zást.

Ellenpéldák: *áru, batyu, daru, falu* F., K., N., Nsz., P., V.; *talu* 'toll' F., K., N., Nsz., P., V.

d) Suffixumokban: *apjok, nagypapjok, bornyújok, házok* 'házuk' F., K., N., P., Sze., V.; *jányok* 'lányuk'; *kalapjok* F., K., N., P., Sze., V.; *magok* 'maguk' F., K., N., P., Sze., V., *magokat* 'magukat'; *nálok, rájok*.

Ellenpéldák igéknel: az *-unk* (46 adat) és a *-(j)uk* (49 adat) személyragban; névszóknál: az *-unk* birtokos személyragban (68 adat) és az *-u* képzőben (*apu, anyu* stb.; összesen 16 adat).

19. Nyílt *o*-zás elótt: *kócs* 'kulcs' F., K., N., P., Sze., V.; *kócsocskásztunk* 'gyermektársasjátékot játszottunk' P.; *kócsot* F., Mb., Nsz., P., V.; *alól* 'alul' F., K., N., P., Sze., V.; *hától, hátról* 'hátul' Sze.; *keresztől-kasól, köröszől-*

*kasól* F., Mb., N., P., V.; *magyaról* 'magyarul'; *rosszól* F., K., N., P., Sze., V.; *tótól* 'tótul' F., K., Mb., N., P., V.; *ámól* F., P., Sze.; *boról* 'borul (az idő)' F., K., N., P., Sze., V.; *borólat* 'borulat'; *borólva*, *buról* Sze.; *búsól* 'búsul'; *búsójjon*, *búsólni*; *indólni*, *indójjon*, *megindól*, *indóltam*; *javójjon* 'javuljon'; *kukurikól* Mb.; *meggyógyól* 'meggyógyul'; *szabadólt fel* 'szabadult fel' (ipari tanuló); *tanól* F., K., N., P., Sze., V.; *tánóli* 'tanulja' Mb.; *vidól ki* 'vidul ki, derül ki (az idő)'; *kividól* Mb.; *fordól*, *fordólt*; *mozdól* F., K., N., P., Sze., V.; *mozdólat*.

Nyílt *o*-zást találunk tehát egyes köznyelvi és nyelvjárásokbeli rövid *u* helyén hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban, suffixumos alakokban, valamint *l* előtt.

A suffixumos alakokban a jelenség kizárólag a birtokos személyragokban jelentkezik (*-uk*, *-juk*). Az *l* nyíltabbá tevő (ill. megőrző) hatása leginkább az *-ul* határozóragban és a hasonló alakú *-ul*, illetve *-dul* igeeképzőben érvényesül.

Az ide tartozó alakok egy része valószínűleg megőrzés eredménye. Ilyen pl. a *kolimáz* (l. <szlovén *kolomaz* 'ua.') első szótagbeli *o*-ja. A *komper*, *lobickol*, *ozsoná*, *burgondiája*, *onoka*, *pádimentom* és a többi fentebb felsorolt *-om* végződésű szó talán már valóban nyíltabbá válással keletkezett (l. SzófSz. és BÁRCZI: Ht.<sup>2</sup> 139). Problematikus viszont az *ostor* szó változásiránya.

Az előzőktől elválasztottuk az *l* előtti nyílt *o*-zást, amely minden bizonnyal az *l* nyíltabbá tevő vagy talán inkább nyíltabbnak megőrző hatásával magyarázható (l. DEME: NyAF. 143 és Pais-Eml. 91).

A *kócs* alak az *l*-nek *u*-vá vokalizálódásával jöhetett létre. Ezután az első szótag magánhangzójával diftongussá alakult, és mint diftongus fejlődött tovább: *ou* > *ó* (l. BÁRCZI: Ht.<sup>2</sup> 69; DEME: NyAF. 272). A vokalizálódás előtt azonban az *u* (ha egyáltalán *u* volt az eredeti hang) *o*-vá változott, tehát nyíltabbá válás történt.

## 20. Zárt *ú*-zás

a) Hangsúlyos helyzetben: *szőlő* 'halánték' F.

Ellenpéldák: *bóbítás* 'búbos pacsirta' F., Nsz., P.; *csók*, *drót* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *gója*, *góré* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *góró* 'levágott kukoricaszár kékébe rakva' F., K., Nsz., P.; *gróf*, *gyón* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *hó* 'Schnee' F., K., Mb., N., Nsz., P. és még 97 adat.

b) Zárt *ú*-zás hangsúlytalan szótagban nem található.

Ellenpéldák: *cimóca* 'szamáca' F., K., N., P., Sze., V.; *gombóda* (*leves*) 'reszelt tészta (leves)'; *gombóda* 'reszelt tészta' F., P., Sze., V. és még 21 adat.

c) Szóvégen zárt *ú*-zást nem találunk. Ellenpéldák: *alló* 'olló'; *ászló* 'zászló' Nsz.; *bagó* F., K., N., Nsz., P., V.; *borsó*, *cipó* F., K., N., Nsz., P., V. és még 53 adat.

d) Zárt *ú*-zás suffixumban nincs. Ellenpéldák: *-kó*, *-só*, *-ó* (demin. képző); *-csó*, *-ikó*; *-ó* (igenévképző) és az *-óddz*, *-óz*, *-ód* képzőkben.

Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a jelenség nyelvjárásunkban nincs meg. Egyetlen adat, ha ide vehető a *szőlő* alak, mely a diftongus *ou* > *ó*-féle fejlődésén ment keresztül, s ebből zártabbá válással lett az *ő* (a diftongus fejlődésére vö.: GOMBOCZ: Ht. 86; LOSONCZY: i. m. I, 12; BÁRCZI: TihAl. 156; DEME: NyAF. 187).



## 21. Nyílt ó-zás

a) Hangsúlyos szótagban: szó 'szű' F., K., Mb., N., Nsz., P.; szó *ette* 'szüette' Nsz.; *szóettes* 'szüette' P.; *szóte* Mb.

Ellenpéldák: *blúz, brüg* 'berreg, zúg'; *büg* '(a disznó) pázrik' F., K., N., Nsz., P., V.; *búzá* Mb.; *búj* 'bújik'; *bús* F., K., N., Nsz., P., V.; *csúfolik* 'csúfolják'; *csúnya, csúsz* 'csúszik'; *fúró* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *gúnár* F., N., Nsz., P., V. és még 109 adat.

b) Hangsúlytalan szótagban: *kódós* 'koldus' F., K., Mb., N., Nsz., P., V.

Ellenpéldák: *kandúroz, kandúrmacska*.

c) Szóvégen: *buró* 'ború, felhő' Mb.; *bosszóság* P., Sze.; *gyaló* 'gyalu' F., K., N., P., V.; *hosszó* F., K., N., P., Sze., V.; *koszoró* F., K., N., P., Sze., V.; *koszorót* P., *koszoró* 'koszorúgerenda' Mb.; *ocsó* 'ocsu' F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *odó* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *tanóság* Sze.; *váló* 'vályú' F., K., N., Nsz., P., V.

Ellenpéldák: *ágyú, bornyú, búcsú, faggyú, fattyú* (gyerök) 'zabi, kapott gyerek'; *fattyú* 'kukorica mellékajtása'; *gyapjú* F., K., N., Nsz., P., V.; *sarnyú* 'sarjú' F., K., N., Nsz., P., V.; *sarnyú* Mb.; *káломista varnyú* 'szürke varjú' Nsz.; *varnyú*.

d) Suffixumban: *egerfarkófű* 'egerfarkúfű'; *hajó* 'hajú'; *kerék-natyság* 'kerék nagyságú'; *lúdlábó* 'lúdtalpú' Mb.; *lúttalpó* 'lúdtalpú' Mb.; *lúttalpó, oró* 'orrú' F., K., Mb., N., P., V.; *savanyó, szomoró* F., K., N., P., Sze., V.; *telitalpó* 'telitalpú' (pl. ló).

Ellenpéldák: *fijú, hosszú, háború, féloldalú, lólábú, sáványú* Mb.; *savanyú, szomorú* F., K., Mb., N., V.; *sikattyú* 'szövészék része' P.

Más nyelvjárásokbeli és köznyelvi *ú* helyén is jelentkezik *ó*-zás hangsúlyos helyzetben (bár csak egy esetben), ennél azonban sokkal gyakoribb szóvégen és suffixumokban (bár itt is szó végére esik az *ó*), különösen az *-ú* melléknévképző helyén (l. fentebb, a példákat!).

Csak mai köznyelvi (és részben nyelvjárásokbeli) alakokkal összevetve nevezhetjük a fenti adatokban megnyilvánuló jelenséget nyílt *ó*-zásnak, mivel hangtörténeti és nyelvjárástani szempontú vizsgálataink tanúsága szerint ezt megőrzésnek kell tekintenünk (l. BALASSA, MNyj. 123; LOSONCZY, i. m. III, 6; HORGER, MNyj. 59). Így megőrzései lehetnek a korábbi diftongus nyíltabbá válásával keletkezett alakoknak (*uu* > *ou* > *ó*); pl. a török *tanu*: > m. \**tanuu* > *tanou* > *tanó* alakok (BÁRCZI, Ht.<sup>2</sup> 94). Elképzelhető esetleg az *au*-ból fejlődött *ou* > *ó* változás is (BÁRCZI, i. m. 97). A fenti szavakban a köznyelvben a zártabb alak honosodott meg (*ú*), nyelvjárásunkban viszont az *ú*-val párhuzamosan kialakult *ó*.

## 22. Zárt ü-zés

a) Hangsúlyos szótagban: *büfög* 'böfög'; *büffent* 'böffent, böfög'; *bükkenő* 'bökkenő'; *csüpü, csüpüs, csüpüsödik; csüpüing, csüpüvászón, csüpü* F., K., N., Nsz., P., V.; *gyün* 'jön' F., K., Mb., N., Nsz., P., Sze.; *gyütt* 'jött'; *gyüttem, gyüttünk, gyüttetők, gyüttek, gyüjök* 'jövök' F., K., Mb., Nsz., P.; *gyünnék* F., K., N., Nsz., P., V.; *gyünnék* Mb.; *gyünni, gyühet; күhü* 'kendertörő'; *күһүбе* 'kendertörőbe'; *күжү* 'kendertörő'; *күжүбе* 'kendertörőbe'; *күпү* 'kas, méhkas'; *күпү* (~ *көпү*) F., K., N., Nsz., P., V.; *күпүл* (~ *көпүл*) F., K., N., Nsz., P.; *күшүрү* 'köszörű'; *күшүрүжүк* 'köszörülik'; *күшүрүкө, күшүрүнек; пүффед, пүффешкөдүк, пүффешкөдөттү, пүффешкөдөс, пүфөкөл, пүфөкө-*

*lök; rüggöny, rüggönyözik, rüggönyre; sütét* Mb., P.; *sütétödött; ne szüszmitölöggý 'ne szüszmötölj'; türül 'töröl'; türülködöz ~ türülködöz 'türülközö'; türülök 'törölök'; üllö 'olyv' F., P., Sze.; üsztöke 'kis vaslapát az ekére ragadt sár letisztításához' F., K., N., Nsz., P., Sze., V.; üsztökél, üsztökéli 'a sarat letisztítja (az ekéről)'*.

Ellenpéldák: az illabiális *ë*-zés ellenpéldáinál.

b) Hangsúlytalan szótagban: *küszürü, kiküszürüjjék 'kiköszörülik'; lepüdö F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; lepüddöz 'lepedöz'; türül 'töröl'*.

Ellenpéldák: az illabiális *ë*-zés ellenpéldáinál.

**23.** Zárt *ü*-zés a többeli *ü* vagy az *l* hatására, suffixum előtti helyzetben és suffixumban: *fürüdni* Mb., *fürütem ~ fürütem* Mb., *fürüszti* Mb.; *föttü 'földtöl'; törü 'töröl'; szömödbü 'szemedből'*.

Ellenpéldák: *Rögmecről 'Regmecről'; izéről, legényökről, kőből, csürből, husvétöl, kéztöl 'kéztöl'* és még 49 adat.

Zárt *ü*-zést észlelünk tehát a fenti adatok hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjában, valamint szörványosan *l* előtt is.

Amit a zárt *u*-zásról elmondtunk, azt a zárt *ü*-zésre is vonatkoztathatjuk, de az *u > o > u* helyén *ü > ö > ü* értendő, és párhuzamos *ü > ú; ü > ő* alakok megfeleléséről van szó (I. DEME, NyAF. 189–90). Az *ü*-zésnél az adatok egy részében a zártabb forma maradt meg (*gyün, türül, csüpü* stb.).

#### 24. Nyílt *ö*-zés

a) Hangsúlyos helyzetben: *böcök 'bütyök' Mb.; böcke 'bütyök, bütyke' Mb.; bödöskövezsgyufa 'kénes gyufafajta' Nsz.; bökköny F., K., N., Nsz., P., V.; bököny Nsz., P.; csötörtök ~ csötörtök F., K., N., P., V., csötörtök Mb., Nsz.*

Ellenpéldák: az illabiális *i*-zés ellenpéldáinál.

b) Nyílt *ö*-zés suffixumos helyzetben: *bennök 'bennük'; csürjök 'csürjük'; eszöge (jut); fejsűjök Mb.; fejük 'fejük' F., K., N., P., Sze., V.; fészök, fizetésök, főgyök, gyermekjök, kenyerek F., K., N., P., Sze., V.; kertyök F., K., Mb., N., P., Sze., V.; közéjök, südőjök 'süldőjük'; szmmijök, szemök F., K., N., P., Sze., V.; tölök, tehenök F., K., N., P., Sze., V.*

**25.** Nyílt *ö*-zés *l* előtt: *belöl 'belül' F., K., Mb., N., P., V.; fölöl 'felül' F., K., N., P., Sze., V.; pl. Hatvanon fölöl 'hatvanon felül' P.; köröl 'körül'; közzöle 'közüle'; körött 'körült(e), körül', pl. a ház körött 'a ház körül'; köröl-belöl 'körülbelül'; keresztöl 'át, keresztül'; keresztöl-kasöl 'keresztül-kasul'; köröztöl-kasöl Mb.; kívöl 'kívül'; kívöl 'kívül, kint'; mögöl F., P., Sze.; megöle, németöl 'németül'; töretlenöl 'töretlenül'; begörböl 'begörbült'; elgörböl, megörböl, csendöl 'csendül'; csendöl, csördöl 'megcserdül'; elgengöl 'elgyengült'; gyengöl, mekkéköl 'megkékült'; készölnek, meröl F., K., N., P., Sze., V.; öröl 'örül, nevet' F., K., Mb., N., P., V.; perdöl F., K., N., P., Sze., V.; röpöl 'repül' F., K., Mb., N., V.; szépöl 'szépül' F., K., N., P., Sze., V.; teröl 'terül' F., K., N., P., Sze., V.; megvénöl 'megvénül'; vénöl, gyökerestöl F., K., N., P., Sze., V.; egerestöl, mindenestöl F., K., N., P., Sze., V.; ecötestöl.*

Ellenpéldák:  $\emptyset$ .

Nyílt *ö*-zést találunk néhány szó hangsúlyos szótagjában és a többes 3. személyű birtokos személyrag *ü*-je helyén. Itt a jelenség általában a k

mondható. Az *l* előtti *ö*-zés tőszóban ismeretlen ugyan, de az *-ül* határozóragban és a hasonló alakú igeképzőben, valamint a *-stül* határozóragban igen gyakori.

Föltehető, hogy az ide tartozó szavakban az ómagyar kori vagy esetleg középmagyar kori nyíltabbá válás produktumai (*bödöskövezsgyufa*, *bökköny*, *csötörtök*) őrződtek meg (DEME, NYAF. 151; BÁRCZI, i. m. 75).

A nyílt *ö*-zés párhuzamos jelensége a nyílt *o*-zásnak, tehát amit az *u* nyíltabbá válásáról irtunk, az itt is áll az *ü* nyíltabbá válását illetően. Hogy hangsúlytalan helyzetben nem találunk nyíltabb tendenciát, mint az *o*-zásnál, az azzal magyarázható, hogy ott latin szavainknak egy része alkotott csoportot. Itt erről szó sem lehet, mivel *ö* hang a latinban nem volt (I. DEME, NYAF. 151).

A birtokos személyrag *-ük*-je helyén található *-ök* alakokkal kapcsolatban egyes kutatók felteszik a nyíltabbá válást, mint magyarázati lehetőséget, és azt vallják, hogy az így keletkezett *ö* helyére a XVI. sz. után egy ismételt zártabbá válás során újra *ü* lépett volna (GOMBOCZ: ÖM. II/1, 83; HAJDU: MNy. XL, 118). DEME és BÁRCZI viszont nyelvjárási megoszlással magyarázzák a mai *ö* ~ *ü* párhuzamosságot. Az eredeti *ü* a nyelvterület egy részén megmaradt *ü*-nek, ez terjedt el nagyobb területen és az irodalmi nyelvben is (DEME, NYAF. 151; BÁRCZI, Ht.<sup>2</sup> 71). A *röpöl*, *keresztöl*-féle alakoknál viszont az *l* nyíltabbá tevő, illetve nyíltabbnak megőrző hatásából kell kiindulnunk (BENKŐ: I. OK. VII, 518; DEME: uo. 534; Uő: Pais-Eml. 89), melyet nyomban követhetett az *l* nyújtó hatása.

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy HORGER régibbnek tartja a *magyaról*, *szemtelenöl* stb. félék *-ól*, *-öl* alakját, és a zártabbá válásnak ellenálló alakokként tárgyalja őket (MNyj. 127, 59).

## 26. Zárt *ü*-zés

a) Hangsúlyos helyzetben: *bü* 'bő'; *bür* F., K., N., P., Sze., V.; *düt* 'dönt' F., K., N., P., Sze., V.; *kü*, *kümorzsalónál* 'kötőrónél [munkahely]'; *lüttek* (meg) 'lőttek meg'; *nyűjjük* (a kendert), *nyűjük* 'nyőjük'; *nyü*, *szü* 'sző'; *szűjük*, *szűjjük*; *szürö* 'szérű'; *tü* 'tő'; *ü* 'ő'; *ük*, *üköt*, *ület*.

Ellenpéldák: az illabiális *é*-zésnél.

b) Szóvégen: *böndü* 'bendő'; *esztendü*, *fenyü* F., K., N., Nsz., P., V.; *hetfü* ~ *hetfü* F., K., N., P., Sze., V.; *keszkenyü*, *serpenyü*, *tekenü* F., K., N., Nsz., P., V.

Ellenpéldák: ugyancsak a fenti szavak.

c) Zárt *ü*-zés suffixumokban nem található.

Ellenpéldák: az *-öz*, *-ödöz*, *-öd*, *-köz*, *-endő* képzőkben. Az *-ő* ige-névképzőben is általános az *-ő* hang (122 adat szerint), de néhány esetben *ö* is található. Hasonló a helyzet a *-ső* képzőben is.

A jelenség hangsúlyos helyzetben, szó végén és asszociatív *l* hatására (hangsúlyos helyzetben) lép fel. Ide vettük az *ö*-vel ejtett alakokat is, mivel fél fokkal zártabbak az *ö*-nél.

A zárt *ü*-zés jelentkezése BALASSA szerint összefügg az *öü* diftongus fejlődésével. Szerinte az eredeti két szótagból (\**övä*) előbb *övä* lett, „majd diphthongus... *öü*, ill. ... *öü*, s végre hosszú... *ü* lett.” Ez a váltakozás következetesen végbement többek között az északkeleti nyelvjárásterületen — írja (MNyj. Bp., 1891. 122). GOMBOCZ is gondol a diftongus kettős fejlődés

désére (Ht. 86), de egyes eseteket zártabbá válásosaknak tart a nyíltabb nyelvtörténeti adatokkal szemben (i. m. 83).

DEME nem tartja kizártnak ezt a lehetőséget, de — mint mondja — figyelembe kell vennünk azt is, „hogym sem a korábbi nyílt *ő*-s, sem a mai zárt *ű*-s alakok nem kizárólagosak a maguk korában az ellentett esettel szemben”, s ezért gondol a két forma területileg megosztott párhuzamos folytonosságára (NyAF. 194).

BÁRCZI hasonlóképpen ír: „mind az *ő*, mind az *ű* túlnyomóan diftongikus eredetű, a váltakozás okát a diftongusok kétirányú — nyíltabb és zártabb — fejlődésében kell látnunk, mely nyelvjárási megoszlással *ő* ~ *ű* változatokat hozott létre” (Ht.<sup>2</sup> 150).

## 27. Nyílt *ő*-zés

a) Szó kezdetén: *győröszték* 'gyűrűzték' P.; *nyőji* 'nyúvi (a kender)' Nsz.; *nyőni* 'nyúni (kender)'.

Ellenpéldák: *bűnös* F., K., Mb., N., P., V.; *csűr* F., K., Mb., N., P., V.; *fű* F., K., Mb., N., P., V.; *gyűrő* F., K., Mb., N., P., V.; *gyűsző* F., K., Mb., N., P., V.; *hűvej* Mb.; *hűvös* Mb.; *műhej* Mb.; *sűrőn* Mb., P., V.; *tűz* F., K., Mb., N., P., V.; a többi ellenpéldát l. az illabiális *i*-zésnél.

b) Nyílt *ő*-zés szó végén: *gyűrő* F., K., Mb., N., P., V.; *jegygyűrő* F., P., V.; *vörösgyűrő* 'veresgyűrű (fafajta)' P. V.; *gyűsző* F., K., Mb., N., P., V.; *hedegő* 'hededű' F., K., Mb., N., P., Sze.; *hedegő* Mb., P., V.; *sűrő* F., K., Mb., N., P., V.; *sűrőn* Mb., P., V.; *sűrősödik* P.; *szűrő* 'szérű' F., N., Nsz., P., V.; *szérő* 'szérű' Nsz.; *szűrőtorok* P.; *keserő* F., K., N., P., Sze., V.; *keserő* Mb.; *keserőn* Mb.; *kétnyelőkés* 'kétnyelű kés' Mb.; *lőszömő* 'lőszemű (kukoricafajta)' F., K., P., V.; *nagy fejó* Sze.; *natyfejó* F., K., N., P., V.; *ép kezdő* F., K., P., Sze., V.; *félkegyelmő* P.

Ellenpéldák: *enyű* 'enyv' Nsz.; *fésű* ~ *fésű* F., *fejsű* F., K., P., V.; *gyönyörű*, *hededű* F.; *kesztyű*, *könnyű* F., K., N., Nsz., P., V.; *köszörű* (*kő*) 'köszörű (*kő*)' és még 34 adat.

Nyílt *ő*-zést találunk hangsúlyos helyzetben is, de gyakoribb szóvégén, igen gyakori, sőt általános a melléknévképző *ű*-je helyén.

Általában megőrzésnek tekintik a fenti alakokat, mint a nyílt *ő*-zást is (BALASSA, MNyj. 123; LOSONCZI, i. m. III, 6; HORGES, MNyj. 59), DEME véleménye szerint azonban „valószínűbbnek látszik . . . a diftongus kétféle fejlődésére támaszkodó megfejtés” (NyAF. 156). Hasonlóképpen vélekedik BÁRCZI is (Ht.<sup>2</sup> 150). Az *ű*-s és *ő*-s alakok használatát nyelvjárási megoszlással, a diftongusból fejlődött egyik elem túlsúlyra jutásával magyarázza.

## 28. Zárt *i*-zés

a) Hangsúlyos szótagban: *diák* Sze.; *diják*, *girincs* 'gerinc'; *girind* 'gövény' F., K., N., P., Sze.; *igenős* ~ *igenyős* 'egyenes'; *kilés* 'kelés, gyülevény' F., K., N., P., Sze., V.; *ritök* 'retek' F., K., N., Nsz., P., V.; *vinyige* 'venyige, szőlővessző'.

b) Hangsúlytalan helyzetben: *gesztinye* ~ *gesztinnye*; szó végén: *kévi* 'kéve' Mb.; *piszi* 'pizse' F., N., Nsz., P.

c) Suffixum előtt: *eriggy*, *hetis* ~ *hetes* 'hetes, hétnyi idős' F., K., Nsz., P.; *hētis* Mb.; *lepidő* F., K., N., P., Sze., V.; *erisz* 'ereszt' F., N., P., Sze.; *repiszt* F., K., N., P., Sze., V.

d) S u f f i x u m b a n: *béli* 'béle, bele (állatnak)'; *bögyi* 'begye'; *eleji*, *ézi* 'íze'; *eszi* 'esze' F., K., N., P., Sze., V.; *feji* 'feje' F., K., N., P., Sze., V.; *híti* 'hite'; *híti*hagyott; *közepti*, *részi*, *szüneti* 'szünetje'; *szügyi*, *telet* 'tele' F., K., N., P., Sze., V.; *teletalpó* 'teletalpú (ló)'; *tenyeri*, *testi* 'teste' Mb.; *végi*, *véri* és még 44 adat.

Ellenpéldák: a zárt *ë*-zésnél és ellenpéldáinál.

Zárt *i*-zést találunk egyes mai köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *ë* ( $\sim e$ ) hangok terhére a fenti szavak hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjában, valamint szóvégen, suffixum előtt és suffixumban.

A jelenség nagyobb mérvű jelentkezése a birtokos személyrag *-e*-je helyén figyelhető meg, egyébként csupán néhány szóra korlátozódik.

A jelenség kielégítő magyarázatát sem a hangtörténetben, sem a nyelvjárástani irodalomban nem találjuk meg.

Néhány esetben (*igenős*, *díják*) gondolhatunk egy eredetibb, zárt alak megőrzésére, vagy zártabbá válásra (*ë*  $>$  *i*). Ide sorolhatjuk talán *kilés* és *vinnyige* szavunkat. Problematikus megállapítanunk a *ritök* és a *gesztinye* szónál az eredeti(bb) hangalakot. Bár ez utóbbinál, ha nem is nagy valószínűséggel, talán mégis gondolhatunk a szl. *draga*  $>$  m. *daraga*  $>$  *deraga*; *vasárnap*  $>$  nyj.: *vésárnap*; *Harnad*  $>$  1255: *Hernad* stb. (l. BÁRCZI, Ht.<sup>2</sup> 105) szavakéhoz hasonló elhasonulásra: lat. *castanea*, ol. *castagna*, ném. *kastanie* stb.  $>$  m. *gěstana*  $>$  *gésztenya(e)*  $>$  *gesztenye*  $>$  *gesztinye*. Igaz viszont, hogy hangrendi kiegyenlítődésre az előző szavak alapján nem gondolhatunk, bár nem tartjuk lehetetlennek, különösen akkor, ha szó végén magas hangot teszünk fel (l. a német alakot).

## 29. Zárt *i*-zés

a) H a n g s ú l y o s s z ó t a g b a n: *ciklá* Mb., *cviklá* 'cékla' Mb.; *gíga* 'gége' Sze.

Ellenpéldák: a labiális *ö*-zés ellenpéldáinál.

b) H a n g s ú l y t a l a n s z ó t a g b a n: *fejír*, *fejíróket*, *girind* 'görény' Mb., Sze.; *görint*  $\sim$  *gërint* Nsz.; *göldi leves* 'szagztatott galuskaleves' F.; *kukurikól*  $\sim$  *kukurikul* Mb.; *szomszíd* P.

Ellenpéldák: a labiális *ö*-zés ellenpéldáinál.

c) S u f f i x u m b a n: Ragokban: *-nként*: *aprónkint*, *ëgyënkint*  $\sim$  *ëgyënkint*; *hëtenkint* 'hetenként' Mb.; *hëtenkint*, *lassankint*; *márkonkint*; *-é*  $\sim$  *-jé*: *bögyibe*, *elejin* 'elején'; *eszibe* 'eszébe'; *ëzibe* 'izibe, rögtön'; *-ért*: *azír* 'azért'; *azér* P.; *fűjér*, *mijér*, *pénzir* Mb.; *-é* lat. ragban: *elibe* 'elébe'; *közzé*. Képzőkben: *-ék*: *doporzíkol* 'dobog, topog (tánc közben)'; *hangya-zsombikok* 'hangyabolyok'.

Ellenpéldák:  $\emptyset$ .

Zárt *i*-zés jelentkezik egyes köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *é* hangok helyén: egy esetben hangsúlyos és néhány esetben hangsúlytalan szótagban, de leggyakrabban suffixumokban.

Az *i*-zés okát és mibenlétét főleg PAIS D., BÁRCZI G. és SULÁN B. tisztázták. Egyrészt a megőrzött *i* megnyúlására, másrészt az *ëi* diftongusból keletkezett *é* zártabbá válására gondolnak, és az *ë*-ből zártabbá válással keletkezett *i*-k megnyúlására (PAIS: NYK. LII, 282; BÁRCZI: RMNyj. 14; Uő, Ht.<sup>2</sup> 75; SULÁN B.: MNyj. I, 28).

Hangsúlyos helyzetbeli példánk fejlődésútja problematikus. A *ciklá*, *cviklá* alakban ugyanis valószínűbb az  $e > i$ , mint egy  $e > ë > é > i > i$

vagy egy esetleges  $e > i > i > i$  fejlődés. A *gíga* esetében zártabbá válás történhetett. Hangsúlytalan szótagbeli példáinknál a megőrzött *i* esetleges megmaradására vagy megnyúlására, ragos alakjainkban pedig az előbb említett diftongusból keletkezett *é* zártabbá válására gondolhatunk. Emellett nem tarthatjuk lehetetlennek azt sem, hogy a diftongus különfejlődésével létrejött  $é \sim i$  párhuzamos alakok nyelvjárásunkban szereplő *i* elemének megtartásával, illetve megrövidülésével magyarázhatók a fentebb említett latívuszragos és birtokos személyragos alakok. Az *-ir* '-ért' és *-ik* '-ék' alakok zártabbá válással keletkezhetnek.

### 30. Nyílt *é*-zés

a) Szóban: *éz* 'íz' F., K., N., P., Sze., V.; *ézi* 'íze' F., P., V.; *fotózésén* 'petróleum' Sze.; *irégy*, *irétykődik*  $\sim$  *irétyköd* P.; *kénlód* P., Sze.; *késért* F., K., N., P.; *még* F., K., N., P., Sze.; *vanélija* (*rúd*) 'vanília (rúd)' F., K., N., P., V.

b) Nyílt *é*-zés suffixumban: *koméndérozott* 'parancsolt'; *mindég* F., K., N., P., Sze., V.; *vakét* F., K., N., P., Sze.

Ellenpéldák: a labiális *ü*-zés ellenpéldáinál.

A fenti szavak hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjában, valamint néhány végződésben találunk nyílt *é*-zést szórványosan.

Az  $i \sim é$  megfelelést HORGER konzervatívizmusnak tartja (MNYj. 56). Egyes nyelvjárások megőrizték XVI. századi *é*-jüket, amelyek más vidéken *i*-vé fejlődtek, és az irodalmi nyelvbe is ilyen alakban hatoltak be (uo.). DEME szerint ez a magyarázat viszonylagos értékű (NyAF. 161). Ezek az *é* hangok minden bizonnyal megőrzötteknek tekinthetők nyelvtörténetünk egy bizonyos korszakának bizonyos adataival szemben. De — mint mondja — ugyanúgy megőrzöttek a korai adataikkal együtt jelentkező *i*-s formák is (uo.).

DEMÉnek ebben igaza van, de arra az igen fontos kérdésre, hogy milyen volt a hangfejlődés iránya, nem ad választ. Így tehát továbbra is kétségben vagyunk az iránt, hogy  $i > é$  változás történt-e az ide tartozó szavak többségében, vagy nem. BÁRCZI a középmagyar korszakbeli zártabbá válásról szóló fejezetben tárgyalja ugyan a jelenséget, de megjegyzi, hogy „nehéz eldönteni, vajon az *é* vált-e zártabbá...” (Ht.<sup>2</sup> 149).

Mindenképpen problematikus ezeknek az alakoknak a fejlődésútja. A *vanélija* (*rúd*) szó bizonyára nyíltabbá válással keletkezett, mégpedig meglehetősen későn (l. 1804. Márt.), vagy pedig átvétel *é*-ző nyelvjárásból.

### 31. Zárt *o*-zás

a) Hangsúlyos helyzetben: *bogoj* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *bogjot* F., K., Mb., Nsz., P., V.; *bogjok* F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *bokancs* Nsz., P., Sze.; *bokkancs* F., Nsz., P., V.; *bokancs* Mb.; *borozda* Sze.; *hovás* 'havas' Nsz.; *hovás* 'havas' Mb.; *hont* 'szántáskor összeragadt nagyobb földdarab' Nsz.; *jova* 'java' Nsz.; *kojiba* 'kaliba' Sze.; *mok* Sze.; *mogos* Mb., Nsz.; *mongorol* 'mángorol' [gyakoribb alak a *mångorol*] Mb.; *morék* 'marék' Mb.; *morékvál* Mb., *morek* Sze., *moréksződő*  $\sim$  *moríkszedő* Nsz.; *noszpoja* 'lasponya' F., K., P., V.; *osztan*  $\sim$  *oszt* 'azután' Nsz.; *oszt* 'aztán' F., K., N., P., V.; *osztteg* 'asztán' Sze.; *obároltszalona* 'abált szalonna' Mb.; *ovás* 'avas' Mb.; *ovas* Nsz.; *toszint* Sze., *toszintotta* F., K., P., V.; *vocsora* F., K., N., P., Sze., V.; *vocsora* [?] Mb.; *vocsorāl* Mb.; *vosárnáp* Mb.; *zsojtár* Mb.

Ellenpéldák: *a* F., K., N., P., V.; *abajdoc* Nsz.; *ablak*, *ablakot* F., K., N., Nsz., P., V.; *abrak*, *abrakostarisznya* ~ *abrakostarisnya* Nsz.; *abroncs* F., N., Nsz., P.; *abrosz* F., K., N., Nsz., P., V.; *ad* F., K., N., Nsz., P., V.; *agy* 'kerékagy' Nsz.; *aja* 'ókrös szekér rúdja' F., K., N., Nsz., P., V. és még 693 adat.

b) Zárt o-zás hangsúlytalan szótagban: *aromparmin* 'aranyparmen (alma)'; *bogjos* 'boglyas' Sze.; *befogy* 'befagy' Mb.; *csónok*, *farmotring*, *guzsoj* F., K., Mb., N., P., V.; *kanoda renét* 'almafajta'; *kendőrmogos* Mb.; *magos* F., K., N., P., Sze., V.; *mágos* Mb.; *mogos* Mb., Nsz.; *nyavoja*, *zuzmorá* Mb.

Ellenpéldák: *akar*, *angyal*, *arany*, *arat*, *bivaj* F., K., N., Nsz., P., V.; *csalamádé* F., K., N., Nsz., P., V. és még 177 adat.

c) Zárt o-zás abszolút szóvégen nem található.

Ellenpéldák: *alma* F., K., N., Nsz., P., V.; *anyagabona* F., K., N., Nsz., P., V.; *aranka* F., N., Nsz., P.; *balta* F., K., N., Nsz., P., V. és még 250 adat.

d) Zárt o-zás suffixumok előtt: A -t tárgyrag előtt: *asztalokot*, *ágyúkot*, *jóbarátokot*, *bolondokot*, *bótokot* 'boltokat'; *derekadot* F., K., N., Nsz., P., V.; *dísznököt*, *guzsjokot* 'guzsalyokat'; *hídadot*, *lábadot* F., K., N., Nsz., P., V.; *magunkot*, *sokakat* 'sokakat, sok mindenkit'; *szavakot*, *ujakot* 'olyanokat' és még 57 adat; a -nak igei személyrag előtt: *hajcsonak* ~ *hájcsanak* 'hajtsanak'; *igyonak*, *kapjonak*; képzők előtt: -stól: *fazekostól* ~ *fazékastól*.

Ellenpéldák: Névszói ragok előtt: -m; *uram* F., K., N., Nsz., P., V.; *magam*; -d: *magadnak*, *hasadot* 'hasadat'; *térolad* ~ *terólad*; -tok: *nyakatokon*; -t: *asztat*, *fonalat*, *fazékat*, *hatvanat*, *havat*, *jukat* 'lyukat'; *jukat* 'léket' Nsz. és még 74 adat; -n: *mostan*, *sokan*, *komojan*, *koszosan*, *jobban*, *onnan*, *magosan* és még 80 adat; -t, -tt: *alatt*, *onnat* és még 12 adat. Igei személyragok előtt: -m; *attam* 'adtam'; *fonnyasztottam* (túrót); *tiloltam*, *akartam*, *vótam*, *tuttam*, *hallottam*, *montam*; *igyam*, *mongyam*, *tuggyam* és még összesen 181 adat; -d: *tuttad*, *kortyancsad* 'hajts fel (az italból)'; *igyd*, *hítad* Nsz., *híttad*; -sz: *mondasz* Nsz.; -tok: *válasszatok*, *mongyatok*, *aggyatok*; -k: *arattak*, *vótak*, *dógosztak*, *szoktak*, *ittak*, *hortak* 'hordtak'; *tuttak* és még 20 adat; -nak: *hozzanak*, *száraggyanak*. Jelek előtt: -bb: *fijatalabb*, *hamarabb*, *kapósabb*: 'kelendőbb'; *komojabb*, *legmagosabb*, *okosabb*, *szokottabb*; -na: *javaslanám*; -k: *babosak* 'foltos szőrűek (kismalacok)'; *gajjak* 'gallyak'; *lakadalmak*, *lovak*, *nyúlak*. Képzők előtt: -j [-ly]: *akadáj* 'akadály'; -g: *kacag*; -l: *útalva* 'szorulva', *rá van útalva*, *vasálni*; -d: *förrijad* 'fölríad'; *halad*, *maratt* 'maradt'; *maradék*, *marad*, *possatt* 'poshadt, savanyú'; *szaladoz*, *szalad*, *virad* 'virrad'; *kifakad* (kelés) Nsz.; *izad* ~ *izzad* Nsz.; *izzad*, *borzad* F., K., N., Nsz., P., V.; -n: *bukkanó* 'kátyú'; *pattan*, *roppan*, *zuhan* 'dörren (puska)'; -nt: *boszont* Sze.; *poccsant* 'löttyint'; *kortyant*, *pattant* 'cserdit' Nsz.; *pattant*. Ezekon kívül még a következő képzők előtt: igeképzők előtt: -p, -doz, -kod, -koz -kol, -szt, -lkoz, -z, -l ~ -ll; névszóképzők előtt: -s, -d, -sz, -dalom, -alom, -ny, -cska, -g, -j, -l; -ni (igenévképző).

e) A suffixumbeli zárt o-zásra nincs adatunk.

Ellenpéldák: ragokban; igéknél: -a, -ja; *lássa*, *bojgattya* 'bolygatja' stb.; -nak: *dógoznak*, *hagynak* stb.; névszók nál: -a, -ja: *óra* 'orra'; *baja*, *héjja* 'haja, kérge'; *húga*; -nak: *jónak*, *apunak*; -ba: *agyba* 'kerékagyba'; *abba*, *magamba*; -ra: *ablakra*, *napra*; -val: *ajtóval*, *hóval*, *lóval*.

Képzőkben; ige képzőkben: *-gat: csalogat, forgatni, válogat; -hat: állhat; -at: mulat, hívat; -tat: vontat, kopoktat; -lal: foglalva; -dal: felszabdál, fúrdál; névszó képzőkben: -at: alakulat, borulat, dívat, vonat; -da: járda; -ka: lapacka, hürka ~ hürka; anyuka, torka; -cska: bárámfarkacska; -dalom; lakadalom, hosszadalmasan, foradarmár; -ista: fodbalista; -talan; kocsántalan 'kocsánytalan'; sajttalan.*

### 32. Az *á* utáni zárt *o*-zás

a) Suffixumok, ragok előtt: *csikócskákot, deszkákot, fákot; lámpákot, malackákot, mohákot, nótákot, ruhánkot; képzők előtt: ágos 'ágas' elágozás; ágyozva 'ágyazva'; ágyozás 'a kender megtisztítása'.*

Ellenpéldák: ragok előtt: *hátam, házam, apám, lilásat, nálam, szálát, szárat, vállam; átal 'által, át'; csináltam, áltam 'álltam'; láttam; jelek előtt: bátrabban, raktárak, régurákat 'regulákat'; képzők előtt: bágyadás 'el-ájulás, elalélás'; szárad F., K., N., Nsz., P., V.; jáccadozik, választás F., Nsz., P., V.; ágyazik 'ágyazzák (a kendert)'; század, száraz, ágyacska 'ágyás' Nsz.; szántani.*

b) Zárt *o*-zás szóvégen nem található.

Ellenpéldák: *árpa, barázda Nsz.; járda, kása 'rizs'; lámpa, híjába, májva, mázsa, pászma, sáttva 'szövésszék' F., K., N., Nsz., P., V.*

33. Zárt *o*-zás *á* előtt: *lonyhál 'lanyhál, szítál (az eső)'; osztán 'asztán'; potkány 'patkány' F., Nsz., P.; vosárnap F., Nsz., P., Sze.; zsojtár 'fejőedény' F., Nsz., P., Sze.*

Ellenpéldák: *abált szalona 'főzött szalonna' F., N., Nsz., P., V.; agács ~ agác 'akác' Nsz.; ahány, ajánlatos, akadáj, alá, almás, András, apám, apád, aratás, bajtárs, barát, barázdás 'jobb oldali ökör' Nsz.; csalamádé F., N., Nsz., P., V.; család, család, darázs F., K., N., Nsz., P., V.; gagyval 'kever'; galáris 'gyöngyfűzér' és még 96 adat.*

Független zárt *o*-zás mutatkozik tehát az egyes köznyelvi és más nyelv-járásokbeli *a* hangokkal szemben hangsúlyos, hangsúlytalan, suffixum előtti helyzetben, valamint *á* utáni (főként zárt) szótagban és *á* előtti első szótagban.

A nyelvjárásban sem *l* hatására, sem *á* utáni abszolút szóvégen nem észlelhető zárt *o*-zás.

A független zárt *o*-zás adatai valószínűleg eredetibbnek tekinthetők, tehát megőrzéses alakoknak, mind szótóban, mind suffixum előtt (HORGES, MNyj. 75, 114). Ilyen megőrzés történhetett pl. a *bokancs, hont* 'szántás után összetapadt földdarab neve, hasáb, rög'; *toszint, csónok, nyavoja* szavakban és szuffixum előtti helyzetben.

A *hova, jova* és *ovas*-féle alakok kialakulásánál szerepet játszhattak a *hó, jó, ó*-féle nominatívuszi alakok, amelyeknek analogikus hatása lehetett (l. DEME, NyAF. 206), vagy gondolhatunk a *v* hatására is (l. BALASSA, MNyj. 121; DEME, NyAF. 207).

Minden bizonnyal zártabbá válás történt a *guzsoly* 'guzsaly' szóban.

Szándékosan különítettük el az előzőktől az *á* hatására fellépő zárt *o*-zást, mint BALASSA (MNyj. 121) és DEME (NyAF. 207). Két fajtája van: az *á* hatására a következő, és megelőző szótagban fellépő zárt *o*-zás. Az előző csoportot DEME két részre osztja: a zárt szótagbeli és az abszolút szóvégi disszimilációs zárt *o*-zásra (i. m.). Ez a kettéválasztás indokolt, hiszen nyelv-



járásunkban is lényeges különbség van a két csoport között. Az előbb említett jelenségre nem illik rá pontosan a DEME által használt fogalmazás, a „zárt szótagbeli” *o*-zás kifejezés, mivel az *á* hatására nemcsak zárt szótagban, hanem *á* utáni, nem szóvégre eső nyílt szótagban is megfigyelhető az *o*-zás. Maga DEME is idéz ilyen adatokat az említett csoportban, mint: *várjonok*, *házosét*, *láboim*, *láttolok*, *lábodot*, *házodat*, *lábotok*, *álopot*, *szántonyi*, *házotok* stb. (NyAF. 212–3), ahol nem zárt szótagban észleljük a jelenséget. Tehát vagy hibás besorolásnak kell ezeket tartanunk, vagy tévesen fogalmazott fejezet-címnek. Inkább ez utóbbról lehet szó.

Az *á* hatására fellépő abszolút szóvégi *o*-zás nem található meg nyelv-járásunkban.

Van példánk az *á* hatására első szótagban jelentkező zárt *o*-zásra is. Bár ez a *potkány* szó esetében csak látszólagos jelenség, mivel minden biztonnyal megőrzéses alak (vö. cseh-tót *potkan* SzófSz.). Gondolhatunk megőrzésre az *osztán* alak *o*-ját illetően is, viszont zártabbá válás történhetett a *vosárnap*, *lonyhál* és *zsojtár* szavakban.

A jelenség eredetét vizsgálva egyrészt HORGER véleményét idézhetjük, aki elhasonító hatás eredményének fogja fel, másrészt a DEMÉÉt, aki mindkét jelenséget az *á* hatására asszociatív jelentkező *o*-zásnak, tehát a zárt hangfejlődési tendencia érvényesülését mutató hangváltozásnak tartja (I. SULÁN B.: Pais-Eml. 109). SULÁN szerint mindkét felfogás elnagyolt. Ő nem tekinti azonos természetűnek a két típust. Az *á*–*a* > *á*–*o* fejlődés kétségtelenül elhasonulás eredménye – mondja –, de az *a*–*á* > *o*–*á* változás nem az. A két jelenség ugyanis nem azonos természetű, nem ugyanazon okra vezethető vissza. Legdöntőbb érvként említi, hogy ha a két jelenség oka ugyanaz, akkor a két jelenségnek együtt is kellene járnia a nyelvjárásokban (i. m. 112).

### 34. Nyílt *a*-zás

a) Hangsúlyos helyzetben: *alló* 'olló' F., K., N., P., Sze., V.; *allóval* P., *allót* F., K., P., V.; *allóra* P., V.; *barona* F., K., N., Nsz., P., V.; *baronálni* F., P.; *baronával* P., V.; *baronnájják* F., K., N., P.; *fanal* 'fonal' F., K., N., P., V.; *fanalat* F., K., N., P., V.; *gyarsította* 'gyorsítja' F., N., P., V.; *gyarsítom* F., K., P., V.; *halyagcseresnye* Sze.; *matóllál* 'motollál' F., K., N., P., V.; *matóllájjuk* F., P., V.; *pajác* Sze.; *palaczka* 'poloska' Sze.; *pazdorja* F., K., N., P.; *pazdorját* F., N., P., V.; *savány*, *saványodott* F., K., P., V.; *talmács* F., K., N., P.; *talmácsér* 'tolmácsért' P., V.; *talú* 'toll' F., K., N., Nsz., P., Sze., V.; *talus* 'tollas'; *taluzod* 'tollazod'; *talut* 'tollat'; *taluját* 'tollát'.

Ellenpéldák: a zárt *u*-zás ellenpéldáinál.

b) Nyílt *a*-zás hangsúlytalan helyzetben: *lapacka*, *lapackája*, *lapackám*, *lapackát*, *lapackád* stb.; *palaczka* 'poloska' Sze.; *saragja* 'szekér része' F., K., N., Nsz., P., V.; *saragjácska* F., K., P., V.; *vakandak* 'vakondok'.

Ellenpéldák: a zárt *u*-zás ellenpéldáinál.

c) Szóvégen: *kíla* 'kiló'.

Ellenpéldák: Ø.

d) Suffixum előtt; névszóknál: *-t* tárgyrag előtt: *darabat* 'darabot' F., K., P.; *-k* többesjel előtt: *gazzagból* (*van*) 'gazokból (van)' F., K., P., V.; *hibásak* 'hibások'; *rozbaajosak* és még 9 adat; *-l* képző előtt: *morzsaló* 'morzsoló'; *kümorzsalónál*; *-dalom*: *lakadalom*.

Ellenpéldák: a zárt *u*-zás ellenpéldáinál.

A felsorolt szavak hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjában, valamint suffixum előtti helyzetben figyelhető meg nyílt *a*-zás köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *o*-val szemben.

A jelenség meglehetősen csekély mérvű, különösen suffixumok előtt tekinthető szórványosnak.

Az adatok az *a*-zó területek azon típusához sorolhatók, ahol hangsúlyos helyzetben is megtaláljuk a jelenséget (vö.: HORGER, MNyj. 7; MÁRTON GY.: MNépn. I, 119; DEME, NYAF.). Altalában nyíltabbá válással keletkeztek az *a*-zó alakok (l. HORGER, MNyj. 71; LOSONCZI: NYF. LXXXI, 9), s így minden bizonnyal fenti adataink is. A finnugor (*fanal*, *halyag*, *savány*, *talu*) és a vitatott eredetű szavak (*gyarsít*) esetében nem tudunk állást foglalni, mivel az előzmények (a magánhangzók minősége) ismeretlenek.

A *kila* 'kiló' alak feltételeesen tartozik ide. Csak abban az esetben, ha föltesszük, hogy a *-gramm* alak elhagyása után a rövid *-o* (mivel szóvégen a magyarban általában nincsen rövid *o*) nyíltabbá vált.

### 35. Zárt *ë*-zés

a) Egytagú szavakban: *bë*, *ëggy*, *ëggy* 'egyik'; *ëgy* Mb.; *lë*, *mëg*, *mëkhált* ~ *mëkhált* Mb.; *mëgnyó* F., K., Mb., N., P., V.; *mëkhí* 'meghív' F., K., Mb., N., P., V.; *në*, *së*, *të*; *ëggy* Nsz.; *mëg*, *në*, *bëföt* 'befött' Mb.; *bëpöröltünk volna* Mb.; *ëlmënt* Mb.; *ëlpocsékol* Mb.; *mëgver* Mb.

b) Egyes hangrendű szavakban: *bëlga nyúl* 'nyúl-fajta'; *bëton*, *dëszka*, *dëszkã* Mb.; *dëkung* 'földbeásott óvóhely (háború idején)'; *ëlëvãtor* 'cesplógép szalmahordója'; *fãzëkas* Mb.; *fëtyhãz*, *gërendã*, *gyërtya* ~ *gyërtya* Nsz.; *gyërtya* Mb.; *gyërtyamfa*, *lëkvãr*, *jëkvãr* Mb.; *lyëkvãr* Mb.; *mãlter* Mb.; *mãltër*, *plëtykãl*, *sëcska* F., K., N., Nsz., P., V.; *spëkulãl*, *spënot*, *slëpetkãs* Mb.; *szërdã*, *szërdã* F., P.; *szërha* 'eresz'; *tëja* 'tea'; *tëgnãp*, *tëmplom*, *tëlãzsi* 'stelãzsi'; *tëllãzsi*, *vërendã* 'veranda'.

36. A palatális hangrendű több tagú szavakban csak szórványosan észlelhető a zárt *ë*-zés: *bëcsületös*, *csënd*, *csëngök*, *Dëbrëcën*, *fëcske*, *fëlhë*, *fërhëc*, *rãfrëccsëngött* 'rãlocsolt'; *gërendøj*, *gënge tej*, *gyëplő*, *pëcër* 'kutyapecër, sintër'; *pëcök*, *pëcsëtölve*, *pëngött*, *pëcsköl* 'fröcsköl'; *rëggel*, *rëngeteg*, *rëszkëd* 'reszket' Nsz.; *sërtög*, 'serceg'; *Szërëncsre*, *zsëmje*, *zsëllër* 'szegény(paraszt)'.

A zárt *ë*-zés ellenpéldái palatális hangrendű több tagúakban: *bëfagy* F., K., N., Nsz., P., V.; *csemege*, *csemete*, *cseresznye* F., Nsz., P., V. és még 82 adat hangsúlyos szótagban, 12 hangsúlytalan szótagban, 4 adat abszolút szóvégi helyzetben, valamint számos ellenpélda suffixumok előtt és suffixumokban.

### 37. Hosszú *i*-, *ü*-, *ú*-zás

a) Hangsúlyos szótagban: *hivatal* F., K., N., P., Sze., V.; *hives* F., K., Sze.; *kivël* 'kívül' Sze.; *pípa*, *pípãz* Mb.; *sikãrkozik* ~ *sikãrkoz* Mb.; *sikãrkozik* 'csúszkál (a jégen)' P.; *sziszög*, *tíktököt* F., K., Mb., N., P., V.; *kivídöl* Mb.; *vidék* F., K., N., P., Sze., V.;

*füg* 'függ'; *füves* F., K., N., Nsz., P., V., (de van *füves* is uo.); *füvet* F., K., N., Nsz., P., V., (de van *füvet* is uo.); *gyüsz* 'jöszs'; *szügyi* 'tehén és ló két első lába közötti, nyak alatti testrésze; die Brust';

*kütat*, *pühã* (*kukoricã*) 'tejes kukorica' Mb.; *püha* F., N., P.; *rüdas* 'jobb oldali ökör (a járomban)' F., K., N., Nsz., P., V.; *rüdas* 'keskeny, magasra

rakott szénaboglya'; *rúdak, rúdakra, sugár* [~ *sugár*] 'ostorcsapó' Nsz., P., V.; *sugárfa* 'kútsudár' Nsz.; *sugár* 'ostorcsapó' Mb.; *sugár* 'ua.', *sugárt* 'sugarat' P., V.; *túdós* F., K., N., P., Sze.; *úntuk* '(mi) untuk'; *útal, útalt* 'utalt'; *útálva* ~ *útalva*; *útak, útas, útaszni, útat*.

b) H a n g s ú l y t a l a n *i-, ü-, ú-z* ás: *furik* 'targonca' F., K., N., Nsz., P.; *gíliszták, kikirics*;

*bajúsz* Nsz.; *bajúsza* 'kukoricacsó végének lelógó, vékony szála' F., N., Nsz., P.; *bajúsz* 'der Schnurrbart'; *bajúsz* Mb.; *bajúszá* 'kukoricacsó végének lelógó, vékony szála' Mb.; *kalauz* 'jegyzvizsgáló' F., K., N., P.; *kódús* F., Sze.; *Kosút* 'Kossuth'.

c) S z ó v é g i *i-, ü-, ú-z* ás: *uzsgyi*; *csüpü* 'csepű, kenderkóc'; *kühü* 'köhü, kendertörő'; *küjü* 'ua.'; *köpu* F., K., N., Nsz., P.; *küpu* 'kas, méhkas' F., K., Nsz., P., V.; *ürü* 'herélt kos' Nsz.; *tetü* F., K., N., P., Sze., V.

Ellenpéldák a hosszú *i-, ü-, ú-z* ásrá: a labiális *ü-zés*, az illabiális *i-zés* és a nyílt *o-zás* ellenpéldáinál.

Középső nyelvválásúakban észlelhető hosszú *ó, é-zés*: *pósvány* 'posvány, vizenyős hely' F., Nsz., P., V.; *orvos* 'orvos' F., K., N., Nsz., P.;

*fén* 'kaszakó' Mb., P.; *fénkő* 'fenőkő, kaszakó' P., V.; *gyéplő* Mb., P.; *mén* 'megy' F., K., Mb., N., P., V.; *katédra* F., K., N., P., V.; *permetézni* F., K., N., P., V.; *regurákat* 'regulákat' F., K., N., P., V.; *hejré* 'helyre' F., K., N., P., V.; pl. *viszik a másik hejré* P.; *faluhejré* 'faluhelyre' F.

Ellenpéldák: a zárt *u-zás* ellenpéldáinál és a zárt *é-zés*nél.

Alsó nyelvválásúaknál fellépő hosszú *á-zás*: *ákác* F., P.; *ákácfa* F., K., N., P., V.; *ákácfafevél* P.; *Tábellá* (dülönév) P.

Ellenpéldák: a zárt *o-zás* ellenpéldáinál.

**38.** Hosszú *ü-, ú-zás* *l (r, j)* hatására: *kúcs* 'kules'; *kúcsunkval* 'kulcsunkkal' F., N., P.; *nyúlat* F., K., N., P.; *nyúlak* F., K., N., P., V.; *nyúlaknak* P., V.; *nyútik* 'nyújtják' F., K., N., P., V.; *nyútó* F., K., N., P., V.; *alakúlat, kirándulás, kiszapúlni*;

*bücső* 'bölcső' Sze.; *küdeni* 'küldeni'; *küdözi, küdöztük, küdött; südő* 'süldő'; *südöt, südöjük* F., K., P.; *südök* F., P.; *böcsüli, könyörületös, nősülök*.

Ellenpéldák: az illabiális *i-zés*, ill. a nyílt *o-zás* ellenpéldái között.

Hosszú *ő, ó, é-zés* *l (r, j)* hatására: *böcső* 'bölcső' F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *böcsőbe* 'bölcsőben' F., K., N., P., V.; *böcsőcske* P., V.; *csőröge* 'zsriban sült tésztaféle' F., K., P.; *főverd (galuska)* 'felvert (galuska)' F., K., N., P., V.; *főd* 'föld' F., K., N., P., V.; *fődmíves* F., K., N., P., V.; *főgyök* F., K., N., P., V.; *fődig* F., P., V.; *fődi eper* ~ *fődi epör* F., K., N., P., V.; *kőcsön* 'kölesön' F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *kődök* 'ekefej' F., K., Mb., N., Nsz., P., V.; *kőccség* ~ *kőccség* 'költéség' F., K., P., V.; *kőt* 'költ (pénzt)', *körfe* ~ *körte* 'körte'; *köröszették* 'keresztették (rendőrséggel)'; *őrsön* 'őrsön (katonaságnál)'; *őröl* 'öröl, megőröl' Mb.; *őröli* Mb.; *ötöget* 'öltöget'; *ötözet, ötözve; süvőt* 'süvölt, füttyül'; *tőcsér* F., K., P., V.; *tőtyfa* F., K., N., Nsz., P., V.; *tőtyfa* Mb.; *tőtyküllő* 'tölgyküllő' F., K., P.; *tőt* 'tölt'; *tőtni, tőttye* 'tölti' F., K., P., V.; *tőtőkáposzta* Mb.; *tőtőkáposzta* F., K., N., Nsz., P., V.; *vőgy* F., K., N., Nsz., P.; *Vőgyecske* (dülönév) V.; *zöd* 'zöld' F., K., N., Nsz., P., V.; *zödét* F., K., N., Nsz., P., V.; *belől* 'belül'; *főlől* 'felül'; *keresztől, körül* 'körül'; *közzöle, öröltel* 'örültél'; *törölköző* Nsz.; (l. még a nyílt *ő-zés* suffixumbeli adatait).

*bődba* 'boltba' F., K., V.; *bót* F., K., N., P., V.; *dógozni, főd* 'foltoz'; *főttem, főttyát; hőd* 'hold (földterület)'; *hónap* 'holnap'; *hőttemem* 'holttetem,

kidudorodás a fejen'; *hót* (*embör*) 'holt (ember)'; *kormánydeszka* F., Nsz., P.; *motóla*, Nsz., P.; *nyóc* F., K., N., Nsz., P., V.; *nyócvan* F., K., N., P.; *ócsó*, *ócsóbb* V.; *ódal*, *ódalborda* F., K., N., Nsz., P., V.; *ódozzon* 'oldódjon' P.; *ódati*, *ódik* 'oldik'; *ótani*, *ótás* '(szülő)oltás'; *szógát*, *szógálat*, *vóna*, *vót*, *bepöröltük vóna* Nsz.; *vótál* 'voltál';

*alól* 'alul'; *begyuladól* 'begyulladsz'; *hazórról* 'hazulról'; *lekhától* 'leghátul'; *kukorikól*, *utól* (l. még a nyílt *ó*-zás suffixumbeli adatait).

*kompér*, *ösmérte* 'ismerte'; *prezsbitér*, *zellér* 'zeller' F., N., P.; *véle* 'vele' F., V.; *vélle* N.

Ellenpéldák az illabiális *ë*-zés, a zárt *u*-zás és a zárt *ë*-zés, valamint ennek ellenpéldái között.

Hosszú *á*-zás: *ára* 'arra' F., K., N., Nsz., P., V.; *árafele*, *hármónikáznak* 'tangóharmonikáznak' F., P.; *kártony* 'karton (ruhaanyag)'; *párokiján*.

Hosszú *ā*-zás: *ākác* 'akác' Mb.

Ellenpéldák a zárt *o*-zás ellenpéldái között.

Hosszú *ē*-zés: *ere* 'erre'; *ērebb* 'errébb'; *ēre-ára* 'erre-arra'; *mēre* 'merre' Nsz.; *ēgyün* P.; *ēgyüttek* P.

Ellenpéldák: a zárt *o*-zás és zárt *ë*-zés ellenpéldái között.

Ezekben a szavakban eredeti hosszú magánhangzókkal nem számolhatunk, mivel ezek a magyar nyelvben általában diftongusos vagy nyúlásos eredetűek. A vélemények eltérők abban a tekintetben, hogy voltak-e a finnugor alapszavakban hosszú magánhangzók (ITKONEN: FUF. XXXI, 251—253; STEINITZ, Vokalismus fr. 4; BÁRCZI, Ht.<sup>2</sup> 82).

BÁRCZI azt vallja, hogy a magyar magánhangzó-rendszer kialakulásának előzményeként nem szükséges föltennünk hosszú magánhangzókat a finnugorban. A magyar hosszú magánhangzók részben összevonásból (nyúlásból), részben pedig kettőshangzók egyszerűsödéséből keletkeztek (TihAl. 102—108; Ht.<sup>2</sup> 82).

A jelenséget a nyelvjárásban főként hangsúlyos helyzetben észleljük, de hangsúlytalan helyzetben (*furik*, *katédra*, *gúliszták* stb.) és szóvégen fellelhető esetei is vannak (*csüpü*, *köpü* stb.).

A hosszú magánhangzós alakok leginkább a felső nyelvvállásúaknál fordulnak elő.

Az első szótagbeli hosszú magánhangzók jelentkezése elsődlegesen a hangsúly hatásának tulajdonítható. BENKŐ írja, hogy „a magyarban . . . a nyomatéktöbbletnek (hangsúlynak) hanghosszúságot előidéző vagy megtartó . . . szerepe van” (NyttudÉrt. 17. sz. 64). De létrejöttét elősegíthette a hosszú váltóhangú csonka töveknek a teljes tövekre gyakorolt analógiás hatása is (*hivatal* < *hív*; *úszik* < *út*; vö. BENKŐ, Nyttört. 94).

Természetesen külön kell tárgyalnunk az *l* (*r*, *j*) előtti nyúlás problémáját. A nyúlás adatainak nagy részében az *l* kiesésével jár együtt. Kezdetben minden bizonnyal csak megnyúlt az *l* előtti hang az *l* megtartásával, később a nyúlás áterjedt az *r* és *j* előttiekre is, az *r* és a *j* megtartásával. Néhol az *l* elejtése is bekövetkezett (l. HORGER: NyK. XXXIX, 404; TOMANÓCZY, Hircs . . . 26).

DEME vitatja a fenti magyarázat helyességét, mert — mint mondja — az *l* kiesése meglehetősen korán jelentkezik a nyelvtörténetben, az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása viszont aránylag fiatalnak látszik (NyAF. 227).

A nyúlás okát HORGERAL szemben (MNYj. 49) DEME az *l*, *r*, *j* fonetikai természetében látja (i. h.). BENKŐ szerint ez a változás „a más hangfejlődések-

nél is igen gyakran fellépő úgynevezett időtartam-átváltásban leli magyarázatát: a hangképzésben erősen egybefolyó »összesimuló« magánhangzó + liquida kapcsolatban a liquida abszolút időtartamának egy részét a magánhangzó veszi föl” (i. h. 95).

### 39. A magánhangzók megrövidülése

1. a) Rövid *u, ü-, i-* és hangsúlyos szótagban: *husleves* F., P., V.; *subertka* 'retesz, tolózár' F., Nsz., P.; *suj* 'kútkölcönc' F., K., P., V.; *tulsó* F., K., P.; *tyukseg* 'tyúkszem' F., Nsz., P., V.; *tyukszöm* F., K., Nsz., P., V.; *tyukleves* 'tyúkhúsleves' F., K., P.; *ujból* 'újra, ismét' F., P., V.; *iny* 'fogíny' Mb., P.

b) Szóvégen: *szörnyü* F., K., P.;

2. a) Hangsúlyos rövid *o-, ö-z* és: *ovoda, szoval* 'beszédtöltelék'; *korházból; ödöng* 'ödöng, botorkál'; *ödöngöl* 'ödöngsz'.

b) Szóvégen: *ángyo* Nsz., P.

3. a) Hangsúlyos és hangsúlytalan rövid *e-z* és: *engem* ~ *engöm* ~ *engem* Mb.; *cserep* F., K., N., P., Sze., V.; *eger* F., K., Mb., Nsz., P., Sze., V.; *egyéb* 'egyéb' F., K., N., P., Sze.; *fazek* F., K., N., P., Sze., V.; *engem* Mb.; *fenek* F., K., N., P., Sze., V.; *gyöker* F., K., N., Nsz., P., Sze., V.; *gebecs* 'gébics' F., K., P., Sze., V.; *hetfü* Mb.; *kaszanyel* 'kaszanyél' F., K., N., Nsz., P.; *kászanyel* Mb.; *kukuricagyöker* Mb.; *keves* F., K., N., P., Sze., V.; *komper* 'krumpli' F., K., N., Nsz., P., V.; *komperlaksa* Sze.; *közepő* F., K., Mb., N., Nsz., P.; *közepin* V.; *level* 'levél' F., K., Mb., N., Nsz., P., Sze., V.; *menetke* 'menyétke' Sze.; *nehéz* F., K., P., Sze., V.; *szeke* F., K., Mb., N., Nsz., P. Sze., V.; *szömet* 'szemét' F., K., N., P., Sze.; *tehen* F., K., N., Nsz., P., V.; *tereny* 'tenyér' F., K., Nsz., P., Sze.; *tenyer* F., P., Sze., V.; *veder* Nsz., P.; *vereb* F., K., N., Nsz., P., Sze.

b) Suffixumokban: *-ék*: *kerek* 'kerék' F., K., Mb., P., V.; *marek* 'egy fogásnyi kender'; *-él*: *födél* 'födél'; *kötél* F., K., Mb., N., P., Sze., V.; *-e*: *fele* 'felé'; *kifele* 'kifelé'; *fölfele* 'fölfelé'; *hejüve* 'helyüvé'; *-e feleig* 'feléig'; *kedvejér* 'kedvéért'; *öcsejé* Mb.; *-l* személyrag előtt: *beszéltel, csömöröltel, ettel* ~ *ettel* F., K., N., P., Sze.; *kerestel, kértel* Sze.; *lettel, mentel* ~ *mentel*; *nésztel* F., K., N., Nsz., P.; *nyertel* F., K., P., Sze.; *nyèrtel, öröltel, pörgöltel, törtel* F., K., N., P., Sze.; *tettel* 'tettél'; *ültel* ~ *ültel*; *vèttel* ~ *vèttel* ~ *vettel* Sze.; *vittel* Sze.

4. a) Hangsúlyos helyzetbeli rövid *a-z* ás (á terhére): *arpa* 'árpa' Nsz., Sze.; *csamcsog* 'csámcsog' F., K., Nsz., P.; *ma* 'már' Sze.; *Pálháza* 'Pálháza'.

b) Hangsúlytalan helyzetben: *akar* 'akár' F., K., N., P., V.; *halanték* Nsz., P.; *madar* F., K., N., Nsz., P.; *madarka* F., P., Sze.; *muszaj* 'kell' F., K., N., P.

c) Suffixum előtt: *-l* igei személyrag előtt: *attal* 'adtái'; *levizgáosztal, montal, magyaráosztal, marattal, mekhaltal, mekszaporottal, rágyútottal, szunyókáltal, tanultal, vaktal* 'vagtál'; *vótal* 'voltál'.

d) Suffixum előtti tövégi helyzetben: *nyakaig* 'nyakáig'; *óraig* 'óráig'; *Pistajék, Pálházajig* 'Pálházáig'.

e) Suffixumban: *apjaék, apjaén, magajé* 'magáé'; *magajér* 'magáért'; *hazajig* 'hazáig'; *zanyósajék* 'anyósáék'.

Ellenpéldák: felső nyelvtanítású magánhangzókhoz: a nyílt *ó-zás*, *ö-zés* és a labiális *ü-zés* ellenpéldáinál. Középső nyelvtanítású magánhangzók-

hoz: a zárt *ú*-zás és az illabiális *é*-zés ellenpéldáinál. Alsó nyelvállású magánhangzókhoz: a labiális *ő*-zés ellenpéldáinál. A rövid *a*-zás ellenpéldái a következők: *ács*, *ádámcsutka* F., Nsz., P.; *ág*, *ágas* 'a szekér része' Nsz.; *ágy*, *ágyacska* 'ágyás a veteményeskertben' Nsz.; *ágyecská* 'ágyás' Mb.; *ágyaz* 'ágyat vet' Sze.; *állkapocs* 'állkapocs' Nsz.; *ángyó* ~ *ángyo*; *ángyom* ~ *ángyo* 'sógorné' Nsz.; *ángyom* Mb.; *árpa* F., K., N., Nsz., P.; *árpá* 'árpa' Mb.; *ásít* F., K., N., Nsz., P.; *ásító* Mb.; *ászló* 'zászló' F., Nsz., Sze.; *ászló* Mb.; *át* és még 300 adat hangsúlyos, 167 adat hangsúlytalan helyzetben, a *-nál*, *-á* (latívuszi rag), *-ják* (igei személyragban, Tsz. 3. szem.) ragokban, a *-ná* módjelben, az *-áml*, *-kál*, *-gál* igeképzőkben és az *-ás*, *-ár*, *-áj* [-*ály*], *-ság*, *-ász* névszóképzőkben.

Köznyelvi és más nyelvjárásokbeli *ú*, *ü*, *í*, *ó*, *ő*, *é* és *á* helyén találunk tehát ezeknek megfelelő rövidet. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy fonetikai szempontból kivételes a rövid *e*-zés és *a*-zás idetartozása, mivel fonetikailag nem szabályszerű megfelelései az *é*-nek és *á*-nak. De a rövidség és hosszúság korrelációja szempontjából mégis idevonhatók. Az ellenpéldák közé soroltuk a rövid *a*-zásnál a magyarbódi *ā*-zást is, mivel ez fonetikai és fonológiai szempontból is szabályszerű szembenállás.

A jelenség a felső és középső nyelvállású magánhangzók esetében nem tekinthető széles körűnek. Az alsó nyelvállásúaknál némileg más a helyzet, mivel különösen a hangzónyújtó tövek hangsúlytalan szótagjában (*tehen*, *madar* stb.) és a 2. személyű igei személyrag előtt (*nésztel*, *ültel*, *vótal*, *váktal* 'vágtál' stb.) gyakori. Gyakori még a szóvégi *a* suffixum előtti (*óraiig* 'óráig'; *Pistajék* 'Pistáék' stb.) és a suffixumvégi *a*, *e*-t követő végződés előtt (*apjaék*, *kedvejér* 'kedvéért' stb.).

A fenti adatok legnagyobb része kétségtelenül megőrzéses alaknak tekinthető (*nyel* 'nyél'; *madar*, *tehen*; *vótal*, *váktal* stb. vö.: DEME, NYAF. 228; BÁRCZI, Ht.<sup>2</sup> 69). De a birtokos személyragos alakokban fellelhető rövid magánhangzós alakok csak rövidüléssel magyarázhatók (pl. *apjaén* stb.), mivel a diftongusból előbb hosszú magánhangzó fejlődött, és csak azután törtenhetett rövidülés (l. BÁRCZI, i. m. 88).

### III.

#### *A nyelvjárás magánhangzó-állománya*

A nyelvjárás magánhangzó-állománya a következő sémával szemléltethető:

<i>u ú</i>		<i>i í</i>	<i>ü ü</i>
<i>o ó</i>		<i>ë é</i>	<i>ö ő</i>
<i>a ā</i>		<i>e</i>	

A köznyelvi hangállománnyal szemben az egész nyelvjárás területre jellemző a zárt *e* (*ë*) hang előfordulása. Magyarbódon ezen kívül a köznyelvi *á* és *ā* hang helyett *ä* és *ā* él.

A nem fonéma értékű hangok sora jelentékeny. Az *ö* variánsaként fordul elő az ajakerekítéssel ejtett *ë* és a kissé nyiltabb ajakműködéssel képzett *ö*. A följebb képzett hangok közül az *ó*, *é* és *ő*, valamint az *ë* hang talál

ható meg. Szórványosan jelentkezik az  $\bar{e}$  hang is. Előfordulnak továbbá a félhosszú magánhangzók is, amelyek fonetikai ( $l$ ,  $r$ ,  $j$  előtti, zárt szótagi) helyzetnek a függvényei, de nyúlásuk nem következik be minden esetben.

#### IV.

#### Összefoglalás

Az egyes tendenciáknál tárgyalt jelenségek összesítése révén a következőket figyelhetjük meg.

$\ddot{u}$ -zés nyelvjárásunkban

1. A köznyelvvel egyező,  $\ddot{u}$ -t tartalmazó alakokban észlelhető, valamint a
2. a) labializációval ( $i > \ddot{u}$ );  
b) labializációval  $l$  hatására;  
c) záródással;  
d) záródással  $l$  hatására és  
e) rövidüléssel keletkezett alakokban.

$\ddot{o}$ -zés

1. A köznyelvvel egyező,  $\ddot{o}$ -t tartalmazó alakokban, valamint a
2. a) labializációval;  
b) labializációval  $l$  hatására keletkezett alakokban;  
c) megelőző szótagbeli labiális hatására  $e$  rovására;  
d) megelőző szótagbeli labiális hatására  $i$  rovására;  
e) nyíltabbá válással és  
f) nyíltabbá válással  $l$  hatására keletkezett alakokban.

$\ddot{ö}$ -zés

1. A köznyelvvel egyező,  $\ddot{ö}$ -t tartalmazó alakokban, valamint a
2. a) nyíltabbá válással;  
b) nyúlással:  $l$ ,  $r$ ,  $j$  előtt keletkezett alakokban.

$\bar{a}$ -zás

1.  $\emptyset$
2. a) Labializációval,  
b) nyúlással.

$\bar{i}$ -zés

1. A köznyelvvel egyező,  $\bar{i}$ -t tartalmazó alakokban, valamint az
2. a) illabializációval;  
b) zártabbá válással;  
c) rövidüléssel és  
d) illabializációval  $a$ ,  $o$  helyén keletkezett alakokban.

$\bar{í}$ -zés

1. A köznyelvvel egyező,  $\bar{í}$ -t tartalmazó alakokban, valamint az
2. a) illabializációval;  
b) zártabbá válással és  
c) nyúlással keletkezett alakokban.

*e (ë)-zés*

1. A köznyelvvvel egyező, *e*-t tartalmazó alakokban, valamint az
2. *a)* illabializációval és  
*b)* rövidüléssel (*é > e*) keletkezett alakokban.

*é-zés*

1. A köznyelvvvel egyező, *é*-t tartalmazó alakokban, valamint az
2. *a)* illabializációval,  
*b)* nyíltabbá válással és  
*c)* nyúlással keletkezett alakokban.

*ë-zés*

1.  $\emptyset$
2. *a)* Az illabializációval (*a*, *o* helyén) *á* előtt és a  
*b)* zártabbá válással keletkezett alakokban.

*á-zás*

1.  $\emptyset$
2. Az illabializációval keletkezett alakokban.

*u-zás*

1. A köznyelvvvel egyező, *u*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a)* zártabbá válással;  
*b)* zártabbá válással *l* előtt és  
*c)* rövidüléssel keletkezett alakokban.

*ú-zás*

1. A köznyelvvvel egyező, *ú*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a)* zártabbá válással,  
*b)* nyúlással és  
*c)* nyúlással *l* előtt keletkezett alakokban.

*ű-zés*

1. A köznyelvvvel egyező, *ű*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a)* zártabbá válással;  
*b)* zártabbá válással *l* hatására;  
*c)* nyúlással és  
*d)* nyúlással *l* hatására keletkezett alakokban.

*o-zás*

1. A köznyelvvvel egyező, *o*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a)* zártabbá válással *á* utáni helyzetben;  
*b)* zártabbá válással *á* előtti helyzetben;  
*c)* nyíltabbá válással;  
*d)* nyíltabbá válással *l* hatására;  
*e)* rövidüléssel és  
*f)* zártabbá válással keletkezett alakokban.

*ó-zás*

1. A köznyelvvvel egyező, *ó*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a)* nyíltabbá válással;  
*b)* nyúlással és  
*c)* nyúlással *l* hatására keletkezett alakokban.



*a*-zás

1. A köznyelvvvel egyező, *a*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a*) nyíltabbá válással és  
*b*) rövidüléssel (*á* > *a*) keletkezett alakokban.

*á*-zás

1. A köznyelvvvel egyező, *á*-t tartalmazó alakokban, valamint a
2. *a*) nyúlással és  
*b*) nyúlással *l* hatására keletkezett alakokban.

NYIRKOS ISTVÁN

### Vocalism of the Dialect in the County of Abaúj

This article is the second, finishing part of the author's study bearing the above title (the first part was published in the former number of Magyar Nyelvjárások: IX, 71—86). The author goes on presenting the vocalism of the dialect according to tendencies. He compares his data to the national linguistic standard of today. In his former publication he systematized the deviations of dialectal phenomena from the national standard towards a more labial and illabial direction, now he gives a picture of dialectal vowels being more close or open, longer or shorter, than those of the national standard. On the basis of special literature relevant to his investigations he always points out the historical way in which the more open and close vowels to be found in the dialect could develop.

At the end of his article the author summarizes the vocalic system of the dialect in a scheme and gives a survey of the various types of vocalic deviations from the national standard in the dialect under investigation.

I. NYIRKOS

## Felsőnyárád földrajzi nevei

**1. Földrajzi helyzet.** Felsőnyárád község Borsod megyében, az edelényi járásban van, a borsodi iparvidék peremén. A Sajótól a Hernádig terjedő Csereháthoz tartozik, melynek felszínét alacsony hegyek és patak-völgyek tagolják. Felsőnyárádon át a Szuha folyik. A község a Szuha ÉNy—DK-i és a Kis-Szuha É-i irányú völgyeinek találkozásánál épült. A határ 2218 katasztrális hold, legnagyobb része szántóföldi művelés alatt áll.

**2. Lakosság.** Az 1949. évi népszámláláskor 1007 lakosa volt a bányateleppel együtt. (A telep most Kurityán községhez tartozik. Ennek a területnek a névanyagát is összegyűjtöttem.) A telep nélkül ma kb. 1800 lakosa van: magyarok és néhány cigánycsalád, de mind magyar anyanyelvű. Főfoglalkozás a mezőgazdaság és a bányászat.

**3. Nyelvjárás.** Észak-Borsod vidéke a palócnyelvjárásterületéhez tartozik (vö.: HORGER: MNyj. 1934. 19; KÁLMÁN: A mai magyar nyelvjárások 1951. 26). Legjellemzőbb sajátossága az *á*, *ã*, és *ë* hangok megléte. Viszont teljesen hiányzik az *ly*, helyét minden esetben *j* foglalja el, valamint az *ë* hang is ismeretlen. Az illabiális jelleget több szóban megtaláljuk (*siket*, *fil*), a hangzóváltó tövek változatlan formában élnek (*szeker*, *tehen*). A palócsághoz tartozás tudata nem él a lakosságban. *Barkónak*, *barkósán beszélő*-nek tartják magukat.

**4. Néhány történeti adat.** A Bükk és környéke igen alkalmas emberi településre. Felsőnyárád területe már a bronzkorban lakott hely volt. „... Felsőnyárádon díszített cserepek és bronzeszközök kerültek elő” (SZENDREI: Archeológiai Értesítő. 1884. III, 133). A falu a Szuha északi partján épült, később délebbre húzódott. Zsigmond korában a Perényi család birtoka. Csorbakő várához tartozott „Nyárád, Szuhogy, Ormos, Kelecsén, Alsó- és Felső Telekes s Tövises” (CSÁNKI: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1890. I, 163). Egy 1544-es adórajstrom szerint Bebek Ferenc birtoka (BOROVSKY: Borsod vármegye története. Bp. 1909. 52.). A török hódoltság alatt a falu sokat szenved. Adója 1630-ban „16 forint volt, 10 kila buza, 10 kila zab, vaj 20 itcze; hárman bírják a falut: Memhet Csavusz, Kara Amhat és Mamhut Izpahia. Az elébbeni adajokat egy holnapig való fűhordással verte fel, az mely fűhordást magok kények szerint 20 magyar forintért magokra nem vennének” (BOROVSKY, i. m. 285). Egy 1753-as felsorolás szerint malom van Nyárádon. 1799-ben épül a református templom, a római katolikus pedig 1864-ben a régi temető helyén. A múlt század közepén

kolerajárvány dúlt, ezért a falutól távol temetkeztek. Az új temető egy része ma is *Kolérás temető*. — 1888-ban a falu középső része a református templommal együtt leégett. A Szuha áradásai minden évben megismétlődtek, 1935-ben szabályozták, de 1954-ben az árvíz újra nagy károkat okozott. — 1944. december 18-án szabadult fel a község. Ma a gyors fejlődés korszakát éli.

**5. A földrajzi nevek gyűjtését** 1959 tavaszán és nyarán végeztem. Kilenc adatközlőm volt (6 férfi, három nő). Átlagos életkoruk 60,3 év. A legidősebb 89, a legfiatalabb 18 éves. Jól ismerik a határt és a falu területét. Először csak az emlékezetükben élő neveket jegyeztem fel, majd helyességüket a helyszíni gyűjtéseken ellenőriztem. A nevek eredetét, jelentését vagy nem ismerik, vagy annyira érthetőnek tartják, hogy minden magyarázatot feleslegesnek érznek. A falu és a határ területére vonatkozó adatokat sem a tanácsnál, sem a parókiákon nem találtam. Az évszámmal jelölt adatokat a *Nyárádi Birtokok közösség jegyzőkönyvéből* (1763—1835) vettem.<sup>1</sup>

**6. A névanyagban előforduló földrajzi köznevek:**<sup>2</sup> *akācos* 'kisebb akác-erdő'; *akná* 'szénbánya bejárata, kisebb szénbánya'; *ájj* 'hegy lábánál fekvő sík terület'; *álvég, ārok, bányá, bērc, dūlō, erdő, fālu, fēlvég, fōd* 'szántóföld'; *gāz* 'tüskés élosövény, élosövényvel kerített gyümölcsös'; *gāt, gödör, hátār, hāz, hēgy, híd, iskolā, kāpu, kástěj* 'nagyobb lakóház'; *kert, köz* 'kisebb utca'; *kōszpont, kōsség, kút, lāk, lāpos* 'vizenyős rét'; *lāpā* 'völgy legmélyebb része'; *legelő, juk* 'pince'; *mālom, mēg, mellék* 'patak partja'; *meredék* 'lejtő'; *mező* 'művelt határ'; *odāl* 'lejtő'; *pálló* 'híd'; *pārt* 'az út emelkedő része'; *pātak, pāst* 'füves hely'; *pēce, rét, rév, sor* 'utca'; *szobor, szög* 'csomóba épült házak'; *szőlő, tág* 'egy tulajdonos egy darabban levő szántóföldje'; *tányá, talló, tājék* 'egy földrajzi egység környéke'; *telep, temető, tēmplom, tető* 'hegy legmagasabb része'; *tér, tó, udvár, úcca, út, vásút, vendégfogadó, vōgy*.

**7. A földrajzi tulajdonnevek** közül szócikkben azokat tárgyalom, amelyekre érdekes magyarázatot vagy történeti adatot találtam. A sorszám után áll a név, a *hol?* kérdésre felelő ragos alak,<sup>3</sup> zárójelben a térkép betűjele, a név száma és a hely jellegére utaló rövidítés, gondolatjel után az évszámmal jelzett adatok,<sup>4</sup> majd az adatközlők felvilágosításai és az én megjegyzésem. A csillaggal jelölt nevek csak a *Nyárádi Birtokok közösség* jegyzőkönyvében találhatóak. A hely jellegére utaló rövidítések: **b.**: belsőség, beépítetlen telek, **bt.**: bányatelep, **e.**: erdő, **é.**: építmény, **fr.**: falurész, **gy.**: gyümölcsös, **he.**: hegy, **hi.**: híd, **l.**: legelő, **le.**: lejtő, **r.**: rét, **sz.**: szántó, **szb.**: szénbánya, **sző.**: szőlő, **t.**: tanya, **u.**: út, utca, **v.**: víz (patak, tó, kút, forrás), **vl.**: völgy.

1. \* *Alsó malom* (B—38 é.). — 1800: „Az *Alsó Malom* iránt meghatározott . . .”; 1802: „A' Görgey Sándor Úr birtoka alatt lévő *Alsó Malom* még eddig meg nem betsültetvén . . .”; 1817: „Az *Alsó Malom* meg betsültetése el maradván . . .”; 1825: „. . . az *Alsó Malom* mi karban létte megnézésére . . .”;

<sup>1</sup> A gyűjtés idején magántulajdonban.

<sup>2</sup> A köznyelvitől eltérő jelentés megadásával.

<sup>3</sup> Néhány névnél hiányzik.

<sup>4</sup> A Nyárádi Birtokokközösség jegyzőkönyvéből betű szerinti átírásban; a neveket én emeltem ki.

1827: „... hogy az *Alsó Malom*nak Tölgyfa Deszkákkal a víznek rontása ellen megcsináltatni rendelt falait meg nem csináltatta.” — Az *Alsó Malom* emléke a *Kismalom rét* névben őrződött meg.

2. \* *Ando rétye* — 1789: „... az úgy nevezett *Ando rétye* szélen utnak ki-hagyott 3 ölnyi de ususban nem lévő Rétecske...”; 1805: „Az úgy nevezett *Bálint* és *Ando Rétek*, Szántó földekbe lévén mérettetve...” — A helyet nem tudtam meghatározni. A szomszéd Felsőkelecsényben él *Ando* nevű család.

3. *Árádvány -bá* (B—72 sz.). — 1813: „Az *Árádványhoz* járónál...” — *Inkáb Árádvány, mer oján mocsárás rész vót.* — A fgr. eredetű *irt* (R. *ort* ~ *orot*) -*vány* képzős származéka (HORGHER: MNy. XXXVIII, 11.). Vö.: *Orotván érdeje, Aratván* (BENKŐ: A Nyárádmente földrajzi nevei. MNyTK. 74. sz.).

4. *Bángyi tálló -bá* (B—33 sz.). — 1763: „*Pantyi tallóban*...”; „Szántásra hagyott *Pantyi tallóban*...” — *Á lapa á Vaskápu alatt.* — *Pántyi* > *Bángyi* változás következett be.

5. \* *Bálint rét* — 1805: „Az úgy nevezett *Bálint* és *Ando Rétek*...”

6. *Bikarét -ën* (A—60 r.). — 1794: „Az úgy nevezett *Bika rétig*...”; „... egyéb-aránt a *Bikarét*...” — *Á bikának ít vót a rétytjé. Áhol a fodbál-pája ván.*

7. *Déllő -be* (B—74 l.). — A csorda delelési helye. A *delel* ige származéka: *delelő* > *déllő*.

8. *Étyhāzmēgi* 'templom möge' (B—20 sz.). — A *mēg* eredeti jelentésének elhomályosulásával az -*i* birtokos személyragot helynévképzőnek érezték. Így alakult az *Étyhāzmēgi dūlō*, majd ebből az *Étyhāzmēgyei dūlō*.

9. *Fálorét -ën* (A—60 r.). — 1763: „... hogy a *falu rétytjéért*...”

10. *Feketē vōgy -be* (B—23 vl.). — 1763: „... *Fekete vōlgyben* lévő búzájában...”; „*Fekete vōlgy* felett való cserjében...”; „... Kasa felől való el tiltott erdők(nek) *Fekete vōlgyében*...”; 1794: „A' *Fekete vōlgyben*...” — *Ázelōtt á zsvānyok ot rábolták. Éccakā jārták á fuvārosok, elég sōtét á vōgy, és féltek tōlē, mer régēn á bētyārkodās divātos vót.* — Az 1763. évi 3. adat azt mutatja, hogy a *Fekete vōlgyben* erdő volt. A *fekete* jelzőt talán ezzel lehetne kapcsolatba hozni: *fekete* ? 'sűrű' erdő.

11. \* *Felsőnyárad* — 1772: „*Felső Nyárad*...”; 1811: „*F. Nyárad* Helységben tartatott Ūri Szék alkalmatosságával...”; 1812: „... a Kurittyányi határnak *Felső Nyárad* határa felől lévő darab része...” — A *Felsőnyárad* csak hivatalosan használatos. A mindennapi életben *Nyárad*. A *felső* jelző megkülönböztetésül szolgál, és valószínűleg hivatalos névadás eredménye.

12. \* *Felső malom* (A—57 é.). — 1749: „... a *Malmok(na)k* fel-tartása, s' gondviselése figyelmetességet, s' költséget kívánván...”; 1789: „A *Felső Malom*...”; „A közönségességet tétetett *Felső Malom*nak...”; 1807: „... a *felső Malom* ki árendálása...” — Az \* *Alsó malom* — \* *Felső malom* megkülönböztetés csak írásban van meg, mert a falu területén már csak a *Malom* (< \* *Felső malom*) van meg. A megkülönböztető jelző tehát lekopott, amikor nem volt rá tovább szükség.

13. *Fojás -bá* (B—75 l.). — 1798: „... a *Folyás*nak a' végibe lévő réttel edjütt...” — *Ot fojt lē á víz, á kisvíz. Á heggyről száladó fojó ráktá lē iszapját. Vādvíz is márát mēg.* — Nagyobb esőzés esetén a Rózsásról lezúduló víz folyásának helye.

14. *Fudēr -nél* (A—55 r.). — A Szuha könyökszerű hajlatában lévő rét neve. Valószínűleg jelöléstáguállással a n. *Fluder* 'zúgó' szóból.

15. *Galicijá* (A—21 é.). — *Áhol az úty kieső* — Tréfás elnevezés. A távolságot akarja érzékeltetni. Az első világháború óta a falusi emberek tudatában Galicia van a legmesszebb. „Egészen távoli helyeket keres fel a nép képzelete, . . . ezzel akarván a távolságot, messzeséget kifejezni.” (BENKŐ: i. m. 13.)

16. \* *Görbe föld* (B—2 sz.). — 1769: „Az *Görbe föld*ből kétszer termőre . . .”; 1772: „Az Ekl(esi)a Kazai országgal úttya mellett lévő és *Görbe föld* nevű földben . . .” — A többi szántóhoz viszonyítva meglehetősen egyenetlen a felszíne.

17. \* *Grós völgy* (A—67 sz.). — 1772: „Úgy mint *Grós völgy*ben a tilalmas Erdőben nagy Örhegyen . . .”

18. *Hémlécódal -on* (B—73 le.). — 1815: „. . . az úgy nevezett közönséges *Hemlecz* oldalában . . .” — A *Hémléc* nevű hegy egyik lejtője.

19. \* *Hémléctető* (B—73 he.). — 1765: „. . . az *Hemlecz* tetőnek Nap Nyugat és Napkelet felől való lápaiával . . .” — a *Hémléc* legmagasabb része.

20. \* *Kavacsos rév* — 1763: „. . . az két *Kavacsos rév* között [!] földek végibe . . .”; „*Kavacsos réven* túl lévő földek(ne)k végibe . . .”

21. \* *Kaza felől való Erdő* (B—1 e.). — 1763: „. . . a *Kaza felől való Erdő* . . .”; „. . . *Kaza felől való* tilalmas *Erdő*ben . . .”; „. . . úgy szintén Tatrai Pista is tilalmas *Erdő*ből Gyertyán fát hozván óis 12. pálczára ítéltetett, büntettetett.” 1779: „Nyölc pár Szarufát Fijatal tölgy fábúl tőlünk kért, *Kaza felől való Erdő*n, ezt megadják az atyafiak”. 1805: „. . . a' Kazai oldalon lévő *Erdő*, és az alatt fekvő földek között, a' Jákfalusi Határtúl fogva egész a Kurityányi Határig tétessen állandó Határ, hogy az által az *Erdő*re való bétsúzások, és foglalások el-háríttassanak.” — A \**Kaza felől való erdő* helyén ma a kataszteri térképen Nagyerdő van. A mindennapi életben *Ritkäs* (l. tovább *Ritkäs*).

22. \* *Káposzta föld* (A—39 b.). — 1802: „A' vendég fogadó után kivágott *Káposzta Földetske* . . .”; 1830: „. . . midőn a *Káposzta Kertek* megvizsgálása . . .”

23. *Kendérföld -ön* (B—27 sz.). — 1800: „. . . ide nem értvén az rétet és *Kender Földet* mellytül is különös árenda fizetődik.”; 1805: „. . . a' *Kender Földek*nek más helyre való által tétele, a' mostaniak(na)k sovány volta tekintetibül . . .”; 1813: „Ennek folytában szóba jövén a' *Kender Földek*en keresztül a' Szuha patakábúl ki rontott folyásnak elrekesztése . . .”; 1820: „. . . a' Falun felhjul lévő *Kender Földeink* . . .” — Az 1805-ös adat arra enged következtetni, hogy a név és az általa jelölt terület viszonya még nem állandó. Ma már mindig ugyanazt a területet nevezik *Kendér föld*nek.

24. *Kőhid -on* (A—49 hi.). — 1777: „. . . az ország úttján keresztül fekvő *Hídtúl* fogvást . . .” — *Kemény kőből ván kiburkolva*. — A falu területén egyetlen betonból épült, közúti forgalmat lebonyolító hid.

25. *Kőporos -bá* (A—67 he.). — 1773: „. . . az Ör-hegyen lévő pinczék mellett lévő *Homok*(na)k ásása . . .” — *Homok* és *kőpor* azonos jelentésben használatos. *Kőporos* az Örhegynek a falu felé eső oldala, ahonnan építkezéshez, zöldségtároláshoz kőport ásnak.

26. *Kővágó -n* (B—53 he.). — 1794: „. . . a Kurittyányig terjedő *Kővágó* oldalon lévő cserjék . . .”; „. . . a' Szöllő Hegyek felállítása még most elkerülhetetlennek lenni nem ítéltvén, távolabb s boldogabb időre halasztatott.”; 1799: „. . . az Uraság számára tett *Kő-vágással* pinczejében tetemes kár tétetvén . . .”; 1812: „. . . az úgy nevezett *Kővágó* plagára való törvény-

telen bé tsúszások orvoslása . . .”; „. . . a’ *Kő Vágó* Kukoricza földek(ne)k Szöllővé való által fordítása projectáltatott.” 1817: „. . . a’ *Kő Vágó* oldalon lévő Szőlőknek a’ Szilvásoktól való el gypüzése . . .”; 1819: „. . . a *Kővágósi* Szőlők gypújének meg jobbítása ismét meghatároztatik . . .”; „. . . a *Kő vágó* oldalon lévő Pintzék Taxája . . .”; 1825: „. . . a *Kő Vágó* oldalon már csak három pintze van . . .” — *Mindig annak hitták. Kőrül nevezetēs, váláhol vót ot kő. Régi homokbányák vóták.* — A *Kővágó* déli és keleti lejtőin 1812–17 között telepítettek szőlőt. A korábbi *Kővágó* nevet a megváltozott művelési ágra utaló név nem tudta kiszorítani.

27. *Kővágóájja -án* (B—53 r.). — 1800: „. . . az *Kő Vágó allya* nevezetű Nyilasunkra.”

28. *Kutyás* (B—52 sz.). — *Á Kővágónak Kurittyára esett részē. Á művelēsē kutyās.* — A név talán a kurityáni lakosokkal való sok civakodásra utal.

29. *Málomszög -be* (A—58 fr.). — 1763: „. . . szögben levő Kókaý Andráš”. — *Mer ot ván á málom. Régēn is ot vót az ētyhāznák málmá, vizes málom. Mer ez á Málom felē vezetō út.*

30. *Mākföd -ön* (B—28 sz.). — 1798: „A’ *Mák földön* a’ Szalai Gáspárné asszonyom földje féle . . .”; 1821: „. . . A Kaza felől való nyomás alsó *Mák föld* nevezetű sectióba”.

31. *Mezőhárászt* (B—45 sz.). — 1772: „Lévén *Mező Haraszt* nevezetű falat Erdőnkben omlás és forgáts . . .”; „. . . hanem egyedül jelentett *Mező Harasztjáról* . . .”; „. . . *Mező Harasztján* . . . bizonyos számú fákat kimutatasson.” — Az adatokból erdőre lehet következtetni, ma szántó.

32. *Néméri ház -bá* (A—63 é.). — 1765: „*Némeri Ferencnek* más *Háznak* építésére engedelem adattatik.” — *Nébéri Istvá lákott ott.*

33. *Nyárád, -on* (A.). — ?1266: *Narad*; ?1304: *Naraad* (Oklsz.) 1457: *Nyarrad* (Hazai Okmánytár); 1773: *Felső Nyárád* (Magyarország helységnévtára); 1797: *Felső Nyárád*; *Nyárád*. — A *Nyárád* név eredetével többen foglalkoztak. MIKOS JÓZSEF a *nyár* ’mocsár’ jelentésű szó -gy képzős származékának tartja (MNY. XXXI, 290). Ezt erősíti meg KNEZSA ISTVÁN is, aki szerint magyar köznévből származó tulajdonnév (MNY. XL, 159). ZSIRAI MIKLÓS is a rokon nyelvekben ’mocsár, posvány, fűzzel és más lombos fákkal benőtt, vizenyős térség; berek’ jelentésű *nyár* szóval azonosítja (MNY. XXIII, 315). BENKŐ LORÁND a *nyár* fanév -d képzős származékát látja benne. A -d szerinte valamivel ellátottságot kifejező képző (A *Nyárád*mente földrajzi nevei MNYTK. 74. sz. 16). BÁRCZI GÉZA a -d helynévképző eredetét a -d kicsinyítőképzővel alkotott, személynevekből alakult helynevek analógiás hatásában látja (A magyar szókéinc eredete Bp. 1958. 155). A *Nyárád* esetében -gy képző akkor jöhet számításba, ha a szóban *gy* > *d* depalatalizációt feltételezünk. Ez BÁRCZI Hangtörténetének példái szerint szó elején ment végbe és nem végződéseken.

Hogy a *Nyárád* név már a -d földrajzinév-képző korában keletkezett, és valóban valamivel ellátottságot fejez ki, azt a falubeliek mesészerű elbeszélése is alátámasztja. A *Nyárádot Nyárāgnak* kellene mondani, mert amikor a falu mai területének középső része még mocsaras, vizenyős terület volt, itt nyárfaágakat fektettek le, hogy közlekedni tudjanak. — Ami a -d képző kicsinyítő funkcióját és a -d képzős személynevekből keletkezett földrajzi nevek hatását illeti, arra az 1194: Benedictus filius *Narad* de kondov, a Felsőnyárádhoz közel fekvő Kondórol származó egyén neve lenne bizonyíték. Tehát a személynevből eredés lehetőségét sem lehet kizárni.

34. *Ótvány* -bá (B—50 gy.). — 1765: „... *Ortvány* Rétektől és kertektől...”; „... azon *Ortástúl* földök végeihez foglalni akarnának...”; „Görgei Miklós és Márton Uraiméknál lévő *Ortás rét*...” — *Innet vān ā Boddzāstul fēl. Pincék sorā vōt ott. Ot vōt szōlō, ā zōtvāny.* — Szóló itt nem terem meg, mert a Kővágó északi lejtőjén van. \**Ortvány* > *Ótvány* ma egybeesik a 'csemegeeszőlő' jelentésű *ótvány* szóval. [? — Szerk.]

35. *Őrhegy* -en (A—67 he.). — 1772: „... a tilalmas Erdőben a nagy *Őrhegyen*...”; 1773: „*Őrhegynek*... oldalán pincéket ástak”; „... az *Őrhegyen* lévő pincék mellett lévő Homok(na)k ásása...”; 1812: „... az úgy nevezett *Őr-hegyen* a pincze ásásokkal vissza-élnek.” 1818: „... az *Őrhegy* Keletsény felől való véginn minden engedelem adáson kívül kezdett Kő Bánya állapottya...” — *Hā ā fālu āl ki ōrségēt, odāāl. Jelzōrségēk vōtāk, ōrhej vōt.* — Ez a hegy fekszik a faluhoz a legközelebb, tetejéről a völgyekbe messze ellátni, ōrséget állni a legmegfelelőbb hely. A *Vāskāpu* őrzésére is szolgált. Az aratás idején itt felállított tűzōrség növeli a név állandóságát.

36. *Pást* -on (A—39 fr.). — 1763: „... *Páston* lakó Kókay Miska...”; 1769: „A *páston* lévő kertből...”; 1779: „Pratum et *Pástrét* dictum...”; 1802: „... a' felső *páston* a' vendégfogadó után ki-vágott Káposzta Földetsze...”; 1807: „... a' Helység felső végén lévő úgy nevezett Felső *Pást*, a Szuha patakjáig valamely közönséges haszonvételekre osztasson ki”. 1811: „... a' *pást* az ár vizek miatt haszonvetetlen”. — *Vālāmikor ménēs vōt ottān. Libākāt legeltettek rajtā.* — Kiveszőben levő név, mert a *Pást* nagy része beépült, nagy területeken pedig a *Vāsārtér* van, az ide vezető út is *Vāsārtér*.

37. *Pincék* -nél (A—66 he.). — 1773: „... *őrhegynek* délkut felől való oldalán *pincéket* ástak és építettek”. — Ma a pincék az *Őrhegy* keleti oldalán helyezkednek el, csak néhány van a déli oldalon.

38. *Rétiné juká* (B—50 é.). — 1802: „Ifjú Magyar György határunkon ásott pincze *lukát*...” — Lehet, hogy a *lyuk* 'pince' jelentésben használatos volt. Ma már csak ebben a névben maradt meg és pejoratív kicsengése van.

39. *Ritkās* -on (B—3 sz.). — *Kēt értelmē vān. Ritkās, csērjēs erdő vōt, lē egészen ā Temetōjig. Á fōd összētételē hēgyi, ritkā tālāj, ritkān terēm, csāk essős időbe. Erdő vōt vālāmikor, úgy irtottāk ki. Erdő vōt āv vālāhā, kivāgdostāk. Ritkā búzā termēt ot mindig.* — A *Ritkást* magába foglaló dülő hivatalos neve *Nagyerdő*. A \**Kaza felől való erdő* sűrű emlegetése — ahonnan épületfákat is vágtak ki — tekintélyes erdőre enged következtetni. A *Ritkās* nevet az irtás megindulásával kaphatta: az erdő *ritkās* lett. Ma a nevet ismét magyarázni próbálják.

40. *Szuhā* -ān (A—58.; B—34 v.). — 1299: „... de valle *Zuha*...” (MHH, XXIII, 637.); 1396: *Zuhapataka* (Zsigmondkori Okmánytár); 1409: *Zuhaffewi* István fia László (uo.); *Zwcha, Zwha, Zuha* (ORTVAY: Magyarország régi vízrajza. Bp. 1812.); 1813: „... a' *Szuha* patakátul ki rontott folyásnak elrekesztése...” — *Szuhātul gyōn.* (*Szuha* < az ószl. *sucha* (reka) 'száraz folyó'.) A *Szuhā* vōgy más néven *Szārāvōgy*. A magyar név vagy a szláv fordításaként, vagy a hasonló tapasztalatok alapján keletkezett. A völgy száraz éghajlatú. A *Szuhā* a patak nevéként állandósult, a *szārāv* a völgy jelzője lett.

41. *Szuhājājā, -ān* (B—59 r.). — 1773: „Mivel ezen Helység Határján lévő Ando Bálint és *Szuha Allya* nevezetű Réteken...” — *Ā Suzhārūl nevezetēs.* — A *Szuha* partján legmélyebben fekvő rét.

42. \**Szuhogy felől való erdő* (B—54 e.). — 1763: „... a *Szuhogy felől való erdőn*.” 1772: „... vagy *Szuhogy felől való Erdeinkre*.” 1773: „... és

*Szuhogy felől való Erdőnk(ne)k délkelet felől való oldalán.*” 1777: „*Szuhogy felől való Erdőnkbe jöttek . . .*”

43. *Tövisés -én* (B—44 he.). — *Nyārādnāl régebbi fālu vót.* (vö.: CSÁNKI: i. h.)

44. *Túlsó erdő -n* (B—57 e.). — 1772: „. . . a *tulsó Erdön*, öt hat ölles Gerendák(nak) való nem találkozna . . .”; 1802: „A’ *Tulsó Erdőre* való kijárását a Marhák(na)k . . .”; 1813: „. . . a’ *tulsó Erdőbéli* Legelőnek akkor is a’ midőn arra vetés terjend, hasznát lehessen venni”. 1817: „. . . a *Tulsó Erdőnk*et meglopó R. Bányai Lakosok eránt . . .”; 1820: „A *tulsó erdőre* való marha járásnak kivágattatása . . .” — A *Túlsó erdőt* a falutól a Hemlec zárja el, amelynek a teteje szintén erdős.

45. *Újbérés ~ Úrbérés -be* (B—4 l.). — Az úrbéres jobbágycok legelője volt. Az *Újbérés* név népetimológiával alakult.

46. *Vaskápu -nāl* (B—32 sz.). — Az Órhegy gerincén található mélyedés. Talán a *Sajógalgóc—Szendrő* váratat összekötő hadiút órhelye volt. (Vö.: *Órhegy*.)

47. *Válós út -on* (B—59 u.). — 1794: „A’ *vállós ut* mellett . . .”; 1815: „. . . az agyagbontás miatt privátosok(na)k is, de leg-inkább Közönséges *vállós útba* tetemes károkat okoznak.” — *Mint egy vājú, belē vām vesve a heggy ódālábā. A Túlsóerdőre mēgy. A vājū szó sok esetben váló ~ vājū alakban fordul elő.*

48. \**Vendégfogadó* (A—39 é.). — 1797: „. . . Helység alsó végén lévő *Vendég Fogadónak* . . .”; 1802: „. . . a’ felső páston a’ *vendégfogadó* után . . .”

**8. Szócikkben nem tárgyalt földrajzi tulajdonnevek.** *Áli házānāl ~ a Zāli házānāl való rét* (A—42 r.); *Álsó iskolā* (A—26 é.); *Álsórét* (B—26 r.); *Álvég* (A—11. fr.); *Árádvānyi ~ Árádvānyosi erdő* (B—72 e.); *Árádvānyi lāpā* (B—72 r.); *Árádvānyosi út* (B—48 u.); *Bátā tág* (B—71 sz.); *Bābákert* (A—63 b.); *Bārdi ház* (A—20 é.); *Bārdi kert* (A—20 b.); *Bārdi tág* (B—18 sz.); *Bēde kert* (A—28 b.); *Berec tág* (B—19 sz.); *Bērc ~ Kāzāji bērc* (B—15 he.); *Békāstó* (A—64 v.); *Boddzās* (B—61 sz.); *Bódi akācosa* (A—68 l.); *Bódi bānyā* (B—6 szb.); *Bódi híd ~ Bódi higgya* (A—51 hi.); *Bódi kástēj* (B—8 é.); *Bódi mālom* (B—7 é.); *Bódi tág* (A—70 sz.); *Bódi tānyā* (A—72 t.); *Bódi telep* (B—5 bt.); *Bōgő* (B—56 sz.); *Cigāsor ~ Cigāszög* (A—41 fr.); *Csāpāsūt* (B—70 u.); *Csipkés ódāl* (B—43 l.); *Csordāshūz* (A—46 é.); *Csordāsköz ~ Csordāsszög* (A—46 fr.); *Csörgőpáták ~ Kelecsényi páták ~ Kis Szuhā ~ Trizsi páták* (B—49 v.); *Dāpsi tág* (B—69 sz.); *Déllōsi kút* (B—74 v.); *Disznódéllő* (B—14 l.); *Dökkút* (A—69 é.); *Döktér* (B—13); *Dzsādu kert* (a helyére nem emlékeznek); *Étyhāzi fődek* (B—25 sz.); *Fālu közē ~ Fōuccā ~ Urāk úccājā* (A—40 u.); *Fehérvāri kert* (A—59 b.); *Feketē vōgy úttyā* (B—23 u.); *Fēlső fojās* (B—75 l.); *Fēlső iskolā ~ Kátólikus iskolā* (A—12 é.); *Fēlsórét* (B—42 r.); *Fēlvég* (A—1. fr.); *Fōvenyēs* (B—68 r.); *Függő* (B—21 szb.); *Gāl kert* (A—20 b.); *Gāt* (A—56 é.); *Gēcse tānyā* (B—56 t.); *Gēlēcsāk szög ~ Gēlēcsāk út ~ Ondo szög* (A—4 u.); *Gērēndā* (B—63 sz.); *Gödör* (A—3 u.); *Görgeji kert ~ Lēkvār kert* (A—14 b.); *Gyulā házā* (A—64 é.); *Hālaskert* (A—50 b.); *Hālástó* (B—10 v.); *Hāmārā tág* (B—3 sz.); *Hārāngozóhāz* (A—9 é.); *Hātārhid* (B—30 hi.); *Hēmlec* (B—73 he.); *Hēmlecājā* (B—73 sz.); *Hēmlecmerek* (B—73 he.); *Hubāji félē kert* (A—37 b.); *Hubāji ház ~ Hubāji kástēj* (A—37 é.); *Hubāji tág* (B—19 sz.); *Iskolākert* (A—62 b.); *Itatókút* (B—1 v.); *Jākfālushi híd* (A—61 hi.); *Jākfāli úccā* (A—35 u.); *Juhāszkút* (A—6 v.); *Kākāstānyā ~ Kisnyārād ~ Pincsi-*



tányá ~ Újfalu ~ Újnyarad ~ Újtelep (A—71 fr.); Kánikút (A—65 v.); Kálla kert (A—32 b.); Károshíd ~ Nátyhíd ~ Szárkák híd (A—30 hi.); Kastéj ~ Kazáji kastéj (A—15 é.); Kávicsos (B—64 l.); Kazáji heggy ~ Kazáji erdő ~ Nagyerdő ~ Ritkás (B—1 e.); Kazáji szőlő (B—1 szö.); Kazáji úccá ~ Sós úccájá (A—16 u.); Kécskepálló (B—34 r.); Kendérésztató (B—9 v.); Kettes ákná (B—24 szb.); Kiserdő ~ Szuhogyi erdő (B—54 e.); Kisházi erdő (B—44 e.); Kisházi tág (B—44 sz.); Kishid ~ Slingör híd (A—18 hi.); Kisiskola (A—11 é.); Kiskút (B—22 v.); Kismalom rét (B—38 r.); Kistemető ~ Kopottemető (A—6 l.); Kolérás temető (A—1); Kovács híd ~ Malomhíd ~ Rázgá híd (A—48 hi.); Kővágósi erdő (B—53 e.); Kővágósi főd (B—53 sz.); Köszpont (A—31 fr.); Kösségháza úccá (A—24 u.); Kösségi kút (A—19 v.); Kupák (B—53 he.); Kurittványi úccá (A—27 u.); Legelő (B—67 l.); Lengyel félő ház (A—29 é.); Lengyer rét (A—42 r.); Liknástéjn ház (helyére nem emlékeznek); Magyarri kert (A—22 b.); Májoros kert (A—28 b.); Malom (A—57 é.); Malomárok ~ Szűcs páták (A—54 v.); Malomkert (A—45 b.); Malomudvár (A—57 b.); Mánig bányá ~ Mánik telep (B—40 szb.); Mánik híd (B—37 hi.); Mánik vásút (B—39 u.); Mestérgáz (B—51 gy.); Nagyiskola (A—44 é.); Nátypart (A—13 u.); Néméri kert (A—63 b.); Némét tág (B—29 sz.); Ormosi bér (B—60 he.); Othon (A—36 é.); Orvosi lák (A—28 é.); Órhégyájá (A—67 sz.); Órhégyódál (A—67 he.); Pálló (B—41 hi.); Páp kertéj (A—76.); Pápkút ájjá (B—22 sz.); Páp réttéj ~ Páptág (B—23 sz.); Pártizán úccá (A—5 u.); Pájá (A—60); Péce (A—38 v.); Péku réttéj (B—26 r.); Pető erdő (B—1 e.); Pető lápos ~ Pető ritkás ~ Pető tág (B—3 sz.); Pika félő ház (A—34 é.); Pincékájá (A—71 fr.); Pincékódál (A—66 he.); Pincéktető (A—66 he.); Rébcsák híd (B—66 hi.); Réténá (a helyre és művelési ágra nem emlékeznek); Ritkási legelő (B—3 l.); Rózsás (B—31 he.); Sós tó (B—35 v.); Szabó lápos (B—47 r.); Szalájka kert (A—59 b.); Szárkák bécso háza (A—21 é.); Szárázvögy ~ Szuhávögy (a Szuha egész völgye); Szémmiklósi kastéj (A—23 é.); Szémmiklósi tág (B—3 sz.); Szobor (A—33 é.); Szuhájá ~ Szuhámellék (B—36 r.); Tácsi szög (A—43 u.); Tánácsháza (A—15 é.); Temető (B—17); Temető ájjá ~ Temető tájéka (B—18 sz.); Témplom (A—25 é.); Tinko (B—58 e.); Tövisésájá (B—44 sz.); Tövisésódál (B—44 he.); Tülsóerdősi legelő (B—57 e.); Újsor (A—8 u.); Újút (B—62 u.); Úrbérés legelő (B—4 l.); Vátáji ház (A—35 é.); Vágóhíd (A—47 é.); Válosút ájjá (B—59 sz.); Väsártér (A—39 fr.); Zsidótemető (B—16).

**9. A Felsőnyarádon gyűjtött nevekről általában.** A névanyagot az összegyűjtés előtt is nagyrészt ismertem. A falu területét és határát képező 2218 katasztrális hold területen 257 nevet gyűjtöttem össze. Ennek tekintélyes hányada ugyan (kb. 60 név) a belterületre esik, mert a határban a birtoklás szerint is tájékozódnak. A névadásban a szigorú célszerűség vezet a lakosságot, tehát a tájékozódás megkönnyítése. Ebből a törekvésből fakad az olyan nevek gyakorisága, amelyek egy földrajzi egységhez való viszonyítás alapján keletkeztek. Például Órhégy alapnév, ehhez való viszonyítás: Órhégyájá, Órhégyódál, Órhégytető. Hasonlóképpen: Kővágó, Kővágóájá, Kővágósi erdő, Kővágósi főd. A tájékozódást szolgálja a helyzet- és méretbeli viszonyítást kifejező nevek száma is. Az *Alsó iskola*—*Felső iskola*; *Kisiskola*—*Nagyiskola*; *Alsó rét*—*Felső rét*; *Álvég*—*Félvég*-féle ellentétpárookra gondolok. A falu népének tudatában nagy szerepet játszott a birtoklás ténye, ezért a névanyag jelentős hányada a tulajdonos nevével alakult. Például *Bódi akácosa*, *Bódi bányá*, *Bódi híd*, *Bárdi kert*, *Bátá tág*. Hogy néha az elne-

vezők humorérzéke is megcsillan, azt néhány eseménynév (?*Bőgő*, *Gálicija*, ?*Kutyás*) vagy ragadványnévvvel alakult nevek (*Lékvár kert*, *Tácsi szög*, *Rāzga híd*) bizonyítják. A neveket körülbelül két évszázadra tehető időben vizsgáltam (1763–1959). A nagyobb egységek neve — mint *Árádvány*, *Kővágó*, *Nagyerdő*, *Pető tág*, *Szuhá* — nagyobb állandóságot mutat, még akkor is, ha a névadó jellegzetesség megváltozik. Például a *Kővágó* mai fő jellegzetessége, hogy a falu szőlőhegye. A nevek egy része megváltozik ugyan, de csak azért, mert jelentése elhomályosult, és újra jelentést akarnak a névnek adni: \**Ortvány* > *Ótvány*; *Úrbérés* > *Újbérés*. Külön figyelmet érdemel a *Ritkás* név. A névadó jellegzetesség megváltozásával a névhez fűzött magyarázat változott meg. A nagyobb egységek nevének állandóságával szemben a nevek érthetőségéhez való ragaszkodás eredményezi, hogy a névadó jellegzetesség megváltozásával azonnal megváltozik a név is. Például a *Pincék-ájja* nevű szántón bányász lakótelep épült. Hivatalos neve még nincs, de a *Pincsitánya* ~ *Kákastánya* ~ *Újfalú* ~ *Újnyárud* ~ *Újtelep* nevek máris használatosak. A *Pincékájja* név pedig kisebb területre húzódott vissza. Csak néhány jelöléstágulással keletkezett nevet találunk: *Gát*, *Fűdér*, *Kécskepálló* a környező rétet is jelentik. Minden nevet felhasználhatnak a külön névvel nem rendelkező helyek meghatározására, így új nevek keletkeznek. Ilyenek a *-si* képzővel alkotottak: *Kővágósi főd*, *Kővágósi erdő*, *Déllősi kút*. A hivatalos neveknek a határrészek elnevezésében van némi szerepük. A falu belső területére vonatkozó hivatalos nevek az élő nyelvben nem fordulnak elő. A nevek leírásában a hangtani sajátosságokat igyekeztem jelölni. A több elemű nevek egybe- vagy különírásában azt a gyakorlatot követtem, hogy a tulajdonnévvel alakult neveket külön, a köznévvvel alakult neveket egybeírtam. Ezt a gyakorlatot néhány esetben a hangsúlyviszonyok befolyásolták.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES

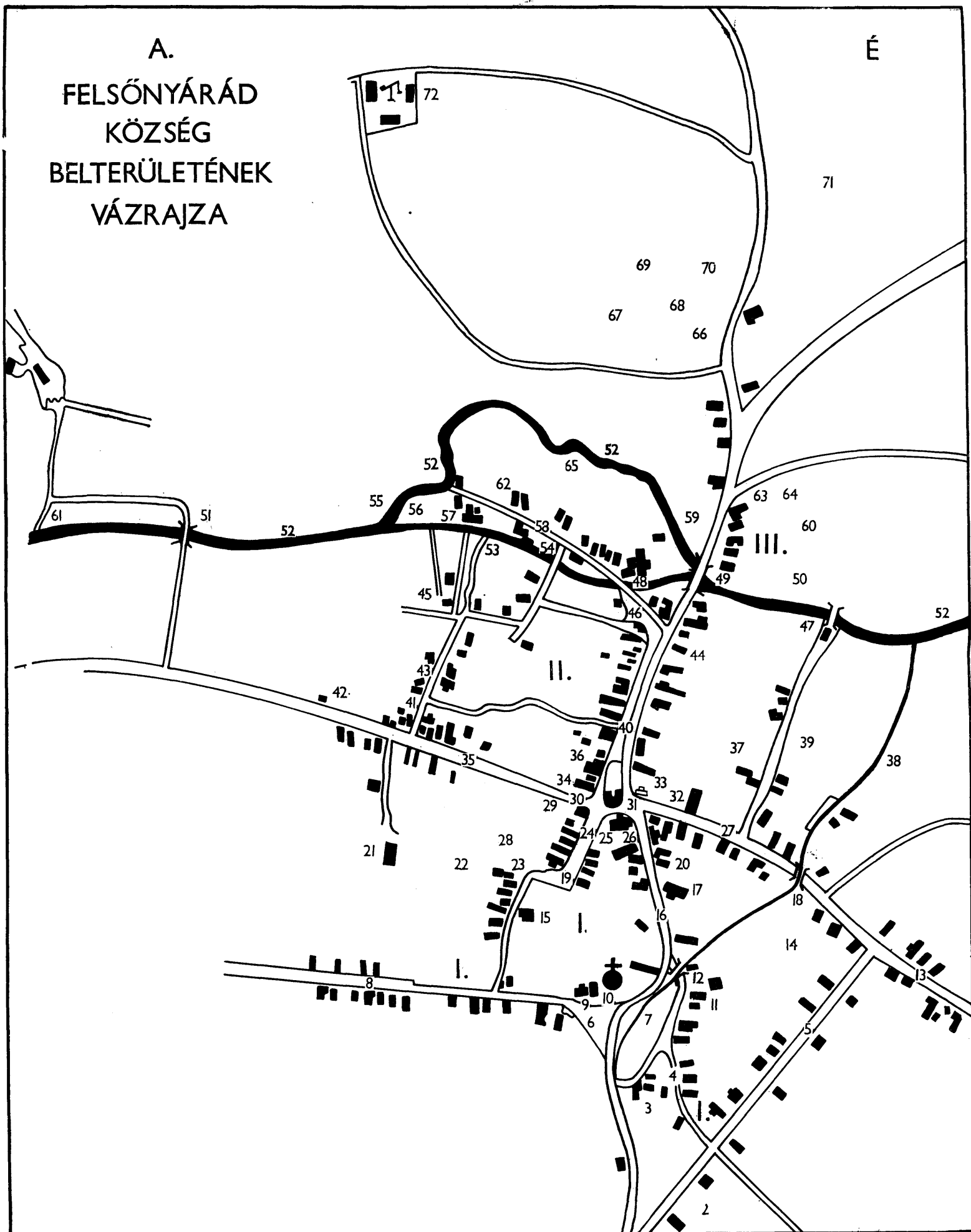
### Ortsnamen von Felsőnyárád

Felsőnyárád ist eine Gemeinde im nördlichen Teile des Komitats Borsod im Suzha-Tal. Dieses Gebiet gehört zu Cserehát. Die Gemeinde hat ungefähr 1800 Einwohner, die sich mit Ackerbau und Bergbau beschäftigen. Das Gebiet der Dorfflur beträgt 2218 Joch. Die 257 Namen wurden im Jahre 1959 gesammelt. Die Sammlung umfasst etwa zwei Jahrhunderte (1763–1959). Die schriftlichen Angaben und für die Sprachwissenschaft bedeutendere Namen werden ausführlicher behandelt (48), die anderen nach dem Alphabet angeführt. Die Angaben beweisen, dass eine strenge Zweckmässigkeit in der Namengebung zur Geltung kommt. Die Namengeber halten sich an die Verständlichkeit der Namen. Die Rolle der offiziellen Benennungen ist in der Umgangssprache gering. Die Entstehung der meisten Benennungen hängt mit dem Namen des Eigentümers zusammen.

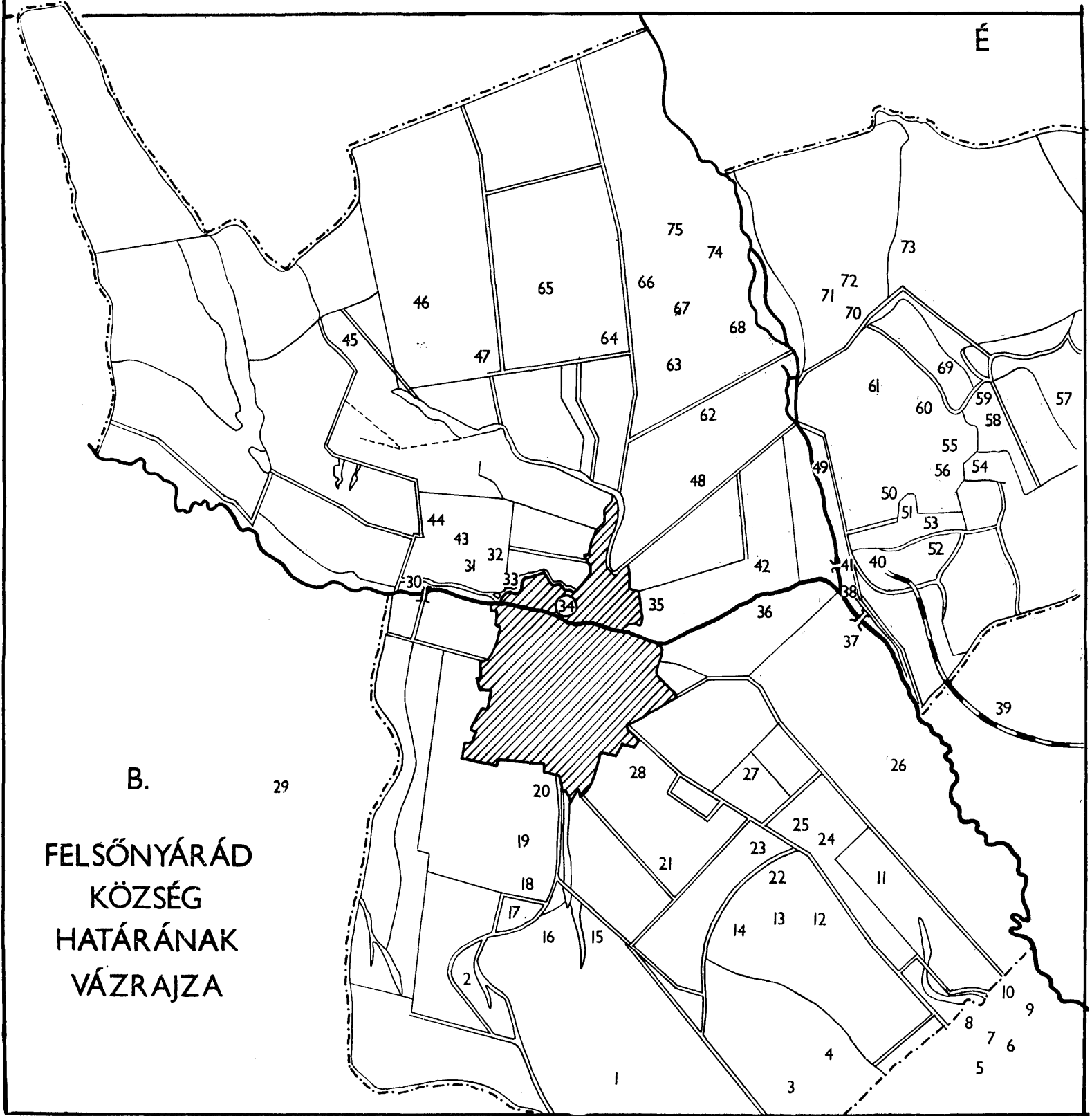
Á. SZOBOSZLAY

A.  
FELSŐNYÁRÁD  
KÖZSÉG  
BELTERÜLETÉNEK  
VÁZRAJZA

É



É



B.

29

FELSŐNYÁRÁD  
KÖZSÉG  
HATÁRÁNAK  
VÁZRAJZA



## Ismertetések, bírálatok

BÁRCZI GÉZA: **A magyar nyelv életrajza.** Budapest, 1963. Gondolat Kiadó, 462 l.

A 70. születésnapját mostanában ünneplő BÁRCZI GÉZA a tudomány és nagyközönség számára egyaránt értékes könyvvel lepett meg minket. Szinte azt mondhatnánk, eddigi nyelvtörténeti működésének eredményeiből kiválogatta a mindenkit érdeklő eredményeket, az épület hiányzó tégláit újakkal pótolta, az elavultakat odaillőkkel cserélte ki.

Nyelvtörténetet két módszerrel lehet írni. Az egyik módszer, amelyet BÁRCZI eddigi szintéziseiben követett, az, hogy az ember a nyelv egy-egy elemcsoportjának történetét tárgyalja (Hangtörténet, történeti alaktan, a magyar szókincs története stb.). A másik módszer — amelyet most ismertető könyvében követ — az, hogy a magyar nyelvtörténetet korszakokra osztja, és egy-egy korszakon belül — történelmi keresztmetszetként — az egész egykori nyelvállapotot bemutatja. Mivel a nyelv társadalmi jelenség, természetes bevezetőül szolgál minden korszakban a nyelv külső története, vagyis a nyelvet beszélő társadalom anyagi és művelődési helyzete, társadalmi rétegződése, más népekkel való érintkezése, stb.

Idézünk a könyv előszavából: „Kétségtelen, hogy a tagolt, hajlékony emberi nyelv az emberiség legnagyobb és legértékesebb vívmánya, melyet mai változataiban a nemzedékek végelethetetlen sorainak állandó erőfeszítése teremtett meg; olyan eszköz, melyet sohasem tudunk nélkülözni, s mely az embert attól fogva, hogy zsenge korában eszmélni kezd, egész életén át kíséri és szolgálja. S »a nyelv« mindenki számára elsősorban az anyanyelv. Idegen nyelvet meg lehet tanulni, sőt esetleg kivételesen igen jól is lehet tudni, de szinte sohasem úgy, mint az anyanyelvet, melynek minden elemét ezer meg ezer emlék színezi és tölti meg tartalommal, mely egész nevelkedésünket, fejlődésünket kíséri, sőt bizonyos fokig gondolkodásunk formáit is meghatározza.

... A nyelv történelmi produktum, és még mai szerkezetének sajátosságait, bonyolult titkait is csak úgy lehet igazán megismerni és megérteni, ha megismerkedünk a hosszú-hosszú fejlődés, alakulás folyamatával. Nyelvtörténeti háttér nélkül nincs igazi, mélyebb, tudatos nyelvismeret, márpedig a gondolkodó ember nem elégszik meg az ösztönszerűvel, hanem tudatos ismeretekre törekszik. A nyelvtani szabályokat a mai nyelv alapján föl lehet állítani (sok megmagyarázatlan kivételt, látszólagos logikátlanságot tudomásul véve), meg is lehet e szabályokat tanulni, mint a matematikai képleteket, de a miértet és a hogyan, a levezetést, mely a képlet tulajdonképpeni megértéséhez vezet, a nyelv esetében a nyelv élettörténetének, fejlődése tör-

vényeinek feltárása adhatja csak meg. S e történet, melyet határozott törvényyszerűségek irányítanak, nemcsak a nyelvi rendszer alaposabb megértéséhez és értékeléséhez segít hozzá, s egy életen át halmozódó nyelvismeretünket bővíti ki előző korok nyelvi színeivel, de önmagában is, részleteiben is színes, vonzó studium, mely egyszersemind a nyelvet beszélő nép gondolkodásának fejlődésére, e fejlődés sajátos vonásaira is világot vet, sőt általa egyes nyelvi tényekben, mintegy megőrzött kövületekben élénk tárul a nép viszontagságos történetének, elmúlt gazdasági és társadalmi rendszereinek, egykori műveltségének számos emléke, a nép ködbe vesző múltja” (5—7).

BÁRCZI a magyar nyelv történetét hat szakaszban tárgyalja. Az első korszak „Az előzmények” címet viseli, és a magyar nyelv rokonságával, valamint a finnugor alapnyelvvvel foglalkozik, természetesen magyar szempontból. Kitér olyan fontos őstörténeti kérdésekre is, mint a finnugor őshaza, a finnugor kori műveltség.

Az ősmagyar kor a magyarságnak az ugor ágból való kiválásától a honfoglalásig tartó időszakát öleli fel. Mivel ebből a korból sincsenek írásos emlékeink, itt a finnugor nyelvek alapján rekonstruálható finnugor alapnyelvtől az első írásos emlékeink közti változásokat kell számba venni. Jó fogódzót adnak a hangtani változások korának megállapításához a honfoglalás előtti iráni és török jövevényszók. A történeti fonológia alkalmazását láthatjuk abban, hogy megkísérli megállapítani egyes korszakok fonémarendszerét. A magyar nyelvtani rendszer finnugor gyökerekből kiinduló, de végeredményben a többi finnugor nyelvtől a magyart megkülönböztető sajátosságai ebben a korban alakulnak ki. A magyar nyelv egész történetében tehát a nyelvtani rendszer szempontjából ez a döntő korszak. Ezután már csak kisebb kiegyenlítődések, egyes kevésbé fontos változások következnek be, egyes kategóriák táguznak, mások elsorvadnak. E korszak után, mint új elem, már csak a névelő alakul ki.

A harmadik korszak a honfoglalástól a mohácsi vészig tart (900—1526). Ebből a korból már nagyszámú nyelvemlékünk van. Így BÁRCZI a történeti és művelődéstörténeti áttekintés után foglalkozik nyelvemlékeinkkel, a helyesírás kialakulásával, szláv, latin, német, olasz, francia, bizánci és kun-besenyő jövevényszavainkkal, az e korban bekövetkező fontos hangváltozásokkal, a fonémarendszer kiegészülésével. Nyomon követi a nyelvtani rendszer további fejlődését is.

A negyedik kor a mohácsi véstől a felvilágosodás koráig (1526—1772) tart. E nagyobb fejezet szerkezete is hasonlít az előbbiekhöz. A hangtani és nyelvtani változások, valamint a szókincs bővülése mellett jelentékeny névműködés lép föl ebben a korban az irodalmi nyelv kialakulásának kezdete. Ha a XVI. században még nem is beszélhetünk a mai értelemben vett egységes irodalmi nyelvről, de kialakul már egy bizonyos irodalmi norma, és a helyesírás is megindul az egységesülés felé.

Az ötödik korszak a felvilágosodás és a reformkor (1772—1848). Az irodalmi nyelv életében ez a döntő korszak. A nyelvújítás néhány évtized erőfeszítései után alkalmassá tette a magyar nyelvet minden nyelvi finomság, árnyalat kifejezésére, a magyar tudományos terminológia megalkotásával pedig arra, hogy a legkülönbébb tudományokat magyar nyelven műveljék.

Az utolsó korszak a legutóbbi száz év történetével foglalkozik. Még ez sem a mai magyar nyelv, hiszen ezen idő alatt is számos változás ment végbe a nyelven: ebben a korban még folytatódott a nyelvújítás, ekkor zajlott le

az ortológus ellenhatás, megváltozott a nyelvjárások szerepe, végleg elavultak régebbi múlt időink, a nyelvi egységesülés tovább folytatódik.

A zárószóban rövid jellemzést ad a mai magyar nyelvről hangzás, nyelvtani rendszer, kifejezőkészség és árnyaltság szempontjából. Ezután majdnem negyven kép következik, amelyek legfontosabb nyelvemlékeinket, nyelvtörténeti szempontból fontos művek címlapját és tíz híres nyelvtudósunk képét mutatják be. A képeket igen sommás, csak a nagyobb összefoglaló munkákra szorítóköző bibliográfia követi. A könyvet a rendkívül részletes, 55 lapra terjedő szó- és tárgymutató zárja le.

BÁRCZI most ismertetett könyve a szerzőnek egyik legsikerültebb alkotása. Végig érdekes, lebilincselő módon, színes, eleven stílusban vezeti végig az olvasót a magyar nyelv történetén. Mindenütt a legkorszerűbb — jelentékeny részben saját — részletkutatásokra támaszkodik. Figyelemre méltó az az önmérséklet, amellyel ezt a hatalmas anyagot egy kötetben, élvezhető formában össze tudta sűríteni. De nemcsak a művelt nagyközönség számára közöl friss és hasznos tudnivalókat, hanem a szakember is gyönyörködik az összefogó látásmódban, ahogy a heterogén, de mégis számtalan szállal összefűződő anyagot fölényes biztonsággal úgy tudja áttekinteni, hogy nem vész el a részletekben, de nem is nagyolja el „elvi síkon” mondanivalóját, hanem mindig a konkrét nyelvi tényekkel illusztrál. Korszakonkénti tárgyalásmódjából következik, hogy egyes tárgykörök (pl. szláv jövevényszavak, a névutók kialakulása, a nyelvújítás és sok más egyéb kérdés) nem egy helyen, hanem korszakonként megismétlődve kerülnek elő, viszont így a keresztmetszetek teljesebbek.

BÁRCZI GÉZA legújabb könyve azonban nemcsak összefoglalás, az eddigi eredmények összegezése, hanem a szerző számos új, eddig nem ismert nézete, ötlete itt lát először napvilágot. A szakember is bőven talál benne újat, figyelemre méltót. Így pl. szinte biztos, hogy igaza van, mikor az ómagyar kor elejére nem az eddig általánosan elfogadott *gy* hangot teszi fel, hanem a *dzsj-t* (*ǰ*). Ez több szempontból logikus feltevés. Megmagyarázza, miért jelölük kezdetűl fogva a mai *gy-t* a *g* betűvel vagy kapcsolataival, nem pedig a *d*-vel. Török és latin jövevényszavaink *gy-it* is jobban magyarázza ez a hang, amely a fonémarendszerben is logikus, mert a *cs* (*č*) zöngés párja. Számos kisebb részletkérdésre itt már nem térek ki.

A könyvben előforduló sajtóhibák száma elenyésző.

Tiszta szívből kívánhatunk szerencsét a jubiláló BÁRCZI GÉZÁNAK ehhez a könyvéhez, amely méltán csatlakozik saját eddigi nagyszabású műveihez és a magyar nyelvtudomány klasszikusaihoz.

KÁLMÁN BÉLA

MUNKÁCSI—KÁLMÁN: **Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény.** IV. kötet 2. rész. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó. 314 l.

Két emberöltő sem múlt el MUNKÁCSI BERNÁT életművének, a Vogul Népköltési Gyűjtemény négy kötetének megjelenése óta (1892—1921), és egy emberöltő sem azóta, hogy TOIVONEN Munkácsi Bernátról írt nekrológiájában sajnálkozott a vogul nyelv eme kiapadhatatlan kincsestárának torzóban maradása miatt (FUF. XXVI. Anz. 31), amikor KÁLMÁN BÉLA vállalkozott



a Tudományos Tanácstól 1949-ben rábízott feladatára, Munkácsi kéziratos hagyatékának sajtó alá rendezésére, a Vogul Népköltési Gyűjtemény III. és IV. köteteihez fűzött tárgyi és nyelvi magyarázatoknak közkinccsé tételére.

1952-ben rendezte sajtó alá a VNGy. III. kötetéhez fűzött kommentárokat, amelyeknek közzétételére — két medveénekhez adott magyarázaton kívül (NyK. L, 294 kk.) — a nagy tudós 1937. szept. 21-én bekövetkezett halála miatt már nem kerülhetett sor. Alig 10 év múlva, 1963-ban pedig megajándékozta a tudományos világot a most ismertetendő kötetel, a VNGy. IV. kötetéhez (Életképek) fűzött népköltészeti összefoglalással, nyelvi és tárgyi magyarázatokkal.

A nagy előd hatalmas alkotása, a vogul nyelv és népköltészet felbecsülhetetlen értékű tárháza, a finnugor nyelvtudomány, néprajz, művelődéstörténet nagyszerű forrásanyaga így megmenekült attól a sorstól, amely CASTRÉN, RÉGULY, AHLQVIST, KARJALAINEN, PAASONEN és PÁPAY feljegyzéseinek jutott osztályrészül — a kiadatlanság, az elkallódás veszélyétől. KANNISTO értékes hagyatéka, amelyet másfél évtizeddel MUNKÁCSI gyűjtőútja után hordott össze, az utókor nagy szerencséjére éppen olyan kitűnő és lelkes gondozóra talált a nagy tudós tanítványának és utódjának, MATTI LIIMOLÁNAK személyében (vö.: MSFOu. 101, 109, 111, 114, 116), mint MUNKÁCSIÉ KÁLMÁN BÉLÁBAN.

A nagy mű, a vogulok életére, anyagi és szellemi műveltségére vonatkozó hatalmas ismeretanyag, amelyből saját nyelvünkre, őstörténetünkre, ősi műveltségünkre vonatkozólag is annyi értékes adalékot meríthetünk, az említett két magyarázó kötet kiadásával egy lezárt egységnek tekinthető.

Ha KÁLMÁN BÉLA MUNKÁCSI szótári anyagának — már megkezdett — sajtó alá rendezésével is elkészül, akkor nemcsak teljes mértékben eleget tesz a MUNKÁCSI-hagyaték gondozásával reá háruló feladatnak, hanem a finnugor nyelvészetnek, néprajznak is felbecsülhetetlen szolgálatot tesz, és a Munkácsi idejében még pusztulófélben levő, ma azonban már a felemelkedés útjára lépő nyelvrokonaink nemzeti öntudatának erősítéséhez, fokozásához is hozzájárul, akik a múlt emlékeiből erőt meríthetnek a szebb, boldogabb jövő felépítéséhez. nyelvük, népköltészetük, népszokásaik megőrzéséhez (l. erről KÁLMÁN B.: I. OK. XVI, 390).

Hogy a feladat, amelyre KÁLMÁN BÉLA vállalkozott, nem volt könnyű és a legnagyobb türelmet, önfeláldozást, tudományszeretetet igényelte, azt csak az tudja, akinek nagyjából fogalma van arról, milyen természetű jegyzetanyagra, magyarázó szövegekre támaszkodhatott, milyen tárgyi és nyelvi nehézségekkel kellett megküzdenie, mint ahogy erre a IV/2. kötethez írt előszavában ő maga is utalt (14). Nagy és sokoldalú elfoglaltsága mellett kemény harcot kellett folytatnia az időért, a tudományos munkához oly nélkülözhetetlen otiumért, hogy az 1957-ben már nagyjából készen álló és legépelet anyagot sajtó alá rendezhesse.

A csaknem 20 ív terjedelmű (314 l.) kötetet a tartalomjegyzék (5—11) után a szerző rövid előszava (13—4), majd a leggyakrabban használt forrásmunkák (és ezek rövidítéseinek, valamint egyéb rövidítések) jegyzéke vezeti be (15—7). Ezután következik a munka egyik legértékesebb és a jövő kutatások számára nélkülözhetetlen része, a VNGy. IV. kötete ének- és meseanyagának műfaji, tárgyi (tartalmi), nyelvi és stíláriis szempontok alapján való ismeretése és rendszerezése (18—56).

Ez a fejezet, amelyet — nézetem szerint — helyesebb lett volna a „Fejezetek az obi-ugor népköltészetéről” cím helyett „Az obi-ugor népköltészetéről általában” cím alatt tárgyalni (és tipográfiailag következetesebb alcímekkel szedetni; pl. I. *Sorsénekek* — II. *Vitézi énekek* stb.), igen sok értékes adalékkal gyarapítja eddigi ismereteinket.

KÁLMÁN BÉLA meggyőző okfejtése alapján világossá válik előttünk, hogy az obi-ugor népköltészetéről sokaktól vallott kedvezőtlen vélemények (l. SZOROKIN, AHLQVIST, PATKANOV megjegyzéseit i. m. 18—20) mennyire nem helytállóak. Mennyire nem igaz az az állítás, hogy a természet zordsága, a küzdelem a létért nem neveli őket költővé, nem ihleti őket dalra, darabossá, nyerssé teszi képzelet- és kifejezőerőiket. Ha ugyanis valaki művészi érzékkel, ihletett kézzel nyúl a MUNKÁCSITól feljegyzett és prózában fordított népköltészeti kincsekhez — mint ahogy ezt KÉPES GÉZA tette (l. a 20—21 és 26—7 lapon közölt mutatványokat), akkor teljes frissességükben és szépségükben előcsillannak költői értékeik. E bevezető részből megtudjuk azt is, melyek voltak azok az érzések, gondolatok, külső és belső motívumok, amelyek dalra ihlették a „Sorsénekek” egyszerű szerzőit (pl. a természet, a szülőföld szépségei, hegyei, bércei, folyói, különösen az Urál és az Ob, az emberi élet nagy kérdései és élményei, a születés, a szerelem, halál; a munka és szórakozás; vö.: 26—36), és hogyan módosultak ezek az énekek külső formájukban és tartalmukban MUNKÁCSI gyűjtőútjától (1888—9) KÁLMÁN BÉLA kutatásának koráig (1957—8-ig). Rámutat a „Vitézi énekek”-nek (36) az „Istenek hősi énekei” műfajjal (VNGy. II) való megegyező és eltérő vonásaira. A „Medveünnepi színjátékok” beható elemzésének (36—50) az eddigi irodalom regisztrálásán és a szerző saját feljegyzései nyomán kialakult egyéni reflexióin túlmenőleg (37 l.) van még egy igen érdekes és a jövő kutatások számára is ösztönzőnek, gyümölcsözőnek ígérkező problémafelvetése. Ez pedig az a kérdés, amely már AHLQVISTOT (*Unter Wogulen und Ostjaken* 166) és KANNISTOT (*Über die wogulische Schauspielkunst*. FUF. VI, 213—37) is foglalkoztatta: hogyan alakulhatott ki, és miként maradhatott fenn ez a görög színjátékokkal számos megegyező vagy rokon vonást (49) felmutató sajátos műfaj egy szibériai primitív és egyhangú életet élő vadász-halász népnél, ahol KANNISTO szavaival élve: „die Winternächte des Polarkreises und eine Kälte von 50° sogar den Geist des Menschen betäuben, nicht nur seine Glieder erstarren lassen müßten” (i. m. 213).

Érdekes és nehéz probléma, de — ha talán egyelőre a fantázia játéka-nak látszik is — úgy vélem, hogy az ugor-permi és permi-görög érintkezések, kereskedelmi és művelődéstörténeti kapcsolatok kutatása (l. HÉRODOTOS jyrkáinak, budinjainak és gelonjainak földrajzi elhelyezését) e kérdés megoldásához is közelebb visz majd bennünket.

Az „Állaténekek” fejezetben (50—1) tárgyalt énekek MUNKÁCSI-féle csoportosításának helyesbítésével, valamint a „Mesék” (51—3) idegen eredetéről, helyesebben idegen tárgyvi, nyelvi és formai hatásoktól átszövődéséről mondottakkal, a „Találós mesék” (53—6) műfaj művelődéstörténeti értékeinek elemzésével és a rájuk vonatkozó irodalom (pl. I. SCHELLBACH: *Das wogulische Rätsel*) kritikai értékelésével is nagyban hozzájárult eddigi ismereteink bővítéséhez vagy helyesbítéséhez, számos impulzust adva a további kutatások számára.

A bevezető résznek az előbb említetteken kívül még igen nagy jelentősége, hogy KÁLMÁN BÉLA nem elégszik meg az egyes énekek műfajának,

ezek nyelvi és stiláris sajátosságainak ismertetésével, az egyes énekekhez, énekcsoportokhoz kapcsolódó problémák felvetésével (ill. megoldásával is), hanem az énekeket, meséket tárgykörök, motívumok szerint is csoportosítja (l. 26, kk.), s egyben azonnal közli azokat a más gyűjtőktől (KANNISTO, STEINITZ, PATKANOV), sőt saját feljegyzéseiből származó énekeket, színjátékokat stb. is, amelyekben hasonló motívumok megtalálhatók. Így igen nagy szolgálatot tesz nemcsak azoknak, akik a vogul népköltészet egyes tárgyköreit, a dal-motívumok szegényedését és gazdagodását, új művelődéstörténeti elemek és hatások bennük való visszatükröződését óhajtják vizsgálat alá venni — pl. a REGULTÓL KANNISTOIG vagy éppen KÁLMÁN BÉLÁIG terjedő időszakban (kb. 100 év), hanem azoknak is, akik a kérdéses költői műfajokat, illetve indítékokat más rokon vagy idegen népek hasonló költői termékeivel kívánják egybevetni.

Ugyancsak nagy szolgálatot tett KÁLMÁN BÉLA a jövő földrajzi és név-életlani kutatásainak azzal, hogy a MUNKÁCSI kéziratot hagyatékában talált 137×85 cm nagyságú térképet a könnyebb áttekinthetőség és kezelhetőség kedvéért átrajzoltatta, és három részre (A, B, C melléklet; 56, 63, 67) bontva közzétette. A PÁPAI KÁROLYTÓL — MUNKÁCSI közreműködésével — készített térkép nemcsak a két tudós gyűjtőútjának fontosabb és főbb állomásairól, az Ob környékén lakó finnugor és orosz nemzetiségek leteleplülési helyeiről ad hű képet, hanem a VNGy. IV. kötetében (429—40) közölt helynevek (főleg falunevek) földrajzi rögzítését is elősegíti és a lassan-lassan eltűnőben levő obi-ugor, illetőleg zürjén és szamojéd helyneveket is megőrzi az utókor ez irányú kutatásai számára. A gyorsabb és könnyebb tájékozódás céljából azonban helyesebb lett volna a térképeken csak számozással jelzett és külön jegyzetekben közölt helynevek és ezek magyarázatai mellett nemcsak a Munkácsi-kötet lapszámát, hanem az alszámokat is megadni. A B) és C) térképmelléleteken szereplő — és MUNKÁCSITÓL sem magyarázott — osztják és zürjén falunevek értelmezésével is megkönnyíthette volna a további kutatásokat. De ezt a nem szorosan e kötet feladatkörébe vágó munkát éppen úgy elvégezheti majd más, mint HAJDÚ PÉTER a térkép (C. mellékletben feltüntetett) szelkup helyneveinek magyarázatát (vö.: NyK. LIV, 142, 154).

A bevezető részek után következik a munka legfontosabb és egyben legtöbb és legfárasztóbb kutatást igénylő része: az egyes énekekhez, mesékhez, találós kérdésekhez fűződő „Nyelvi és tárgyi magyarázatok” (73—256). Mint tudjuk, MUNKÁCSI az egyes énekekhez adott magyarázatokat oroszul (valamilyen szibériai orosz nyelvjárásban) vagy vogulul vetette papírra az adatközlők nyelvkészségétől függően, sokszor hevenyészve leírt, nehezen olvasható lapszéli jegyzetek formájában. Az adatközlők magyarázataihoz, egy-egy ismeretlen szibériai tájszóhoz, néprajzi érdekességekhez egyéni értelmező jegyzeteit is hozzátalolta, attól a szándéktól vezetve, hogy így világossá váljanak azok előtt is, akik a helyszínen nem jártak.

Ezeknek a glosszáknak a kisillabizálásával, helyes értelmezésével — sokszor korrigálásával — kellett KÁLMÁN BÉLÁNAK megküzdenie. És ha ebben a munkában bizonyos mértékben támaszkodhatott is DOMBROVSZKY JÓZSEF segítségére és MATTI LIIMOLA írásbeli közléseire és jegyzeteire (l. utalását a 14. lapon), mégis hatalmas munka és teljesítmény volt ez, egy olyan tudós részéről, aki sem a vogul, sem az orosz (még kevésbé szibériai orosz) nyelvet, illetve nyelvjárásokat nem bírja a MUNKÁCSITÓL azonos fokon (l. erről saját megállapítását: VNGy. III/2. 10). Emellett nem voltak az adatközlőkkel,

tárgyi és helyi szituációkkal kapcsolatos emlékképei sem, mint MUNKÁCSI-nak, aki sebtében odavetett, sokszor szűkszavú magyarázó jegyzeteit a hozzájuk fűződő élő emlékek és élmények alapján sokkal biztosabban és könnyebben tudta volna élettel megtölteni. KÁLMÁN BÉLA ezek ellenére kitűnően megoldotta feladatát.

Az „Életképekhez” fűzött összes REGULY- és MUNKÁCSI-féle magyarázó jegyzeteket közli, az utóbbiakat (sarkos zárójelben) értelmezi is, kivéve azokat az orosz és vogul magyarázatok, amelyek azonosak a MUNKÁCSITól feljegyzett szövegek magyar fordításainak megfelelő részeivel. Sőt azokat az énekeket is ellátja tárgyi és nyelvi magyarázatokkal, amelyekhez MUNKÁCSI nem fűzött, illetve a szerző nem talált jegyzeteket (vö.: a 157, 166, 225, 229, 242 lapokon közölt művekhez fűzött megjegyzéseket).

Az egyes énekek, mesék stb. magyarázataiban a következő eljárásmodot követi: MUNKÁCSI műfaji csoportosítását meghagyva (a tartalomjegyzékben közli a nyelvjárást is, amelyben a kérdéses szöveg íródott), utal az ének sorszámára és egy nagyobb, vastagabb számmal a szövegkiadás lapszámát is jelzi. Majd kettőspont után következik az értelmezett sor száma és MUNKÁCSI vogul, orosz és néha magyar nyelvű magyarázó jegyzetanyaga. Ehhez fűzi a szerző az idegen nyelvű magyarázatok magyar nyelvű fordítását szögletes zárójelben, és az egyes szavakhoz, szövegrészekhez fűzött tárgyi, tartalmi, nyelvészeti, néprajzi és művelődéstörténeti reflexiókat, saját elgondolása és feljegyzései, vagy a kérdésre vonatkozó irodalom alapján. Közben állandóan figyelemmel van a REGULY-, illetve MUNKÁCSI-féle átírás és a szövegek magyar fordításának helyességére is, sőt még a fordítás hibás számozására is (76, 77, 107 stb.). Még a MUNKÁCSITól megfejthetetlenek, magyarázhatatlannak nyilvánított szavak, kifejezések megfejtésére is állandóan törekszik. Ebbeli törekvéseiben felhasználja a rendelkezésére álló irodalmat, a legújabb szótárakat (pl. CSERNYECOV 1936-ban megjelent vogul—orosz szótárát) is.

Egészen kivételes eset, amikor KÁLMÁN BÉLA valamit lefordíthatatlannak vagy megmagyarázhatatlannak nyilvánít, illetve egy szót vagy szövegrészt helytelenül értelmez. Így pl. a 8. lapon közölt V. Sorsének 12. sorában szereplő „*am minnakam jui-pält*” mondat kicsinyítőképzős igenevét Munkácsi (és a szerző is 77) „lefordíthatatlan”-nak minősíti, a szöveget pedig így fordítja: „Ez én eltávozásom után”. A rendkívül tömör szerkezet helyes fordítása a helyzetkép és szövegkörnyezet alapján ez volna: „ha én, a k e d v e s elmegyek”, vagy: „nekem, a k e d v e s nek eltávozása után (szó szerint: a z é n e l m e n e t e l e c s k é m u t á n) a »Szentfolyóbeli« sok kedves folyóvonalkám mentén ki fog énekelni, ki fog rikoltozni?!”

A XVIII. ének 11. sorában jelentkező *patörtäsläm* alak -t képzőjét sem értelmeznék Sz. KISPÁL M. szerint (NyK. XXXIV, 218) mozzanatos képzőnek (85), hanem kauzativ-tranzitív értékűnek. A MUNKÁCSI-féle értelmezés a helyes: „én férjem(et) szem elől vesztettem” (VNGy. IV, 24). Szó szerint: „szememt ő l eltüntettem, elvesztettem”; nem pedig: „én a férjem szeméből eltüntem” (vö.: KÁLMÁN: i. h.). Erre utal a szövegkörnyezet, a tárgyias igealak és MUNKÁCSI orosz értelmezése is (i. h.).

A magyarázó anyag kritikai értékelésére mint a kérdés felszínes ismerője nem vállalkozhatok, különben is túlnőne egy ismertetés keretein. De úgy vélem, hogy nemcsak a szakemberek, hanem a laikus érdeklődők is azonnal megállapíthatják, hogy KÁLMÁN BÉLA emez újabb művének magyarázó része, akárcsak a III. kötet magyarázatai, a gondos, lelkiismeretes,

pontos és nagy szakismeretről tanúskodó filológiai munka eredménye, sőt magas iskolája.

A tárgyi és nyelvi magyarázatokat egy „Függelék” követi (259–62), amelynek I. fejezetében — a III. kötethez írt előszó ígéréteinek (11) megfelelően — elkészíti MUNKÁCSI Vogul Népköltési Gyűjteményei I–IV. kötetének szövegeire vonatkozó nyelvjárási tájékoztatót — egyes adatközlőkhöz kapcsolva a kérdéses szövegeket (259–62). A II. fejezetben DOMBROVSZKY JÓZSEF ad rövid, de igen érdekes és alapos áttekintést a MUNKÁCSITól lejegyzett orosz (szibériai tájnyelvi) magyarázatok nyelvi sajátságairól (263–9). Hogy a feljegyzések alaktani és mondattani sajátágaiban jelentkező kiegyenlítődési tendenciák idegen hatásnak, illetve az adatközlők „bilingvizmusá”-nak következménye-e, amire DOMBROVSZKY gondol (264, 267), vagy egyszerűen az orosz nyelv (szibériai tájnyelv) tökéletlen tudásából eredő nyelvtani és stílári hibák jelentkezése, illetve MUNKÁCSI „vogulizmusai” (I. erről hasonlóan KÁLMÁN BÉLA is: 264–5 lapalji jegyz.), erre az adatközlőről, a feljegyzés helyéről, idejéről és egyéb körülményeiről megőrzött emlékképei birtokában egyedül MUNKÁCSI tudott volna válaszolni. Végül a IV. kötet jegyzetanyagából készült több, mint 40 lapos szómutató egészíti ki a magyarázó kötetet (271–314).

A KÁLMÁN BÉLA művében rejlő értékek mellett szinte eltörpülnek azok a bizonyos „következetlenségek, egyenetlenségek”, hiányok, amelyekre előszavában (14) ő maga is utal. Így pl.:

a) nem teljesíthette azt az ígértét, hogy az obi-ugor népekre vonatkozó bibliográfiát folytatja (a cikkek, tanulmányok óriási tömege miatt ez nehéz feladat is lett volna).

b) egyes énekek magyarázata előtt — a III/2. kötet gyakorlatát követve — rövid tartalmi ismertetést ad (pl. I, II, VII), holott a bevezető rész tartalmi és motívumok szerinti ismertetése, csoportosítása után erre már nincsen szükség.

c) Az egyes énekek, mesék stb. és a REGULY-féle énekek átíratának közlőit hol vogul nevükön, hol hivatalos orosz nevükön, esetleg mindkettőn szerepelteti, latin és cirill betűvel váltakozóan írva nevüket (*Anna Ivanovna Ukladova* nevének variációit lásd a 73, 75, 83, 90 lapokon; az általában következetesen latin betűvel írt *Tatjana Alekszejevna Szotyínova* különböző elnevezéseit a 74, 83, 86, 89, 95, 101, 106, 109 stb. lapokon; cirill írással a 259 lapon; a mindig cirill írással írt *Евгения Николаевна Пахтярова* neveit a 80, 88, 98, 99, 102, 103 lapokon; latin betűvel a 144 lapon. Lásd még a Függelék névanyagának hasonló egyenetlenségét).

d) A világos, színes, élvezetes előadásmódot imitt-amott a szűkszavúságot súroló tömörség teszi kissé darabossá. Például „ПАТКАНОВ egyet közöl, STEINITZ már többet. Manysi anyagot REGULY, MUNKÁCSI, KANNISTO jegyeztek fel, és nekem is vannak mutatványaim” (23). „Mindössze a hős személye [ez felesleges] földi ember” (36). „Az utóbbira vonatkozólag van még itt egy ének” (78).

Összegezőképpen azonban megállapíthatjuk a műről, hogy gazdag tartalmával, értékes tárgyi, nyelvi, irodalmi utalásaival a finnugor nyelvtudomány, néprajz és művelődéstörténet rendkívül becses forrásanyaga, és méltán tarthat számot a hazai és külföldi szakemberek érdeklődésére, elismerésére.

A. KÖVESI MAGDA

1. PAPP LÁSZLÓ tetszetős külsejű, igényes nyomdai kiállítású könyvét kettős várakozással veszi kezébe az olvasó. Nemcsak az csigázza fel érdeklődését, hogy — mint a borítólapon olvasható — ez a munka a Magyar Tudományos Akadémia 1961. évi pályázatán első díjat nyert. A szerző korábbi jeles nyelvjárástörténeti tanulmányait ismerve (elég, ha itt két önálló kötetére utalunk: XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása. Bp., 1959.; Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában. Bp., 1961.), kíváncsian várjuk, milyen eredménnyel „házasítja össze” a modern type-token jellegű nyelvi statisztikai eljárást régebbi elemző módszerével, mennyivel életképesebbek az így születő következtetések. Mindjárt előjáróban leszögezhetjük: a módszertani kísérletet sikeresnek, eredményesnek, továbbfejlesztésre alkalmasnak tartjuk.

2. A Bevezetés (7—16) a magyar történeti nyelvjáráskutatás kialakulásának és fejlődésének tömör áttekintése után a statisztikai módszer magyar nyelvtudománybeli alkalmazásáról tájékoztat. Kétségtelen, hogy ez a kutatási eljárás újabban a matematikai módszerek nyelvtudományi felhasználásával jelentkezik erőteljesebben. Mégis, az egyszerű statisztika, a nyelvi adatok számszerű, százalékos összemérése jóval régibb fogás, és önmagában aligha számítható szorosabban a ma kialakuló matematikai nyelvészethez, még a sajátos nyelvi szempontokat érvényesítő type-token változatban sem. A statisztikának minden adatvizsgáló tudományban, így a nyelvtudományban is megvan az alkalmazási lehetősége. PAPP LÁSZLÓ igen helyesen ismerte fel, hogy a magyar történeti nyelv kutatás eddig nem fordított elég gondot az adatok számszerű összemérésére, és ezzel sok becses tanulságtól fosztotta meg magát. Mivel pedig napjainkban a történeti nyelv kutatás első sorban nyelvjárástörténeti vonatkozásokra bukkan, nem csoda, hogy éppen ennek a szakterületnek a kutatója keresi az újabb, egzaktabb eljárásokat.

PAPP LÁSZLÓ nem esik a statisztikai módszer bővületébe. Nem tekintti egyetlen, egyedül üdvözítő megoldásnak, sőt inkább maga hozza elő a vele szemben felmerülő kételyeket. Valóban, legtöbbször a statisztikai módszer csak azt bizonyítja be a számok alapján, amit a kutatók a mennyiségi összefüggések nélkül már korábban megállapítottak. Így is megvan azonban az a nagy haszna, hogy egy másik szemszögből nézve igazolja, mintegy „élesre állítja” a korábbi eredményeket.

A történeti nyelvjáráskutatásban a statisztikának azért van nagy jelentősége, mert a földrajzilag szeszélyes megoszlású, többnyire kis terjedelmű, tartalmilag eltérő jellegű okleveles emlékananyag nyelvi jelenségei csak számszerűségükben mérhetőek össze egymással és a normának tekinthető mai „standard” nyelvvel. A „történeti nyelv atlasz” elképzelése ugyanis — az, hogy ugyanazt a nyelvelemet azonos korból, sok helyről mutassuk be — kevés reménnyel kecsegtet: egy-egy jelenségre rendszerint igen eltérő példaszóanyag gyűlik össze. Ha azonban egy-egy nyelvi sajátosságot lehetőségeiben és e lehetőségek kihasználásának vagy kihasználatlanságának fokában szemlélünk, jól összemérhető arányszámokat kapunk: „Ha a heterogén természetű és terjedelemben is különböző források vizsgált nyelvi jelenségeinek adatait számszerűen felmérjük, a példák és ellenpéldák arányát százalékosan meg-

határozzuk, a rendelkezésünkre álló vizsgálati anyag jellemvonásait a százelekszámok alapján még akkor is össze lehet hasonlítani, ha a vizsgált jelenség nem ugyanazon jelekben (morfémákban) és nem azonos számú jelekben fordul elő" (11).

**3.** PAPP LÁSZLÓ nem általánosságban fejtegeti a statisztikai módszer nyelvjárástörténeti alkalmazhatóságát, hanem egy konkrét nyelvi jelenség, a mai köznyelvi *é* hangok helyén jelentkező *í*, az úgynevezett zárt *í*-zés XVI. századi képeinek megrajzolásával bizonyítja be használhatóságát.

A tárgyalás során először „Az *í*-zés belső nyelvi kérdései” kerülnek elő (17–41). Ezen belül számba veszi a zárt *í*-zés lehetőségeit anyagában, a 400 iratból álló 230 000 szótagnyi XVI. századi lokalizált nyelvemlékgyűjteményben. Megtudjuk itt, hogy például a *béke*-szótó 31 iratban 51 adattal szerepel, ezek közül 16 adat *í*-zű, 35 adat *é*-zű. Felsorolja az ilyen vagy olyan adatokat tartalmazó iratok sorszámát is (ez kissé helyrabló, de nem fölösleges). Az adatokat aszerint csoportosítja, hogy az *í*-zhető hang tőmorfémák első szótagjában, nem első szótagjában, illetőleg suffixumok előtt vagy suffixumokban van-e.

„Az *í*-zű morfémák gyakoriságával kapcsolatos kérdések” közt (34–6) arra a fontos módszertani vonatkozásra mutat rá, hogy a jelenséget tartalmazó morfémák némelyike igen ritka a nyelvi gyakorlatban, ezért a statisztikázásban csak az átlagosnál gyakrabban előforduló nyelvelemek szabad vizsgálni.

Igen fontos módszertani kérdéseket fejteget „A szövegek szótagszám szerinti és jelekre vonatkoztatott *í*-zése” című fejezet is (37–41). A type-token elmélet alapján kifejti, hogy az *í*-zés fokának méréséhez legalább négy adatot kell összehasonlítani: 1. az *í*-zű alakban előforduló szótagok, 2. az ellenpéldák, 3. az *í*-zű alakot mutató jelek és 4. az ellenpéldák (százalék)-számát. Nem közömbös ugyanis, hogy a kérdéses adatok hány ismétlődő morfémában jelentkeznek. Ezen kívül figyelembe kell venni az *í*-zű és *é*-zű alakban egyaránt előforduló morfémákat, illetőleg a köznyelvi *é* helyén diftongust mutató helyzeteket is. E számok alapján magát az iratanyagot általánosságban is össze lehet mérni, típusokba lehet sorolni.

**4.** A következő nagy fejezetben („Az *í*-zés földrajzi kérdései” 43–150) először az adatok bemutatását találjuk meg. A vizsgált 400 — saját levéltári gyűjtésből vett — iratot a lokalizálás alapján földrajzi rendben veszi sorra és elemzi a szerző. Minden iratról regesztát ad, közli a levéltári helyét, keletkezési idejét és a nyelvi vonatkozású egyéb külső mozzanatokat. Jelzi az *í*-zés lehetőségének számát, illetőleg e lehetőség kihasználásának és az ellenpéldáknak a számát (szótagszám és jelszám szerint). A példákat és ellenpéldákat a már említett négy csoportra bontva közli: tőmorfémák első, nem első szótagjában, valamint suffixumok előtt és suffixumokban.

A rendkívül lelkiismeretes, körültekintő adatbemutatás már olvasás közben számos földrajzi, társadalmi és egyéb összefüggésre vezet rá bennünket. Az egy helyről származó, korban is közel eső iratok sokszor igen eltérő erősségű *í*-zése önkéntelenül is az okleveleket papírra vető emberek származási, műveltségi, foglalkozási eltéréseire irányítja figyelmünket. Gyakran úgy érezzük: az oklevelek és egyéb iratok keltezési helye kisebb jelentőségű, ingatagabb talaj a nyelvi jelleg szempontjából, mint a leíró vagy másoló

személyével összefüggő tényezők. Izgalmas dolog a több példányban, illetőleg fogalmazásban és tisztázatban fennmaradt iratok *i*-zésének összevetése is: hogyan módosítja a másolatok készítőinek anyanyelvjárása az eredeti oklevél *i*-zését, illetőleg, hogyan változik meg, szorul háttérbe a „házi használatú” nyelvjárás az egyre erősebben jelentkező normanyelvi vonások mellett. Mindezekre a kérdésekre a következő fejezetben részletesen visszatér a szerző. Előzőleg azonban összefoglaló áttekintést ad az adatok alapján a keleti *i*-zés és a helyén olykor jelentkező diftongálás (*ie*, *ei*) földrajzi kérdéseiről. Az *i*-zés erőssége szerint csoportosítja az iratok keltezési helyét, és megállapítja, hogy a XVI. századi keleti *i*-zésnek két góca tapintható ki: az egyik a Kraszna felső folyása vidékén, a másik a Szamos és a Túr alsó folyása és a Felső-Tisza vidékén. Igen sajnálatos, hogy e fejezethez a szerzőnek — úgy látszik — nem állt módjában szemléltető térképet mellékelni, ami az áttekintést, területi tájékozódást megkönnyíthette, szemmel láthatóvá tette volna.

5. „Az *i*-zés társadalmi kérdései” című fejezet (151—74) kitűnő bizonyítéka annak, hogy PAPP LÁSZLÓ nem mechanikusan alkalmazza a statisztikai módszert. Nem elégszik meg a számok összemérésével, hanem mögöttük mindig figyelembe veszi a nyelvet beszélő társadalom különböző vonatkozásait is. Nem konstatálja belenyugvással az adatok ellentmondásait, hanem kitartóan törekszik az „anomáliák” háttérének megvilágítására. Erre igen alkalmassá teszi őt az a széles körű és mély történeti (társadalom-, művelődés- és politikai történeti) ismeretanyag, mellyel a XVI. századra nézve rendelkezik. Levéltári kutatásai révén számos íródeák szinte személyes ismerősévé vált, akinek kézírását az eltérő keltezési helyek ellenére is azonosítani tudja, életpályáját, szolgálati helyeit, hányódásait is számon tartja. Tisztában van az oklevél létrehozásának minden külső és belső mozzanatával, figyelembe veszi a diktáló vagy megfogalmazó fej, a leíró vagy másoló kéz beavatkozásának lehetőségét, akár a normanyelv, akár más nyelvjárások hatása tükröződik bennük. Nem utolsósorban ez a körültekintő elemzés magyarázza, hogy a szerző eredményeit hitelesnek, reálisnak érezzük.

E fejezet jelentős részét az ugyanazon helyen található, de eltérő erősségű *i*-zést mutató iratok összehasonlító értékelése teszi. Ehhez csatlakozik az *i*-ző területen előbukkanó nem *i*-ző pontok, illetőleg az *e* ~ *i* váltakozást mutató iratok vizsgálata.

6. Befejezésül még egyszer visszatér PAPP LÁSZLÓ a „A módszer problémái”-hoz. Ismét megkérdezi: érdemes-e statisztikázni, megéri-e az eredmény a hatalmas munkatöbbletet? — „A kérdés földrajzi és társadalmi problémáinak vizsgálatában a fő eredmények valószínűleg ugyanezek lettek volna az anyag statisztikai feldolgoása nélkül is. Az egyes iratok, továbbá az egyes személyek *i*-zésének mértékét azonban csak a számok segítségével foghatjuk meg és jellemezhetjük reálisan” (177). Érdemes tehát az amúgy is összeszedendő példákat és ellenpéldákat számszerűleg is összemérni, mégpedig nemcsak a történeti, hanem a leíró nyelvjáráskutatásban is.

A statisztikázással kapcsolatban két fontos kérdés merül fel. Az egyik: vajon egy-egy jelenség erősségét mely százalékszám jellemzi leghívebben? PAPP LÁSZLÓ szerint — erre a fölfogásra épül egész kötete — legfontosabb mutatószám a jelenség, tehát például az *i*-zés *k i h a s z n á l a t l a n u l h a g y o t t* lehetőségeinek száma, vagyis az, hogy hány esetben (százalék-



ban) nincs *i*-zés ott, ahol pedig lehetne. Bár e tételt a szerző már a bevezetésben is fejtegeti, kérdésesnek érezzük, hogy ki lehet-e emelni egyetlen jellemzőt, és a többitől elszakítva abszolutizálhatjuk-e jelentőségét. Egyébként is körülményes, hogy a jelenség erősségét a negatív példák százalékszámának 100-ra való kiegészítésével számítsuk ki.

A másik itt tárgyalt kérdés az, hogy vajon hogyan értelmezzünk egy-egy nyelvi jelenséget. Például az *i*-zésnél maradva válogassuk-e össze a köznyelvhez képest valahol *i*-ző, tehát egyáltalában *i*-zhető morfémákat, mint az *i*-zés lehető eseteit, és ehhez mérjük a többi részmenyiséget, vagy vonjunk be az *i*-zés vizsgálatába minden olyan hangot, amely a vizsgált nyelvi korpuszban a köznyelvi *é* hangok helyén jelentkezik. PAPP LÁSZLÓ az előbbi megoldást választja, de nem zárja ki a másik megoldás lehetőségét sem. Ugyanakkor azonban rámutat a példának vagy ellenpéldának tekintélyes nehézségeire, és az eltérő módszerű feldolgozásokban rejlő összemérhetetlenség veszélyére is.

Mindebből azt a nagyon józan következtetést vonja le, hogy a statisztikai módszer használatának számos vonatkozását még ezután kell megvizsgálni, kikísérletezni ahhoz, hogy e hasznos eljárást széles körben alkalmazhassuk.

PAPP LÁSZLÓ könyve — értékes, konkrét eredményei mellett — igen hasznos lépés a statisztikai módszer nyelvtudományi alkalmazásának útján is.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

MÁRTON GYULA: **A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai.** Budapest, 1962. Akadémiai Kiadó. 65 l. Nyelvtudományi Értekezések 32. sz.

MÁRTON GYULA 1941-ben már írt hasonló témájú dolgozatot „A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai” címmel (MNny. III, 189—232). Most a kolozsi Borsavölgy magyar nyelvjárása igetöveinek és igealakjainak tanulmányozását tűzte ki célul. A feldolgozást az előző munkájában alkalmazott elvek szerint végezte. Adatgyűjtése 11 falura terjedt ki: Bádok, Bodonkút, Csomafája, Kide, Kisesküllő, Kolozsborsa, Kolozsgyula, Magyarfodorháza, Magyarmacskás, Ördögkeresztúr, Válaszút. Az adatok nagy részét 1943-ban rákérdezéssel gyűjtötte, de feldolgozta a példamondatokat is. A dolgozat kézírata a kötet megjelenése előtt tíz évvel készült el, de a megjelentetés mindaddig késett. A szerző gazdag anyaggyűjtését három fejezetben tárgyalja: I. Az igetövek (5—53), II. Az igealakok szerepe (53—59), III. Ragozási kérdések (60—4).

Az igetövek című részben a töveket két csoportban vizsgálja: több alakú változatlan és több alakú változó tövek. Az elnevezéseket a Gombocz-féle terminológiából veszi át.

A több alakú változatlan igetövek című rész (5—17) az alábbi 21 ige ragozását tartalmazza: *áll, beszél, csinál, dolgozik, fél, fog, fon, hord, hoz, húz, ír, jár, játszik, kap, lát, marad, mond, szokik, tölt, tud, üt*. Minden igenek külön szócikket szentel a szerző. Ezek tartalmazzák az ige ragozásának egyes alakjait, alakváltozatait, gondosan megkülönböztetve az élő, gyakori formáktól

a ritka vagy kihalófélben levő változatokat. MÁRTON GYULA az *ír* ige alakjait minden faluban kikérdezte, a másik húsz igét viszont csak Kidén. Az igealakok után az egyes kutatópontokról való példamondatokat találjuk a szócikkekben.

A több alakú változó tövekről szóló fejezet a Hangzónyújtó tövek (17–28), Hangzótoldó-hangzóvesztő tövek (8–34), A *v* tövű igék (35–51) és A *van* ige ragozása (51–3) című részekre oszlik.

A hangzónyújtó tövűekhez sorolja a szerző azokat az igéket, amelyeknek jelen idejű egyes szám 3. személyében a tőben levő magánhangzó megnyúlik. A borsavölgyi nyelvjárásban a következő 16 ige viselkedik ilyen módon: *adok* ~ *ád*, *hagyk* ~ *hágy*, *kelek* ~ *kél*, *veszek* ~ *vész*, *esek* ~ *és*, *fedek* ~ *féd*, *fejek* ~ *féj*, *kenek* ~ *kén*, *lelek* ~ *lél*, *lesek* ~ *lés*, *merek* ~ *mér*, *nyelek* ~ *nyél*, *nyerek* ~ *nyér*, *verek* ~ *vér*, *vetek* ~ *vét*, *szedek* ~ *széd*. Ide veszi még a *megy* igét is, amelynek a 2. személyben nyúlik meg a tőhangzója: *mégy*, *mész*. A *tesz*, *vesz*, *lesz* és az *eszik* igéknél szintén van hangzónyújtás a második, harmadik személyben esetleg származékban, de ezeket érthető módon a *v* tövűeknél tárgyalja a tanulmány. MÁRTON GYULA 15 ige ragozását kikérdezte minden kutatóponton, s megállapította, hogy az eredetibb hosszú tőhangzós (*ád* típus) alak mellett megtalálható az újabb, rövid tőhangzós változat is. Egy faluban sincs meg minden vizsgált ige hosszú tőhangzóval. Az *ád* tőtípus Bodonkúton és Magyarfodorházán 13 igében van meg, a többi faluban csak kevesebb igében fordul elő. Némely helyen egymás mellett él még mindkét tő, de egyes falvakban több igének már csak a rövid tőhangzós változatát ismerik. A szerző a tőtípusok falvak szerinti megoszlását táblázatban szemlélteti (18).

MÁRTON GYULA a nagyszámú hangzótoldó-hangzóvesztő tövű igék közül a *csépel*, *fürdik*, *hegyez*, *öröl*, *töröl*, *ugarol*; *érez*, *öriz*, *seper*, *szerez*, *botlik*, *romlik* és az *ugrik* ragozását mutatja be. Megfigyelése szerint ezek az igék ragozásuk alapján három csoportba oszthatók. Az első csoportba tartozik a *csépel*, *fürdik*, *hegyez*, *öröl*, *töröl* és az *ugarol*. Ezek a vizsgált nyelvjárásban minden ragozott alakjukat a mássalhangzó-torlódást felbontó, csonka tőből képezik. Kivétel a *cséplő* származék, és a *feredek* mellett újabban előforduló *fürdők*. A második csoportba az *érez*, *öriz*, *seper* és a *szerez* igék sorolhatók. Jellemző rájuk, hogy ragozásukban mindkét tő előfordul, gyakran ugyanabban a személyben is él mindkét változat. Pl. *érzek*, *érzel* ~ *érezel*, *érez* stb. A harmadik csoportot a *botlik*, *romlik* és az *ugrik* igék alkotják. Ezek — ellentétben az előző két csoport tagjaival — főképpen a mássalhangzó-torlódásos, teljes tőből képezik alakjaikat.

A tiszta *v* tövű igék között a szerző a *nő*, *jön*, *ró*, *lő*, *sző*, *nyő*, *hív*, *szív*, *bújik* és a *fúj* ragozását tárgyalja. Érdekes, hogy a borsavölgyi nyelvjárás őrzi a jelentő mód, jelen idő, egyes szám, 3. személyű régies *szivu* (39–40) és *hivu* (39) formákat. MÁRTON az *sz-szel* bővülő *v* tövűek közül a *tesz*, *lesz*, *vesz*, *eszik*, *iszik* és a *visz* ragozását vizsgálja meg (42–8). Az *sz-szel* és *d*-vel bővülő igék közül pedig az *alkuszik*, *alszik*, *fekszik*, *verekedik*, *veszekedik* és a *haragszik* ragozása kerül bemutatásra. Feltűnő, hogy az *alkuszik*, *alszik*, *fekszik*, *haragszik* igék felszólító módjában gyakori a régies rövid *gy*-s szóalak (49–51).

Az igealakok szerepe című fejezetben a szerző a „be nem fejezett történésű” igealak típusok (*ad*, *adjon*, *adna*, *adni fog*; *adni*, *adva*, *adó*) és a „be-fejezett történésű” formák (*ada*, *adott*, *adott volt*, *adott volna*; *adott* — igenév)

használatát mutatja be (53—7). Megvizsgálja, hogy a köznyelvben is meglevő funkciójuk mellett a nyelvjárásban még milyen szerepet töltenek be. Megállapítja, hogy a jelentő mód, jelen idejű igealak (*ad* típus) előfordul akronisztikus cselekvés (*Ha a bagoj szól, mekhal valaki*), jelen idő, jövő idő és elbeszélésekben már megtörtént cselekvés, állapot (*Telik, mullik* az idő, jövek haza.) kifejezésére. Megvan az *ad* típus felszólító értelemben (*Élhál-gacc?!*), s használják feltételes mód helyett is (Ha nem üsmértem vóna, nem *mondam.*). A *lesz* ige kétféle alkalmazásban található meg. Egyrészt a várt vagy az elkövetkezendő cselekvést jelöli (Messze *lesz* még, míg maga bémenyen.), másrészt — ritkábban — potenciális használatban is előfordul (It *lesznek* a kérbe, mind a mülkő.). Az *adjon* típus szintén megvan akronisztikus alkalmazásban (*Hājunk* oda!), jelenre vagy közeljövőre vonatkoztatva (*Aggyál* ë kicsi lisztet!). Gyakran használják a *kell* és a *muszáj* mellett (Még iskolába *kē* járja.). MÁRTON megemlíti, hogy a *lehet* és a *szabad* mellett is megtalálható ez az igealak, de erre nem hoz példát. Használják a borsavölgyi nyelvjárásban a *t* végű igék felszólító módú, egyes 3. és többes 1—3. személyű tárgyas alakját a megfelelő jelen idejű alak helyett (Szivesen *lássuk* máskor is.). Az *adna* típus (feltételes jelen idejű igealak) kifejez óhajást, szerényebb vagy határozottabb kívánságot, feltételes cselekvést, történést, bizonytalanságot, kétkedést (Ideadnád az ökreket?). Használják felszólító értelemben (Vigyél a malacnak, mē legalább nem *zakatálnq* annyit!), és elbeszélésben a feltételes múlt kifejezésére (*Szaladnék* utánna egy vesszővel, szalad az mind a nyul.). Az *adni fog* jövő idő a borsavölgyi nyelvjárásban is ritka. A jövő idejű történést kifejezése mellett előfordul a valószínűség kifejezésére (Mám mikő bémejeg, biztos *járni fog* a kicsi.). A főnévi igenév használata megegyezik a köznyelvvél, de kifejezhet felszólítást is (Az összes szerszámokat *megmosni*, be a mühèjbe!). Az *adva* típusú határozói igenév a *van* ige megfelelő alakjával együtt jelen idejű és múltbeli állapotot fejez ki. A nyelvjárásban — a szerző szerint román hatásra — használják ezt az igenévet még tartó állapot kifejezésére: „Az embèr örökké *memve* van”. A folyamatos történést melléknévi igenév szerepe nem tér el a köznyelvtől.

Borsavölgyén a befejezett történéstű igealakok közül az *ada* praeteritumi alak ritkán, elsősorban az idősebb nemzedék nyelvében található meg. Az *adott* típusú múlt idő a köznyelvben is szokásos alkalmazások mellett előfordul jövőben elvégzett cselekvés kifejezésére: „Ad[!] oda amég *megmozdatt*, osztán elveszem tülle is”. Az *adott volt* típusú múlt idő ritkán hallható. Az *adott volna* igealak kifejez kívánságot, óhajást, feltételes cselekvést, történést és kétkedést, bizonytalanságot. Ezeket a funkciókat felsorolja a szerző az *adna* (feltételes mód jelen idő) típusnál is (l. fentebb). Ez az azonosság nyilván a feltételes módból következik. Van azonban különbség is a két igealak között: a jelen idejű forma reális kívánságot, óhajst stb. fejez ki, a múlt idejű pedig irreális.

A „Ragozási kérdések” című fejezetben MÁRTON GYULA az ikes igék ragozásával (60—3) és a tárgyas igeragozás használatával foglalkozik (63—4). Megállapítja, hogy a vizsgált nyelvterületen az ikes ragozás használatának mértéke falvanként változik. Leginkább Bádokban és Bodonkúton élnek vele, Kidében, Kolozsborsán és Magyarfodorházán nagymértékben visszaszorulóban van, Kolozsgyulán, Magyarmacskáson, Ördögkeresztúron és Válaszúton pedig már alig használják. Az ikes ige háttérbe szorulása a köznyelvhez hasonlóan a feltételes mód jelen idő (egyes) 3. személyében és a felszólító mód 1.

személyében a legszembetűnőbb. A jelentő mód jelen idejének 1. személyében az ikes és iktelen ragozás azonos mértékű. A felszólító mód 3. személyében viszont az ikes forma még erősen tartja magát, Kolozsborsáról iktelen igék ikes ragozására is van példa: *szakaggyék, szikaggyik* (63). A tárgyas ragozást Borsavölgyén ugyanúgy használják, mint a köznyelvben.

MÁRTON GYULA könyve a nálunk kevésbé ismert borsavölgyi nyelvjárás igetőveinek és igealakjainak jó leírását, megbízható adattárát tartalmazza. Ezt a művet haszonnal forgathatják a mondattannal, alaktannal s hangtannal foglalkozó kutatók egyaránt, s — mint minden nyelvjárásleírás — a nyelvtörténészek számára is értékes adatokat nyújthat.

JAKAB LÁSZLÓ



## Nyelvjárási adatok

### Szövegek Gacsályból

Az alábbi szövegeket 1956 decemberében és 1957 januárjában vettem magnetofonra. Szülőfalumról, sőt részben rokonaimról lévén szó, az adatközlők feszélyezettségét sikerült teljesen megszüntetni. Mégis sokszor próbálkoztam a beszélők tudta nélkül készíteni a felvételt, és legfeljebb utólag, a visszajátszáskor beavatni őket. Így készültek az itteni felvételek is. Célom a teljesen spontán beszélgetés ellesése volt, így még kérdésekkel is csak akkor avatkoztam közbe, ha a szó folyása elakadt. A négy-öt jelenlevő személy kétségtelenül felidézi a párhuzamos beszélés, egymás szavába vágás zavaró hatásának veszélyét, és az eltérő mikrofontávolság minőségrontását is (vö.: MNyj. IX, 247), ezek a hátrányok azonban az itt következő felvételek esetében minimálisak voltak, és bőven kárpótolt érték a felvétel életszerűsége.

Annál nehezebb ezeknek a finom hang- és hangulatárnyalatoknak a visszaadása a lejegyzésben. Felmérhetetlen kár a hangsúly és hangleadás, a tempó és hangfekvés jelöletlenül maradása, a szünetek tagoló, értelmi és érzelmi színezőerejének jellemezhetetlensége. Ebből próbálok valamit megmenteni az írásjelek (főleg a szünetjelző pontok és a közbevetést, a gondolat-sor megszakítását érzékeltető gondolatjelek) bővebb alkalmazásával. A beszéd-folyamatból csak egy-két helyen hagytam ki, kisebb zavaros töredékeket.

Az adatközlők: T. n.: „Terca néni”, Sinkó Terézia akkor 68 éves fm.; V. J.: „Váradai Juliska néni”, özv. Váradai Lajosné akkor 66 éves htb.; H. K.: Hendzsel Kálmán 50 éves kovács, a házigazda (ő tudott a magnetofon működéséről); H. Kné: a felesége, 45 éves htb., S. Ené: özv. Sebestyén Endréné 65 éves htb.; S. Á.: a lejegyző.

#### *Terca néni citromot vesz*

T. n.: *Mikor elfele mentem ithúrul (ti. Pestre, látogatóba), hād Dǎlmadi Jóuzsi asz mongya, hogy — vagyizs Dǎlmadi Jóuzsiné —, hoty hozzák vaty kéic citromot, mèrt akkòr se lehetet mán kapni, csak jegyre attak eggyet-eggyet vaty kettòt eseleg — ugyi. De nem kaptam sehan.*

*Valamikòr lakott it Juliskájéikkal egy Ekkèr nevü (ti. ember), katona vóut itt a laktanyába az az Ekkèr. Fijatal embèr vóut, fijatal hǎzasok vóutak. Akkòr . . . vóut ety kis jány' annak. . . . Az az Ekkèrnéi ot lakik . . . Szentistván kòrut hármin' szám alat, most . . . hǎzvezetòjnéi. Osz hoty, hogy nem, féljòtt eccer oda Magduséiknál. Egy macskájèr! Mer ezeknek vóut egy macskájok, osz asz monta a . . . Juliska monta, hogy beszèlt Ekkèrnéivél, hogy vam Magduséiknak, osz mennyen, a macskát odaaggya neki. Hát ezèr jòt fel Ekkèrnéi. Hátoszt*

ot megösmèrt. Éin nem ismèrtem meg! Màjd osztá hoty szóullost megösmèrtem. Asz mongya, mennyek el únállá, keressem meg útét, oszt ú úd nekem ety párat. Na de, az utasélátóuba — aszmongya — szokot lenni, de ot sincs mindiég. Nagyó ritkám van. Na jó! Ugy is vóut, hogy ety pár nap múlva valahoty, hoty, hogy nem, addig mentem, hogy meglètem a hármánc számot. Meglètem Ekkèrnet is, egy nagy-nagy udvárba lakik . . . lakott ot, — vagy még most is ot lakik ugyan.

Mikòr visszafele jövök, így gondòlkozok: még vaty kettõüt szeretnék venni. Legalább vagy niégyet had vigyek haza! Megyek, ott egygy üzlet, ety cukrászüzlet elõüt, hát . . . citrom van kitève. De aziper azok a . . . azok a büdözs bõutosok nõ — vagy miféülék — nefièj, nem monták, hogy: ez . . . ez néini nem narancs, vagy mi jaz isten áldása, nem citrom, hanem cukõr! Hát éim meg megvettem! Nem is tudom, hoty hány forintot attam ièrte, egyyèr! Tán niégyet vagy mennyit, niégyet vagy niéggyötvenet? Kettõüt megvettem, gondòld! Na, elviszem haza. Mondom: na, nièzziètek csak! Azok meg annyira kacagnak éingem, Penta is, Magdus is, hocs csuda. Mondom: hát mi ja fenét kacaktok? — Hát néinye! Nem citrom ez! — Penta mongya. — Hát micsoda? — Asz mongya: cukrás-sütemény! — Hogy riheseggyem meg az a cukrász, hát ijen citromot adot nekem?

Éim magam is kacaktam osztán, nagyon. De ezek éingem mindièk kacaktak oszt.

Na èjöttem haza. Mondom osz nekik, hoty hoztam ety pár citromot. De asziszem (= azt hiszem), hogy még ijét nem eved Dálmadi Jóuzsi! Nièzik, hát azok is kiröhöktek a cukrás-süteményèl.

V. J.: De hoztál citromot is neki?

T. n.: Hoztam. Tán vaty hármat, csak. Mèr Magdus is vièletlen eccer egygy üzledbe kapott egygyet jegyre, Ekkèrné meg adot kettõüt, hoztam hármat. Otõt hoztam, dehát kettõü cukrás-süteméig vóut . . .

V. J.: Osztán annak is kifizettièk az árád Dálmadijèk, annak a kettõünek?

T. n.: Hát . . . Kifizette valaki! Nekem az ijenek nem számítanak! Ha kifizeti kifizeti, ha nem fizeti, nem fizeti, nem is tudok rulla többet sose!

V. J.: Ugy is van! Tudom, ismèrlek!

T. n.: Na látod. Hát én ugy emlièkszek rá, mint nagyapám, hoty fizettek vagy nem fizettek. Ha fizettek, fizettek, ha nem fizettek, nem fizettek.

V. J.: De ja citromot odaattad neki.

T. n.: Oda hát. Meg is kóustòttatták, hogy: na, kóustòjam mek, hogy miyè. Hát téjlek finom vóut! De nem kilenc forintot kellett vóuna ièrte adni, a nyavaja kitèrje!

### Beszèlgetés boszorkányos dolgokról

T. n.: Az õrek Szilágyinéè, az egygy ojā . . . vièn õrdõngõüs is lehetett asz, tèileg. Mèrt mondom hogy èlmona, hogy a templomba nem tud bemenni. Nem szabad neki bemenni ja templomba, mèr kéit szàrva vóut. Hát biztoson . . . ugyi ojan tudákos vóut.

H. K.: Osz nem láccott a szàrva?

T. n.: Hát pèrsze, hogy nem! Hā monta, hogy asz' nem is láttya séink, de ű nem tud bemenni a templomba! — Mer a fijaji, ez a Szilágyi János, vaty hoty hìják . . . aki itt . . . nagyon èty pompás ember az! Az a tá, János, az aki

it Rozsájba lakik, a bába a . . . a felesége annak a szülésznő. Na, az . . . Hara-  
gudot rá, hogy egy ilyen időős asszony . . . mán a templomba kéj hogy járjon!  
Oszt ára monta, hogy de ű nem tud menni! — Nekem mesélte él!

Beszélgette oszt, hogy van ott az a három asszony. Ety Tãrcánéi vóut  
kösztök. Másikat éin asz nem tudom kit mondot, csak ety Tãrcánéi vóut. Azok is  
ojã . . . tudakosok vóutak. Még aszt is magyarászta, mutogattja nekem, hoty hogy  
állottak a . . . ültek ugy az ájtóuba. Hogy így ült [mutatja], ide ült, oszt a lábá-  
val . . . ity feszítette annak a másik ájtóúfélnék. Oszt akkór . . . Akkor indúl-  
tak él, az a másik három is. Szengyörnãp iëccakáján. Oszt akkor elindúltak, hogy  
mennek! De mindiëk szedegettek! Ű meg ment utãnnok! Lezsbé! De ütet nem  
híjták, — a vië Szilágyinéit! Mindiëk szedegettek. Mikor odajërték a viszhez, a  
három asszõ lévetkezett, keresztülmentek a vizen, felõütösztek, mentek újra!

H. K.: Pucéron?

T. n.: [Nem veszi figyelembe a közbeszólást]. Mekkerülték Rozsájt,  
— Viz vóut abba az árogbã, hát nagy árok az ott! Mekkerültiëk a túsóy . . .  
óudalát is Rozsájnak, az Izsák várat, oszt ehez a patakhoz mentek. Ű meg ment  
utãnnok, mindiëg ment. Mikor má . . . azok a pártra iërték — ű látta —, akkor  
szíjjélniëzett a három asszõ, lúra ültek — piszkafára, szíëmvonóúra —, bele a  
vizbe! Mikor a közepi tájám vóutak a viznek, ez a pártról kijáttya, hogy: „Vár-  
jatok, éin is megyek, minek hatytok itt!?” Azok oszt mekfenyegettiëk, hogy:  
Megáj, mért esz' mekkeserüllöd! — Esztër vóut a, Esztër néni!

V. J.: Méik te?

T. n.: Na, eméntek haza. Nem tufftak továbbmenni oszt a három asszony!  
Vissza kellett nekik menni. Élmentek haza. Hát akkor osztãn . . . Kéit-három  
iëccaka egy naty poc (= patkány) mindiëg nyërgélte a vië Esztért! Ű meg oszt . . .  
monta a vië Turovicsnak: Megáj csak — aszmongya —, gyere szomgyiëd, osztãm  
fogjuk meg esz a naty pocot! Éim megölöm! Hát esz fõjton éingem nyërgel  
egíëssz iëccaka, nem tudok aludni, mindiëg a tór . . . a tõrkomat meg a mejjem . . .,  
ráül a mejjemre, oszt a tõrkomat fõjtogattya! — Égyy iëccaka oz (= aztãn)  
beleéngettiëk a zsãgba a naty pocot! A macskajukon kimenet. Évërte a vië Esz-  
tër! Úgy, hogy nem is tudom meddig fekütt, vaty tám még bele is hóütt az a  
Tãrcánéi!

V. J.: A vóut a poc?

T. n.: Az. Poc kiëpibe.

V. J. Hãtosztã hogy bújt ki ja macskajukon?

T. n.: Hát ety poc nem tut kibújni ja macskajukon? He? — De ijenekek  
sok mindent . . . beszélgettet az nekem, de éin . . . nem nagyom vettem igéi nybe se.  
— Az az is vóut (ti. boszorkány), az a vië asszony! Mondom, asz' monta, hogy  
nem tud a templomba menni!

H. Kné: Mijërt nem tudot menni a templomba? [Nem volt jelen a beszél-  
getés elején].

T. n.: Mèr két naty szãrva vóut, és nem tudott a . . . nem férd be a templom-  
ájtóyn. — Istem bocsãssa meg.

H. K.: Hát így gyógygyitani tudott az?

T. n.: Hát! (= persze!). Tudott a sok mindent!

V. J.: Mint Hudákneji! Az is él tuggya küdeni ja pocot!

T. n.: Mek tuffta ja tehenet is rontani!

H. K.: Ez az asszony? 'Sz (= osz = aztãn) hogy?

T. n.: Hát tudom éin? Nem kérdészem én tülle! Méik fiëltem én tülle, az  
istem bocsãssa meg! Fíëltem éin attul a vië . . . Mãm mikor oda befele jõt hát . . .



*fiëltem tülle, hogy ne is jöjjön éinnállam! Mer ot laktam abba ja tagba velek, ennek a fijával, oszt ot vóut e sokszor az Andris fijánál. Ennek az Andrisnak a nagyannya vóut az a vië'nasszony.*

V. J.: *Aszíttem (= azt hittem) ez a . . . itt ez a gacsáji Szilágyi! Azië'r kërdezetem annyira, hogy Eszter, Eszter? Mer az is Eszter néini! — Hát van ojan azër! Hát it vóut Veszperémi (= Veszprémi) Mihájné. Az is.*

[S. Á.: *És az a Hudákné el tudja küldeni a patkányt?*]

V. J.: *El, èl!*

T. n.: *Kicsoda? Hudákné? — Óu, è tuggya az! (kétkedve).*

V. J.: *Èl! — Ot vóutunk a kuton. Gàrdánéi mongya, hogy lerontya ja házokat a poc. Meg az izéijékét is, a Szatmári Gyulájékét is. Oszt odajö Hudákné, oszt aszmongya, hotyhát: *Mijjè nem szóullottál nekem! — aszongya. Hát szóujál csak nekem, màjd èlküdüm én! — Hát ennyi vóut az egie'ssz, èin èljöttem. Osz mos Jóuzsinál annyi poc van. Asz mondom neki: beszije'tek má Hudáknéivál! Hát, aszmongya Kati . . . — Mondom: ne Hudáknéivál, Gàrdánéivál, hoty sikerült-è! — Hát nem tudom osz, hogy beszije'lt-è vele, hát tuggya a fene, nem tudom.**

T. n.: *Az is, az meg . . . az meg egy oā . . . rablóu valami, az a vé' Hudákné! Az uty tucs csální, nagyup cigány a cigánnál! A rilásnál alá'balóu! Az èlvinné ja két szemie't is, meg èl tudná csální az embèrnek!*

V. J.: *Hát azië'r lehed benne valami! (ti. a boszorkányságban). Ugyi Veszperémi Mihájnéi nekem maga monta, hogy nem tud az ágyom feküdni. Betekségébe.*

H. Kné: *Méik, az a vië' Veszperéminéi, jaki mekhàlt?*

V. J.: *Az. Igen.*

H. Kné: *Osztám mijè nem tudot feküdni?*

V. J.: *Nem tudott a szálmán feküdni. Hát szegië'ny apja is ojam vóut, ugyi! Szegië'ny vië' Szilágyi. Hogy meglèlte aszt az üs (= üst) pië'szt. Hát átkos vóut a piëz, oszt azië'r. Mindie'g ott a gubadarabon imátkozott.*

H. Kné: *Még nem is hallottam én esztet!*

V. J.: *Nëm bizö! Hát hogyne hallottad vóu . . .*

S. Ené: *It vóut ez a . . . ez a Bõrgyozs Gáspár. Nagygazda Bõrgyos. Osztán . . . asz monta szegië'ny ië'desanyám, hogy beszije'ltië'k, hogy . . . hozzáfogott építeni Bõrgyos aszt a naty házat. De csak annyi piëze vóut, hotyhát — asz monta — èppen azt az ety házat fè tuggya építeni. Hát . . . váják a fundamentomot, váják, váják. Hát mán e kicsit oan estère vóut az idöü. De valami kocogott, aszmongya, ahogy vájták, hát kocogott az ásóu. Hátosztán, asz monta Bõrgyos . . . Bõrgyozs Gáspár, hoty hagyják féilbe, màj reggèl tovább . . . vájják. Hát féilbehatták. De az embereket séirtette, hogy mi kocokhatott ott abba a . . . abba a fundamentomba! Màjd . . . reggèl mennek az emberek, hát akkor má . . . — van az az Etèlka jánya, a kissebbik, asz mongya hogy — Bõrgyos Samu bátyánknek — asz mongya hoty: Samu bácsi, mamám — aszongya — egy naty kötöü (= kötény) pië'szt hozod (= hozott) befele! — aszmongya. Asz mongya neki ja mamája: Óu, hãlgas mán, ne bolonkáj (= bolondozz) má, hunnen tanálsz ki . . . — De igen, igen, Samu bácsi, egy naty kötöü pië'szt hozod befele! — aszongya. Hát akkor . . . ugyi mán felépitette a csürt, felépitette a konyhát, mindè rembe vóut!*

V. J.: *Mindem (= mintend) felépitett! Látod, ugy is vóut az!*

S. Ené: *Holott, elöüre megmonta, hogy nem tud . . . nincsen csak annyi piëze amivèl felépití a naty házat. — Annyi pië'szt lèttek a főüdbe, amikòr vájták a fundamentomot. Az lètte meg, Bõrgyozs Gáspár a sok pië'szt.*

V. J.: *Hát nagyò szíèpè lehet! Hát ugyi . . . hát ugyi: Róút Mikijék! Ugyi a gerendát ahogy . . . èlbontoták oszt èvittiék Rozsájba, mos' mikòr bon-tották! Hallottat te aszt tugi? Nahát ugyi, mikòr mán tutták, hogy viszik a zsidóukat, a gerendát kibontották, èzsz betettiék az aranynemüt, osztán a gerenda fajiekkèl beiekkèltiék. De ugyi Miki tutta, mèr Mikinek le vóút írva! Mikòr . . . elöüjöt, hát nem vóút a gerenda! Hát hova let, hova let, hát èvittiék Rozsájba. Hát mit keressem (= keressen) má Rozsájba, hát felèpítettiék (= építéshez felhasználták). Hát nagyò szíèpè lehetet, vagy vóút ez is!*

S. Ené: [folytatja] *Hátosztán . . . most felèpítette a konyhát is. Mondom, csürte, konyhát felèpítet.*

*Májd . . . Cili nénéméik . . . dohányosok vóútak ott a pàjtába . . . vagy a csürbe. A jányok ot háltak a dohány alatt. Eccer odavóútak valakun dõrszõlni. Bèrta, Mariska néiném, meg Bõrgyos Feri. A kièsièrte hazafele úkòt. Hát mikòr menneg befele a kisàjtóun a jányokkal, az ablak — szíèp hóúdvilág vóút — csics-csacs, csics-csacs, csics-csatt (= csitt-csatt), az ablak ugy veròüdütt! — Meg vóút hálva a fijatálság! Mosmá hogy mennyeneg be lefeküdni!? Hát mégis, mán a fijuiba vóút . . . Bõrgyos Feribe vóút annyi bátòrság, bement osztán izégy . . . gyufágy gyútot, szíjjeèlnèzed, de nem látot semmit. Hát mosmá . . . hát lekièsièrtiék a jányokat a csürbe, fekügyenek le!*

H. Kné: *Hát a csürbe háltak?*

V. J.: *A csürbe, a dohányt õürisztiék.*

S. Ené: *A csürbe, a dohány alatt. Hátosztán . . . mikòr oszt a fujuk èlmen-tek — de azogba is a hìdeg . . . meg vóútak azok húlve (= elhúlve, megrémülve) . . . hát megírtóusztak azok, hogy ocs csattogott az ablak! Bementeg Bõrgyoshoz, monták neki, hogy mi van, mi törtènt! — Óú, aszongya, a macska! Mìd beszíèl-tek, a macska! Nièsztiék oszt, az is kiment, Bõrgyos, osz nem láttak semmit.*

*Na, lefeküttek a jányok. De, aszmongya, úk mäj mekhóúttak! Uty fièltek, annyira fièltek! Akkò meg mintha vizes lepedòcs (= lepedòt) csattoktatták vóúna! — Hazajöttek még valaha (= korán) a dohány alóul, annyira fièltek. Hát mon-ták othù hogy mi vóút, mi törtènt az udvaron! De féltek is azok mindièg, azok a fejjèrcszèléidek. Mìndièg zárkòusztak azok azud (= azut = azután) befele!*

*Na májd osztá, szegèny viènembèr [ti. a beszélò meghalt férje] mikòr èj jeliòür vóút, hát, aszmongya, eccèr, eccèr hallotta csak. Mikòr ot jön, aszongya, hogy jön má haza . . .*

V. J.: *Bõrgyos elöütt.*

S. Ené: *Igen. Bõrgyos elöüjt jò, hogy jò haza, hát, aszmongya, az a butòr-csòròmpòliès, ami ot vóút! Mintha toszitották vóúna, dõròmbòltek, toszitották vóúna! Hát aszongya, mi lehet? Lopnak vagy betòrnek? De mikòr bement, sehù séink! Hát a vóút, az átkos pièz.*

SEBESTYÉN ÁRPÁD

## Nyelvjárási szövegek Amadékarcsáról

### Disznóhízlalás, disznóölés

*Ugyi a disznót — má ijjen kissebb embèr — úty hizlalta, hogy mikòr félèves vót az à disznó, èty kis krumplit főzòt neki, ety kis kòrpát, ety kis sròtot ted bele, èszikavarta, moslíknák monták eszt mindlunk. Mikòr má nyòdògèt, erò-sòdòtt, akkor osztan tiszta sròtot szokott ènnyi — aszt atta neki vaty szèmes kuko-*

ricát lemorzsúva, aki megette, de amelik nem ette meg, mēr vót, aki nem ette meg a kukoricát má ity szemessen, annak mek köllöt srótúnyi, osztán le kellett foráznyi\_ja kemény srótot —, úgy atták neki ennyi.

Hányszor adtak neki naponta?

— Télen keccer, réggē még este, ugyi nyári időbe háromszor, ugyi dibe is kapott; de dibe kevéssebbet mindg, mind réggē. — A disznóölés mekkezdődöt réggē, elhitták a disznóöllöt. Valamikor ám nem hentes ölte, hanem disznóöllök, mind apám is, az is egész falunak disznót ölt. — Ki mekfokta a ólba ugyi, megölte legelő, leszúrtá, akkor ugyi, régen nádos ház vót maj mindehú, még a száma is oda vót közére rákvá, elvittik a kértnek a vigire, hogy nehogy valami meggyulaggyon. Akkor ot mekpörzsüték. Ha ot vót a gyerek, gyűröt kapott. — Lehúszták a körmit, a gyűrüt — fóró vót, ráhúzták a gyerek ujára, ha jó mek-sütötte, éfutott a gyerek. — No ugyi mikor mekpörzsütik, ot hátul ugyi, leöntöt-tik vízzē, má hideg vízze, né hogy valami tüzet előhोजzanak, akkor előhosztág dereglévē á udvára, akkor megmosták; — meg lét mosva, meg lét vakárva, szípen tisztára le lét pucúva az á füst meg minden róla —, piszok ugyi levakárva. Amikor az megvót, akkor bevittik ugyi a konyhábo, ott osztán főbontották, sziddárabolták. Apám úgy bontotta fő, hoty hányát fordították a disznót azon a boncolló deszkán; akkor kivette először egyyk éső lábót, utánna kivette a másik hátussát —, mindég úgy ellenkēzőleg vette ki. Mikor kivette a lábájut, akkor szítvátká\_ja hásqt, akkor kivette\_ja belit, aszt kirakta: gyomrot, belső riszit, májat, tüdöt. Mikor az meg-vót, akkor osztá kimeccette a ódalát, ugyi ahoty szokás vót falun, akkor elősször ódalábú, ódalászalonábú kimeccette\_ja szalonát, azutá a többit. Szalonát, ami zsírnak megy, aszt megint külön kirakta, húst ugyi, aszt megint külön kiszette, hátán, mi\_ja mánónak is monták, karmonádli, aszt egybe kivette a főső fejrisszē, aszt vigik kivette egészen a farkájig — farkávā eggyütt. — Pecsinyét külön rakták. Osztá mikor má mindēn kész vót, akkor a háziasszony: hogy besóznai, amit eltēnni, füstōnyi, it van ēty teknyō. Azután sóba ugyi qt — nem tudom én hūl, millen helen, hogy az a só bele óvágyyon a lēvē; két hétig, — akkor osztán füstre tettik — főfüstōnyi: sunkát szalonát, ódalast.

Hogyan szokták füstōlni a húst?

— Régente ugyi úgy vót, mind montuk má előbb is, hoty falun nagy risze nyitot kímínyek vótak, á kímimbe vótak ijen fág beleípítve, hogy az á kímint tártotta\_je vágy dírekt ára vót, hogy ēre oszt a húst szokták aggatnyi —, két ojan vastak fa vót belerakva, beleípítve a kímimbe fönt. Ára osztán lehetet ráknyi lecekēt, ēre aggatták a húst. Régente még nem vót mit tudom én, min mos má csinátatnak vazsbú kapcsot. Akkor bemeccettik annak a sunkának csülke körül, a spárgát rákötöttik, akkor osztán fő lét aggatva a fára ugyi, a kímimbe. No most ugyi tüzētek a konyhábo, vagy ugyi a szobábo tēlen, onnan a füst főment, mert nyitot vót a konyha, szénnē ábbá az időbe nem tüzētünk eggyátujján falun, ugyi csak fávú. A füst főment a húsra, nem vót ity külön, mind most a füstüllō; de a hús job vót, sokkā jop füstüllō vót, mind ez á maji füstüllō; szōvá elálōb vót á hús. Hát ugyi vigyáznyi köllöt rá, hoty túl ne füstűjjik. Ot levegős vót, szabadon vót — a padon, nem tudom, látott-e má nyitot kímint; ugyi az ot levegős vót, mert fönt vót — mit mongyák — a főttü, fönn ojan két és fél mēterre — az a hús. No most ugyi álacsonyák vóták rigen a szobák. Lent vót a tüzlik, amin gyöt ki\_ja füst, hát nem írte közerrō a füst. Köllöt neki két hét. Mos mekfüstülük nígy-öt nap —, azē nem is oja jó: hírtelen bevēszí aszt a füstöt, mer közērō kapja. Ugyi lāng ot nem írte, mind it most, ha tüzzellik. Ha ēty kicsit meleg van, mekcsēp-penik az a zsír, rá\_ja tüzre, meglōbbanik és elég a hús. A füstüllō az igen jó.

Minálunk még most is nyitot konyha va, annyi húst horták mindé füstönyi — mér ugyi sokkal jop füstüllés vót — mondom —, mind a külön füstüllő. Csak má most nem lehet úty füstönyi, mért szénné tüzének. Két hétig ázé fávā tüzényi, az drága. Élőfa elfogy — sok —, oszt asz kétszász korona. Két-három mázsa szén — az mēk csak harminc-negyven korona.

Hogyan süttötték ki régen a zsírt?

— Zsírt — ugyi rígente is fazigba óváasztották, a sparheltékēn, nem úgy, mind mámg má — kint a vásfazigba. Akkor is vót vásfazik, cság bent, nem kint. — Vótak ezek a rákot sparhelték, mórú, a konyhábg, annak a vígibe vót katlan és annak külön vót ott egy ojan tüzellője; alatta tüzētek. Abba óváasztották — vásfazigba —, nem mind a mostáni vásfazik, hanem rígente az másfajta vót, réz vót, vörösréz —, aszt mind elvitték a tizennégyi háborúba. Mint kivészēt. — Falun ebbe óváasztották, mér ha nem vót az egyyiknek, a másik kőccsönöszte. Disznóöllés nem vót mindennap, nem köllöt mindennap, hát kőccsönösztik. — A szalonát eszimetítik ojan kockákra, akkor vásfazigba beļerakták. Mēnnyi meheted bele, mennyi lēhetett a vásfazik? — Tíz litērēs, húsz litērēs, huszonöt, kijé nagyop, kijé kisebb. Abba belerakták, ott óvatt. — A töpörtyút, mikor má mekfőt a zsír, kiszēttek, akkor rátētting dōbörre — dōbōnnek mongyák minálunk, amibe a zsírd beļetēszik, rátētting szūrót, csikmákszūrōnek monták valamikor falun, rígente fábú vót, rátētting a dōbörre, rátōtōttik a zsírt. A töpörtyú fen márát rajta. Megnyomkāták, hogy a zsír mēnnyēn ki belőle, aszt osztan egy másik edimbe tētting. Mikor má meglēt —, ki lēt a zsír óváasztva, edimbe tētting a töpörtyút, osztan a hēgyibe tōtōttek ety kizs zsírt. Abbó lēhetet, ha köllöt, töpörtyűzsírt elővēnnyi. Szározan a töpörtyú magqba nem qt el, de zsír között osztā megvót. — A töpörtyút szokták falun lepérre tēnnyi, pogáccsábq belētēnnyi —, lēöllōttik hūsōllōn, no meg emigy is ēttik kēnyirre.

### Vályogvetés

Mórnak híjják, mind a téglā, ugyanabba a alakba van. — Behānnyák a fōdet — rākázsba, aszt átvágjgák apróra, osztān belocsúják. Mikor má jó be va locsúvá, akkor nálunk polyvát szoktag beļēhintenyi. Még rígi időbe embēr mága gyúrta be — lábva, — lábva. Aszt eszigyúrta, eszikeverte, mikor má jōnak látta, akkor talicskāvó kinyomkātā embēr oda — ahun ki let vetre, osztān beļerakta abba a kis lādikábq. De máma má, aki vetēt is mōrt, má lábba nem igēn gyúrta, hanem lōvā gyúratta meg. — Ugyi beágyazott, ed nagyobb ágyot, mind mikor nyomtattak, hoty kōrbe mēhessēn a lō. — Mēgygyúratta, utānna kapāvā átváktā ety kicsint, osztā betētting kis formqba, ugyanúgy, mind a tēglāt. Abba szípen beļeggyúrta, elsímītotta ugyi, tētejūt lēhúsza, mikor kizs vót, akkor fōhúsza a lādāt; megēnt tētting mellējē, akkor mēgint csināta a másikot. Akinek igen jól mēnt, ezret kidobott ēd nap —, má úgy értve, hogy a sár kizs vót, és odatalicskázsták neki, ő csāk vētētting. — Cigányok szoktak vētynyi, azok jártak idē; úgy monták, hogy mōrvetō cigányok. Mikor mekcikkatt —, mongyuk mījen vót a üdō —, ha jó üdō vót, három-nūgy nap ölég vót neki, akkor szípen eszirakták ojan százas rakásogba —, szōvā csak úty háromszōgbe, nīzd így —, mongyuk lēteszek tisz tēglāt, utānna kilencet, nyócat, hetet, hatot —, így mēnt. Utōjjára ēgy gyōtt a tētejire, így let száz. Így rakták esze. Akkor, mikor fōrakták így, akkor két ódalt fōdōzēket tētting neki —, e vót a ódaltakarōja. — Lērakták ity szípen sorba ugyi, mondom, úty, hoty száz vót egy rākázsba —, minálunk rakásnak monták. Így óvasták mēg, mikor valaki átvēttinge attól a munkástō, hogy mēnnyūt

vétét ki. *Mijen vót a üdő, ha jó üdő vót, három-négyszáz nap száratt, akkor eszirak-ták, mér aggyig nem kapot piszt, míg nem vót főrakva. Rigente, a mút republikába (értsd: az első csehszlovák köztársaság idejében) két százsz koronájért vétették ezret —, dehogy — nem, nem, nem, nem —, sok vót —, a má mos vót —, akkor ojan negyven-ötven korona körö vót.*

*No ugyi, a ebidet kikötöttik a mórvető cigányok, úty szokták. Nem tudom — ety kilá bábót, ety kilá lisztét, ety fē kilá zsirt, tejet egy litert. Ki vót kötve, ezérhē mēnnyi lisztét, zsirt, mēnnyi bábót, krumplít, szalonát; tüzellőt aszt nem, mér ha kimēntek a falu vigire, ahol vétittik a mórt, ott a botló fágból vérték annyit, hogy avvá mēkfőszhettek.*

A szövegeket elmondta SOMOGYI VINCE, 70 é. fm. A lejegyzés magne-tofonszalagról készült.

KOVÁCS ISTVÁN

### Tájszavak Balmazújvárosról\*

*kacabājka*: rossz ruha. *Ved mán le magadrúl aszt a kacabājkat, még mit mondanak, ha meglátnak benne!*

*kacarászik*: nagyokat kacag. *Hajjátok mán, mijen idezsdeden kacarászik!*

*kaccant*: felkacag. *Még az a komòj ember is jójt kaccantott, mikòr meglátta.*

*kacúr*: hegyes, késszerű szerszám a répaegyelésnél

*kácsì*: a kalács és a hold gyermeknyelvi neve

*kácsingóuddzik*; kíváncsiskodik. *Agygyatok mán annak a gyereknek, ne kácsingóuddzik ot hijába!*

*kacska*: merevedett kezű, aki nem tudja jól könyökben behajlítani a karját

*kacsmarint*: gyorsan elkészít, összecsap. *Mingyán kacsmarintok éin néjtek ety kis levest.*

*kaccsol*: kacsot vág le a növényről

*kaccsozás*: fattyúhajtások levagdosása a növényről

*káföl, bekáföl*: berúg. *Jójl bekáfölt a komád a lakadalomba!*

*kahòl*: köhécsel. *Ne kahoj mán itt a fülembé!*

*kajél*: eszik (tréf.). *Jót kajéltünk ma! kajimpál*: kalimpál

*kājla*: lefelé konyuló. *Kājla szarvú tehén, kājlabajusz.*

*kāj móys*: befelé hajló. *Kāj móyslábú embèr.*

*kājszimbarack*: kajszì, nyári barack

*kājszul*: elgörbül, elferdül

*kājtat*: kutat. *Egiz dilután kājttam a faluba ety kizs gomóját, de sehun se vójt.*

*kákabélü*: kevés étü, sovány. *Ém mindig ojan kákabélü vójtam jánkoromba is.*

*kalamājka*: felfordulás, rendetlenség. *Ojjan kalamājkat csinált, hogy majd èlsűjettünk.*

*kalamòl*: csörtetve, kaparászva tesz-vesz. *Ne kalamòljatok mán, nem hallok ety szót se!*

*kalandárium*: kalendárium, naptár

*kalárizs*: gyöngyfűzér

*kalingyál*: kóborog, jár-kel. *Hova kalingyáltatok arra tennap este?*

*kampóy*: a juhászbót feje, mely vasból vagy rézből van. A Hortobágy környékén a legnevesebb kampókészítő a múlt század végén Kocsis Béla Nádudvari u. 2. sz. alatti lakos volt, kinek utóda Szikszai Gyula ma is él. Kampóikat a világjáró külföldiek is nagy mennyiségben vásárol-

\* Vö. MNyj. VIII, 176–9. és IX, 155–64.

- ták. Külföldre is szállították. Mindkettő falusi mesterember volt.
- kám*: valami ismeretlen fogalom. *Hiába keresem, nincsen annak más kámja se. Úgy megették, hogy egy kámja se maradt.*
- kanálfiú*: egy kanál. *Nincs ennél a háznál ety kanálfiú se.*
- kanális*: csatorna. A házak előtti vízlevezető árkot is kanálisnak nevezik
- kanavác*: durva szövet
- kancsi*: kancsal, hibás szemű
- kanfaru*: csapott végű ház, melynek nincs az utca felé tűzfala
- kanta*: kanna, ivóvizet tartó cserépedény
- kántál*: karácsony éjszakáján fiúk, legények az ablakok alatt megállnak, énekelnek, kántálnak
- kántálás*: éneklés karácsony estéjén
- kantus*: vállas ing. *Ety kantuzsba járt egész nyáron ez a kis gyerek, méksee vőut semmi baja.*
- kántör*: énekvezér
- kántörkocsmá*: quattuor-kocsmá, ahol a jobbágyok is mérhettek bort az urasági termés mellett az év meghatározott idejében. Csak néhány öreg embertől hallottam a 20-as években.
- kanyárgat*: 1. sikánkózik, csúszkál a jégen, s a csizma sarkával nyomot hagy maga után. *Kint kanyárgatnak Pistának a Sziken.* 2. Cífrázza az éneket.
- kapafog*: széles metszőfog. *Lajcsi jóyl tud enni avval a naty kapafogávál.*
- kaparík*: 1. a cséplés után összegereblyézett szalma és törekmaradék, 2. későn született gyermek
- kaparóuja*: csirkeláb. *Aggyátok Pistának a kaparóuját!*
- kapcáskodik*: akadékoskodik. *Mi mám bele is mennénk, de apátok mindig kapcáskodik.*
- kapkodó*: a nők olyan ruhája, amit gyorsan felvesznek, ha valamiért az utcára kell menni.
- káposztáshús*: toroskáposzta. *Kóustólóba vittem nekik ety kis hűrkát, kolbászt káposztáshúst.*
- káposztásbéles*: káposztával töltött rétestészta
- kappanhangú*: mutáló hangú. *Ennek a Pistának meg ojan kappanhangja lett.*
- kaptás*: vastag bokájú (ló)
- kapufélfa*: kapubálványfa
- karattyól*: 1. trécsel, tereferél; 2. idegen nyelvet beszél. *Még az éjn gyerekoromba ezek a sulápok nímetül karattyóltak.*
- karé*: karaj. *Ides, aggyík ety karé kenyeret!*
- kardalészába*: minden felfordulva. *Kardalészába vagyunk, natytakarítás vőut.*
- Kárhozat-halom*: a község déli részén a Bánom-kert nyugati részén 1954-ig megvolt a mintegy 100 m átmérőjű s 10 m magas kunhalom, mely a nevét onnan vette — a néphagyomány szerint —, hogy a több száz éves újvárosi—debreceni határper alkalmával egy debreceni esküdt hamis esküt tett, mikor ezt mondta: „Vakuljak meg, ha nem debreceni földön állok!” Meg is vakult, noha debreceni homok volt a csizmájában. 1954-ben a Keleti-főcsatorna Szöllő alatti hídjához elhordták töltesnek, s ekkor kiderült, hogy a domb felső része kelta kori lakó és temetkező hely volt, s a domb alatt szkíta vezérsírt találtak tölgyfa sírkamrába temetett csontvázal. A mellette vezető szoboszlai út neve a XVIII. századi iratokban Kárhozatút.
- kárhozik*: káromkodik
- karikás*: karikásostor
- karimás kása*: főtt kása, melyre forralatlan tejet öntenek. *Fősztem nekik fröstökre karimáskását.*
- Karinkó*: a községtől nyugatra a Hortobágy folyóig, illetőleg Hortig elterülő, inkább legeltetésre alkalmas rész. Úgy vélem, hogy a „keringő”-nek a mély hangú alakja. Ezen a részen a Kadarcs nagy hurkokat vetett, s ezek közt kaszálók is voltak. A folyócska keringő folyása adta a környék nevét.

**karonülő:** ölbeli gyermek. *Mék karonülővőut, mikor az apjok mekhóut. karőütős ~ kerőötős:* férfimellény. *Ojjam meleg vőut, hogy a kerőütőüst is levettem.*  
**kárpál:** lármázik, kiabál, csatorázik. *Ne kárpáj mán annyit, vigezd a dóugodat!*  
**karszék:** karosszék  
**kártojás:** kis, apró tojás, amit a babonás öregasszonyok átdobnak a ház tetején, hogy kárt ne hozzon a baromfiállományra  
**kasfár:** a szekér hátulsó, zárt része  
**kaska:** kis vesszőkosár  
**kasmatól ~ kaszmatól:** zajt csapva keresztgél. *Ne kaszmatőj mán, hagy aluggyík az ember!*  
**kásmír ~ kázsmír:** kázsmír kendő  
**kast:** lucskok. *Csupa kast ez a gyerek.*  
**kastos:** lucskos. *Kastos lett a szoknyám ajja.*  
**kapakaszakerülő:** dologkerülő. *A való csendőürnek, az ijjen kapakaszakerülő.*  
**kaszálló:** rét. *Kinyilaszták a kaszállóut.*  
**kaszra:** ferde, csámpás. *Ényye, de kaszra a csizmád!*  
**kaszrőj:** lábás  
**katlanmóukus:** katolikusok csúfneve  
**katufrék:** hosszú, ócska kabát  
**kéjcceres:** búzával kevert rozs  
**kecskebak:** X lábú készítmény  
**kecskelábú:** X lábú (asztal)  
**kézbálkezes:** nagyon ügyetlen ember  
**kehél:** köhög, köhécsel, a *kahol* magas hangú párja. Ikerítve is mondják: *kehél-kahol.*  
**kelevény:** egyfajta csecsemőbetegség  
**kél-fekszik:** lábadozik. *Még nem vagyok jóul, csak kelek-fekszek.*  
**kenceficél:** bemázol. *Ne kenceficéld anyyira magad!*  
**kenyerezik:** kenyeret eszik  
**kenyőlfutó:** jó futó  
**kenyírkereső:** családfenntartó. *A fija lett a kenyírkeresője.*  
**kereskedik:** keresztgél. *A magat háza körül kereskegy!*  
**kérge:** körbe forgó. *Kérge bírka.*

**kerülő:** mezőőr, csósz  
**kereszsi kőrsó:** mázatlan cserépkorsó. *Eszt a kereszsi kőrsóut még nagyanyámtól örököltem.*  
**kesēj:** fehérlábú ló  
**keshett:** kopott. *Nagyon keshet mán ez az újjas.*  
**keszkenő:** kendő  
**kevézs beszídú:** szűkszavú  
**kevésetű:** gyenge evő  
**kézen-közön:** sok kéz közt. *Kézen-közön élvezett a bundám.*  
**kezes:** szelíd. *Nagyon kezes ez a kismalac.*  
**kiálvtatlan:** aki nem aludta ki rendesen magát  
**kibabrál:** lóvá tesz. *Ényye, de kibabrált velem!*  
**kiebrudál:** kiver, eltávolít. *Mindenünnen hamarosan kiebrudálják, ha megismerik.*  
**kifokad:** kikel magából. *Erre mán én is kifokattam, oszt megmontam a magamét.*  
**kifőrgat:** kifoszt. *Kifőrgatta minden vagonábúl.*  
**kifundál:** kiagyal, kieszel. *Még mit ki nem fundált?*  
**kifüt:** felhevít. *Alik tuttam ezzel a nyérs szálmával a kemencéit kifüteni.*  
**kigüberál:** kifizet (tréf.). *Kigüberálsz nekem száz forintot.*  
**kihajigál:** kidobál  
**kikkú:** rézgálic. *Kikküvel pērmetesztem.*  
**kikopoktatós:** gyermekjáték, a bújóska egyik fajtája  
**kikottyant:** kifecseg. *Ű kottyantotta ki, nem én.*  
**kikúrgat:** kikerget. *Kúrgassátok ki a kerbüll a gyerekeket!*  
**kikürtöl:** kikiabál, kibeszél. *Kikürtölte az egész világnak, amit tüllem tüköt hallott.*  
**kila:** kiló  
**küls:** kelés, kelevény  
**kincsöl:** gyötör  
**kíny:** kény, tetszés. *Nagyon kínyin neveltik.*  
**kióukumlál:** kieszel, kiagyal. *Kióukumláltam eszt a móydot.*

*kíp*: arc. *Jaó kípét vágok hozzá.*  
*kípállik*: kifüled. *Kípállott a sok eső-  
tűl a vetis.*  
*kíparancsól*: kirendel, elrendel. *A jóu  
Isten kíparancsolta, amire szükségem  
vót.*  
*kíregetőü*: koldus. *Küggyítek el eszt a  
kíregetőüt, a héiten mán másoggyára  
gyön.*  
*kírsegil*: kéreget. *Úgy ílek, hogy ettül-  
attul kírsegílek, maj megadom, ha  
dóugozni tudok.*  
*kírukköl*: kitesz magáért. *Győrfijék  
jól kírukköltak a lakadalomba.*  
*kissebbít*: alacsonyít. *Ne kissebbízsd  
le magad azok közzé!*  
*kisefa*: négyes fogatnál a két első lö  
hámfája  
*kiseji*: kései, késői  
*kishód* v. *kisköblös*: 1200 négyszögöl  
terület  
*kisikerít*: kicsinál, kieszközöl. *Kisike-  
ritettem szegínységüktül eszt a kis  
ruhát néjki.*  
*kismiska*: csekélység. *E mék kismiska  
vót a többihe kíppest.*  
*kissig*: készlet. *Pásztorkissig.*  
*kisubicköl*: kifényesít. *Subickölt ki a  
csizsmát, mielőt kimígy az uccára!*  
*kisújjas*: kiskabát. *Accide a kisújja-  
som!*  
*kisztet*: biztat, bújtogat. *Arra kisztette  
a fiját, hogy vigye el az annyátul a  
szekeret is.*  
*kitanúlt*: furfangos észjárású. *Vigyázz  
arra a kitanúltra, be ne csapjon!*  
*kítelen*: kénytelen. *Kítelen vótam le-  
szürni a dístóút.*  
*kiterít*: felravataloz. *Erzsóuk nénémet  
kiterítettik még mámma reggél.*  
*kitud*: kisémmiz. *Kitutta a tesvirit a  
vagyombül.*  
*kivagyiság*: hengegés, önmagának elő-  
térbe tolása. *Kár, hoty sog benne a  
kivagyiság.*  
*kiváncsiskodik*: erősen megkíván va-  
lamit (különösen terhes asszony)  
*kivirágosodik*: penészessé lesz. *Kivirá-  
gosodott mán ez a bőr.*  
*kóbori*: kóborló természetű

*kocabanda*: malacbanda, rossz cigány-  
zenekar  
*kocavadász*: rossz vadászok gúny-  
neve  
*kockázás*: golyózás 5 golyóval. Inkább  
kislányok játéka.  
*kőjtöl*: erősen eregeti a füstöt. *Nizzítek  
csak, köjtölnak Kálmárék!*  
*kokas*: 1. kakas; 2. a pattogatott  
kukorica szépen kipattant szeme  
*kokányóru*: csúnya, feltűnően idom-  
talan orrú  
*kokasüllőü*: karzat a templomban  
*kódusérrnyőü*: sült v. főtt csirkének  
az a része, mely a gerincből és az  
oldalbordákból áll.  
*kóulika*: szélgörcs  
*kóulint*: üt, vág. *Ha nem vigyázok,  
mék fűbe kóulint.*  
*kolompír*: burgonya  
*kolonc*: 1. nehezék a kútgém végén;  
2. sárcsimbók a sertés szőrén  
*komaszily*: ételhordó edény, amely-  
ben általában a gyermekágyas asz-  
szonynak visznek ebédet.  
*Komámasszony-foka*: kisebb fok a  
Nagyszíken a község középpontja  
és a Szöllő közt. Nyáron nincs benne  
víz.  
*Karácsony-fok*: A község határának  
délnyugati részén a Hortobágyba  
folyik. A Hortobágy és Karácsony-  
fok összeömlésénél van az András-  
telek, egy mintegy 2 holdnyi terü-  
let, melyen a XVIII. sz. második  
felében a siklói Andrásyknak volt  
egy kis kastélya. Halastavának és  
kertjének maradványa a kastély kő-  
alapjával ma is látható.  
*komás*: barát. *Komás vagyok vele.*  
*kommenció*: cselédbér  
*kommenciós*: bérért dolgozó cseléd  
*komendál*: ajánl. *Komendáljátok el  
mán ety takaros fiatalembérnek.*  
*komandó*: parancsnokság  
*komisz*: 1. durva; 2. kincstári ruha.  
*Meddig hördöd még eszt a komiszt?*  
*komiszkenyír*: katonakenyér  
*komóút*: kihúzó fiókos szekrény  
*komóútosan*: kényelmesen. *Ne siesse-*



*tek, ráírunk, meglesz komótosan naplementig!*  
*kondír:* nagy vassfazék, füles főző-edény  
*kongat:* 1. ostorral pattogtat; 2. harangot kondít meg többször  
*konskribál:* összeír. *A héten konskribálják a lábasjózúságot.*  
*konskribáló:* (rég.) összeíró  
*kontóu:* (rég.) hitel. *Kontóura vettem eszt a géjpet.*  
*kontrabont:* veszekedés, civakodás.  
*Naty kontrabontot csinált keresztapád.*  
*kontraktus:* szerződés  
*kontyalávalóu:* nőknek való gyengébb, édesebb szeszes ital  
*kontyolás:* a lakodalomnak az a része, mikor a menyasszonynak asszonyos kontyot raknak fel.  
*konyít:* ért valamit hozzá. *A csizmadíjasákhó is konyítok.*  
*kopazbúza:* tarbúza  
*kopaszikákó:* lenyírt hajú, kopasz (tréf.)  
*kópé:* 1. kakas; 2. kopogószellem  
*kóperta:* boríték  
*kopcihér:* semmirekellő, ingyenélő. *Ne aggyatok annak a bitang kopcihérnek ety krájcárt se!*  
*koppóulé:* kopasztólé. *Felfőt mán a koppóulé!*  
*kopörçöl:* kapirgál 1: *köpörçöl*  
*kóuricál:* kószál, csatangol. *Hova kóuricáltál ijjen kiséig?*  
*környadozik:* roskadozik a betegségtől  
*környikál:* óbégat, céltalanul nótázgat. *It környikáltak hajnálba az ablakunk alatt.*  
*körpacibere:* korpából erjesztett lé  
*kóustolóu:* disznótor vagy egyéb étkezéses alkalommal küldött ajándék a süttött-főzött ételekből. *Hosztam nagyanyámnak ety kis kóustolóu.*  
*koszmóu:* tisztátalanság, sebesedés a fejbőrön  
*koszoróu:* koszorú. *Tele vóut a húsz fala koszoróuvál.*  
*koszvájóu:* a fodrász csúfneve. *Hozzáment mégis aho a koszvájóuho.*  
*kóta:* dallam. *Ugyanaz a kótája ennek a nóutának is.*

*kotlóálja:* egy fészekből való, egy kotló alá tartozó  
*kautog:* kopog. *Ne kautogj mán, nem hallom az óraütist!*  
*kotoz:* kutat. *Mit kotozol ott a zsebembe?*  
*kotymán:* (rég.) pocsolya, ahol a szekér megakad  
*kotusvíz:* állott víz  
*kovártíj:* szállás  
*köpörçöl:* kapargál valaminek az alján, 1. még *köpörçöl*  
*körmös:* 1. tolvajkodó, enyveskező, ragadós kezű. *Körmös vóut mán iskoláskorába is.* 2. régi iskolai büntetés-mód. A gyermek az öt ujjá végét összeszorította, s arra koppantott rá a pálcával a tanító. Kisebb fenytésnek számított, mint a tenyeres vagy a fenekes.  
*körtíjhajigálóu:* láb (tréf.). *Kinyútotta a körtíjhajigálóuját.*  
*köszköpüködik:* közreműködik szorgalmasan valami közös munkában *Jóu kisjány e, egisz nap it köszköpüködött.*  
*köszméte:* pöszméte, egres  
*kötélrevalóu ~ kötnivalóu:* akasztófára való  
*kötis:* a deréknek az a része, ahol a gatya korca húzódik. *Kötisig ír ott a víz.*  
*kötődik:* kötekedik, ingerkedik. *Ne kötöggyetek véile!*  
*kötölőüszkodik:* akadémuskodik. *Tut-hatod, hogy Isván bátyád mindik kötölőüszkodik.*  
*kötözet:* mintegy 10–12 szép csőből álló összekötözött tengeri. Ezelőtt ilyet küldött minden tengeritörő szülő a tanítónak ajándékba tengeritörés idején.  
*köüttes:* kelt tézta  
*kötyfötöl:* kutyl, összekever  
*középidejü:* középkorú  
*kredenc:* konyhaszekerény  
*kriptáj:* kripta  
*krúgat:* „krú” hangot ad. *Idehallik, hoty krúgatnak a darvak.*  
*kucik, kuckó:* a kemence mögötti hely

*kucorodik* ~ *kucorog*: kuporodik, le-  
guggol  
*kucu*: (tréf.) disznó  
*kufèr*: kézitáska  
*kuksól*: meghúzódik  
*kunéroz*: gúnyol, becsmérel. *Ne kuné-  
roz más!*  
*kulipintyóy*: viskó  
*kuncsurál*: kéreget  
*kungörçs*: a görçsök egyik fajtája  
*kunszelíd*: alattomosan szelíd  
*kunyorál*: kéreget, kikönyörög valamit  
*kupa*: 1. fedő. *Aggy ety kupa vizet!*  
2. (tréf.) fej hátulsó része, tarkó.  
*Vigyáz, mer kupán váglak!*  
*kupáscserép*: a háztetőn levő görbe  
cserép  
*kupec*: lókereskedő. *Kezecs csaptak a  
kupeccél.*  
*kupikik*: rikító kék. *Kupikik-jajveres  
lesz a büröd.*  
*kuporog*: guggol  
*kupújka*: gyékényből font tojástartó  
*kurázi*: bátorság  
*kurátor*: egyházigazgató  
*kúrgat*: kerget, hajt. *Kúrgassátok ki a  
gyerekeket a kiskérdből.*  
*kúrját csap*: lármát csap  
*kúrta*: rövid. *Vigyáz, mer te húzod a  
kúrtát!*  
*kúrtán-fúrçsán*: röviden, egykettőre.  
*Na, keresztpátokat is kúrtán-fúr-  
çsán elintéztítek.*  
*kuss*: sertéshajtó szó  
*kutat-fítet*: szemtelenül keresgél. *Mit  
kuttattál-fítettél odabent a natyházba?*  
*kutrica*: a disznóól rekesze.  
*kuttog*: lappang, bujkál. *Mit kuttoktok  
ott a setídbé?*  
*kutyabür*: (rég.) nemesi levél. *Még a  
szípnagyapámnak megvóut a kutya-  
büre.*  
*kutyafejű*: tatár. *Újvárost is a kutya-  
fejű pusztította a tatárjárás idején.*  
*kutyaházi*: tréfás mondás gyermekek-  
nek. *Gyere csak, te kis kutyaházi!*  
*kutyálgodik*: huncutkodik, pajkosko-  
dik. *Ennek a vénembernek még min-  
dig van kedve kutyálgodni.*  
*kutyapecér*: olyan gyerekekre mondják,

aki mindig a kutyák közt szeret  
lenni, vagy azokat kínozza.  
*kutyásúl*: nagyon, borzasztóan. *Ku-  
tyásúl élfárattam.*  
*kutyaszorítóy*: zsákutca  
*kutyateremtette*: káromkodás  
*kutyáütőy*: kisebb hivatalbeli ember,  
aki a nagyobbat kíséri.  
*Ety kutyáütőy is jöt vele.*  
*kutyul*: kavargat, összekavar  
*kuzbitól*: koptat. *Ne kuzbitöld a ruhád!*  
*lábatlankodik*: láb alatt van, útjában  
van másoknak  
*lábikó*: lábacska. *Mekfázik a lábikód,  
kisanyám!*  
*lágymosó*: lágyabb mosogatórongy  
*laktatóús*: jóllakatós  
*lámpagyútáskor*: este  
*lámpahójug*: lámpaernyő  
*lángelö*: kenyértésztából készült tész-  
ta, melyet megszirozva fogyasztá-  
nak még meleg állapotban.  
*lapogat*: tenyérrrel paskol, ütöget  
*laponyag*: kisebb dombocskák, leg-  
többször régi emberi telephelyek  
sírdombjai  
*lapos*: ösztől kora nyárig lapos víz-  
állásos hely, nyáron az újvárosi  
határban sziksóval borított száraz  
vüztmedrek. Ilyen a *Nagy-lapos*,  
*Magdolna-lapos.*  
*latör*: csavargó, tekergő  
*latyak*: pocsolya. *Csupa latyak az  
ember ezen az Újvároson.*  
*latyakos*: 1. pocsolyás. 2. A lakatosok  
gúnyneve  
*lazsnyaköl*: elver, nyakonver  
*lazsukál*: kényelmeskedik, ellopja az  
időt. *Járjon a kezéd, ne lazsukájj ott!*  
*lebbencs*: tésztaleves, az újvárosiak fő  
eledele  
*leböçsmöl*: lebecsmérel, kisebbít, gya-  
láz. *Kár azir eszt a tinóut úgy le-  
böçsmölni kendnek.*  
*lecselocsi*: fecse-locsi, fecsegős  
*lecs-pocs*: pocsolya. *Lecs-pocs minde-  
nütt az uccán.*  
*ledobban*: összeesik, összerogyik. *Le-  
dobbanò ebbe a nagy melegbe.*

- ledöglük*: lefekszik. Olyankor használják, ha a lefekvőre haragszanak valamiért. *Ledöglött még alkonyat-tájt.*
- ledug*: eredeti jelentése mellett abban az értelemben is használják, hogy 'erővel lefektet'. *Leduktam a gyerekeket, oszt átjöttem tanyázni.*
- léféle*: levesféle. *A léfélé nem nagyon szeretik ennél a háznál.*
- lefelpízél*: felpénzt fizet ki valamiért
- lefetyél*: be nem áll a szája, folyton jártatja a száját
- lefordúl*: leesik. *Lefordult a székről, oszt mekhótt.*
- leginkedik (-él)*: hetvenkedik, nagy legénynek tartja magát. *Ne leginkeggy, mer élvezem a kedvedet!*
- legínyembèr*: nőtlen ember
- legínyesen*: betyárosan, fiatalosan. *Legínyesen mozog még mindig.*
- lehajt (-ol)*: fenékgig őrít. *Lehajtottam ety pohár bört.*
- leittasodik (-öl)*: lerészegedik
- lekkisőbbet*: legkésőbbi időben. *Lekki-sőbbet pinteken hozzák vissza!*
- lekorodik (-öl)*: leguggol
- lekushad (-öl)*: lehajol, leguggol
- lekuporodik (-öl)*: leguggol, guggoló-formán leül
- lelök (-öl)*: levet, ledob. *Lelökte ez a lí.*
- lemarad (-öl)*: lekésik. *Lemarattam a hatos vonatról.*
- lendít (-él)*: előreviszi a dolgot. *Nem sokat lendített a háznál.*
- leníz (-él)*: lebecsül. *Nem megyek oda, mer ott lenízik az embért!*
- lénia*: vonalzó (rég.). Még az első világháború táján az újbárosi református iskolában a legtöbb gyerek vonalzó-jára ezt írták gondos kezek: „Isten szeme mindent lát, el ne lopd a lénia!”
- lénung*: (rég.) fizetés
- lepipál*: legyőz, túlszaj rajta. *Na tíged lepipáltak ezek az apróúságok!*
- lepíszköl*: leszid, lemoskol. *Csúnyán lepíszkölta ot mindenki előtt, mán magunk is meksokallottuk.*
- lepocskondiáz*: legyaláz
- lesājnál*: lenéz, lekicsinyel. *Kár annyira lesājnálni az embért.*
- lesül*: le barnul. *Jól lesültem a nyáron.*
- lítetvilág*: e világ. *A lítetvilágon nincsen ojan rettenetes jóy embèr.*
- letött*: *Nékem mán letött* (letelt), ez már nem illő az én koromhoz.
- letentél*: lefekszik. Gyermekeknek mondják így, vagy tréfából.
- letérgyepéltet, kitérgyepéltet*: letérdeltet. (A régi iskolai büntetés egyik neve volt.)
- letud*: elintéz, kifizet. *Esz az adóüsságot is letutuk.*
- leültet*: 1. börtönbe zárat; 2. lejjebb ültet. Régen az iskolában érdem szerint, tudásuk sorrendjében ülték a gyermekek. Aki nem tanult, nem tudta a leckét, *leültették.*
- levág (-ol)*: learat. *Hóónap kimegyünk a Szégedbe, oszt levágjuk aszt a kis árpát.*
- leves*: bűnös, gyanús ember, aki már büntetve is volt, vagy olyan, aki már valami tettéért idézést kapott.
- libuc*: bíbic
- licitáció*: árverés (rég.)
- lingár*: nagy kamasz. *Nagy lingár jány.*
- lípíszbè*: rendes menetütemben
- lityak*: kis, könnyű sapka
- lauca*: fapad
- locsi-fecsi*: fecsegő, fecske-locska
- locsolóúdzás*: húsvéti locsolódás
- locsos*: túlérett, *locsos kőrtè* 1. *lotyos*
- lógèr*: rakodóhely. *Leígett az égisz lógèr.*
- lógós*: 1. a két rúd melletti ló mellé fogott harmadik. 2. olyan ember, aki szeret a dolog elöl meglógni.
- lohajt (-öl)*: erősen igyekezik. *Hova lohajt kend ojan erőssen?*
- lókhec!*: nosza rajta, indulj!
- lókhecèl*: lót-fut
- lomatòl*: szemetel, lomol, rendetlenséget csinál. *Égisz nap csak lomatòltok, de nem segíttek rendet csinálni.*
- lomos*: rendetlen
- loncsos*: lompos külsejű, piszkos, el-

hanyagolt ruházatú. *Nagy loncsos asszony, semmi egyéb!*  
*lóstát:* jár-kel, ide-oda fut. *Nem tom, hova lóstát ez a kis Eszenyi annyira?*  
*lotyos:* túlrejt. *Lotyos körte;* 1. locsos lovál: felingerel. *A felesége lovájja az apjáié ellen.*  
*lőücs lábú:* görbe lábú. *Nem tom, mi teccik neki abba a lőücs lábúba.*  
*lőüddörög:* céltalanul jár-kel  
*lőügérezik:* haszontalanul lopja az időt céltalan jövés-menéssel.  
*Hun lőügérestél egész nap?*  
*lőtyfőtől:* kevés vízben kimos valamit. *Ippen csak lőtyfőtőltem eszt a kendőt.*  
*lucskoskáposzta:* tejfeles káposztaleves bő lével  
*lúcsiszár:* lókereskedő  
*lúdarázs:* nagyobb testű darázsféle  
*lúfíreg:* lótetű  
*lúformátus:* a reformátusok gúnyneve  
*lúgané:* lótrágya  
*lúóul:* lóistálló  
*lutérna:* lucerna. *Hosztam haza ety szekéjé lutérnát.*

*macsali:* nyakleves. *Mekhízd magad, mer kapsz egy macsalit túllem.*  
*macskanadrág:* nem sikerült dolog jellemzésére használják. *A vígim macskanadrág led belőlle!*  
*macskázik:* tréfál, mókázik  
*macskura:* maskara. Legények öltöznek fel mindenféle szakadozott ruhába, kormosan, álarcosan egy-egy lakodalomba, s ott különféle mókás dolgot művelnek.  
*madárlátta:* mezőről hazahozott maradék (kenyér). *Gyere csak, hosttam ety kis madárlátatt.*  
*magánakvalóy:* önző, másokkal nem törődő, zárkózott  
*magával jóutehetetlen:* ápolásra szoruló. *Bizony, nagyapátok mán magával jóutehetetlen.*  
*magla:* szabályos rakás. *Máglába rakatatta a vájugot.*  
*maglóy:* szaporításra alkalmas (koca)  
*maglóydisztóy:* tenyészkoca

*magyarán:* kereken, érthetően. *Megmontam neki magyarán a magamét.*  
*máhók:* nagytestű, lomha ember  
*mahomed:* nagytestű, hatalmas ember  
*majcsak:* majdnem  
*makhina:* tűzoltógép  
*makkopáncs:* aprótermetű ember tréfiás neve. *Hát te mit akarsz, te kis makkopáncs?*  
*makula:* igen kis mennyiség. *Egy makula nem sok, de annyi lisztem sincs.*  
*mákvirág:* eredeti jelentése mellett tréfásan a „jó alak, jópipa” jellemzőeként használják  
*malaebanda:* rossz cigányzenekar  
*mangurlóy:* fehérmű-mángorló  
*mangurul:* mángorol  
*maradás:* nyugalom, megállás. *Haza kel vinni eszt a gyereket, mer nincs maradásom túlle.*  
*márciusi hólé:* a népi hiedelem szerint amelyik lány a márciusi hó levében megmosdik, megszépül  
*márkos:* 1. marokszedő; 2. erős fogású ember  
*maródi:* beteg (rég.)  
*marószóda:* lúgkő  
*masina:* kénes gyufa (rég.)  
*másoggyára:* másodszor  
*másuvá v. másüvé:* máshová. *Tegyíték aszt a dohányt másüvé.*  
*másvigesi:* a falu másik végére való. *A múlt vasárnapi bálba megverték egy másvigesit.*  
*maszmóyköl:* pizmog. *Mit maszmóykölsz annyi idejig?*  
*másztigál:* bemázolgat, beken. *Nízitek mán, hogy bemásztigálta az a gyerek a kípít lekvárral.*  
*mázsa:* tizedesmérleg  
*megabáról:* forró vízben nagyjából felfőz  
*megabriktól:* megfenyít, megver  
*megagyusztál:* 1. átalakít; 2. megver, verés által meg akar javítani. *Katona István agyusztájja a fiját.*  
*megállás:* szünet, pihenés. *Nincs megállása korahajnantúl kísőy estig.*  
*megbomlik:* megtérbolyodik. *Hallottatok, hoty Kisné megbomlott?*

megbúbol: megver. *Kisné is megbúbolta a jányát.*  
 megbúvik: elrejtőzik. *Megbúttam a bokorba, s vártam őket.*  
 megdálmahodik: erősen meghízik, megtestesedik. *Hogy megdálmahodott ez a Júcsa, mijóyta firhe ment!*  
 megdögönyöz: megdönget, megöklöz  
 megdömöcköl: kézzel erősen megnyomkod  
 megdug (-öl): megtöm. *Megduktam a libát. De így is mondják: mektőütöttem a libát.*  
 megdürücköl: megmaszíroz. *Megdűrückölte a hátát.*  
 megellik: 1. egy szaporulatot hoz, megfial; 2. a gyermekek mondják, ha valaki a sárban elesik. *Csige Pista megellett az úton.*  
 megemeli magát: többet emel a kelle-ténél. *Nagyon megemltem magam, belereccsent a derekamba.*  
 megesett: bukott személy. *Ne vedd el aszt a jánt, az annya is megeset vóyt.*  
 megír: megelégszik. *Megírem én ebídre ety kis savanyú kolompírral is.*  
 megítettik: olyanra mondják, aki szem-mel láthatóan belebolondult egy lányba (babonás mondás).  
 meggebed (-él): 'belepusztul, megdög-lik' féle értelemben, de csak ebben a mondásban: *Majd meggebedek ebbe a nagy melegbe!*  
 megjáróus: elég jó. Milyen az idén a tengeri? *Megjáróus.*  
 megjártat: lépésben vezet. *Jártazsd meg a lovakat!*  
 megjovúl: megjavul. *Mára megjovúlt az üdöü.*  
 megjuhádzik: megszelidül, megcsende-sedik. *Előüször hangossan keszte, de kisöbbit, mikör látta, hogy méksincs igaza, megjuhádzott.*  
 megjuhászít (öl): megszelidít, megcsendesít. *Szip szóvval csak megjuhászította oszt idesapámat.*  
 meglapogat (-öl): megpaskol  
 meglehetőus: elég jó. *Meglehetőüs vóyt az idei termís.*  
 megmacskásodik: megcsomósodik. *Had*

*nyúccsam mán ki a lábomat, egíszem megmacskásodott.*  
 megmásöl: megváltoztat. *Másnapra mán megmásölte a szavát.*  
 megmustrál: megszemlél. *Jóül megmustrálta a jányt, észrevettem.*  
 megnadrágöl: megfenekel  
 megnehesztél: megharagszik, megorrol. *Ezír az ety szavamír nagyon megnehesztélt rám.*  
 megnyakāl: nyakonver  
 megnyírkúl: megnyirkosodik  
 megnyom: agyonnyom. *A koca két fíját nyomott meg.*  
 megokosít, felokosít (-öl): felvilágosít. *Valaki nagyon felokosította, hogy belement a pērbe. Megokosították, mer magátúl nem tanálta vóyna ki.*  
 megóudālgat (-öl): megver. *Addik henccegett, míg a felsövígiesiek megóudālgatták.*  
 megölvás: megszámol. *Megölvástam a birkát, megvan.*  
 megóuröl: megneheztel, megharag-szik. *A hejjet, hogy mekköszönte vóyna a tanácsot, még megóurölt rám.*  
 megöüret: megöröltet. *Öürezsd mek hóynap eszt a kizs búzát.*  
 megrak (-öl): megver. *Megrakta a köjököket minden nap.*  
 megrebben (-él): megrezzen, megijed  
 megreguláz: ráncbaszed  
 megreperál: megjavít  
 megrerál: meghátrál (rég.)  
 megront (-öl): megbabonáz. *Megrontotta a bába. Megrontotta a tehenöket.*  
 megrühet: megtermékenyül (a sertés)  
 megütöüdik (-öl): megütözik. *Nagyon megütöütem rajta, mikör hallot-tam, mi történik véülle.*  
 megvasāl: megpatkol. *Gyere kovács, vasäld meg a lovamat!*  
 megvesz (-él): 'gyűjt' értelemben is. *Megveszem a ruča virit.*  
 megvetemedik: meghajlik, meggörbül. *Teljesen megvetemedett ez a deszka a napon.*  
 megvetekzik, megvedlik (-él): megújít-ja, a tollát, elhullatja a régi tollát. *Megvetkezett a tyúk.*

**megvérdik:** elhányja a tollát (a tyúk)  
**megvisz:** elvisz. *Megviszem Szankáék-  
nak az adósságot.*

**megvonul:** megnyirkosodik, meglágyul.  
*Ebbe a lány időbe megvonult a teper-  
teü.*

**megzabál:** 1. megcsömörlik. *Megza-  
bált a disztóunk.* 2. megeszik falán-  
kul valamit. *Kípes vóut az egisz vas-  
fazikkal megzabálni.*

**megzápúl:** megkotlósodik. *Három to-  
jás zápült meg a kotlóu alatt.*

**megzavarodik (-öl):** elméje elborul  
**mejjes:** melles, kebles. *Takaros, mejjes  
jány.*

**mejjik:** mellék, vidék. *Hortobágy mej-  
jike.*

**mék:** melyik

**meksócsásál:** előre rág ételt a csecsemő  
számára

**mekcsudál:** nagyon megbámul. Az a  
hiedelem, hogy az állapotos asz-  
szonyinak nem szabad nagyon meg-  
nézni valamit, mert olyan lesz a  
gyermek. *Ne nézd annyira, mert  
méig mekcsudállod*

**mekcsutaköl:** szalmacsutakkal fényes-  
re tisztít

**mekfértőzzik:** fertőzést kap. *Mekfer-  
tőzött az újjom.*

**mekfincöltat:** megkínoz, megugrat. *Na,  
a majd mekfincöltat legalább embér  
lez belőlled.*

**mekfojat:** megtermékenyül. *Mekfoja-  
tott a Rózsi (tehén).*

**mekfröstököl:** megreggelizik

**mekfülled:** a száradás nélkül csomóba,  
boglyába rakott szálak takarmány  
hasznavehetetlenné válik, mert át-  
forrosul.

**mekharagít (-öl):** felbosszant. *Meg ne  
haragiccsátok apátokat!*

**mekhibádzik:** elméje megzavarodik,  
elborul. *Mikor megtutta a fiya elestit,  
mekhibádzott.*

**mekhörd:** telehord. *Hörd meg ezt a  
hordóut vízzel!*

**mekhúról:** kés fokával megtisztítja a  
sertés vékonybelét

**mekhúzat:** 1. lókapával megdolgozza

a tengerisorok közét; 2. megbolon-  
dul, ill. valami elmebeli hibája van.  
*Mit csinálsz ott, meg vagy húzatva?*  
**mekkásásodik:** megérik. *Mekkásáso-  
dott a körtij.*

**mekken (-él):** 1. megveszteget. *A jedz-  
dzónél biztosam mekkente ety kicsit  
a kereket, mer etykettőre elintisztik a  
dóugát.* 2. elver. *Istenesen mekkente  
a fíját.*

**mekkergүүл:** 1. kergekört kap (juh); 2.  
megbolondul. *Tám mekkergültél,  
hogy ijen boloncságokat teszél?*

**mekkinsősöl:** megkínoz. *Úgy mekkin-  
sölta Nagy Miskát, hogy a doktorho  
kellat vinni.*

**mekkírgél:** megver. *Mekkírgélte a ko-  
csissát.*

**mekkonytyöl:** megcibálja a haját. *Mek-  
konytyölta a jánt.*

**mekkoszmóusodik:** a fején a tisztáta-  
lanságtól lerakódások keletkeznek,  
mely ki is sebesedik

**mekkoltóusodik:** megzápúl (a tojás)  
**mekkóutyagosodik (-öl):** olyasmit érez  
mintha részeg volna, úgy is visel-  
kedik.

**mekkótúsodik:** megbüdösödik, ihatat-  
lanná válik (víz)

**mékőnk:** melyikünk

**mekkőrnnyikez:** 1. kérésekkel megközelít.  
*Éngem is mekkőrnnyikezeit, hogy járdak  
közbe a feőd ügyibe.* 2. tisztességte-  
len ajánlatot tesz leánynak. *Mek-  
kőrnnyikeszte Erzsit is.*

**mekpántöl, elpántöl:** megver, elver

**mekparáhöl:** vízzel befröcsköl, hogy  
könnyebb legyen vasalni (ruhát).

**mekpocsiköl:** kegyetlenül elver. *Jan-  
kót betyárosan mekpocsikölták a koc-  
mába, doktort kellat híni.*

**mekpofásodik (-öl):** megtelik az arca  
**mekpotyöl:** megpaskol, meglapogat

**mekpöffed (-él):** megpuffad. *Mekpöff-  
fet mind a két lábam.*

**meksokáll:** soknak tart. *Mán meks-  
kállottam a dóugot, csak megmontam  
ami a szívemet nyomta.*

**meksuprikál:** pálcával, seprűvel elver  
(gyermeket)

- mekszakad* (-öl): sérvet kap. *Mekszakatt a nagy emelízsbe.*
- mekszeg* (-él): felvág, megkezdi a vágást. *Mekszegi a kenyéret.*
- mekszaugál*: meghálál, viszonzoz. *Ad-digra is köszönöm, māj mekszaugállom.*
- mekszotyosodik*: meglágyul (túlérett gyümölcs). *Mekszotyosodott a körti.*
- mekszorúl*: 1. valamire rászorul. *Mekszorúlt a tengeri dugába.* 2. összezugorodik. *Mekszorúlt a búzaszem.*
- mektáncóltat* (-öl): megugrat, ráncba-szed. *Na, māj mektáncóltatnak tíget katonájék!*
- mektérít* (-él): 1. vallási értelemben; 2. a jószágot fordítja vissza. *Gyere róuzsám, térizsd meg a mines elejét!* (Nd.)
- mektestél*: megver, elagyabugyál. *Jan-csit mektestélte az apja.*
- mektetéz*: a mértéken felülre dob. *Mektetézi v. kitétézi* a tornyot ill. „tormot”; 2. valamivel többet tesz hozzá. *Tetézze meg mán aszt a díjout, úgyis sokat kell írte fizetni.*
- mektíp* (-él): haját megcibálja. *Csigéné mektípte a menyit.*
- mektisztálkodik* (-öl): megmossa magát a napi v. heti piszoktól. *Kint hál egész héten, csak vasárnapra jár haza mektisztálkodni.*
- mektojóuz*: kitapogatja a tyúk tojójánál, hogy van-e benne tojás
- mektöröüdik* (-öl): megzúzódik, megnyomódik. *Mektöröüdütt az alma.*
- mektraktál*: megvendégel (rég.)
- mélás*: mókás, tréfás, tréfálkozó. *Mélás ember ez a kántor úr.*
- mélázik*: mókázik, tréfálkozik. *Ne méláz mán, hanem csakugyam mond meg az igazat!*
- menőüke*: mehetnékje. *Mindíg menőükéje van ennek a jánynak.*
- menykü*: villám. *Hogy a menykü csap-jom beléd!*
- meretszemü*: düledt szemü
- mersz*: bátorság. *Gyere ide, ha vam benned mersz!*
- messzilátóu*: távcső
- mesterembèr*: iparos (rég.)
- mestèrkedik*: (-él): tevékenykedik. *Nem tom mibe mestèrkedik ez a Berecki, de nem sok jóut várok tülle.*
- micsapka*: kis, könnyü nyári sapka
- micsodás*: milyen. *Ki micsodás, nem lehet más.*
- mídèr*: fűző (rég.)
- mindítig*: örökké. *Mindítig eszt hājto-gattyuk, de nem ír a semmit!*
- mingyán*: mindjárt
- mírgelödik* (-él): dühösködik. bosszankodik
- mírges*: dühös, bosszús. *Ja, de mírges vagyok arra a hitvány köjökre!*
- mírgesít* (-él): bosszant. *Ne mírges-siccsítek a kutyát!*
- miskulancia*: huncutság, csalárdság. *Abba van a dolog miskulanciája...*
- mising*: csalamadé. *A natykèrbe behordásig mislinget vetettünk.*
- mitugrász*: apró, mozgékony ember
- mízes-mázos*: hízelkedő
- mízerikèl*: érthetetlen hangon egyszerre többen beszélnek. *Nem tom mit mízserikèltek a zsidók a temp-lomba.*
- mocskül*: gyaláz, szid. *Egisz nap mocs-kőjja a menyit.*
- módi*: divat
- móudos*: jómódú. *Móudos emberek.*
- móhos*: mohó, falánk. *Ne legyél annyira móhos!*
- mohoskodik*: mohón eszik
- moncsöl*: ujjá közt szétmorzsol
- mondír*: katonaköponyeg (rég.)
- mony*: penis
- mörco*: rosszkedvü
- more*: cigány
- morfondíroz*: gondolkodik, elmélkedik. *Azom morfondíroztam.*
- mosogatólé*: mosogatáskor a mosogató-edényben maradt zsíros lé, melybe kenyérhéjat áztatnak, korpát tesznek. Ez is moslék.
- moszat*: a kisgyermek beceneve. *Vigyázatok arra a kis moszatra!*
- motyóu*: kis ruhacsomó, csomag

*motyorikol*: érthetetlenül vagy nehezen érthetően motyog. *Ne motyori-kőjj, beszij hangosan!*

*múltkoriba*: múltkor

*mustrált, kimustrált*: kiselejtezett

*muzsika*: hegedű

*muzsikáscigány*: hegedűs cigány

*muzsikál*: hegedül

*nadrágöl*: fenekel

*nadrágos embér*: úriember

*nagyasszony*: ma már csak idősebb cigányasszonyok mondják gazdag parasztságnyoknak; régebben, a múlt század végén általánosan használták.

*nagybélű*: nagyevő. *Az Isten se tudná kieligíteni eszt a nagybélűt.*

*nagygazda*: gazdag parasztember, zsirosparaszt. *Minden úgy van, ahogy a nagygazdák akarják.*

*nagyítű*: nagyevő

*Nagy-ucca*: a mai Debreceni utca régi neve, de még ma is sokan így emlegetik. 1848-ban a mellette való kisebb utcákkal külön utcahadnagyot tartott. Ezenkívül volt a *Katolikus Nagy-ucca*, a mai Csegei utca. A Németfaluban pedig a *Német-nagy-ucca*, a mai Kossuth utca.

*nagyvásár*: országos vásár. Négy volt ilyen Újvároson. Ebből hármát még Mátyás király adományozott az újvárosiaknak. Az anarcsi Thegzes-családtól erőszakkal elfoglalt Hímes faluba költöztek a Hunyadi-birtokhoz tartozó s a mai Elep és Mátá táján egykor volt Balmaz lakói, s Szilágyi Erzsébet az 1462 tájt elfoglalt falunak az Újváros (Wyvaras) nevet adta. 1465-ben már oppidumi rangra emelte, s három országos vásárt engedélyezett a városkának.

*nátfedél*: nádtető

*Natyhát (-ot)*: a község határának keleti része, a debrecen—füzesabonyi vasútvonaltól északra eső rész. Rajta a volt Semsey nagyháti kastély. Település iskolával. Közigazgatásilag most is Balmazújváros-

hoz tartozik. Északi sarkában a Hati-halom. Némi nyom arra mutat hogy a területen egy Hatfalu nevezetű helység volt a XIII. században.

*natykanál*: merítőkanál. *Nagykanállal eszik még mámma.*

*nehesztél*: orrol, megsértődik

*nehésztermészetű*: bogaras, könnyen felfortyanó ember

*nehéznyavaja*: nyavalyatörés

*nekidurálja magát*: nekibuzdul. *Nekiduráltam magamat, oszt etykettőre meg is csináltam.*

*nekiveselkedik (-él)*: nekigyürkőzik, összeszedi minden erejét.

*Nekiveselkedett, oszt kidűtötte a fát.*

*nímék*: némelyik

*noszoktat (-öl)*: nógat, buzdít, biztat. *Jóy munkás, de lassú, mindig noszoktatni (v. noszogatni) kell.*

*nyakhájlásig*: rogyásig. *Találsz ot munkát nyakhájlásig.*

*nyakig láb*: hosszúlábú. *Nyakig láb ember.*

*nyakli*: hátrahajló, rozoga. *Nyakli bicska.*

*nyakóuc*: fedetlen nyakú. *Ne menny ki nyakóucon, mēr mekfázöl.*

*nyakoláj*: szeszes ital, különösen pálinka

*nyápic*: vékonydongájú, csenevész

*nyárhátújja*: nyárutója

*nyavajás*: hitvány, beteges. *Mekcsinálnék éjm mindent, csak ne vóynék annyira nyavajás.*

*nyavajatoróús*: epilepsziás

*nyavájgás*: vesződés. *Nem bírom nízni aszt a nyavájgást.*

*nyélveskedik*: nyelvét nyújtogatja. *Tanító úr, Nagy meg nyélveskedik rám.*

*nyērsnyakas*: gorombaságig őszinte ember

*nyērtés*: győztes

*nyērtéjzís*: szerencsejáték gombokkal, golyókkal

*nyērtéjzik*: nyerészkedik, szerencsejátékot játszik gombokkal, pitykéikkel. *Kíny nyērtéjzinek az uccán.*

*nyílkhúzás*: sorshúzás. *Nyílkhúzásra megyünk a szigeti kaszállókho.*



*Nyilas*: a Telekföld egyik neve  
*nyírkül*: nyirkosodik  
*nyítik*: nyílik. *Most nyítik az őryona is.*  
*nyivákol*: keservesen nyávog. *Nizzítek*  
*mán, mír nyivákol az a macska!*  
*nyivásztá*: beteges, vézna. *Gyerekkorá-*  
*ba is kis nyivásztá vóut.*  
*nyizbál*: életlen késsel nyiszál  
*nyomás*: legelő. *A libák a nyomás szili-*  
*be legélnek.*  
*nyamvatt*: csenevész, hitvány  
*nyoszoja*: ágy. Inkább csak alkalmilag,

tréfánsan használják a szót még az  
idősebbek is.  
*nyoszojójány*: koszorúslány  
*nyögvenyelőü*: tésztaféle, amit nehéz  
nyelni  
*nyülláb*: táblatorló  
*nyúrga*: hórihorgas  
*nyuzbál*: elnyúz. *Ne nyuzbáld a ruhádat!*  
*nyüglöüdik*: nyughatatlankodik, nyü-  
gösködik. *Ne nyüglöügggy mindig a*  
*nyakamon.*  
*nyügös*: szeszélyes

VARGA ANTAL

## A mezőfényi földművelés szakszókincse\*

### II.

*jár (-ok, -sz)*: 1. valahova rendszere-  
sen megy. *Az érdeübe jár törzsökölüni.*  
2. ide-oda mozog. *A farka úgy jár*  
*mint a nyavaja.*

*járalék (-ot)*: a kollektív gazdaságban  
a munkanapegységek után járó ré-  
szesedés. L. osztalék.

*járóü (-t, -n)*: az asztagok közötti  
átjáró

*járom (járomot, -ba)*: Joch. *A járom*  
*szijöltört.*

*járomszeg (-et, -ek)*: az ökör és tehén  
nyakát a járomba záró vasszeg.  
Van: *kis~* és *nagy~*.

*jég (jeget, jegen)*: Hagel. *Jāj istenem,*  
*csak jég ne jöne mos!*

*Jenöütag ~ Jenetag (-ot, -ba)*: hn.  
egy kisebb határrész neve

*jóuszág (-ot, -a)*: 1. barom, igásállat.  
*A lü az nagyon jóü jóuszág, de téülen*  
*nem jóü.* 2. az állatgazdaság

*juhász (-t, -ok)*: juhásztor. *Öszevetek*  
*a juhászok sást meg mindent.*

*juk (-at, -ja)*: 1. Loch. 2. állati lakó-  
helyül szolgáló üreg

*jukas*: 1. löcherig; 2. rongyos

*kacür (-t, -ok)*: kaszalap végéből ké-  
szült, kisebb nyélre erősített ken-  
dervágó eszköz

*kád (-at, -ak)*: dézsza

*kokastengeri (-t, -je)*: pattoztatásra  
termelt kukoricafajta

*kalapál (-ok, -sz)*: kalapáccsal élez.  
*Māj csak regél kalapálok.*

*kalász (-t, -a)*: a búzafő, szálkáival  
együtt. *Asztat kaszáják, ha jóü kim*  
*van a kalásza, nem hagyák élvinüüni.*

*kalop*: vágta. *Ecs cse jöne kaloba!*

*kanca (-át, -ája)*: anyaló. *Vóüt ety*  
*péjkanca, aszt is ety teremü vete meg.*

*kantár (-t, -ok)*: a ló fejére húzott  
szerszám a zablával és a szemellen-  
zővel együtt.

*kap (-ok, -sz, -nánk)*: bekommen. *Azir*  
*sok pinsz foksz kapni. Sárjut aszt is*  
*jóüt kaptak.*

*kapa (-át, -ája)*: 1. Hacke, Haue.  
*Geüpel mek kapával is vetik.* 2. a  
kapalógép leszerelhető két oldalsó  
és első kapája.

*kapál (-ok, -sz)*: kapával dolgozik.  
*Töüüis elöüt háromször kapáják.*

*kapálás*: 1. a kapával való dolgozás.  
2. a kapálás időszaka. *Egisz kapálás*  
*alat lehetne lüvül meni.*

*kapalóü (-t, -ja)*: kapalógép, kapaló-  
eke. Két tehén, illetőleg egy ló  
húzza. *A kapalóüba az mán prima*  
*lü.*

\* Vö. MNyj. IX, 165–77.

*kapalóueke (-éit)*: 1. *kapáló*  
*kapalóugéip (-et, -ek)*: 1. *kapáló*  
*kapalóuzik (-ok, -öl)*: 1. *gépél*  
*kapár (-ok, -sz)*: szérún az asztag szá-  
mára megtisztítja a helyet. *Elment*  
*hejet kapárni*.

*kaparík ~ gerebjélis (-ot, -ok)*: 1.  
*gerebjélis*

*Kaplonyi Nyúlvar*: hn. nagyrészt Kap-  
lony község tulajdonában, de a  
fényi határban levő szőlőterület.  
*kaptás*: olyan rossz bokájú ló, mely  
járás közben hirtelen kapja fel az  
első lábát. *Há mundom, ez a lú*  
*kaptás*.

*karóú (-t, -k)*: Pfahl. Fajai: *paszuj~*,  
*szőlőlv~*.

*Károji határ*: hn. Nagykarolyhoz tar-  
tozó földterület

*Károji kosfőd*: *Eküli ~ Ekirli* hn.  
*karóuzik (-ok, -öl)*: a szőlőtőke mellé  
új karót ver a földbe. *Ijenkòr ka-*  
*róuznak*.

*kas (-t, -ok)*: 1. gyékényből font méh-  
köpű; 2. vesszőből font három-  
oldalú szekénderék, mely a szekérre  
feltehető és levehető. *Belebuktatná*  
*mündet a kaszba*.

*kása (-át)*: hántolt köles. *Megrostá-*  
*ják, osztán elviszik a hántolóuba, lesz*  
*kása belőüle*.

*kasza (-át, -ája)*: 1. Sense. 2. kasza-  
penge. *Jóú kaszára szèr teni nehéz*  
*dolog*.

*kaszakarika (-át, -ája)*: a kaszanya-  
kot a kaszanyél vasalt végére szorí-  
tó vaskarika.

*kaszál (-ok, -sz)*: kaszával levág. *Au-*  
*gusztuzsba kaszálnak, aszt úty hiják,*  
*hoty sàrjukaszálás*.

*kaszálás*: 1. a kaszával való dolgozás;  
2. a lekaszálandó takarmány, takar-  
mánnyal bevetett terület. *A máso-*  
*dik kaszálást szokták mekhagyni mag-*  
*nak*.

*kaszálóú (-t, -n)*: szénatermő hely,  
rét. *Akor lementünk, ot vóút ety ka-*  
*szálóú*.

*kaszanyak ~ nyak (-ot)*: a kasza-  
penge meghajlított, nyelecskeszerű

része, mellyel a kaszanyélhez erősí-  
tik.

*kaszanyél (~ nyelet ~ nyelit)*: fogó-  
val ellátott rúd, melynek végére  
teszik a kaszapengét.

*kaszás (-t, -ok)*: a kaszáló munkás  
*katesztrális ~ katasztrális hold*: terü-  
letmérték = 1600 □-öl.

*kazál ~ khazál (kazlat, kazlak)*: 1.  
asztag. *Őszehòrgyák, oszt kazálba*  
*rakják*. 2. szalmából hosszúkéan  
rakott csomó. *Csúrbe vaty kazálba*  
*rakják*.

*kazálmestèr*: az asztagrakó férfi  
*kazálrakóú ~ kazálmestèr (-t, -k)*: 1.  
*kazálmestèr*

*kéceres*: abajdóc búza

*kehes*: köhögős (lóra mondják). *Ne-*  
*kem vóút már kehes lovam*.

*kendèr (-t, -e)*: Hanf. *A kendèr be-*  
*vágot az idéin*.

*kendèrbugóú (-t, -ja)*: a tengerisorba  
elszórtan vetett magkender szára.  
*Abul a kendèrbugóúbúl pisilit kèl*  
*csinálni*.

*kendèrmagos (-t)*: 1. szürkés, fehér-  
pettyes (tyúk). 2. kendermaggal  
kevert

*kengyél (-t, -ek)*: Steighbügel. *Dugd a*  
*kengyélbe a lábodat!*

*kengyelszìj (-at, -a)*: a kengyelt tartó  
szìj

*kengyélvas*: 1. *kengyél*

*kénlap*: 1. ajnslág. *A bòrt aba a hòr-*  
*dóuba visszaönti, kénlap kèl bele*.

*kenyér (kenyeret, kenyere, -ük)*: Brot.  
*Èin kenyeret nem atam el soha*. 2.  
az élelem megszerzésének módja,  
lehetősége. *Avál keresi meg a kenye-*  
*rit*.

*kerék (kereket, kereken)*: Rad

*kereszt (-et, -ek)*: 1. *gabonakalangya*.

*Nyóuc keresztet raknak egy lúszekére*.  
*keresztág*: a lógyeplő kettéágazó része  
*keresztél (-ek, -sz)*: a kévékből kalan-  
gyát rak. *Menyetek keresztèlni, mink*  
*adìg levágjuk eszt!*

*keresztelìs*: a kévék keresztbe rakása  
*kèrt (kèrtye, -et)*: 1. Garten (bekerített  
kert). *Magripát ùlletnek ki a kèrbe*,

*hogy mag legyen.* 2. a teleknek az épületek mögötti folytatása (nincs bekerítve).  
*kerülő (-nek, -t):* csősz  
*kerülő bir (-t, -e):* a csősznek kijáró bér, járandóság  
*keséj (-t):* keselylábú; fekete lábán egy részen fehér (ló)  
*kiás ~ kitesz (-ok, -öl):* kiveszi a földből (krumplit kapával, répát ásóval). *Szeptembërbe kiásod a krump-lit.*  
*kibrecseláz (-om, -od, -a):* paszulyt bont.  
*kibujik:* a földből kinő, kihajt. *Ha kibujt mek kél berenálni.*  
*kicibál (-ok, -sz, -nak):* kitépi a növényt az állat. *Tet fél a kantárt (szájkosárt), mër kicibáják a rípát.*  
*kicsipel ~ kivèr (-ek, -sz, -ne):* cséppel kinyomtat, kicsépel  
*kifagy:* az erös fagytól elpusztul. *Ha nem jön hóu, méik kifagy a búza!*  
*kifojik:* kicsurog, herausfliessen. *Abul a jukaszákbúl kifojik.*  
*kiforáz (-om, -od, -a):* forró vízzel kimos (hordót). *Előüször a hordóúkat ki kél forázni.*  
*kiganézik (-ok, -öl):* az állat alól, illetőleg az istállóból kidobja, kihordja a ganét. *Az este nem ganéisztál ki ugyi!*  
*kihánt (-om, -od, -tya):* lefoszt, kihámoz (kukoricaacsövet). *Kiháncsák ot a főüdön, hëjbe szedik le.*  
*kihánya a ganéit (~ kiganézik):* 1. kiganézik  
*kihörd (-ok, -öl kihörd):* valahonnan kivisz, kiszállít (trágyát a földre, tököt a tengeriből). *Kéit nap alat ki nem hördom.*  
*kihulik:* kipereg. *Hotyha hagynak mag-nak, levágják, mikor az alsóu mag meg van írve, nem várják meg, míg a felsőü is, mer akör min kihulik.*  
*kihúz (-ok, -öl):* 1. ott tartózkodik. *Kihúszunk harmincegy napot az èrdőübe.* 2. kendert nyó. *Ha pörzik kihúzák, oszt akör szijelteritik, hogy a levele száragyon.*

*kikél:* kicsírázik, kihajt. *Mijelőüt élvezted tavaszál, katujába teszel próubára, mindem másodík nap locsolni kél, mër nem kél ki.*  
*kilóu (-t, -ja):* súlymérték = kg. *Ha elac búzát, ha megvan a fájssúj, az nyóücvan kilóu mek kél legyen.*  
*kilóus ~ kilás:* kilónyi nehéz. *Húsz kilások vóutak.*  
*kimelegedik (-ek, -él ~ kimelegec):* felmelegszik (az időjárás). *Legjob élvezni májuzsba, mikör kimelegedik a főüd.*  
*kioszt (-om, -od):* arányosan szétozt. *Bevitik a szerződötöt, a töbit kiosztóták a tagoknak.*  
*kipereg:* kihull (a mag a tokjából)  
*kiprésél (-ek, -sz, -nek):* présel ki nyomja a szőlőlevet. *Kipréseled ecér, azután szijelmörzsolod, kéit nap múlva megin kipréseled.*  
*kiráz (-ok, -öl, -na):* rázással kiválogat. *Ha jóu a luhèr, kirázzák a gabonábúl.*  
*kiszgeregbe (-ét, -ék):* 1. gereblye  
*Kishomok:* hn. szőlőterület neve  
*kisjáromszeg (-et):* a szekérrudat a járommal összetartó vasszeg. 1. járomszeg  
*kiskèrt (-et, kiskèrbe):* csűr mellett, ház előtt levő kisebb virágos-, illetőleg zöldségeskert.  
*kiskrumpli (-t, -ja):* 1. aprókrumpli  
*kisőü ~ küsőü:* spát. *Küsőü öüszél felszántani a tengeri főüdet.*  
*kisőji (-t, -bül):* későn vetett, későn érő. *A kisőji tengeri izz beirik az idéin*  
*kisut (-ak):* szántóföldön vert járó, ösvény  
*kiszabadül (-ok, -sz):* kikerül valahonnan. *Gabonába vagy úrpába (vetik a löherét) tavaszál, asz korában lesz aratva is, hamarap kiszabadül abul a fült levegőübül.*  
*kiszánt (-ok, -öl):* amikor a földsáv szélén kezdtek a szántást, a föld-sáv közepén az utolsó barázdák szétszántása. *Amikör kiszánc: az ekéit be kél úgy álitani, hogy jóu legyen.*

**kiszárad**: megszabadul a nedvességtől, szárazzá lesz. *Aszt is förgatyák, és asztat jóu ki hagyák száradni, mër csak akòr jóu.*

**kitíp** (-ek, -ël, -ne): 1. kicibál

**kitesz** ~ **kiás** (-ek, -ël, -nek): kapával kiássa a krumplit, ásóval a répát. *Mikor nem jön le a büre, akòr lehet krumplit kiteni.*

**kitörík**: kicsorbul az éle. *Ne kalapált ki ojan nagyom, mër kitörík!*

**kivág** (-ok, -òl, -nak): 1. a nem megfelelõt, a fölöslegeset kivágja. 2. fejszecsapásokkal kidönti a fát. 3. kiüt, lehangy (valakit a rendbòl), amikor kaszálnak. *Fogagyunk, hogy kiváglak a rendbòl.*

**kiválogat**: a rosszat a jótól elválasztja. *A makrumplit kiválogatyák.*

**kive** (kivít, kivík): 1. Garbe. 2. kévényi mennyiségű. *Ety kive csutkát meg ety kosár szálmát feladok, az elig nekik ijèlre.*

**kivehányóú** (-t, -k): a cséplógépre a kévét feladogató

**kivekötò** (-t): a búza-, csutkakévét bekötò

**kivèr** (-k, -sz, -nek): kicsépel. *Ithòl kivèrik, úgy mint a bökönyt szokták rígeben.*

**koca** (-át, -ája): nösténydisznó. *Aszt hosztam vòun, ety hasas kocát.*

**kocsoz** (-ok, -òl): fattyúhajtásait lenyesegeti (a szòlònek) *Júniuszba kocsoznak, utána július vígin, augusztus elején.*

**kocsozás**: 1. a szòlònek fattyúhajtásaitól való megtisztítása. 2. a kocsozás idòszaka. *Jòn a kocsozás, mán kisdòb.*

**kollektíva** ~ **kollektiv** (-át, ába): kollektív gazdaság. *Vegyük meg a kollektíva javára aszt a zárat.*

**kollektiv alap** (-ot): az oszthatatlan alap. *Hogy akárjuk mekcsínálni a kollektiv alapot? 1. közòs alap*

**kollektíva gyűlés** (-t, -en): a kollektív gazdaság közgyűlése. 1. **közgyűlés**

**kollektivistá** (-át, -ák): a kollektív gazdaság tagja. **Kollektivistá vagyok,**

**bene vagyok a kollektívába. Mink májt kűdünk oda kollektivista embereket.**

**komaszál** (-ok, unk): a mezògazdasági társulás vagy kollektív gazdaság megalakulásakor egybeméri a földet, tagosít. *Akor komaszáltunk az egyénijektűl.*

**kombány** (-t, -ra): arató-cséplò gép. *A kombányra menék zsákosnak.*

**kondásostòr** (-t, -ok): rövid nyelű, csikòs ostor.

**konkòj** (-t, -ok): agrostemma githago kopazbúza ~ **tavaszi búza** (-át, -ája): tarbúza

**korán** (~ jókora). frűh. *Regèl ety kicsit korában befogni, akòr lehet.*

**kormánydeszka** (-át, ája): az ekének az a része, amely az ekevastól és csoroslyától kivágott földet fölforgatja.

**kóuròú** (-t, -ja): a napraforgó szára. *Tugya mikòr megyünk haza? — mikòr ojan szárazok vagyunk, mint a kóuròú.*

**kòrlát** (-ot, kòrlátja): a disznópajta ajtaja elòtt deszkakerítéssel körűlvett tér.

**kòrsòú** (-t, -ja): szopókás füllel ellátott víztartò cserépedény (a mezòre viszik benne a vizet). Fajai: *kis* ~ és *naty* ~.

**kosár** (kosarat, kosara): 1. Korb. 2. kosárnyi mennyiségű. *Ety kive csutkát feladok, ety kosár szálmát, az elig nekik ijèlre.*

**kòblòs** (-t, -òn): területmérték = 1200 □-òl.

**kòűdòk** (-òt, -e): a kormánydeszka mellòl kinyűlò laposvas, melyen szántáskor az eke csűszik.

**kòles** (-t, -e): Hirse

**kòròm** (kòrme, kòrmòd): az állat körme (a ló patája is)

**kòt** (-òk, kòc): 1. gyòkeret, termésrűgyet, új gumòt növeszt (a búza, a krumpli). 2. kévèbe kòt. *Veszòűbe kòtik a csutkát.*

**kòtòűfik** (-et, -je): a ló fejére húzott, kòtèlbòl készűlt kantárféle.

**kötöz** (-ök, -öl): a szőlőtőke vesszőhajtásait karóhoz kötögeti. *Töpször kötöznek, minden két héidbe is, mikör mijen az időü.*

**kötözis** (-t, -e): 1. a szőlővessző karóhoz kötögetése. 2. a kötögetés időszaka. *Akör jön lasan a pèrmetezés, kötözis.*

**kövér** (köveret, kövere, k-): 1. dick. *Tudod mijen kövér, ojan szövre vam, mint az egéérnek.* 2. termékeny, táperőben dús (föld).

**közel hagyja**: a szokottnál sűrűbben hagyja egymás mellett a kapásnövényt. *A cukòripát se hagyák már közel.*

**közepes**: közepszerű. *Nagyot, közepet, egisz apróut meg a disznóúnak mek tehinynek.*

**közgyűlés** (-t, -en): kollektíva gyűlés. *A közgyűlés felált, nekünk esz kèl (csoportvezetőnek).*

**közös alap** (-ot): 1. kolektiv alap

**Kösigi rét**: hn. Valamikor a község tulajdonát képező rét. Régen legelő volt. A falutól déli irányban, fekete földön van, míg a mai legelők mind keletre, a homokon vannak. *Kösigi rit asz csak vóut már. (Ti. most már felszántott terület.)*

**krumpli** (-t, -ja): burgonya. Legismeretebb fajtái: *jakap*~, *róuzsa*~, *ki-lóus*~, *fehér*~. *Tavaşzál bejön krumpli, rípa.*

**krumplikosár** ~ **veszőkosár** (~ *kosarat*, ~ *kosara*): krumpliszedéshez használt fonott, kétfülű vesszőkosár.

**krumpliszedis**: 1. burgonya kiásása, kitevése. 2. a krumpliasás ideje.

**kulák** (-ot, -ok): zsirosparaszt, nagygazda. *A vóut kulákok.*

**kup** (-ot, -ja): a télire leföldelt krumpli-, répacsomó; verem.

**külöü** (-t, -k, -je): Radspeiche. *Uj külöüt kéine betütetni.*

**Lángotáj** ~ **Lángetőáj**: hn. egyik rét neve. *A Lángetőájba sás, vegyes.*

**lead** (-ok, -öl, leac, -nak): 1. tőgyéből

kiereszt. *Ha nem ac neki valamit, az nem agya le a tejet.* 2. a zsákot a szekerről a zsákos vállára helyezi. 3. villával leadogatja a szénát, szalmát stb.

**leberenál**: boronával lesimít, göröngyöt széttördel, magot betakar. *Utána megin kéicèr leberenálni, jóü nehéz berenával.*

**lecsutaköl** (-ok, -sz, -nak): szalmából font csutakkal a sártól, ganajtól letisztítja (lovat, tehenet).

**ledülik** (-ök, -sz): 1. leborul (a meg-rakott szekér, boglya); 2. meghajlik, megdől (a földben a kukorica, búza).

**leereszt** (-ek, -èl, -enek): le engedi folyni. *Zúzóð, csapon a szímbört, már eresztí lefele.*

**leféjt** (-ek, -èl, -enek): 1. lemorzsolja a tengeriszemet a csutkáról. 2. lefejt a bort. *Mikör leféjtèd, a hòrdóút kimosod àjbòràl.*

**legázöl** (-ok, -sz, -nak): 1. jármű, állat elüt. *Màjd legázólt, mikör elöüre hájtotunk.* 2. a jószág letapossa a növényt.

**legèl**: 1. *gyepèl*

**legelőü** (-t, -je): 1. Weide. 2. a legelő füve. *Az idéim megin nincs jóü legelőü.*

**legelőüadóü** (-t, -ja): a legelőért járó bér **lejön** (**lejövök**, **lejösz**): 1. valahonnan leszáll, leereszkedik. 2. leenged, leválik. *Lejön a ráf. Mikör lejön a büre, nincsen beírve.*

**lekaszál** (~ **levág**) (-ok, -sz): abmáhen. *A bökinyt mikör lekaszálóð, le van takarítva a főüð.*

**leköt** (-ök, -öl, -nek): 1. a megrakott széna, szalma stb. szekeret a szénahordókötéllal átköti; 2. az asztag felső sorának kévéit egymáshoz köti. *Le lesz kötve a fèlsöü sòr ; elöl is, hátul is, hoty szít ne csúszon.* **lelíp** (-ek, -èl, -sz): lépéssel lemér. *Erigy líbd le, mexyi van még.*

**lelök** (-ök, -öl, -nek): 1. ledob, levet (a ló a lovast). 2. lerak. *A felít lelöki, oszt akör be tut hájtani nyugotan.*

- lemázsál* (-ok, -sz, -nak): (mázsával) nagymérleggel lemér.
- lemír* (-ek, -sz): valamilyen mértékegységgel megállapít súlyt, távolságot stb.
- lemec* (-ek, -él): lenyes (metszőollóval szőlővenyigét). *Lemeciük a venyigéit.*
- lemörzsöl* (-ok, -ölsz): tengeri-fejtő géppel lefejtí a tengerit.
- lerak* (-ok, -sz): 1. abpacken; 2. abladen.
- lerakat* (-ok, -öl): letétet, levétet. *Lerakata a színát velem.*
- leráz* (-ok, -öl): 1. rázással jó keményre megtölti (a zsákot). *Erity, segis lerázni a zsákot!* 2. gyümölcsöt a fáról. *Rázál le neki almát!*
- lerázóúdik*: rázástól összeáll, lepréselődik, lehull. *Tegyél a szekéroudálra deszkát, mer lerázóúdik!*
- lerzánt* (-ok, -öl): mélyre szánt. *Tavasznál akör megin tísz centire lerzántani, azután jó leberenálni.*
- leszed* (-ek, -él ~ leszec): lefoszt (abklauben). *Októybërbe leszeded a tengerit.*
- leszerződik* (-ök, -c): adásvételi szerződést köt az állami és szövetkezeti kereskedelem képviselőivel. *Az idém megin százötven mázsával vagyok leszerződve.*
- leszivárog*: szivárgással a földbe, anyagba hatol. *Mos hamár leszivárog, rígen nem vóút esőü.*
- leszóur* (-ok, -sz): valamivel behint (trágyával a szántóföldet). *Ha a cukörípát mos le tudnátok szóurni.*
- letakarít* (-ok, -öl): 1. valamitől megtisztít; 2. a növényt betakarítja a földről. *Mikor le van takarítva, akör felszáncsák.*
- letesz* (-ek, -él): 1. lehelyez. *Mijelőüt én leteszem a hördóút, teszeg bele két üstél (forró vizet), mek szóúdat.* 2. elültet. *Ha van hijány melete, akör a másík tőükébül buktatnak, vagy ujonnan veszőüt tesznek le.*
- léitra* (-át, -ája): Leiter (Nem jelenti a szekéroidalt is). Van: *kis~, csűr~, tyúk~, piktör~.*
- letrágyáz*: trágyával beszór, lehint. *Téilen jóü letrágyázni.*
- levág*: 1. lekaszál. *Aratás után levágjuk, amikor fekete már (a muhar kalásza).* 2. csutkát, kórót sarlóval levág. *A csutkát levágják.* 3. állatot lemészárol. *Le kelet vágni, ojam beteg vóút.*
- levegőü* (-t, -je): Luft. *Asz korában lesz aratva is, hamarap kiszabadül abul a fült levegőübül.*
- levél* (levelet, levelek): Blatt. *Ha pörzik kihúzák, oszt akör szijletteritik, hogy a levele száragyon.*
- ligaléroz* (-ok, -öl): télen, enyhe időben keveri a szőlő talaját (rigolíroz). *Ligalérozni megyünk.*
- liheg* (-ek, -sz): amikor kifárad és gyors, mély lélegzeteket vesz. *Ha ecér körül misz, az már liheg.*
- litèr* (-t, -e): úrmértékegység. *Ha ety féülitèr benim van, én nem róukázok.*
- locsól* (-ok, -sz): öntöz. *Mijelőüt elveted tavaszál, katujába teszel próubára, mindem második nap locsólni kèl.*
- lovagöl* (-ok, -sz): reiten. *Cigliszár, amikor egyedül lovagólsz.*
- lőücs* (-öt, -ök): Wagenleiste. *Ü is egisz uton fokta a lőücsöt.*
- lőücskarika* (-át, -ája): a szekéroidalba illesztett és rávasalt vaskarika, melybe a lőcsfejet dugják.
- lőücsvasalás* (-t, -a): a lőcsön alul és felül levő vaslemezek, melyek a lőcs erősítését szolgálják.
- lú* (lovat, lova, lovuk): Pferd. *A lú az nagyon jóü jóüszág.*
- lucèrna* (-át, -ájuk): Luzerne. *Rendes két szaru lucèrna vóút rájta.*
- lúfogó* (tengeri) (-t, -val): nagy, lapos szemü tengerifajta.
- luhèr ~ luhere* (luhèrt, luherek ~ luherek): trifolium pratense. *Ha jóü a luhèr, kirázák a gabonábül.*
- lukota* (-át, -ája): 1. csorba, kitörött rész a szerszám élén; 2. hiány a kapásnövényisorban.
- lukotás*: 1. csorba, kitörött élü; 2. itt-ott hiányos tengeri-, krumpli- stb.-sor.

*lúszekér* (~ *szekeret* ~ *szeke*ren): 1. Pferdewagen; 2. a lótól húzott szekér (fogat). *Nyóuc keresztet raknak egy lúszekéjre.*

*madárijesztő* (-*t*): kenderföldre, cseresznyefára stb. tett rongyemberféle. Azért teszik, hogy a varjú ne szedje ki a földből a magot, a veréb ne tegyen kárt a gyümölcsösben. Ha a napraforgót vagy tengerit bántja a varjú vagy veréb, akkor meszes vízzel bepreckelik a növény levelét.

*mag* (-*ot*, -*ja*): 1. valamely növénynek, gyümölcsnek a magva; 2. napraforgómag; 3. magnak meghagyott szálas takarmánynövény. *A második kaszálást szokták meghagyni magnak.*

*magántermő*: nem nemesített szőlőfajta.

*magántulajdon* (-*t*, -*ba*): egyéni birtok, tulajdon. *Nem lehet magántulajdonba hadni egy ojan szekeret!*

*magbúza* (~ *vetőmag*): az elvetésre félértett tiszta búza.

*makrumpli* (-*t*, -*ja*): az elrakni való, közepes nagyságú burgonya.

*magrípa* (-*át*, -*ák*): tavasszal a kertbe kiültetett répa, melyen répamag fog teremni. *Magrípát ültetnek ki a kérbe, hogy mag legyen.*

*makrancos*: akaratos, makacskodó (ló, gyermek)

*malac* (-*ot*, -*a*): 1. disznó. *Csak úgy vón jó, ha a malachoz idehozod.* 2. fiatal disznó.

*mangolica*: göndörszőrű sertésfajta

*mankó* (-*t*, -*ja*): a kaszanyél fogantyúja

*marik* ~ *marok* (*marka*, *markot*): 1. egy fő kender; 2. valamiből egy marékkal.

*marokszedis*: a elvágott búza-, rozs-, árpa-, zabrendnek sarlóval való felszedése.

*marokszedő* ~ *marikszedő*: aratáskor a kaszás után a levágott rendet sarlóval felszedő munkás.

*márkolat* (-*ot*, -*tya*): a lógyeplőnek az a része, ahol kézben fogják.

*márszija* (-*at*): a hám két oldalát a ló marján keresztül összekötő szija.

*másodrendű* (-*t*, -*je*): a cséplőgéptől kirostált hibás, szemetes búza. Tisztább, mint a harmadrendű búza.

*mázsa* (-*át*, -*ája*): 1. súlymérésre szolgáló eszköz (nagymerleg, 2. mázsányi nehéz. *Méik több vóut, mint három mázsa rájta.*

*mázsálás*: 1. a mázsával való mérés; 2. egy mázsálásnyi. *Mindem mázsálás után váltják egymást* (a gépmunkások).

*mec* (*mecék*, *mecél*, -*nek*): metszőollóval lenyes, levág, (szőlővesszőt).

*Dézszen túl, ocs csak csapra mecik.*  
*mecis*: 1. a metszőollóval a szőlővessző nyesése; 2. a metszés ideje.

*medő* (-*t*, *je*): terméketlen, nem borjadzó tehén. *Elatuk mán aszt a medőt.*

*megállít*: eszközli, hogy megálljon (gép, jószág)

*megberenál* (-*ok*, -*sz*): eggen. *Ha kibujt, mek kél berenálni.*

*megdohosodik*: penészszagúvá lesz

*megelik*: kicsit hoz a világra l. ellik  
*megépél* (-*k*, -*sz*): kapáló ekével megkapál. *Két hétre rá jó megépélni, utána kézzel kapálad.*

*megeőltet* (~ *mekhúzat*): antragen, überspannen. *Megerőlteted aszt a szeginy jóuszágot te!*

*megesz* (-*ek*, -*él*): verspeisen. *Abafodorsás van, aszt megesi a tehiny.*

*megirik*: érette válik. *Hotyha hagynak magnak, levágják mikör az alsó mag meg van írve.*

*megítet* (-*ek*, *megítec*): eledellel ellátja, enni ad neki. *Éim már megítemüket.*

*meglikél* (-*ek*, -*sz*): léket vág rá. *De líkeltezs meg!*

*meglocsol* (-*ok*, -*sz*): vízzel megöntöz

*megmír* (-*ek*, -*sz*): megállapítja a súlyát, nagyságát stb.

*megnö* (~ *növök* ~ *nőjtem*): növekedéssel, fejlődéssel naggyá válik. *Hogy megnőjt már ez a tengeri!*

**megnyírkul:** nyírkossá lesz, megnyírkosodik. *Utána a göréba teszük, ot nem lesz hibája, a padlásom megnyírkul.*

**megödl** (-ök, -sz): elpusztítja a növényt *Minygyár talóuszántás után, öszszél vetük, tavaszal ics zabál, aszt lekaszáják, mik fíjatal a zabos, a bökingy hoggy ne öje meg.*

**megör** (~ öüröm, öüri): mahlen

**megránt:** hirtelen meghúz. *Hirtelen megrántota, oszt elszakat az istráng.*

**megromlik:** zugrunde gehen. *Felhajcsák az alsóú kive kalászáat, hogy ne romöjöm meg, ne dohosogyon.*

**megrostál** (-ok, -sz): dobirostával megtisztít. *Megrostálják, osztán élviszik a hántolóúba, lesz kása belöüle.*

**megválogat:** auswählen. *Míjelöüt élrakod a krumplit, mek kél válogatni, mër vam bogyóús.*

**megvonul:** nedves, harmatos lesz. *Akór jóú ez gerebjélni, ha megvonult ety kicsít.*

**megy** (~ megyen), (-ek, mísz): 1. gehen; 2. engedelmeskedik (az igásállat). *Azoknak a lovuk megyen.*

**mekcsatöl** (~ mekpántöl ~ mekspanöl) (-ok, -sz): csatlólánccal átköt, megerösít. *Mekcsatöjük a szekéröüdüalt.*

**mekcsíp** (-ek, -él): a dér a falevelet, süttötököt, szölöt stb.

**mekfagy** (-ok mekfatysz): erfrieren

**mekförgat:** 1. villával a lekaszált szénarendet felfordítja. 2. felkavar. *Ha dohos, téilem mek kél förgatni ugyi.*

**mekhagy** (-ok, -öl): megnövel, nem vágja le, nőni hagyja. *A második kaszálast szokták mekhagygni magnak.*

**mekhúz** (-ok, -öl): 1. megránt. *Nem húza mek, csak így az ostorál.* 2. húzással megfeszít (amikor lekötik a meg-rakott szénás, szalmás szekeret).

**mekhúzat** (-ok, -öl): 1. megeröltet

**mekapál** (-ok, -sz): kapával megtisztítja a gyomtól, puhítja a földet. *Ety hóúnap mülva megim mekapálni géúpel is mek kéúzel is.*

**mekapálóú** (-ok, -öl): kapalogéppel

megkapál. *Mekapálóúzni jóú, azután ritkítáni.*

**mekavar** (-ok, -sz): kavarással szárít, szellöztet. *Ha nyirkos, szíjelönti, mek kél kavarni minden nap ecèr.*

**mekeminyedik:** keménnyé válik. *Meke-minyedik az így magátul.*

**mekez** (-ek, -él): elkezd, hozzáfog. *Tavaszal mekegygyük a nyítást.*

**meköt:** 1. összebogoz. 2. a helyére beköti a jószágot. 3. beköti a kévét.

**mekpácöl** (-ok, -sz): gáliclös vízben megmossa a vetömagnak szánt búzáat. *Trijerezük, mekpácöjük.*

**mekpántöl:** 1. vasalással, vaspánttal megerösít; 2. l. mekcsatöl.

**mekpíszkál** (-ok, -sz): csak úgy felületesen kapál. *Csak ipen ety kicsít mekpíszkájuk.*

**mekspanöl:** 1. mekcsatöl

**mekszánt** (ok, -öl ~ -c): pflügen. *A bökingyt mikör lekaszálod, le van takaríva a föüdü, mekkszántod jóú.*

**mekszárad:** trocken werden. *Ha jóú mekkszárát, öszzegyútyük és hazahozuk.*

**mekszáriszt** (-ok, -öl): szárazzá tesz, hagyja, hogy szárazzá váljék. *Mekszárisztyák úgy, mint a töbi színát.*

**mekszeg** (-ek, -él): a szekér rúdját egyenes irányból jobbra vagy balra elmozdítja, hogy irányítsa a szekeret.

**mekszikaszt** (-ok, -öl; mekszikasza): felszárítja.

**mekszóur** (-ok, -sz): 1. megrostál

**mektöüt** (-ök, -öl): valamivel telitölt, telírak. *Mikör èl vam förvá, mek kél töüteni a hördóukat színig.*

**mektör** (-ök, -sz): 1. valamivel öszszézúzza; 2. megtilolja. *A kendèrt mektörük a tördöün.*

**mektrijerez** (-ek, -él): triórral megtisztítja a vetömágot. *Mikör mektrijerezük, akór pácöjük.*

**mezsgye** (-éit -éúje): régen: begyepesedett sáv a földek között. *Még akór mezsgyéú nisztünk.*

**mezsgyekü** (~ követ, ~ köve): régen a földek közötti határt jelzó kő.

**méznád** (-at, méznágya): cukornád.



*Teszteg be cukòripa levelet meg méz-nádat.*  
*mező:* 1. határ, szántó föld-terület; 2. gyeplé, legeltethető fű  
*Milèrgeszilibe:* hn. *A Milèrgeszilibe, ot is jóy szina van.*  
*Mogyoróus:* hn. határrész és szőlőterület neve. Ez a terület régen fával benőtt volt. Ma is benyúlik egészen a Nagyerdőbe.  
*mòrzsolóy* (~ *darálóy*), (-t, -ja): tengerifejtő gép. *A mòrzsolóyval, avál hamar megy a fejítés.*  
*moslík* (-t): a sertésnek adott folyékony eledel  
*muhar* (-t, -ja): Panicum Hirtengras mű (műen): tief. *Őszel akòr jóy műre kél szántani.*  
*műtrágya* (-át, -vél): a föld termékenységet elősegítő vegyi anyag. *Máma menek műtrágyát szóurni a kolektivának.*  
*Nagyèrdő:* hn. erdő rész neve  
*nagyerebje:* 1. gereblye  
*nagyjáromszeg* (-et, -ek): 1. járomszeg nap (-ot, -ja): 1. Tag. *Hát mék hogy, hat napig, hogy májen a főüd* 2. Sonne. *A napnak már van ereje.*  
*napos:* 1. napi idő; 2. napfényes.  
*Napos hëjre kél teni, szíteríteni.*  
*napra* (-át, -ája): napraforgó  
*naprát vër* (~ *verek*, ~ -sz): bottal a napraforgótányérból kiüti a magot. *Jösz este minálunk naprát vèrni?*  
*napszám* (-ot, -ba): egy napi munkáért járó bér. Sz. *Na, oda a napszám* (ha munka közben elejti a kapát).  
*napszamos:* (régén:) napi bérért dolgozó natykrumpli (-t, -ja): fogyasztásra és eladásra szánt krumpli  
*nétyszögöl:* terület-mértékegység = 197 × 197 cm.  
*nigyelőy:* boronához és ekéhez, ha négy lóval hajtának, a szekérrúd végéhez akasztott kettős hámfá.  
*nítyszegletes:* négyszögű. *Nítyszegletesre rakjuk a kazlat.*  
*nóniujusz* (-t): nóniuszfajta ló. A faluban ezt a fajtát tenyésztik.

*nòrma* (-át, -ája): munkanapegység a kollektív gazdaságban. *Mikòr kim vóut a pártükár, asz munta, hogy a nòrma már mozs be lesz írva.*  
*nòrmázik* (-ok, -ol): dolgozik a kollektív gazdaságban. *Máma nòrmázni vóutam a kolektivába.*  
*nöy* (nöjök, nöjsz): 1. kihajt. *Lásza ezek a bogyóyok, akik nöynek.* 2. fejlődik.  
*nyaklóuszij*(at, -ak): a ló nyakán levő szij, melyhez a rúd-vasalásba akasztott nyaklóláncot csatolják. Ezzel tartják a lovak a szekér rúdját.  
*nyéil* (nyelet, nyele): Stiel. (kasza-, kapa- stb. -nyél). *Ne fészisz mer èltöröd a nyelit!*  
*nyereg:* 1. ekepárna, mely az eketalián az ekének a gerendáját tartja; 2. a szekérrúdon levő járomtartó; 3. Sattel.  
*nyerekpárna* (-át, -ája): a nyereg alatt levő vastag préselt posztó.  
*nyèrges* ~ *csárás:* 1. a lófogal bal oldalán levő ló; 2. nyergelésre alkalmas. *Jóy nyèrges lú lene ebül.*  
*nyerit:* wiehern (ló)  
*nyilas* (-t, -ok): erdőterület egy része. A magántulajdonban volt erdő ilyen erdőnyilasok formájában van a falu tulajdonában.  
*Nyires:* hn. a károlyi határban, de a fényiek birtokát képező határrész neve. Van: *Elsőyryires* (a faluhoz közelebb eső), *Hátulsóyryires* (a távolabb eső) és van a Nagykároly tulajdonát képező *Nyiresi* erdő.  
*nyirkos:* nedves, nem tökéletesen száraz. *Ha nyirkos szijelönti, mek kél kavárni mindenap ecèr.*  
*nyitás* (-t, -kòr): 1. tavasszal a (földnek), homoknak a szőlőtőkétől való elhúzása. *Visszakupáják a homokot amüt nyitáskòr féjrehúsztak.* 2. a nyitás ideje  
*nyítóy* (~ *nyítóyfa*), (-t, -k): a szekér első és hátulsó tengelyét összetartó (hátrafelé három ágban végződő) rúd. (Hátul az ágak a tengelypárnába vannak bevasalva, elől a

nyújtószeg tartja, középen megy át rajta a hátulsó felhércet tartó keresztfa.)  
nyújtószeg: a nyújtót az első tengelyhez kötő vasszeg.

odacsápól (-ok, -tam): ostorral ráhúz, ráút

óudal (-ak, -a): valaminek a külső része, fala (szekér~, kazal~ stb.).  
óudalcső (~csövet): a szekéroidal felső és alsó fája, melyek a zápokat összetartják.

óul (-at, -ja): istálló. *Ugy aval becsaltam az óulba.*

óulpad (-ot, -on): ólpadlás, istállópadlás. *Félteszik a csűrpadra, bogjába rakják, az óulpadra, szimpadra.*

órsósárkos: olyan szénafű, melyben orsósarok is nő.

órsósarok (~ sárkot): a kaszálóban levő sásfajta. *Ebbe van az órsósarok.*

ostòr (-t, -a): Peitsche. Részei: ~nyél, ~szíj, csapóú. *Nem húza meg, csak így az ostorál, (nógatja a lovat).*

ostòrnyél (~ nyelet): 1. ostòr

ostòrszíj (-at, -a): 1. ostòr

óuszálma (-át, -ája): a múlt évből megmaradt szalma (miután már csépeltek.) *Anak még óuszálmája is van.*

Óuszóülő ~ Hátulsó szőlő: hn.

osztalík (-ot): járalék. *Osztalík, mindenkinek ami jár.*

óút (-ok, óúc, -anak): 1. szérummal beolt; 2. oltással nemesít

óútot szőlő: nemesített szőlőfajta

ökòr (ökrot, ökre, ökrük): Ochs. *Csontosab ökòr let vòuna.*

ökòrszeker (~ szekeret): 1. ökörfogatnak készített szekérfajta. (Nehezebb, nagyobb, mint a tehénszeker); 2. ökrös szekér.

önt (-ök, önc ~ öntöl): kiborít, kitölt valamiből. *Önzsd a földre, ami nem megy már be a szágba.*

öür (örsz, öürünk, örtem): öröltet (a malomban)

öüriz (örzi, öürizem, öürizük): 1. vigyáz reá; 2. legeltet (tehenet)

öűsz (öűszire, öűszin): Herbst. *Mint a tavaj nyáron, még öűszire lehetet kaszálni mégecèr.*

öszegyút ~ gyűjt (-ök, -öl): 1. összeszed; 2. a megszáradt szénarendet villával összecsomózza. *Ha jóú mekszárát, öszegyűtyük és hazahozuk.*  
öszehòrd ~ behòrd: 1. csomóba hord, egy helyre hord. 2. a gabonakeresztet a szérűre hordja. *Öszehòrgyuk, kazálba rakjuk.*

öszehòrdás ~ behòrdás: 1. a gabonakereszteknek a szérűre szállítása; 2. az összehordás ideje

öszelòk: ideiglenesen egy helyre rak. *Öszelòkjük csak (a szénát), oszt fel a szekékre egyutál, ha nincsen szekér, akòr bogjába is.*

öszesánt (-ok, -c): a földsáv közepén kezdi a szántást. *A vetísnek (búza) ösze kél szántani.*

ötvenes: úrmérték = 50 liter

pad (-ot, -on): Dachboden. *A búzát is a padra teszik.*

padlás (-t, -a): házhija, hiju. *Utána a góuréba teszik, ot nem lesz hibája, a padláson megnyírkul.*

palag: bevetetlenül hagyott föld. Nem szokták parlagon hagyni a földet. Minden földterületet minden évben bevetnek.

pánt (-ot, pántya): szekérrudat, megrepedt nyelet stb. összefogó, erősítő vaslemez, karika.

pap (-ot, -ja): a búzakereszt felső kévéje

Paprit: hn. egyházi tulajdonban volt rét

pár (-at, -ja): 1. két darab egyforma (ló, ökör). *A párját atam el.* 2. két darab egymást kiegészítő; 3. egy-néhány

parázs: porhanyó (a föld, gyümölcs)  
pászma (-át, -ája): változó nagyságú, egy fogásnyi terület munka közben.

*Még egy elig naty pászma marat. pászmát fog: egy bizonyos területen*

kezd dolgozni, ezt befejezve újabbat kezd, s így halad, míg végez. *Ne fogjál ojan naty pászmát, mèr minygyár dıl van.*

*pásztör (-t, -ok):* aki a tehén- vagy ököracsordát őrzi.

*pata ~ köröm:* a ló körme

*patkóy (-t, -ja):* Hufeisen

*patkóyszeg (-et, -ek):* a patkó felszegezésére szolgáló szeg

*péicsütök ~ pőűcsütök ~ béicsütök ~ böűcsütök (-öt, -ök):* sütőtök

*pèj (-t):* 1. mn. braun. *Ety pèjkanca vóut.* 2. a pejszínű ló

*péiva (-át, -ája):* Spreu. *Tegyéjl fèl kast, mèr péivat is hozunk!*

*péivajuk:* a cséplőgépnél az a része, ahol kifújja a pelyvát.

*pèrnye (-éik):* Rispengras

*pèrséj ~ puska:* a kerékagyban levő vascső

*pétisóy (-t, -val):* a talaj tápanyagát feloldó vegyi anyag. *Jóy leszóúrtam pétisóyval, oszt méksem let cukorípa.*

*pince:* Keller. *Mikør fèlhozod a pincébül, akør is teszèl bele.*

*póukos:* olyan ló, melynek a lábán csomósodások vannak.

*ponyva (-át, -ája):* 1. nagy hamvas, melyet összehordáskor a szekér, csépléskor a cséplőgép első része alá tesznek, hogy az elhullott búzaszemek ráessenek. 2. két rúdra drótozott drótháló, melyben a cséplőgéptől a pelyvát a pelyvacsomóhoz viszik.

*pør (-t, -ra):* 1. Staub; 2. arzénpor a vetőmagbúza beporzására, hogy az egér ne szedje össze a földben.

*pørhanyóus:* 1. parázs

*pørzik:* a száraz növényből száll a por, virágpör. *Ha pørzik, kihúzák, oszt akør szijèlteritik, hogy a levele száragyon.*

*puska (-át, -ája):* a tengeri kvadrátos vetéséhez szolgáló eszköz

*pőűcsik ~ péicsülegy:* bögyöl

*próuba (-át):* Probe. *Katujába teszèl próubára, mindem máscdák nap locsolni kèl, mèr nem kèl ki.*

*puton (-t, -ba):* fából készült, a hátra akasztható szüreti szőlőhordó edény. Sz.: *Putomba hozták a gyerekeket az öregek vígig a Dunán* (ti. az ősök Svábiából).

*ráf (-ot, -ja):* a kerékre húzott, kb. 1 cm vastagságú vasabroncs

*ráfszeg (-et, -ek):* a ráfot a talphoz erősítő nagyfejű kovácsolt szeg

*ragya (-át, -ája):* a növényen levő rozsdaszínű folt

*ragyaesőy:* napsütéskor hulló eső

*ragyás:* rozsdaszín-foltos (a növény)

*ráistini:* 1. kenderfonalból való; 2. kenderfonal

*rak (-ok, -sz ~ öl):* 1. ültet. *Èlmentek krumplit rakni.* 2. elhelyez, egy helyre tesz. *Nyóuc keresztet raknak egy lúszekéire.*

*raconca (-át, -ája):* a szán négy szögletén levő korlátfa, mely a kas oldalait tartja.

*raktár (-t, -ba):* terménytárolásra szolgáló épület. *Èpitünk most egy istálóut, osztán egy raktárt.*

*raktáros (-t, -a):* belső brigádos. *A brigádos, aki mán kint írja, bent a könyvelő, raktáros.*

*rápa (-át, -ája):* a szemektől megfosztott tengericső, kocsány

*rátesz (-ek, -èl):* ráhelyez, rárak. *Adik szálmát vaty csutkát ráteni. Èin töükét teszèk rá* (a boronára).

*rázóy (-t, -nál):* a cséplőgépnél az a része, ahol a szalma jön ki. *Hátul meg a rázóynál, ot jön a szalma.*

*rázóus:* 1. dőcögős; 2. a rázónál dolgozó munkás

*rèbegàn:* tövi szöszből font cérna. *Rèbegànál, mos mán gabonával kòtik.*

*regèl:* reggel. *Regèl korám még vizes, nem lehet aratni. Regèl legyen szalona mek kávéj, ű úgy értete, hoty szaladva kávéj.*

*rend:* 1. a lekaszált takarmánynövény-sor. *Utána mekförgatyuk, ha vastag a rend, szijèlrázuk.* 2. egy rend nagyságú, szélességű.

*rendes:* 1. elég nagy, kielégítő. *Rendes*

*kéjt szaru lucèrna vóut rájta.* 2. *Rendes*, tehénnév

*repcse (-éit)*: Raps. *A repcséit ety kicsit hadni kel mekfonyadni, oszt akòr iteted el.*

*ripa (-át, -ája)*: Rùbe. Répafajták: *écklariipa, cukoripa, fehéripa, piros-ripa* (ezek hosszú gyökerűek), *segen-ülöü.* (A seggenülőnek rövidke gyökere van, nincs mélyen a földbe nőve, mint a többiek. Nagyon könnyű kiszedni).

*ripakup (-ot, -ok)*: elföldelt, elvermelt répacsomó, verem

*ripaszelöü ~ ripagyalu*: keretre szegezett vastag pléhtábla, melyen a kilyuggatások a végignyomott répából forgácsfelét vágnak ki.

*risz (-e, -it)*: 1. Teil. *Két riz bem van, a hármadrész tetöü.* 2. természetbeni munkabér, részesedés

*riszibe arat (-ok, arac)*: részesedésért arat. Minden nyolc-tizedik keresztért aratták le a rozstot, búzát.

*riszes (-ek, -e)*: 1. a cséplőnél dolgozó munkás; gépes; 2. a múltban részében arató munkás

*rit (-et, ritye)*: Wiese

*ritka*: 1. nem eléggé sűrű. *Jóy a búza, csak ritka. Akòr lesz szíp tengeri, ha ritka.*

*ritkít (-ok, ritkic, -anak)*: auspflücken. *Mekapálóuzni jóy, azután ritkítani, egy méitèr távolságra hagyni.*

*rocska (-át, -ája)*: sajtár

*Röltáj ~ Röltáj*: hn. Rétnév, jelentése: Nádas. *A Röltájba fodorsás van, aszt megesi a tehiny.*

*rongyos*: kilyukadt, szakadozott (ruha, zsák)

*rothad*: romlásnak indul, erjed. *Há akòr ot rothat meg a krumplic a földbe.*

*rothat*: verfault

*rozoga*: rossz, düledező. *Ojan egy rozoga szekeriük van.*

*rudas*: 1. mn. a lófogatban a jobb oldalon levő (ló); 2. fn. az a csomó szalma, melyet két rúdon visznek el a rázótól a szalmakazalig.

*rutszárny (-a, -át)*: a szekérrúdnak az

első tengelyen keresztül a szekér alá nyúló két szélső ága.  
*rühet*: pázrik (a disznó)

*sapka (-át, -ája)*: marokvas, a tengely végére húzott hüvely

*sárga (-át, -ája)*: 1. mn. sárga színű ló; 2. fn. *Sárga lónév*

*sárju (-t, -ja)*: az egyszer már lekaszált szénafű sarja. *Sárjut aszt is jóut kaptak.*

*sárjukaszálás*: 1. a fű másodszori kaszálása. *Augusztuzsba kaszálnak, aszt úty híják, hoty sárjukaszálás.* 2. a sarjúkaszálás ideje

*salóü (-t, -ja)*: Sichel. *Salóüval szedik a márkot.*

*salóüakasztás (-t, -kòr)*: az aratás befejezését követő első vasárnapon tartott multság.

*sás (-t)*: Riedgras. *Öszevetek a juhászok sást meg mindent.*

*sorogja (-át, -ája)*: a szekér elején és hátulján levő rácsszerűség. Saroglyafajták: *első~, hátulsóü~, naty~ ganéü~.*

*sorogjalánc*: a szekéroldal oldalesővére akasztott lánc, mely a saroglyát tartja.

*sorogjataratóü*: a saroglya lecsúszását megakadályozó, meghajlított vaslemez.

*sejempfü (~fü)*: finom, jó minőségű szénafű. Nagyon nehéz kaszálni.

*seriny (-t, -e)*: a ló sörénye

*sēva*: paszulyhüvely

*silóü (-ok, -öl)*: silózó veremben tárol. *Esz szokták silóüzni.*

*silpa (-át, -ék)*: 1. az ekétől a kifordított barázdában a nagy, összeálló göröngyök; 2. gyeppel együtt kivágott földdarab

*slipèr (-t, -eket)*: vastag (kb. 10 cm) deszka. Amikor a szérún a gépet előbbre viszik (különösen esős időben), a kerekek alá slippereket tesznek, így könnyebb tolni, és nem süpped a földbe a kerék.

*Sòjmosi*: hn. határrész neve

*sòr (-t, -a)*: Reihe. *Mikòr kibújt,*

elsőj kapáláskor csak a sorok közt, utána húzgáják.

sosz (-ot, -ok): a tengeri fattyúhajtása.

1. fiókol

soszt kívág (-ok): 1. fiókol

sodány: 1. mager (ember, állat); 2. gyengén termő, kevés táperővel rendelkező (föld).

sróufhúzou ~ sróufkóucs (-t, -ja): az ekéhez és kapálógéphez használt csavarhúzó

stájèr (-t, -ek): stájerországi lófajta  
stimpli: 1. félzsáknál kevesebb mennyiségű; 2. stimpli ~ tücskö: a levágott kukorica, napraforgó földben maradt része, gyökerestől.

sùjos mírleg (-et, -e): súlyokkal működő mérlegajta

szájkosár ~ kantár (szájkosarak):

drótból vagy vékony abroncsból készített kosárforma eszköz, melyet a ténen szájára kötnek, hogy amikor be van fogva, ne tudjon legelni.  
szálma (-át, -ája): Stroh. Hátral meg a rázóúnál ot jön a szálma.

számít (-ok, -ól, -totam): gondol, képzel. Na mundom, it töb lesz, mint amit számítottam.

szánkóu ~ szán: Schlitten

szánkóuzik (-ok, -ól, -ik): kedvtelésből a szánnal hajkurászik. Éin szánkóusztam két éive.

szánt (-ok, szánc, száncson, száncsuk ~ szánsuk = szántjuk): pflügen. Őűszèl, akòr jóu műre kèl szántani.

szántás (-t, -ok): 1. Pflügen; 2. a felszántott föld

szántóufőüd (-et, -ön): gabonatermelésre használt föld. Ot mek csak rátopantok a szántóufőüdre.

szapora: 1. fn. az ügyességgel párosult munkagyorsaság. Kinek mïjen a szaporája. 2. mn. gyorsan, hamar elvégezhető. Ity sokal szaporában megyen.

szár (-a, -át): Stengel

szárak (-ok): trocken werden. Osz akòr szijelteritik, hogy a levele száragyon. 1. mekszárád.

száraság (-ba): aszály, eső nélküli időjárás. Negyvenhéjdbbe, mikòr ojan naty száraság vòut.

száraz (-at, -ok): 1. trocken; 2. sovány. Tugya mikòr megyünk haza? — mikòr ojan szárazok vagyunk, mint a kóuróu.

száriszt (-ok, -ól, -anak): hagyja, hogy megszáradjon. Amit magnak hagy-nak, aszt is csak úty szárisztyák, mint a töbit. 1. mekszáriszt

szárit (-ok, -ól, száric): szárazzá tesz. Ha nem teszel a hördőüba, ojam mint a klozet, asz szárit éted!

szaru (-t, -k): 1. szarv, mint a különböző eszközök anyaga; 2. gyűret, a széna- vagy szalmaszekér sarkára tett csomó. Nr. A felrakott szálas növény mennyiségét aszerint határozzák meg, hogy hány gyűret, szaru van felrakva. Rendes két szaru lucèrna vòut félrakva.

szarut csinál (-ok, -sz): a szekérrakó a közepén felrakott széna-, szalmacsomót a feléje eső oldalán a villával megszúrja, és a megszúrt szénát fel-emelve egymásra hajtja, és kitolja a szekér sarkára. Előszòr mindig elől csinál szarut.

szecska (-át, -ája): télen és tavaszi szántáskor a szarvasmarhának készített eledel, mely reszelt répa és pelyva keveréke, esetleg — ha mód van rá — tengeri darával vagy vízben szétporlasztott olajpogácsával lehintve.

szecskavágóu (-t, -ja): a szalmát, ten-geriszárat pelyvává aprító gép  
szecskázik (-ok, -ól): szecskát készít. Téilen regèire mindig este szoktunk szecskázni.

szed (-ek, -él ~ szec): termést letakarít, leszed (tengerit, szőlőt, krump-lit). Ahoty szeded megvòlogatod.

szedèr (-t ~ szedret): Brombeere  
széikácsi: székácsi nevű búzafajta  
szekèr (szekeret, szekére, szekeren):

Wagen. Hád bejòt ojan ety pár szekèrèl.

szekèrdeszka ~ ülizdeszka (-át, -ája):

a szekér két oldalára helyezett, ülésre szolgáló deszka.

*szekeret ken* (-ek, -sz): a szekéren gelyre szekérkenőcsöt tesz.

*szekérkarika* (-át, -ák): a szekér oldalán levő karika

*szekérkenőcs* ~ *gulimáz*: *De ha el-megy a boudba, akör szekérkenőcsöt kír.*

*szekéroudal* (-a, -át): szekérlajtórja.  
*Új a szekéroudalra!*

*szekérrud* (-at ~ *rugya*): Deichselsage

*szekérszin* (-t, -be): Wagenschuppe

*szekérut* (-ak, -at): az az út, ahol a szekerek járnak (dűlőút).

*szem* (-et, -e): 1. Auge; 2. a láncnak a gyűrűje; 3. Korn (mag) *Be van írve ha a szemet nem tudod összenyomni.*

*szemetél*: csepereg az eső

*szerszőűdis*: megállapodás, írásbeli alku.  
*Akör soknak vout szerszőűdis.*

*szerszőűdises*: olyan állat, termény, melyre az állammal szerződést kötöttek.

*szicsúszik*: a lazaságtól, rossz elhelyezéstől szétesik, enged. *Le lesz kötve a felső sör elöl is, hátul is, hoty szít ne csúszon.*

*szijelőnt* (-ök, -öl): úgy tölti ki a zsákból, hogy vékony réteget képezzen. *Ha nyirkos, szijelőnti, mek kél kavarni minden nap eđer.*

*szijélráz* (-ok, -ol): villával a rendet felemelve, megrázogatja, hogy essék szét. *Utána megförgatyuk, ha vastag a rend, szijélrázuk.*

*szijélterít*: szétteregeti (hogy megszáradjon). *Aszt akör szijélterítik, hogy a levele száragyon.*

*szijéltörík*: eltörík, elporlad. *A járom szijéltört. Majd szítörík a gör, ha jön az esőű.*

*szimpad* (-on): a szín padlása. *Bog-jába rakják, az oulpadra, szimpadra*

*szimpla* (-án:) egyszerű. *Csak szimplán közsd, mér nem írí át.*

*szin* (-t, -ek): Schupe (szénapajta).  
*Egy naty szim van neki.*

*szína* (-át, -ája): Heu. *Júnijuzsba le-kaszájuk az elsőű színát.*

*színahördőűkötél* (~ *kötelet*): csigával ellátott kötél, mellyel lekötik a szekérra rakott szénát, csutkát stb.

*színahördőűrud* (-at, -ak): vendégoldal

*színakaszálás*: 1. a széna levágása; 2. a szénakaszálás ideje. *Júnijuzsba van a színakaszálás.*

*színaszeker*: szénával megrakott szekér

*Szempál* (= Szent Pál): hn. határrész neve

*szíta* (-át, -ája): Sieb. Van: *kokas* ~ (ebben pattogatják a kukoricát), *naty* ~ (ezzel tisztítják a babot, tengerit), *lisztes* ~ (liszt szítálására használják).

*szőűga* (-át, -ája): régen a gazdánál egy évre szerződött béreslegény

*szőűrás*: rostológéppel való magtisztítás

*szoros*: feszes. *Ne húzd ojan szorosra mér elszakad a kötél!*

*szőűlőű* (-t, -je): 1. Weingarten. *Ugyi a Róuzának a szőűlőűje egymás melet van.* 2. Weintraube

*Szőűlőűalati*: hn. szőlő melletti rét neve

*szőűgyelőű*: Brustriemen. *Az öreg mindig akárt szimpla szőűgyelőűvel.*

*szüret*: a szőlő leszedése. *Októűbèr húszadikán vout az idéűn a szüret.*

*szűrke*: 1. mn. grau, 2. fn. szűrke színű ló

*szűrű* (-t, -je, k-): Tenne

*szűrűosztás*: régen az asztaghely kijelölése a tarlóföldre összehordani szándékozók között. *A kizsbíróű szokta dobólni, hogy mikör lesz szűrűosztás.*

*tag* (-ot, -ja, -ok): régen egybemért, tagosított ingatlan birtok

*takarmány* (-t): a különböző állati eledelék összefoglaló neve

*talp* ~ *talpfa*: a kerék falát képező fadarabok, melyeket a ráf és a kül-lők tartanak össze.

*tájgarud* (-at, ~ *rugya*): az eketaliga rúdja

*tánygyér* (-t, -ok): a napraforgónak a magot tartó része

*táperő* (-t, ~ *ereje*): hízlalóképesség,

- kalóriamennyiség. *Ha küsőre hadot hogy beírjen, márcijuzsba fèjted le, aba van táperdõ.*
- targanca ~ targonca (-át, -ája):* egykerekû, kézzel tartható szállítóeszköz *tarisznya (-át, -ája):* Tornister.
- A férfiak viszik benne az ebédet a mezõre, erdõbe (a nõk szatyorban).*
- talóu (-t, -ja):* 1. tarlómezõ, tarlóföld. *A talóuba vetik aratás után, eszt is csak zõüdõn (etetik), ritkám vág be. Ez is job vóna talóuba.* 2. a kalászos levágott, hegyes, földben maradt töve
- talóufõüd (-et, -õn):* a learatott kalászos földje. *A tengerit talóufõüdbe vetik.*
- talóuluhèr:* a rozsvetésbe vetett lóhere, mely aratás után nõtt meg. *A talóuluhèr, az nem minden évbe van.*
- talóurípa (-át, -ája):* aratás után rögtön a tarlóföldbe vetett répa
- talóuszántás (-t, -kõr):* 1. a tarlómezõ felszántása közvetlenül aratás után. 2. a tarlószántás idõszaka. *Mingyár talóuszántás után vetik.*
- talóuszína (-át, -ája, -ák):* aratás után a fel nem szántott tarlóföldön nõtt szénafû
- talóuzik (-ok, -õl, -ik):* az elmaradt, elhullatott kalász, krumplit, tengerit, gyümölcsöt szedegeti
- tavaszi búza (-át, -ája):* 1. kopazbúza
- távolság (-ra, -a):* Entfernung. *Meká-pálóuzni jóu, azután ritkitani, egy méitèr távolságra hagyni.*
- tehiný (tehenet, -e):* Kuh. *Aba fodõrsás van, aszt megesi a tehiný.*
- tehinýszekér:* 1. a tehénfogat számára készített szekér, mely könnyebb, kisebb, mint az ökor- vagy lószekér; 2. tehéntõl húzott szekér. *Tehinýszekèrèl jõtünk.*
- tehèr (tèrhet):* Last
- tejes:* zsenegés, éretlen
- tengèj (-t, -e):* Achse
- tengejáy (at):* ebbe ágyazzák a tengelypárnát.
- ngèjvíkszeg:* a tengely végén levõ
- szélsõ lyukba járó szeg, mely a sapkát tartja és nem engedi lecsúszni a lócsõt.
- tengeri (-t, -je):* kukorica. Tengerifajták: *bánkuti~, csinkánti~, kokas~ lúfogu~, nyóucsoros~*
- tengerifõüd (-et, fõügye):* tengerivel bevetett földterület. *Tengerifõüdbe vetik a krumplit.*
- tér (-ek, -sz):* fér. *Annyi tengerije van, hogy már nem tér a góurèiba se.*
- tèrmèl (-ek, -sz):* természet. *Tèrmèlnek mèk többet.*
- tesz (-ek, -èl):* 1. tun, machen. *Utána a góurèiba teszi, ot nem lesz hibája, a padlason megnyírkul.* 2. rak, vet valamit. *Mit tesztek aba a fõüdbe?*
- tetõü (-t, teteje):* csúcs, felsõ rész. *Két risz bem van, a hãrmadrisz tetõü (az asztagban).*
- tèizsla ~ tèizsli:* 1. dèzsla
- tinóu (-t, -k):* a fiatal ökorborjú
- tiszta:* gyomtól, fûmagtól mentes. *Április közepè táján, akòr misz tövicskèlni, akòr van tiszta búza.*
- tok (-ot, -ja):* szarvból, vagy plèhból készített kaszakõtartó
- tokostarisznýa (-át, -ája):* tarisznya nagyságú vászonzsák. Ebben viszik ki a mezõre a kaszakalapácsot, a fenõkõvet és tokját.
- toz (-ok, -ba):* mezõgazdasági társulás. *Van egyes toz, ketõs toz, hãrmas toz.*
- tõk (-õt, -õk):* marhatõk. *Megyünk mindig ety kis tõkír.*
- tõüke ~ tõjke (-et):* 1. fatõnk. 2. szõlõtõ. *Fèire hùzák a tõükèitül a homokot.*
- tõkínda (-át, -ája):* Kãrbisranke
- tõkmag (-ot, -ok):* a marhatõk magja. *A tõkmagot kಿಸzegyúk, amikòr elítetyük a tõkõt.*
- tõrek (-et, -je):* a cséplõgépbõl kikerült, apróra zúzott szalma
- tõrekrázóu (-t, -ba):* a cséplõgépnèk az a rèsze, ahol kifolyik a tõrek.
- tõütis:* 1. a kapásnövénynek kapalógéppel való feltöltése. *Tõütis elõüt hãrómszor kapáják.* 2. kõvezett út
- tõütõükapa (-át, -ák):* a kapalógépre

- szerezhető két kapa, melyek a földet a sorközből felhányják a növény-sorra.
- tövícsk* (-et, -ek): 1. Dorn. 2. tövises burján a vetésekben
- tövícskél* (-ek, -sz): töviskelővel tavasszal a búzavetésben levő konkolyt, tövist kiszúrja. *Április közepe táján, akör misz tövícskélni.*
- tövícskelő* (-t, -k): a búzavetésnek a gyomtól való megtisztítására szolgáló eszköz (egy nyélből és a bele illesztett késféléből áll).
- trágya* (-át): Dünger
- trágyadomb* (-ot, -on): trágyából rakott csomó. *A trágyadombnál nekem sose hiba nem vót* (a lóval).
- trágyahordás* (-t, -kör): 1. a trágyának a szántóföldre való kiszállítása; 2. a trágya kihordásának ideje
- trágyáz* (-ok, -öl): a szántóföldet trágyával beszórja. *Őszel szokták trágyázni a rítetket.*
- traktör* (-t, -ok): ua. *Sokál job let vóna az idéjn is, ha traktör szánt.*
- traktörszántás* (-t, -ra): traktorral történő szántás. *Traktörszántásra a tengeri be van it írva valakinek.*
- trap*: ügetés (ha lovagol), a lófogattal való gyors hajtás. *Szóúval ém meg a Dörner ety traba jötünk.*
- trijèr* (-t, -ek): vetőmagbúza-tisztító gép
- trijèrezik* (-ek, -él): trierező géppel megtisztítja a vetőmagbúzáat *Trijèrezik, oszt mekpácòják.* 1. *meg~*
- túr*: 1. a disznó az orrával feltúrja a földet; 2. az életlen, kalapálatlan ekevas csak szinte túrja a földet.
- tücskò* (-t, -k): 1. *stimpli*
- tüzes*: 1. izzó; 2. heves, nyugtalan (ló). *Asz tüzes lú nagyon.*
- ugar*: pihentetett szántóföld. Nem hagynak ugart.
- ujszálma* (-át, -ája): idei, ez évi szalma
- Ujszòlò*: hn. a falutól legtávolabb eső szőlőterület neve
- ut* (*utat, utya*): 1. Weg; 2. Reise. *Az*
- nem fil az utúl lázsd.* Fajtái: *kisut* (gyalogjáró), *szekérut*; *dűlò*út, *kòvesut.*
- utat vèr*: szántóföldön, vagy más helyen többen ugyanott hajtanak, és így út keletkezik.
- ülízsdeszka* (-át, -ája): 1. *szekérdeszka*
- ülò* (-t, -je): a kaszkalapácshoz szűk séges kicsi üllő
- üllet* (-ek, *ültec*): 1. pflangen. *Magripát ültetnek ki a kèrbe, hogy mag legyen.* 2. kotoltat, fészekre ültet
- üszò*: fiatal tehén
- üszòbòrnyu* (-t, -ja): egészen fiatal tehén
- üszòk* (*üszkòt*): gombaféle, melytől a búza, tengeriszem megfeketedik *Utána gálicos vazel* (le mosd), *akör üszòk nincsen.*
- üszkòs*: üszök nőtt rajta (megfeketedett).
- vágás*: 1. vágott seb; 2. az erdőben a különböző falvak részére vágásra kijelölt erdőréz
- vakár* (-ok, -sz): vakaróval a tehenet tisztítja
- vakarò* (-t, -ja): a szarvasmarha tisztítására szolgáló eszköz
- vakontúrás* (-, -ok): a vakond felfelé túrása következtében a föld felszínén keletkezett kis földcsomó
- válogat* (-om, -od, *válogasa*): szortíroz, külön szed (krumplit, tengerit).
- válò* (-t, -ja): Wassertrog
- vasáltat* (-om, -od): lovat patkoltat
- vasvila* (-át, -ák): vaságú villa
- veszò* (-t, -k): 1. az erdőben metszőollóval vágott bokorhajtás, ágacska, melybe a csutkakévék kötik; 2. szőlővessző. *Buktatnak, vagy ujonan veszòt tesznek le.*
- veszòt szed* (~ek, ~szec): a csutkakötéshez szükséges vesszőt szed
- vet* (-ek, -él): säen. *Vetik tavaszál izs zabál, aszt lekaszóják, mik fijatal a zabos.*
- vetis* (-t, -ek): 1. Säen. *Vetis elò*út



*méigecèr, ugyi kéicèr kèl szántani.*  
 2. Saat  
*vetőgépjép (-et, -ek):* Sämaschine. *Ta-*  
*vaszál akòr megin tísz centire leszán-*  
*tani, azután jóy leberendálni, bevetni*  
*vetőgépjépèl.*  
*vetőmagbúza ~ vetőmag:* elvetésre  
 készített búza (magbúza). *Székács*  
*vetőmagbúza.*  
*vége van (vége vóut, vége lesz):* végez,  
 befejez. *Vége létél vóuna szántani.*  
*vika (-át, -ája):* 1. úrmérték = 30  
 vagy 15 liter. 2. területmérték  
 (akkora terület, melybe egy vékányi  
 magot lehet vetni).  
*vila (-át, -ája):* Gabel. Van *vas~*,  
*fa~*, *háromágú~*, *négyágú~*.  
*vist ~ vistra:* lófogatot terelő szó (= *balra!*)  
*viszakapál:* a kapával félrehúzott föl-  
 det visszahúzza. *Viszakapáják a*  
*homokot, amit nyitáskor félrehúsztak.*  
*zab (-ot, -ja):* Hafer. *Vetik tavasszal*  
*ísz zabál, aszt lekaszáják, mik fíjatal*  
*a zabos.*

*zabola ~ zablá (-át, -ája):* Zaum  
*zabos ~ zabozsbökiny:* zabbal kevert  
 bükköny. *Aszt lekaszáják, mik fíja-*  
*tal a zabos, a bökiny hogy ne òje meg.*  
*záp (-ot, -ok):* a szekéroidal alsó és  
 felső oldalcsövét összekötő borda-  
 fa, létrafok.  
*záporeső (-t, -be):* hirtelen támadó  
 sűrű, nyári eső.  
*zöld:* 1. grűn; 2. éretlen. *Zöldön ítetik*  
*csak.*  
*zúz (-ok, -òl):* a leszüretelt szőlőt a  
 zúzógéppel összetördeli. *Zúzva ha-*  
*gyot kéít napig.*  
*zsák (-ot, -ok, -ja):* 1. Sack; 2. zsák  
 mennyiségű  
*zsákos (-t, -a):* 1. a cséplőgépnél az a  
 munkás, a ki a zsákot le-, illetve  
 felakasztja a cséplőgépre; 2. a meg-  
 töltött zsákokat hordó férfi  
*Zselérnyúlvár:* hn.: szőlőterület, ille-  
 tőleg legelőrésze neve  
*zsengéls:* tejes, éretlen (a tengeri, a  
 búzaszem).  
*Zsidóutag:* hn.: határrész neve

TEISZLER PÁL

## Konyár földrajzi nevei

Konyár a régi Bihar megyében, a derecskei járásban fekszik. Határa délen a Sárrét vizenyős térségébe megy át. Maga a község magasabb, szárazabb részen épült. A mocsarak lecsapolása után erősebben jelentkeznek a szikes foltok a határban. A *Kálló* patak két részre osztja a község területét. Tőle északra a *Házutáni* vagy *Házmegetti*, délre a *Folyóntúli* vagy *Odaáti* rész terül el. A község összterülete az 1914-es kataszteri térkép szerint 7246 hold, ebből belterület 955 hold. Lakosainak száma 1942-ben 3343 fő.

Konyár földrajzi neveit 1961-ben gyűjtöttem össze. Kiírtam PESTY FRIGYES 1864-es gyűjtésének kéziratosa névanyagát is, erre esetenként utalok.

A község nevét már megfejtettnek tekinthetjük. Mint MOÓR ELEMÉR kifejtette, a név a szláv lótenyésztő népesség ajkán alakult ki a *kanjar* 'ló-pásztor' szóból, ez került aztán át a magyarba (MNY. L, 75).

### U t c a n e v e k

*Adi Endre úca*, *Akác úca*, *Alsó úca*, *Arany János úca*, *Csillagváros úca* (1880-tól építkeznek erre a részre és — ellentétben a többi kanyargós utcával — szép egyenes utcák alakultak ki); *Csókájég zúgjuk*, *Debrecenyi út*, *Dózsza György úca*, *Felszabadulás úca*, *Galamb úca*, *Gáborjányi út* (Gáborján felé vezet); *Hídvégesi út* (= Felszabadulás utca; a híd felé vezet); *Hunyadi úca* (régén: *Óvoda zúg*, mert ott volt az óvoda); *Kert úca*, *Kisúca*, *Kosut Lajos úca*, *Míj úca* (mély fekvéséről); *Nagyúca* (vagy *Fő úca*, ma: *Rákóci úca*); *Petőőfi úca*, *Prütygősziget* (a cigánytelep felé vezet); *Sorompó úca* *Szabaccság út*, *Szécsényi úca*, *Sziget ucca* (a *Szigeten* van, amit régén a *Kálló* fogott körül. Két része van: *Alsóúsziget* és *Felsőúsziget* — a község felé eső rész); *Szőlőskert úca*, *Temetői úca* (oda vezet); *Templom úca*, *Vágóhíd úca*, *Vásártér úca* (mellette van).

### H a t á r r é s z n e v e k

*Ajfföld sz.*<sup>1</sup> (alacsony fekvésű); *Akasztóuhalom d.*, e. (a hagyomány szerint a török időkben itt akasztófa állt); *Alsóújárás sz.* *Angyalosrét r.*, n. (benne ásták a lecsapoló csatornát: *Angyalos árok* vagy *Bánomárok*, mert megbánták a lecsapolást); *Angyalosdűlő sz.*, r., *Ármások lapossa* (az ármásoké, pandúroké volt); *Átalrét r.*, n., *Bagzúg* (a *Kálló* és *Holt Kálló* közt); *Baláshalom sz.* (a Balázs családnévből); *Bazsa-lapos* (tulajdonosáról); *Bárálapos k.* (családnévből); *Bárázúg sz.*, *Berta-sziget k.*, *Bikakert* (apaállat-telep); *Bikarétvárs l.*, sz. (a régi nádasban sokat „*rittak*” a békák; nevezik *Tordaji-szik*nek is); *Boddzás.*

<sup>1</sup> A nevek utáni rövidítések: cs.: csatorna, d.: domb, e.: erdő, gy.: gyümölcsös, k.: kaszáló, l.: legelő, lp.: láp, r.: rét, ingovány, sz.: szántó, sző.: szőlő.

*határ* (bodzafás erdőszél); *Bornyúkút* l. (a kút körüli legelőrészt; nevezik *Banyukútnak* is); *Bosszantó csárda* (a régi csárda feltört helye); *Böndöjösrit* k. (erős, bördős, vastagszálú nádat termett); *Búzástó* sz., e., l. (a török időkben a partján gödröket ástak, kiégették, és búzát rejtettek beléjük); *Búzástóú fojó* cs., *Büdöshalom* sz. (Hencida határában van, de konyári birtok); *Büdösköz* r., k., l., *Compóuzsdülő* sz. (régen nádas volt, sok compóhal volt benne); *Csákóúhalom* sz. (a hagyomány szerint az 1848-as harcokban itt elhullt csákokról); *Csikóú-lapos* k., *Csóúkalapos* k. (régii gazdájáról. PESTY szerint *Csóka lapossa*); *Csombokos* l., n. (van *Kiscsombokos* és *Naccsombokos*); *Csorvási lapos* n. (személynévről); *Csukáskút* (e kútban a Kálló egyik áradásakor halak ütöttek tanyát); *Demjénláp* n. (személynévről); *Dinnyelapos* k., *Disznúlapos* l., *Eklízijsiadomb* sz. (a ref. egyházé volt); *Epreskert* e., *Erdőúhalom* sz., gy., szó., *Erszilógatóú lapos* l. (egyszer az eső után összegyűlt vízen egy lebegő erszényt találtak); *Fárá sziget* k., l. (cigányok laktak erre, talán a *fáraó* szóból alakult); *Farkaszgödör* (verem volt itt régen); *Farkasrit* k. (a helybeliek az állatra gondolnak, PESTY szerint családnévi); *Fehértóúrit* n., *Feketerit* n. (PESTY szerint családnévből); *Fényes tó* (csak PESTYNÉL; gatzalan víztükrű tó); *Fényestóúlap* lp., *Fojázdülő* sz. (Hosszúpályi határában); *Fojáshíd*, *Füzesrit* r., *Gimeslapos* l. (a sok gémről); *Gimesrit* l., *Gödröstelek* sz. (szóbeszed szerint itt falu volt); *Görbelapos* l., *Görökhalom teteje* sz., *Gyapáros* l. r., sz., *Halastó* r., k. (PESTY említi, hogy régen víz és sok hal volt benne); *Halastóúrit* r., *Hangyás* l., sz. (a rovarról); *Hangás* sz. (van *Kis- és Natyhangás*); *Hajnalút* sz. (kút nincs); *Határlapos* l., *Határrit* r., l., *Határdomb* d., sz. (*Métá*-nak is mondják); *Hármas-határ* (Hencida—Esztár—Konyár közt); *Hegyeshalom domb* sz., k. (a hagyomány szerint a tatár időkben őrdombnak hordták össze); *Horgasrit* r., *Hosszú-lapos* k., *Hosszúrit* r., n., *Hóútkálló* k., *Ígetrit* l., *Ígetőú domb* (PESTY szerint valaha boszorkányégetés volt itt); *Jeges* sz. (régen ártér volt, sokszor befagyott); *Jukásdomb* r., k. (régen rókák tanyáztak itt); *Kálló* cs., *Kataraktafojó* l. (régen patak volt, állítólag egy Kata nevű ember ásatta. Átlátszó népetimológia.); *Kecsókóú* l. (a bagosi határban); *Kecsőkőú* l. (régen állítólag *Kecske-őr* volt a neve); *Kenderásztató* (kubikgödör); *Kenderfőú* sz., *Kendersziget* k., *Kerekszik* r. (alakjáról és jellegéről); *Kereksziktó* (régen apadásakor összeseperték a szikst); *Kertajja* sz., *Kigyóústelek* sz. (tulajdonosáról, ki PESTY szerint *Kigyósi* nevű volt); *Kisfojó* p., *Kissárandi út* sz., *Kistelek* (egy 1747-es iratban); *Kistanyaji határ* sz., *Kocoga dülő* k., *Konyári tag* sz. (urasági földből vette a falu népe); *Korhány* d., l. (van *Kis- és Natykorhány*); *Kóúszarit* k., *Koszorúshalom* sz., *Kupakos lapos* k., *Láp* k., sz., *Línárrit* n. (PESTY szerint a Lénárt családnévből); *Libucos lapos* k. (*Libocos* is — a sok *libuc* = bibicmadárról); *Lúdastó* sz., *Messzilátó* d. (tetején kastélyépület van); *Mihájfúrit* sz., *Mineskútpart* l., *Mosóútó* (mostak és kendert áztattak bele); *Móúnilapos* r., *Nyárasrit* r., n., *Nyíririt* r., *Örekert* szö. (vagy: *Örekszőúllőúskert*); *Órház-eleje* sz., *Papfenekerit* k., *Paplapossa* k. (a pap járandósága); *Papvadülő* r. (régen halásztak is benne); *Párrit* k. (PESTY *Pál lapossa* néven említi); *Pusztakotkodár* (a Kiskorhány csúfneve); *Rárrit* n. (gazdájáról); *Sándoros* sz. (a konyáriak a Sándorosi uradalomtól vásárolták); *Sásas lapos* k. (éles levelű, „kutya-herélő” sás nő itt); *Sásaskútlapos* k., *Sóstóúfúrdő* (fürdő volt itt, már beépült a helye); *Sóstó* (szikes tó); *Sziget* k., *Sziklapos* k., *Sziktóú tó*, *Szilás* sz., *Szileszeg* k., *Szőúkehalom* sz. (PESTY említi egy *Szőke Rét* dűlőt, mely családnévből ered); *Szőúllőskert* szö., *Talléros szántó* sz. (tallérért vásárolta gazdája, és nem engedte meg, hogy a vasút átszelje); *Tarkadülő* sz. (fehér szikfoltok tarkítják);

*Tarpaji lapos* sz. (a bagosi határban); *Tóúköz* sz., n. (sok kis tó volt itt); *Tolvajhalom* sz., *Tóuti őudal* k., *Túrılapos* k. (családnévről); *Törvındomb* (valaha itt törvénykezett a derecskei tiszttartó); *Újkert* sző., *Vaskapu* (homokbánya Hosszúpályi határában); *Vaskóy* sz., *Városıt* n. (a „város” birtokában volt); *Vidarıt* r. (gazdájáról); *Villonyás* sz. (állítólag villámos rész); *Zsombokosıt* r., k. (térdig érő *hancsokok* vannak rajta).

Megemlítem még, hogy PESTY anyagában van néhány név, amelyeket ma már nem sikerült megtalálnom. Többségük olyan birtokos nevét mutat-hatja, akik akkor éltek, de halálukkal az elnevezés is megszűnt: *Berkesi laposa*, *Budai laposa*, *Bübájos sziget*, *Csordás István laposa*, *Kender sziget*, *Vasas sziget*.

HAIDER EDIT



## Tartalom

### Cikkek

<i>Kálmán Béla</i> : Bárczi Géza 70 éves .....	3
<i>Papp László</i> : Nyelvi statisztikai vizsgálatok .....	7
<i>Jakab László</i> : A felszólító módjel kérdéseihez .....	37
<i>Kovács István</i> : A nyugat-dunántúli <i>á</i> utáni <i>o</i> -zás a XVII. és XVIII. században .....	51
<i>Márton Gyula</i> : Az <i>i</i> -zés állapota a Fekete-Körös völgyében .....	63
<i>Nyirkos István</i> : Az abaúji nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről .....	85
<i>K. Szoboszlay Ágnes</i> : Felsőnyárád földrajzi nevei .....	105

### Ismertetések, bírálatok

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. <i>Ism. Kálmán Béla</i> .....	115
Munkácsi—Kálmán: Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV. kötet 2. rész. <i>Ism.</i> <i>A. Kövesi Magda</i> .....	117
Papp László: Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika. <i>Ism. Sebestyén Árpád</i> .....	123
Márton Gyula: A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai. <i>Ism. Jakab László</i> .....	126

### Nyelvjárási adatok

<i>Sebestyén Árpád</i> : Szövegek Gacsályból .....	131
<i>Kovács István</i> : Nyelvjárási szövegek Amadékarcsáról .....	135
<i>Varga Antal</i> : Tájszavak Balmazújvárosról (III) .....	138
<i>Teiszler Pál</i> : A mezőfényi földművelés szakszókincse (II) .....	150
<i>Haider Edit</i> : Konyár földrajzi nevei .....	167

### Résumé és

J. Папп : Лингвостатистические исследования .....	36
<i>L. Jakab</i> : Zu den Fragen des Zeichens der Befehlsform .....	49
<i>I. Kovács</i> : Le changement associatif <i>á</i> — <i>a</i> > <i>á</i> — <i>o</i> dans les XVII <sup>e</sup> —XVIII <sup>e</sup> ss. .....	61
ДЪ. Мартон : Состояние иканья в долине реки Крижул Негру .....	82
<i>I. Nyirkos</i> : Vocalism of the Dialect in the County of Abaúj .....	104
<i>Á. Szoboszlay</i> : Ortsnamen von Felsőnyárád .....	113

64.58235 Akadémiai Nyomda. Budapest

Felelős vezető: Bernát György

Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felelős: Vágvölgyi Tibor igazgató

Felelős lektor: Posch Péter

Műszaki vezető: Gonda Pál

Műszaki szerkesztő: Hentz Iván

A kézirat nyomdába érkezett: 1964. január. Megjelent: 1964. július

Példányszám: 700, Terjedelem: 15 (A/5) ív, 3 melléklet

Készült: monószedéssel, íves magasnyomással,

az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint

TA 243-a-6400

R, Sz.: 64127

5953-1982